

T.C.
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

MUSTAFA ASIM KÖKSAL'IN DİN ALGISI VE DİNİ YAŞAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Rabia KARTAL

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Nisan 2024

T.C.
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

MUSTAFA ASIM KÖKSAL'IN DİN ALGISI VE DİNİ YAŞAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Rabia KARTAL

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Prof. Dr. Asım YAPICI

Nisan 2024

T.C.
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Felsefe ve Din Bilimleri Tezli Tezli Yüksek Lisans Programı 195310015 numaralı öğrencisi Rabia Kartal'ın hazırladığı “Mustafa Asım Köksal’ın Din Algısı ve Dini Yaşayışı” başlıklı tezi ile ilgili tez savunma sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri gereğince/....../2024 günü saat ’da yapılmış, tezin onayına oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Asım YAPICI

(Danışman)

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Behlül TOKUR

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Sakin ÖZİŞİK

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu’nun/...../2024 tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

24/04/2024

Prof. Dr. Asım YAPICI

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Psikoloji bilimi, kendini, ötekini ve toplumu tanımak isteyen herkesin ilgi duyduğu bir bilimdir. Bireyin tutum ve davranışlarını incelemek ile başlayarak zihinsel ve ruhsal yapısını resmeden alan çalışmaları, yapısı ve araştırma yöntemleri itibarıyla aynı zamanda çalışmayı yapan araştırmacıya da katkı sağlamaktadır. Bu araştırma kendimi, diğerini ve toplumu tanımak ve anlamak noktasında katkı sağlamıştır. Mustafa Asım Köksal'ın din algısı ve din i yaşayışı araştırması vesilesi ile eserlerini ve aile efradını tanıdığım, Mustafa Asım Köksal'a Allah'tan ahmet diler, araştırmaya katkı sağlayan aile efradına katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Üç bölümden oluşan bu çalışmada birinci bölüm “Giriş” bölümüdür. Bu bölümde araştırmanın konusu, amacı ve önemi, çalışmada takip edilen metot, teknik ve sınırlılıklar yer almaktadır. İkinci bölüm “Kavramsal Çerçeve” bölümüdür. Bu bölümde dindarlık ve dini yaşayış, inanç ve dindarlığı besleyen faktörler, dindarlığın tanımlanması, boyutları ve tipleri, kişiliğin tanımı, bileşenleri ve tipleri, kişilik ve dindarlık ilişkisi yer almaktadır. Üçüncü bölüm ise “Mustafa Asım Köksal'ın Din algısı ve Dinî Yaşantısı” bölümüdür. Bu bölümde de Asım Köksal'ın hayatı, eserleri, ilmi kişiliği, şahsiyeti ve dünya görüşü, hayatında ve eserlerinde din ve inanç, dine bakışı, Allah tasavvuru, peygamber tasavvuru, hayatında Kur'an ve sünnetin yeri, kader inancı, ibadet anlayışı ve yaşantısı, tasavvufi hayatı, tasavvufa intisabı ve İskilipli İbrahim Edhem Efendi ve tasavvuf anlayışı, ölüm ve ölüm sonrasına bakışı, ahlakı ve değerleri yer almaktadır. Çalışma sonuç bölümü, kaynakça, ekler ve özgeçmiş ile son bulmaktadır.

Cumhuriyetin kuruluş döneminde yetişen İslam Tarihi alanında çok sayıda eser kaleme almış, geleneksel İslam alimi tavrıyla dikkat çeken, dönemin fikrine çokça müracaat ettiği, on sekiz ciltlik en kapsamlı Türkçe siyer kitabı, uluslararası yapılan Siyer-i Nebi yarışmasında birincilik alan ilim adamı ve şair Mustafa Asım Köksal, danışmanım Prof. Dr. Asım Yapıcı'nın yakın akrabasıdır. Bu durum görüşmelerin planlanmasından yazım aşamasına kadar süreci kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır, tezimin her safhasında verdiği destek ve katkıdan ayrıca gösterdiği anlayışlı ve müsamahalı tavırlardan dolayı Asım Hocama çok teşekkür ederim. İlmiyle amil bir alimi tanıma ve talebesi olma nimeti verdiği için önce Rabbime, bu süreçte her daim destek olan sevgili eşime, evlatlarıma, arkadaşlarıma, okul idarecilerime ve Rümeysa Ergin hocama çok teşekkür eder iki cihan saadeti dilerim. Hepinize ayrı ayrı müteşekkirim.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR.....	v
BÖLÜM 1	1
1. Giriş.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Cevap Aranılan Sorular	1
1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi	2
1.3. Araştırmada Takip Edilen Yöntem ve Teknikleri	3
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	5
BÖLÜM 2	6
2. Kavramsal Çerçeve	6
2.1. Dindarlık ve Dini Yaşayış	6
2.1.1. İnanç ve Dindarlığı Besleyen Faktörler	9
2.1.2. Dindarlığın Tanımlanması, Boyutları ve Tipleri.....	12
2.2. Kişiliğin Tanımı, Bileşenleri ve Tipleri.....	23
2.2.1. Kişilik ve Dindarlık İlişkisi.....	36
BÖLÜM 3	42
3. Mustafa Asım Köksal'ın Din Algısı ve Dinî Yaşantısı.....	42
3.1. Köksal'ın Hayatı ve Eserleri	42
3.1.1. Hayatı.....	42
3.1.2. Eserleri	63
3.1.3. İlmi Kişiliği.....	75
3.2. Mustafa Asım Köksal'ın Şahsiyeti ve Dünya Görüşü.....	87
3.2.1. Ahlâkı ve Şahsiyeti	87

3.3.	Mustafa Asım Köksal'ın Hayatında ve Eserlerinde Din ve İnanç.....	120
3.3.1.	Köksal'ın Dine Bakışı.....	120
3.3.2.	Köksal'ın Allah Tasavvuru	126
3.3.3.	Köksal'ın Peygamber Tasavvuru	129
3.3.4.	Köksal'ın Hayatında Kur'an ve Sünnetin Yeri	134
3.3.5.	Köksal'ın Kader inancı	137
3.3.6.	Köksal'ın İbadet Anlayışı ve Yaşantısı.....	139
3.4.	Mustafa Asım Köksal'ın Tasavvufi Hayatı	149
3.4.1.	Tasavvufa intisabı ve İskilipli İbrahim Edhem Efendi	149
3.4.2.	Tasavvuf Anlayışı	159
3.5.	Köksal'ın Ölüm ve Ölüm Sonrasına Bakışı	176
3.6.	Mustafa Asım Köksal'ın Hayatında Ahlak ve Değerler.....	180
SONUÇ		188
KAYNAKÇA		193
EKLER		201

ÖZET

Bireylerin kutsalla olan ilişkisi ve yaşadıkları dindarlığı anlama çabası içinde olan din psikolojisi, bireyin dinî hayatının oluşum, gelişim süreçleri ve sonuçları ile ilgilenmektedir. M. Asım Köksal'ın inanç dünyası, din algısı ve dinî yaşantısı konulu bu araştırma, aile fertlerinden alınan bilgiler ve kendi metinleri aracılığıyla Köksal'ın zihin, duygu ve davranış yapısı ve bunların arkasında yatan nedenleri tespiti çalışmaktadır.

Köksal, okumaya olan aşırı düşkünlüğüyle tanınmaktadır. Yaşantısının büyük kısmını ilmi çalışmalara adanmış; dinî, ahlaki, tarihi konularda eserler vermiştir. Kaleme aldığı eserler hem yaşadığı dönemin ihtiyaçlarını karşılamış hem de Türk insanın düşünce ve manevi dünyasına katkı sağlamış, sağlamaya da devam etmektedir.

Bu çalışmada Köksal'ın hayatı ve şiirleri hakkında bilgi verilmiş, şiirleri ve dini inancına yönelik düşünce ve tasavvurları tespit edilebildiği kadarıyla ele alınmıştır. Dinî inancının uygulamaya dönüşmesi ve dinî yaşayışını besleyen diğer unsurlar da din psikolojik açısından analiz edilmiştir. Tez yazım sürecinde ilk olarak torunu A. Cüneyd Köksal'ın dedesinin hayatına dair yazdığı kitaplar incelendi. Sonrasında kendi yazmış olduğu mensur ve manzum eserleri, ardından da hakkında yazılan kitaplar, tezler, makaleler, köşe yazıları, sözlü ve yazılı basında çıkan haberler gibi birçok yazılı eser yanında, paneller, belgesel programları, sosyal platformlara yüklenmiş videoları, sağlığında çekilen yazdığı yirmi beş sayfalık otobiyografisini¹ içeren kayıtlar ve video kaydı alınan ev sohbetleri gibi birçok görsel kayıtlar² incelenerek notlar alındı. Aynı zamanda eşi, çocukları, torunları, yakın akrabaları, talebeleri ile görüşmeler yapılarak M. Asım Köksal'ın hayatı, dini tecrübeleri ve bunların yaşamsal etkileri noktasında birçok veri toplandı.

Elde edilen veriler din psikolojisi bakış açısı çerçevesinden analiz edilmeye çalışılmış, bunun sonucunda iç güdümlü dindarlık eğiliminde olan Köksal'ın namaz, dua, oruç, tövbe gibi dindarlığını davranış boyutuyla yaşadığı gibi, Allah'ın varlığını hissetme ve dini tecrübe gibi içsel boyutuyla deneyimlediği görülmüştür. Zamanın insanının ihtiyaçlarına yönelik tespitleri, söylem, tutum, davranışları ile iç dünyası arasında bağlantı kurularak resmedilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Din Psikolojisi, Din Algısı, Dinî Yaşayış, Kişilik, Dindarlık

¹ Mustafa Asım Köksal'ın, bizzat kendi sesinden otobiyografik video kaydı, 06 Haziran 1998.

² Mustafa Asım Köksal ev sohbeti video Kaydı 04 Mayıs 1997. Mustafa Asım Köksal'ın Pazar Sohbetlerinden video kaydı, 7 Eylül 1997.

ABSTRACT

The field of psychology of religion, which seeks to understand individuals' relationship with the sacred and their religious experiences, focuses on the formation, development processes, and consequences of an individual's religious life. In our research, we explored the belief system, perception of religion, and religious experiences of M. Asım Köksal through information obtained from family members and his own writings. We aimed to identify Köksal's mental, emotional, and behavioral structure, as well as the underlying reasons.

Köksal is known for his extreme dedication to reading. He dedicated a significant part of his life to scholarly activities, producing works on religious, moral, and historical subjects. His writings not only met the needs of his time but also contributed to the intellectual and spiritual world of the Turkish people, and this contribution continues.

After providing information about his life and personality, we delved into his poems to examine his thoughts and perceptions regarding religious beliefs. The transformation of his religious beliefs into practice and other influences that nourished his religious life were also analyzed from a religious psychological perspective. During the thesis writing process, we initially examined the books written by his grandson A. Cüneyd Köksal about his grandfather's life. We then studied his prose and poetic works, followed by various written works such as books, theses, articles, newspaper columns, and interviews, as well as visual records such as panels, documentary programs, videos uploaded to social platforms, and recorded home conversations, including a twenty-five-page autobiography written by him. We collected data by conducting interviews with his wife, children, grandchildren, close relatives, and students to gather information about M. Asım Köksal's life, religious experiences, and their vital effects.

. Consequently, it is found that Köksal, inclined towards intrinsic religiosity, experiences practices such as prayer, supplication, fasting, and repentance in their behavioral aspects, while also experiencing the inner dimensions such as sensing the presence of Allah and religious encounters. Observations on contemporary human needs were attempted to be identified through his own descriptions, behaviors, expressions, and attitudes, establishing connections with his inner world.

Keywords: Psychology of Religion, Perception of Religion, Religious Life, Personality, Religiousness

KISALTMALAR

Akt. : Aktaran

Bkz. : Bakınız

bs. : Baskı

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

Dk : Dakika

DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Ed. : Editör

Haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

Nşr : Neşreden

s. : Sayfa

ss : Sayfadan sayfaya

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

TDK : Türk Dil Kurumu

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TV : Televizyon

vb. : ve benzeri

v. dğr. : Ve diğerleri

vs. : vesaire

& : ve

Yay. : Yayınları, Yayınevi

BÖLÜM 1

1. Giriş

1.1. Araştırmanın Konusu ve Cevap Aranılan Sorular

Bu çalışmanın temel konusu Mustafa Asım Köksal'ın din algısı ve dini yaşayışını psikolojik bir perspektifle araştırmaktır. Bu bağlamda Asım Köksal'ın iç dünyası, dini yaşayışı, dini hisleri, dini şüpheleri, tasavvufi yaşantısı ve kemal arzusu ile birlikte Allah, Peygamber, Kur'an, sünnet, yaşam ve ölüm konularındaki duyguları, düşünceleri ve davranışları incelenmektedir.

Asım Köksal'ın din anlayışı ve dini yaşayışının anlaşılması bu araştırmanın ana sorusudur. Bu soruya bağlı olarak şu alt sorulara cevap aranmıştır:

1. Asım Köksal'ın Allah ve Peygamber tasavvuru nasıldı? Bu tasavvurların onun günlük hayatına etkisi nasıldı?
2. Köksal'ın tasavvufi hayatını inşa eden/şekillendiren unsurlar nelerdir?
3. Köksal'ın Kur'an ve sünnete bakışı nasıldı? Bu bakış ibadet hayatını nasıl şekillendirirdi?
4. Köksal dini şüpheler yaşadı mı? Yaşadıysa bu süreç nasıl ilerledi ve sonuçlandı?
5. Köksal'ın yaşadığı dini tecrübeler nelerdir?
6. Şair ve mutasavvıf Köksal'ın eserlerinde ki ideal insan Köksal'ın yaşamına ayna tutuyor mu? gibi sorulara cevap aranacaktır.

Asım Köksal; siyer, tarih, fıkıh ve tasavvuf başta olmak üzere dini ilimlerde kendisini yetiştirmiş ve muhtelif yayınlar eserler üretmiş velut bir yazardır. Hadis, tarih, akait alanlarında geniş bir bilgi birikimine sahip olan Köksal, yaşamı ve ilmi kişiliği ile akademik sahada çeşitli sempozyum ve panellere konu edilmiş³, hakkında çeşitli akademik çalışmalar⁴ yapılmıştır. Fakat tespit edebildiğimiz kadarıyla Köksal'ın dini hayatı ve yaşantısı hakkında psikolojik ve din psikolojik tahlillerin yapıldığı tez ya da kitap mevcut değildir. Her ne kadar yayınlanmış sempozyum bildirilerinde kısmi analizler olsa da bunlar Köksal'ın manevi dünyası ve dini yaşantısı hakkında yeterli tahlil ve tespitler içermemektedir.

³ (Uzunöz, 2021) Develi Belediyesinin ve Erciyes Üniversitesinin Mustafa Asım Köksal'ı Anma Programı 28.11. 2022

⁴ İslam tarihi alanında Selma Polat'ın 2001 yılında Ankara'da yaptığı, “*Mustafa Asım Köksal'ın Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*”, diğeri ise yine İslam tarihi alanında Nebi Gümüş danışmanlığında 2010 yılında Rize'de Züleyha İmamoğlu Gündoğdu'nun yaptığı, “*Mustafa Asım Köksal'ın Caetani'ye Yazdığı Reddiyenin Değerlendirilmesi*”, adlı tezlerdir.

Bireyin doğumundan ölümüne kadar din ve inanç gelişimini, yaşadığı dini tecrübelerini, dini şüphelerini, inançsızlık eğilimlerini ve dinsel değişimlerini... konu edinen din psikolojisinin (Hökelekli, 2010; Yavuz, 1982a) karizmatik dini şahsiyetlerin, alimlerin, kanaat önderlerinin, edebiyatçıların ve sanatçıların dini yaşantısını ihmal etmesi düşünülemez. Zira gözde isimlerin dini yaşantısı hem o bireyi anlamak hem de sürüklediği kitleleri/onu takip eden kitlelerin din ve dindarlığı anlamlandırma biçimlerini kavrama açısından önemlidir. Köksal, bu anlamda incelenmeyi hak eden bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira onun gerek akademik düzeyde gerekse halkı bilinçlendirme amacıyla yayınlar ürettiği, radyo ve TV programlarına katıldığı bilinmektedir. Ayrıca onu yayınlarıyla ve sohbetleriyle takip eden ciddi bir kitlenin olduğu da bilinmektedir. İslam düşüncesine katkısı ve takipçilerini dini anlamda etkilediği görülen böyle bir şahsiyetin dini yaşantısının çok yönlü olarak incelenmesi hem dindarlığının boyutlarını, pratik yansımalarını ve takipçilerine yansıttığı dindarlığın nasıl algılandığını ortaya koymak yaşadığı devir ve sonrasının din algısını etkilemesi nedeniyle hatırı sayılır bir kitle dini tasavvurlarının din psikolojisi bakış açısıyla ortaya konması yerinde bir hareket olacaktır.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Asım Köksal, imkansızlıklar sebebiyle örgün eğitime çok kısa devam etmesine rağmen okumaya aşırı düşkünlüğüyle yaşantısının büyük kısmını ilmi çalışmalara ayırmış, dinî, ahlaki, tarihi konularda eserler kaleme almış bir fıkıh bilgini, İslam tarihçisi ve şairdir. Onun manzum ve mensur olarak kaleme aldığı eserleri temelde Türk insanının dinî ve manevî ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Devrin pozitivist ruhuyla örtük bir mücadeleye giren Köksal, milli ve dini değerleri ayırmadan yaşamaya gayret etmiş, dahası bu tür fikirlerini çevresinden başlayarak büyük kitlelere ulaştırmaya çalışmıştır. Onun “İslam Tarihi”, “İsnad ve İftiralara Reddiye”, “Peygamberler Tarihi” ve “Kur’an ve Sünnet” adlı eserleri hem dini bilinçte süreklilik kazanılması hem de sahlilik sağlama amacına matuftur. Türk dilini korunma arzusu, arı duru Türkçeyi kullanma iddiası, milli ve kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılması hususunda gösterdiği çabalar ve siyasete mesafeli durması Asım Köksal’ı yaşadığı dönemin kanaat önderlerinden farklılaştırmaktadır. Görüldüğü gibi yaşadığı döneme damga vuran Köksal’ın dini hayatının incelenmesi hem onu daha iyi değerlendirebilmek hem de onu izleyenlerin dine bakışlarını kavrayabilmek açısından önemlidir. Bu çalışmada Köksal’ın yakın ailesiyle yapılan mülakatlar ve eserlerinden hareketle Köksal’ın din algısı ve dini yaşayışının anlaşılması amaçlanmaktadır. Söz ve davranış uyumu, kulluk ve ibadet vurgusu, ihlas ve samimiyeti ile öne çıkan Köksal’ın din psikolojisi yöntemleri ile değerlendirilmesi araştırmayı özgün kılmaktadır.

1.3. Araştırmada Takip Edilen Yöntem ve Teknikleri

Sosyal bilimlerde bilimsel araştırma yaparken seçtiğiniz yöntem çalışmanın başından sonuna kadar tüm aşamalarında farklılık göstereceği için araştırma konunuza uygun yöntemi seçmek önemlidir. Kuşkusuz araştırma yapan kişinin olay ve olgulara bakış açısı ile birlikte düşünce dünyası da yöntem seçiminde etkilidir.

Nitel araştırmalar, karmaşık insan doğasını anlama ve olguları anlamlandırma çalışmaları kapsamında sosyal bilimlerde sıklıkla tercih edilmektedir (Baltacı, 2018, 233; Neuman, 2014). Nitel araştırma, yorumlayıcı yaklaşımı benimser ve yapılandırılmamış gözlem, yapılandırılmamış görüşme ve doküman inceleme gibi nitel veri toplama teknikleri kullanarak olgu ve olayları yaşam alanları içinde gerçekçi ve bütüncül olarak ortaya koyar (Yıldırım - Şimşek, 2018,41) Çünkü nitel desenli bir araştırmada temel amaç, insanların bakış açılarını, bireysel ve sosyal gerçekleri inşa süreçlerini, kendilerini ve dış dünyayı (din, kültür, ideoloji vs.) nasıl anlamlandırdıklarını anlayarak bireysel ve sosyal olguları derinlemesine incelemek; nihayet bunlar arasındaki ilişkileri yorumlamaktır. Bu yaklaşımda gözlem, mülakat, biyografik ve otobiyografik veriler, doküman incelemesi, konuyla ilgili bilgi içeren yazılı materyallerin çözümlenmesi gibi tekniklerle veriler/malumatlar toplanır; elde edilen veriler/malumatlar ise betimsel analiz, içerik analizi ve fenomenolojik analiz gibi tekniklerle çözümlenir (Baltacı, 2018; Yıldırım - Şimşek, 2018).

Asım Köksal'ın dini algı ve yaşayışının konu edinildiği bu çalışmada nitel araştırma deseni tercih edilmiştir. Egemen (1952, 29-30) insanın iç dünyasına ulaşmada “dil ifadesi”, “eser ifadesi” ve “çehre ve jest ifadesi” olmak üzere üç temel yolun olduğundan bahseder. Mülakatlarla birlikte biyografik ve otobiyografik malzemeler “dil ifadesi” kapsamındadır. Bireyin yazdığı ilmi, edebi ürünler, mimari eserler ve yaptığı resimler “eser ifadesi” çerçevesinde değerlendirilir. Beden dilini yansıtmaması bakımından bireyin fizyolojik tepkileri ise “çehre ve jest ifadesi” şeklinde kavramlaştırılmaktadır. Egemen'in (1952, 29-30) bahsettiği söz konusu üç yoldan ikisi yani “dil ve eser ifadesi” bu araştırmada veri/bilgi toplama tekniği olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla Köksal'ın birinci, ikinci ve üçüncü derece yakınları ve onu tanıyanlarla yapılan mülakatlar, bizzat kendi sesinden otobiyografik video kaydı⁵ (dil ifadesi) ile birlikte ilmi eserleri, şiirleri ve hakkında yazılan tezler, makaleler ve biyografik ürünlerden (eser ifadesi) istifade edilmiştir. Anlaşılacağı

⁵ Mustafa Asım Köksal'ın, bizzat kendi sesinden otobiyografik video kaydı, 06 Haziran 1998.

üzere dilden ve eserden hareketle yazarı anlamaya imkân tanıyan anlayıcı gelenekten hareket edilmiştir.

Çalışmada öncelikle torunu Cüneyd Asım Köksal tarafından yayınlanan “*Mustafa Asım Köksal Hayatı ve Hatıraları, Peygambere adanmış Bir Ömür*” (2000) ve birtakım değişiklikler yapılarak tekrar basılan “*Mustafa Asım Köksal Hayatı, Hatıraları ve Eserleri*” (2020) isimli eserler ana kaynak olarak kullanılmıştır. Mezkûr bu eserler, Asım Köksal’ın hayattayken kaleme aldığı otobiyografiden⁶ hareketle ve bizzat torunu tarafından yazılması hasebiyle temel kaynak olarak kullanılmıştır. Söz konusu biyografik eserde yeterince açık ifade edilmeyen ya da bu esere hiç dahil edilmemiş hususları tespit edebilmek için Köksal’ın eşi, çocukları, torunları, akrabaları, yakınları ve talebeleri ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler önemli bir veri/bilgi kaynağı olmuştur. Toplanan verilerin/bilgilerin analizinde ise betimsel analiz ve içerik analizi tekniklerinden yararlanılmıştır. Edinilen bulgular anlayıcı geleneğe bağlı olarak yorumlanmıştır.

Din psikolojisi, William James’ten beri bireyin beyanını geçerli bir veri kabul ederek, öznel yaşayışları nesnel bir dille yansıtarak inceler. Asım Köksal’ın dini yaşayışı bağlamında dini ve ahlaki hassasiyeti, kulluk bilinci, ibadetleri, Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber algısı, tasavvufi yaşantısı, dinî tecrübeleri ve ölüme bakışı sistemli, planlı ve nesnel bir şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır. Din psikolojisi çalışmaları kapsamında eserlerinden yola çıkılarak bireyin din ve dindarlık algısı anlaşılmaya çalışılırken o bireyin ve toplumun şekillenmesinde rol oynayan dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik koşulları da göz önünde bulundurmak gerekir. Bu çalışmada bahsi geçen duruma olabildiğince dikkat edilmiştir. Bunu yaparken de toplanan verilerin gerçek anlamlarından kopmamasına özen gösterilmiştir.

Yöntemini belirlediğimiz bu çalışma özü itibarıyla psikobiyografik araştırma geleneği içindedir. Psikobiyografi yönteminde “*Psikobiyografisi oluşturulacak olan şahsiyetin, ürünleri aracılığıyla kullanmış olduğu biçim, olay ve mana katlarının tahlil edilmesiyle bilinç ve bilinçdışı düzeyde varlığını koruyan kinetikler ışığında savunma mekanizmaları, psikolojik ve psikanalitik varsayımlar üzerinden analize tabi tutulmaktadır; bununla beraber diğer psikolojik yaklaşımlara da başvurulabilmektedir.*” (Karaca, 2019, 7-8). Türk din psikolojisinde psikobiyografik çalışma geleneği çerçevesinde ilmi ürünler mevcuttur (Ceylan, 2021; Doğanay, 2009; Kahveci, 2019; Öveç, 2018; Sunay, 2022; Yavuz, 1990). Psikobiyografi çalışmaları yaşam öyküsüyle, yaşamın gerçekleriyle ve betimlemelerle başlayacağı için zengin veri kaynağı gerektirmektedir (Sunay, 2022,49). Bu nedenle çalışmamızda Asım Köksal’ın hem eserleri hem de hakkında yazılanlar hem de onun yakınları ve talebeleriyle mülakatlar yapılarak veri toplanmıştır.

⁶ Mustafa Asım Köksal’ın, bizzat kendi sesinden otobiyografik video kaydı, 06 Haziran 1998.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden psikobiyografi, mülakat, metin analizi yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmaya konu olan yazarın çok sayıda eserine, ana kaynaklara kolay ulaşılmıştır ancak basımı olmaması nedeniyle birkaç esere ulaşamama durumu yaşanmıştır. Diğer taraftan baskısı olmayan eserlerin içeriği yeni basılan eserlerde⁷ bulunmaktadır. Nitel araştırmalarda veri elde etme ve çözümleme süreçlerinin çok fazla emek ve zaman istemesine rağmen ulaşılan verilerin genellenemeyeceğini özellikle vurgulamak gerekir.

Araştırmada Köksal'ın aile efradı ile yapılan görüşmelerde Köksal'ın hayatı, dini yaşantısı ve İslam alemine katkıları üzerine yapılan mülakatlarda konuşmalar kayıt altına alınmıştır. Ancak aile efradı dini tecrübe vb. anlatıların metinde yer almasını mahremiyet nedeniyle istemediği için kayıtlar ailenin talepleri kapsamında kısaltılmış ve ardından analiz edilmiştir.

Psikobiyografik çalışmalar, her ne kadar kişinin iç dünyasının ortaya çıkmasına zemin hazırlasa da çalışılan kişinin tam anlamıyla betimlemesini yaptığı iddiasında bulunulamayacağı malumdur. Bu çalışmada benzer sınırlar taşımaktadır. Yani Köksal'ın din algısı ve dini yaşayışına ilişkin çalışmada yer alan analizler ulaşılan eserler, yapılan mülakatların değerlendirilmeye çalışılmasıyla kısıtlıdır. Aynı mülakat sorularıyla farklı araştırmacılar farklı yorumlar yapabileceği gibi farklı sorularla farklı zamanlarda da daha farklı sonuçlara ulaşılabilir. Bu araştırmada Asım Köksal'ın manevi hayatı genel hatlarıyla resmedilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamızı yaparken Asım Köksal'ın manzum ve mensur pek çok eseri incelenmiş sadece eserlerinden “İslam tarihi” ve “Caetani'ye Reddiye” adlı eserleri kapsam dışında tutulmuştur. Ancak bu eserlerin yazım süreçleri, önsözleri ve yazarın beyanları dikkate alınarak çalışmada bu kısımlar kullanılmıştır.

⁷ Köksal'ın ilk basılan Armağan adlı eseri ve Ezanlar gibi bazı eserlerinin günümüzde yeni baskıları bulunmamaktadır. Ancak bu eserlerin muhtevasında bulunan şiirler ve Köksal'ın başka şiirleri Âhîret Yolculuğu eseri içerisinde yer almaktadır. Bugün Asım Köksal'ın hayatı boyunca kaleme aldığı şiirlerinin bir araya getirildiği şekilde Âhîret Yolculuğu eseri yayınlanmaya devam etmektedir.

BÖLÜM 2

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Dindarlık ve Dini Yaşayış

Din, insan ve davranışını etkileyen en önemli olgulardan biri olarak insanlık tarihinde tüm toplumlar da görülmektedir. Jung (1998, 3) dinin insan aklının en eski ve en yaygın uğraşlarından biri olduğunu toplumsal ya da tarihsel bir olgu olmasının yanı sıra bir çok insan için kişisel bir ilgi alanı da olduğunu ifade eder. Bu durum, insanı konu alan birçok disiplin için dindarlık tanımının yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bir tanım farklı alan veya farklı araştırmacı tarafından yapılıyorsa az ya da çok farklılık gösterir. Kavram din olunca çalışma yapılan disiplin ve araştırmacının yanı sıra, dinin çok yönlü ve karmaşık yapısı, zamanın ruhu ve dinin mahiyetinin kavramı şekillendirmesinden dolayı kapsamlı bir din tanımı yapmak daha da zorlaştırmaktadır. Din en genel manada, “Bireyin kutsalla olan ilişkisidir.” (Tokur, 2020, 31). Benimsenen kutsallar ve ait olunan dinin yapısının yanı sıra bireyin algı, duygu ve düşünce yapısı da bu ilişkide belirleyicidir. Dinin duygusal deneyimlere kaynaklık ettiği bilinmektedir. Din, hissedilen dini tecrübenin biricikliği, dini duygunun yapısı gereği güçlü bir duygu olması ve algıların öznelliği nedeniyle insana hayat anlamı ve tarzı veren kimliğin önemli unsurlarından biri olarak ele alınmaktadır. Din, inananlarına mutlu ve huzurlu bir hayat yaşamanın ilkelerini ortaya koyarak hayatın her alanına nüfuz eden yapısıyla bireylerin hayat tarzlarında varlığını hissettirmektedir. Bireyde dinin tezahürlerini görmek için bu tezahürlere sebep olan inanç ve öğretileri tanımak gerekli görülmektedir (Hökelekli, 2018). Bu açıdan temel dini kaynakların bilinmesi, ulaşılan sonuçları besleyen faktörlerin fark edilmesi ve bu unsurlar hakkında bilgi sahibi olunması yorumların sağlamlığı açısından gereklidir.

William James’e göre din, bireyin doğasında olan, hisleri, duyguları, ona fayda veren ve kutsalla yaşanan bireysel tecrübedir (Ayten, 2017, 26-27). Freud’a göre din, “*nevroz, yanılsama*” iken Jung’a göre kolektif bilinç dışında oluşan psişik manada gerçek olgulardır. İnsan hayatında yadsınamaz bir öneme sahip olan dinler, psişik dengeyi korur. (Jung, 1999). Jung, kutsal metinleri, kolektif bilinç altına dayanan ruhun seslenişi olarak değerlendirmektedir (Tokur, 2020). Bireye özgü, içgüdüsel bir tutum kabul edebileceğimiz din, insanları duygusal olarak rahatlatan, onlara dayanma gücü veren, özünden kaynaklanan, hissedilen bir güç olarak ifade edilebilir.

Tanımlar, dinin “ne” olduğu, toplum ve fert için neler ifa ettiği gibi bakış açısına göre farklılıklar göstermektedir. Bilimler farklı konu, amaç ve yöntemleri dolayısıyla tanımları sınıflandırmaktadır. Hökelekli (2010,30), dinin öznel yönünü belirleyen unsurları; dinî yetenek ve eğilimler, dinî güdüler, dinî inançlar, dinî sözler, ifadeler, kavramlar, dinî tasavvurlar, dinî tutumlar, dinî duygu ve heyecanlar, dinî uygulama, eylem ve etkinlikler şeklinde ifade eder. Dindarlıkların kaynakları olarak da görülebilecek bu unsurlar Köksal’ın din algısını ve yaşayışını analiz ederken üzerinde durulması ve dikkat edilmesi gereken önemli etkenlerdendir. Bu etkenler sekiz maddede kısaca açıklanabilir;

- 1- Dinî yetenek ve eğilimler: İnsanlığın ortak istidatlarından olan bir varlığa kutsallık atfetmek ve inancına göre hayatını kurgulama yeteneği kastedilir. İslami bakışta fitrat denilen varoluşsal bu istidat, Allah’ı tanıma ve inanmaya meyyal yaratılış çevrenin de etkisiyle şekil alan psişik ve ontolojik bir nitelik olarak ifade edilebilir (Tokur, 2020,46).
- 2- Dinî güdüler: Dinin insanı güdülemesi olarak ifade edilebileceği gibi insanı dine götüren nedenler olarak ifade edebilir (Kayıklık, 2021,73).
- 3- Dinî inançlar: Din, inanç sistemleri olarak değerlendirildiğinde dini inançlar, belirli inançlara sahip olmak veya herhangi bir dinî inanç sistemine mensup olmak dini öğreti, ahlak ve kutsalla ilgili fikir, anlayış, tutum ve davranışlara sahip olmak demektir (Hökelekli, 2010, 145-146). Müslüman kültür de dindarlığında Amentü inancı oluşturur.
- 4- Dinî sözler, ifadeler, kavramlar: Dinî gerçekliği temsil eden her şey dinî sembol olarak kabul edilebilir. İnsanoğlu, bir kültürün içine doğar. Kültürü belirleyen ana unsurlardan birinin din olduğu malumdur. Yani insan bebeklikten itibaren dinî söz ve telkinlerle karşılaşır, dinî sembolleri müşahade eder ve dinî kavramlara aşinadır. Dinî kavramlar, tüm kavramlar gibi doğrudan duyuşsal verilere dayanmazlar, tecrübe edilen diğer algı ve kavramlardan elde edilirler. İnsan; Tanrı’yı, bildiği kavramlar aracılığıyla kavramlaştırabilir. Ancak bu kavramlaştırma benzetme (teşbih, temsil, kıyas) yoluyla yapılabilir. Dini kavramları anlama, yorumlama ve tasavvur etme din dili aracılığıyla gerçekleşmektedir. Dini ifadelerin çoğu Allah ile ilgilidir. Dualar, tövbeler, şükür, öğüt niteliğinde dile getirilmiş ifadeler, kıssalar, kâinat ile ilgili açıklamalar, peygamber sözleri, dinî tecrübeler, dinî davranışlar ve ahlâk kuralları din dili kapsamında kullanılan bazı ifadelerdir (Hökelekli, 2010,171).
- 5- Dinî tasavvurlar: Düşünme, nesne ve olayları temsil eden imaj, sembol ve kavramların belli bir hedefe yönelik işletilmesi veya kendi kendine gelişmesiyle tanımlanan her türlü

bilişsel etkinlik olarak tanımlanabilir. Bu etkinlikler; kavram oluşturma, akıl yürütme, tasavvur etme, tahayyül etme, öğrenme, tasarlama vb. Dinî düşüncede, çeşitli tecrübelerin, algıların ve var olan kavramların (şemaların) kutsal alana aktarılmasıyla gerçekleşir. İnsan kavramlarla düşünen varlıktır. Düşünce kavramların birbirine anlamlı bir şekilde bağlanması olarak üst seviye bir psikolojik faaliyettir (Hökelekli, 2010,170). Tasavvur, öznel bir süreçtir ve bireysel tecrübeye dayalı olarak toplumsal bir bağlamda şekil alır. Dini Tasavvur, dinî kavram, olay ve nesnelerin zihinde görüntülenmesidir. Doğduğumuz ortam, mizacımız, yaşamlarımız, ilişkilerimiz ve fiziksel, psikolojik, sosyal, kültürel çevre ve sınırlar dinî tasavvurlarımızı etkiler. Dolayısıyla Tanrı tasavvuru bireyin küçüklükten itibaren zekâ gelişimi, bilgi ve yaşantı, yetişme ve düşünüş tarzına ve bağlı olduğu dinin inanç esaslarına göre Tanrı'yı zihninde görüntülemesi olarak tanımlanabilir (Hökelekli, 2010,170).

- 6- Dinî tutumlar: Duygu, düşünce ve davranışlardaki eğilime tutum denmektedir. Dinin koyduğu kurallardan hareketle inanç ve ilkeleri tavırlarına yansıtma durumu dini tutum olarak adlandırılmaktadır. Dini tutum, dinin öğretileri doğrultusunda pozisyon almaktır. Tutumlarda bir merkezilik ifade edilir. Merkezi tutum, genel tutumlar içinde en önemli tutumdur tüm tutumlar bu merkezi tutum orjin çevresinde şekil almaktadır. Merkezi tutum değiştiğinde tüm tutumların değişmesi söz konusudur (Tokur, 2020, 36-38).
- 7- Dinî duygu ve heyecanlar: İnandığı varlığa dair hislerinden ve düşüncelerinden hareketle (Tokur, 2020,39) müşahade edilir.
- 8- Dinî uygulama, eylem ve etkinlikler: Dini bir motivasyonla yani dini bir beklentiyle iradeli hareket (Johnson, 1985,26) olarak tanımlanan dini davranışlar bireysel yada bir dini grup içinde gerçekleşebilir. İncanın davranış olarak dışa yansıyan yönü ibadetlerdir. Özel zaman ve mekânlarda yapılan sembolik anlamlı dinî nitelikli kutlama, merasim ve törenler gibi dinî uygulamalar çoğu dinde bulunmaktadır (ayin, vaftiz, kutsama, günah çıkarma vb.). Ülkemizde Kur'an okutmak, çocuğun kulağına ezan okunması, cemaatle namaz, kurban, dua, zikir türbe ziyaretinde bulunmak, sünnet merasimi düzenlemek, yağmur duasına çıkmak ve mevlit okutmak gibi etkinlikler görülmektedir (Hökelekli, 2018, 209-210).

Fromm (1991,41) işlevsel değerlendirebileceğimiz tanımında dini, bir grup tarafından kabul edilen, o grup bireylerine kendilerini adayabilecekleri bir hedef sunan ve onlara ortak bir davranış biçimi veren bir sistem olarak tarif etmektedir. Bu tanımla dinin toplumdan bağımsız olarak var olamayacağını ortaya koymaktadır. Her insanın bir amaca binaen kendini

adayabileceği bir nesnesin ve davranışlarına yön verecek bir düşünsel sistemin ihtiyacı içinde olduğunu söylemektedir (Fromm, 1991,45). Dinsel ihtiyacın insanı Tanrı'ya ulaşabilmesinin yanı sıra herhangi bir ideali, nesneyi, kendi milletini v.s.de tanrılaştırabileceği ifade ederek önemli olanın dinin insanı ihtiyacına ulaştırması olduğuna vurgu yapmaktadır.

Din Psikolojisi alanı için din tanımı, *Bireysel, toplumsal ve psikososyal* ya da *özel, işlevsel ve hem özel hem de işlevsel* şeklinde sınıflandırılabilir. Bu çalışmada Yapıcı'nın (2021, 19). hem *özel hem de işlevsel* olarak değerlendirilen din tanımı esas alınacaktır. Bu sınıflandırma kapsamında din, *“Doğrudan ya da dolaylı olarak ilahi veya kutsal(mukaddes) olanla girilen ilişkiler sonucunda, etki ve sonuçları itibariyle, hem tek tek bireylere hem de topluma farklı düzeylerde belli bir duyuş, düşünüş ve davranış kalıbı sunan, hayata bir anlam ve amaç vererek varoluşsal kaygılarına çözüm üreten, mensuplarına belirli ve farklı bir kimlik duygusu temin ederek bir müminler cemaati oluşturan sembolik bir sistemdir.”*

2.1.1. İnanç ve Dindarlığı Besleyen Faktörler

İnanç, bir şeyin varlığını veya doğruluğunu herhangi bir delil olmadan kabul etmektir. İnsan yaratılışından (fitrat) gelen inanma ihtiyacı bireyin tüm varlığını kuşatmayan, kısa vadeli, genellikle günlük hayata ilişkin deneyimlerle ortaya çıkan ve kolay değişebilen duygusal, zihinsel veya davranışsal bir tutum olarak ifade edilebilir. Dini inanç veya ‘iman’ ise daha kuşatıcı daha engin, daha köklü, daha bütüncül, daha zor değişebilen, bireyin geçmiş ve geleceğini içine alan hem duygusal hem zihinsel hem de davranışsal motivasyonu olan varoluşsal aşkın bir tutumu ifade (Kaplan, 2018, 66) etmektedir. İnanç bireyin hayatında dini yaşam olarak gözlemlenebilir. Bu nedenle dinin temel kaynaklarının bilinmesi, görülen sonuçların alt yapısının fark edilmesi ve yorumların sağlamlığı açısından gereklidir. İnsan duygusal, zihinsel, sosyal ve manevi ihtiyaçları gereği inanabilir. İnanma, insanın bütünü ilgilendiren, bu yönüyle birçok boyutu bulunan bir eylemdir. Bunlar, bilişsel, duygusal ve iradi boyutlardır (Hökelekli, 2010, 149). İnanç; değişebilen, duygusal, zihinsel veya davranışsal bir tutumu ifade eder. İnanç, insanın bilinç ve bilinçdışını, duygu ve davranışı tümüyle psikolojik yapısını ve işlevlerini kapsayıcı bir olgudur. Aktif, değişime ve gelişime açık olan inancın şahsiyet ve kimlik üzerinde etkili olması, inanç kaynaklarının önemini artırmaktadır (Hökelekli, 2010, 162). İnanç, mükemmel varlıkla olan içsel bağıdır. Din bu bağ sırasında oluşan ilişkiler ağı, dindarlık ise bireyin hayatına yansması yani dini yaşayışı ifade etmektedir. Dindarlık, kişinin hayatın da dinin yerini inancın kuvvetini yansıtmaktadır (Onay, 2001, 17).

İnanç ve iman kavramı arasında sıkı bir ilişki vardır. Jung’a göre iman, kesin bir kolektif inancın ifadesidir. Hedefi bu dünya olan bir inanç bildirimi, yani dünyevi bir ilişkidir (Jung, 1999,58). İnançta zihinsel boyut, imanda duygusal ve iradi boyut daha baskındır (Kayıklık, 2021,167). İman; güven ve bağlılık olarak duygusal boyutu ifade ederken inanç, bilişsel kesinlik ifade etmektedir. İnanç, bilinçli tercih iken iman tercihin hayata yansımadır (Tokur, 2020,68).

Kutsallık atfettiği bir varlığa inanma, hayatını bu inanç doğrultusunda dizayn etme yeteneği insanların ortak yetenekleri içerisinde yer alır. Fıtrat olarak adlandırılan bu kalıtsal istidat çevrenin de etkisiyle şekil alan psişik ve ontolojik bir nitelik olarak ifade edilebilir (Tokur, 2020,46). Jung’a göre dinî inançlar kolektif bilinçdışında yer alan arketipsel Tanrı’yı bilinç düzeyine taşıyan araçlardır (Jung, 1999,107).

Dini inancını yaşamına yansıtan dindar, fıtratında olan dindarlığını besleyen kaynakların, yani çevrenin içine doğmuştur. Dindarlığın toplumsal ve bireysel boyutu vardır. Dindarlık, farklı kaynaklardan beslenerek şekillenen bir olgudur. Çevresel faktörlerin dindarlıkları şekillendirme de diğer kaynaklardan daha etkin olduğunu ifade edebiliriz. Yani “toplumsal etkiler” dindarlığı beslemektedir. Ancak bunun yanı sıra birçok faktörün de süreçte etkin olduğu araştırmalar tarafından ortaya konmuştur (Kayıklık, 2021, 73-74).

Bireyin yaratılışında bulunan din duygusu (fıtrat), acizlik ve çaresizlik duyguları, bireysel gereksinimler; emniyet ve güven duyma ihtiyaçları, korkular; doğadan, diğer insanlardan ve bireyin kendisinden kaynaklanan korkular, suçluluk duygusundan kurtulmak, sosyokültürel ortam, bireyin kişilik yapısı, bağlandığı inanç sistemi, bireysel tecrübeler, sosyal etkileşimler, toplumsal süreçler, düşünceler, entelektüel etkenler, dini tecrübeler, duygusal, metafizik ihtiyaçlar, anlam arayışı, ölüm korkusu ve ölümsüz olma arzusu (Kayıklık, 2021, 73-91; Tokur, 2020, 46-57; Yapıcı, 2006, 65-115) da kişinin dindarlığını etkileyen faktörlerdir. Sıralanan maddelerin hepsi birden dindarlığı oluşturmak durumunda değildir. Biri ya da daha fazlası, kişinin bireysel tercihleriyle de birleşerek dindarlığına kaynaklık edebilir. Dindarlık kaynaklarının tamamı bireyi aynı derecede ve aynı kuvvette etkilemesi beklenmez (Kayıklık, 2002, 38). Bireyin, hayatının farklı dönemlerinde farklı dindarlık kaynaklarıyla kendini besleyebileceği gibi farklı insanlar arasında da kaynaklarda çeşitlilik gözlenebilir. Bu durum insan olma ve dindarlık arasındaki ilişkinin çeşitliliğini kanıtlar niteliktedir.

Dindarlık, bireysel tecrübenin nesilden nesille geçtiği kültür içinde oluşur yani tarihe ve kültüre özgü yapısıyla sosyal etkileşimler, toplumsal süreçler, düşünceler ve pratikler

tarafından tekrar inşa edilmekte ve ayakta tutulmaktadırlar (Hökelekli, 2016, 329-330). Bireyler aynı yaşam olaylarında farklı duygular hissedebilir. Bazen aynı yaşantı farklı mekân, zaman ve farklı bağlamlarda farklı duygu doğurabilir. İnsanın duygusal yapısı onun dindarlık biçimini belirlemede son derece önemlidir. Din duygusu, dinî tecrübe esnasında hissedilen duygu ve algıların genel adıdır (Hökelekli, 2018,138). Dinî duygu bireyi dindarlığa götüren etkenlerin başında gelmektedir.

James, din ve dindarlığın temelini duyguya dayandırır. Schleirmacher ve Wundt'un din tanımlarında da James gibi ana unsur duygudur. Dini duygu, ruhun özünden gelen, bireysel anlamı ve değeri olan bir duygudur. İlahi olana, ilahi âleme yükselme güdüsü ve bu yolda çaba sarf etmesi kişinin dindarlığını göstermektedir. Dini duygu, dini bir anlam yüklediği varlığa, nesneye, objeye, kişiye vs. bağlanmadır. Bağlanma duygusu, bireyde yoğun olarak hissedildiğinde dini tecrübe ortaya çıkmakta ve böylece tecrübe anında kişi duygusal yoğunluğun normal sınırlarını aşarak hayatın kaynağı olan görünmez bir güçle iletişime geçmektedir (Yapıcı, 2004,175). James'e göre bu görünmez güç kendisine karşı korku, saygı ve bağlılık duygusu hissedilen varlıktır.

Bireylerin farklı yapıları ve kişilikleri, dinî hislerin ve yansımalarının farklı derecelerde olmasına neden olmaktadır. İnançlar, her insanın kendine has algılarıyla kişilik ve karakterine göre inşa edildiği için öznellik barındırmaktadır. Birey dini inançları vasıtasıyla yaşamı, psikolojik ve çevresel oluşumları anlamlandırır ve zorlukları kabul edilebilir hale getirmeye gayret ederek çıkış yolu bulma çabasındadır. Viktor E. Frankl (2018,133) anlamın(logos), mantıktan(logic) daha derin olduğunu ifade eder ve anlam arayışı olarak ifade ettiği temel ihtiyacın nihai anlam olduğunu bunun da nihai var oluşa götürdüğünü ifade etmektedir. Frankl'a göre din insana anlam, plan, hedef ve bu doğrultuda sorumluluk sunarak insanın içinde var olan boşluğu doldurmuştur, yol göstermiştir, geleceğe yönelik bir bakış açısı vererek hayata anlam katmaktadır. Din, varlığın anlamına dair yaşamı ve ölümü anlamlı kılan cevaplar sunarken özellikle de acıyı anlamlı kılarak bireye hayatın yaşanabilir olduğu duygusunu tattırmaktadır (Frankl, 2018,158). Anlam arayışı keşfetme, koruma ve gerektiğinde önemli hedef ve değerleri yeniden oluşturma çabalarını içeren dinamik bir süreçtir (Pargament, 2005,282). Bu tanımlama da anlam arayış sürecinin özsel, işlevsel ve hem özsel ve hem de işlevsel yönü birlikte ilerleyen süreklilik arz eden yapısıyla aktif ve değişken olduğunu göstermektedir.

Jung'a (1999,90) göre inananlarına bir amaç ve güvenlik duygusu veren din insana özgü ve içgüdüselidir. Dinin içgüdüsel olduğunun kanıtı, dinî konuları anlamamalarına rağmen

insanların onu bir kenara atmamalarıdır. Dindarlığın kaynaklarından biri olan ölümsüz olma arzusu, dinlerdeki ahiret inancı ile öleceğini bilen insana daima var olma umudu vererek psikik ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

Dindarlığın beslendiği kaynak duygu, umut, ihtiyaç, anlam arayışı ya da korku ne olursa olsun hayattaki her hissediş, düşünüş, algılayış, anlamlandırma ve davranışın kaynağı gibi dindarlığın kaynağı da kesinlikle tek bir şey değildir. Birçok etken, yerine ve durumunda göre, süreci farklı nedenlerle ve farklı yoğunluklarda çok çeşitli kaynaklardan beslenerek etkilediği görülmektedir.

2.1.2. Dindarlığın Tanımlanması, Boyutları ve Tipleri

Dindarlık, “insanın herhangi bir dini ya da herhangi bir inanç sistemini kabul etmesi ve o dine ya da inanç sistemine uygun olarak yaşama hali” (Hökelekli, 2010, 43) olarak ifade edilebilir. İnancına göre hayatını yaşamaya çalışan kişiler dindar olarak nitelendirilmektedir. Bireyin dindarlık boyutu, dine olan bağı, tercihlerini dini baz alarak yapması, dinin emir ve yasaklarını dikkate alarak hayatını dizayn etmesi, ibadet ve ritüelleri yerine getirme konusundaki hassasiyeti, günün planını yaparken nasıl program yaptığı, alışkanlık ve davranış kalıpları vb. durumlar incelenerek fark edilebilmektedir (Hökelekli, 2010, 31).

Kutsalla olan ilişkinin hayatına yansımaları olan dindarlık, dinin bireyin hayatında kapladığı alan ve hayatına ne kadar yön verdiği ile doğru orantılı, sürekli ve değişken bir kavram (Tokur, 2020, 31) olduğu bilinmektedir. “Dindarlık, ‘dinî ilkelerin gerek bireysel gerekse toplumsal yaşantıya aktarılmış halidir’ (Köse - Ayten, 2014, 119) denilebilir.” Bu insan halleri farklı unsurların (kişilik, kültür, mensubu olunan din ve dinin inanç esasları, ...) etkileriyle değişen, bireylerin hayatlarında görünürlüğü kimi zaman çoğalan kimi zaman azalan bir durum olarak günlük hayatta müşahade edilebilmektedir.

James’e göre dindarlık, törenlerde, ayinlerde, din adamlarının gerçekleştirdiği çeşitli dinî organizasyonlarda, yani dindarlığın pratik boyutlarında kendini belli etmektedir. Bireyin, inandığı varlıkla arasında hissettiği duygusal bağlar, huşu, korku, ümit, tövbe, sığınma ve ruhsal huzur gibi psikolojik haller dindarlığın bireye özgü görüntüleri olarak kabul edilebilir (Yapıcı, 2021a, 25).

Dini yaşamın tek boyutlu olmadığı günümüze kadar yapılan birçok araştırma ile ortaya konmuştur⁸. Dindarlık, en dar manada dinî inanç ve pratikler, sosyokültürel ortam, bireyin kişilik yapısı gibi unsurların karşılıklı ilişkisiyle şekillenen bir haldir. Bu halin daha isabetli tarif edilebilmesi için etkili olan değişken unsurlar araştırmalar için önemlidir. Çünkü dindarlıkların farklı görüntüleri vardır. Dini inancın birey ve topluğa göre yaşama farklı nüfuz ettiği görülmektedir. Bu nedenle birey değerlendirilirken dindarlığını inşa eden unsurlar, dini “algılama”, “değerlendirme” ve “yaşamayı” nasıl ve ne düzeyde etkilediği dikkate alınmalıdır (Yapıcı, 2006, 68).

Dini davranış yaşa, kişiliğe ya da belirli bir sosyal sınıfa mensup olmaya bağlı olarak aynı kültür içinde de farklı dindarlık eğilimleri şeklinde görülebilmektedir. Günümüz modern toplumlarında dini farklılaşma ve çoğullaşmanın yaşandığı ve kurumsal dindarlığın gerileyerek bireysel dini tercihlerin öne çıktığı (Koby, 2015) yeni yapılan çalışmalarda ifade edilmektedir. Dinlerin belli amaçları bulunmaktadır. Dinin, amaçlı bir şekilde güdülenmiş bireyler ve bu bireylerin içinde yaşadıkları maddi ve manevi şartlarla ilgili hedeflerinin olduğu bilinmektedir. Bireyin anlam arayışı ihtiyacı ve tarihi bağlamda bireylerin tercihi, dinin muhtevası ve inananların kendi inanç ve uygulamaları hakkındaki algılamalarının önem arz ettiği (Koby, 2015) çalışmalarda ortaya konmaktadır. Dünya genelinde farklı dinlerin dindarlıkların da farklılıklar gözlendiği gibi aynı dine mensup bireylerin de dindarlıklarında farklılıklar görülmektedir. Dindarlığın bir alanda değil birçok alanda kendisini ifade ettiği/ortaya koyduğu dindarlığın boyutlarında gözlenebilmektedir. Dindarlığın boyutlarından kasıt, dinin alanları ve yaşama şekilleri iken dindarlığın tipleri ile dindarın tarzı kast edilmektedir.

Dindarlığın, çok boyutlu yapısını araştırma, tarif etme, tanımlama çabası bilim insanları tarafından farklı şekillerde yapılmış ve dile getirilmiştir. Dindarlığın çok boyutlu bir fenomen olduğunu ortaya koyan çalışmalar içerisinde en bilinen ve kabul görmüş isimlerin biri Charles Y. Glock olmuştur. Glock, R. Stark’la (1998, 252-254) birlikte yaptığı çalışmalarda dindarlığı ‘inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki’ boyutları şeklinde ele almışlardır. Glock ve Stark’ın (1998, 252-274) dindarlıkları boyutlar çerçevesinde alıp tasvir ettikleri, akademik alanda da itibar edilen, beşli değerlendirme şu şekildedir:

⁸ Dindarlıkların çok boyutlu ve farklı yönelimleri ve tipleri olduğuna dair farklı alanlarda bir çok çalışma bulunmaktadır. Türkiye’de yapılan onlarca çalışmadan bazılarına yer veriyoruz daha ayrıntılı okumak isteyenler için literatürde birçok çalışma bulunmaktadır (Hökelekli, 2016; Kayıklık, 2021; Kayıklık - Yapıcı, 2005; Koby, 2015; Onay, 2001; Yapıcı, 2006, 2006).

İdeolojik (İnanç) Boyutu: Dinî inanç temeline dayanan dindarın, gücünü ilahi varlığa bağlanma vasıtasıyla alması durumudur. Bütün dinlerin özünde temel inanç esasları yer almaktadır. Kişi, dinin temel inanç esaslarını kabul ederek din ile bağımlı olur. Dinî yaşantının ilk adımı olan inancın varlığı, yokluğu, kuvvetine göre kişiler farklılaşmaya başlar. İnanç ilkeleri dinden dine, mezhepten mezhebe değişiklik gösterebilir. Tabiatüstü, kutsal bir varlık ya da Tanrı inancı tüm ilahi dinlerde yer almaktadır. Dindar, bağlandığı dinin öğretilerine göre bir Tanrı inancı ve kendi eğilimleri ışığında bir tanrı tasavvuru geliştirir. İslam Tevhid inancı ile Allah birdir ve hiçbir şeye benzemez anlayışı ile dinî yapısını kurar (Hökelekli, 2010; Kayıklık, 2021; Tokur, 2020; Yapıcı, 2021a).

Zihinsel (Bilgi) Boyutu: İnanç boyutuyla yakından alakalı olan bu boyut, inanılan dinle ilgili edinilen, edinilmesi gereken bilgi düzeyini kapsar. Her dinin bağlıları, kendi dininin temel inanç ve değerleri hakkında bilgiye sahiptir. Dindar insanın inancının kaynakları; dini metinler, inanç esasları ve o dinin fıkhi kaynakları hakkında az ya da çok bilgi sahibi olmasıdır. Dinî inançlar, ibadetler, değerler, kavramlar, gelenekler, kurallar, tarihsel olaylar vb. konulardaki bilgiler diğer boyutlara etki edebilir. Dinî bilginin özellikle inançla yakın ilişkisi vardır. Dinî bilgi inançla değer ve işlevsellik kazanır. İnancı olmayan kimsenin bilgisi ne kadar çok olursa olsun, bu durum onun dindar olduğunu göstermez (Hökelekli, 2010; Kayıklık, 2021; Tokur, 2020).

Törenselle (İbadet ve uygulama) Boyut: Dindarın dinî inancının görünür olduğu uygulama, eylem ve etkinlikleri içermektedir. Dua, namaz, oruç, hac, kurban, kutsal kitabı okuma, vb. dindar bir kimsenin yapması gereken görevleri vardır. Kişinin, dini görevleri yerine getirmedeki dikkat ve gayretinin devamlılığı onun inancındaki samimiyet ve içtenliğinin bir göstergesi kabul edilir. İbadetleri yerine getirme sıklığı ve derecesi farklılıklar gösterebilir. İbadetin kişiler için taşıdığı önem ve anlam da farklı olabilir.

Duygu/Tecrübe Boyutu: İlâhi varlığın etkisini taşıyan ve inananı, O'nu hissettiği ve O'ndan etkilendiği sezgiler, duygular ve algılar bütününe içine alan boyutu ifade etmektedir. Algı, his ve duyguları üzerinden inanan ile Tanrı ilişkisi ele alınmaktadır. Dolayısıyla bunun hemen her dinde az veya çok deneyimlenebilen dinî tecrübe boyutu olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada yaşanan duygular sevgi, öfke, huşu, neşe, tatmin gibi duygular olabilir (Yıldız, 2001). Bu açıdan bakıldığında dinî tecrübeye her zaman olumlu duygulanımlar söz konusu değildir. Bazı dinî gelenekler bu içsel tecrübeye çok büyük önem verirken, diğer gelenekler daha çok dini ibadetleri ve ahlaki değerleri ön planda tutar. Din duygusuna tasavvuf alanında önem verilir. Allah'la ilişki halinde olan inancı insanda güven, sevgi, umut, korku,

kaygı, vecd gibi duygu durumları yaşanabilir. Bu ilişkide uyanan sezgiler, duygular, algılar ve duyumlar yaşanabilir. Tasavvuf, dinî tecrübenin yoğun olarak yaşanmasını amaç edinmiştir. Tasavvufta bunu gerçekleştirmek için özel tekniklere başvurulur (Hökelekli, 2010; Kayıklık, 2021; Tokur, 2020).

Etki Boyutu: İnanan insanın bütün davranışlarını etkileme gücüne sahip olan dinin insan hayatına yaptığı etkiler sonucu oluşan hayat tarzını içermektedir. Dindarlık hayatın bütün alanlarında etkiler meydana getirir. Dindarlık; beden ve ruh sağlığı, kişilik, ahlak ve karakter gelişimi, benlik algısı ve benlik saygısı, toplumsal ilgiler, tercihler ve tutumlar, dünya görüşü, yaşam biçimi ile çok yakından ilişkilidir. Beslenme alışkanlıklarından nezaket kurallarına, bireysel ahlaki tutum ve davranışlardan sosyal ilişkilere varıncaya kadar dinin etkileri vardır. Bütün bunların her birinin araştırılması, bu etkilerin yönünü, derecesini anlamamıza imkân verir. Diğer boyutlardan daha kapsamlı olan bu boyut diğerlerinin etkisinin hissedildiği alandır. İnanan bir kişi bireysel ve toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında inandığı dinin temel ilkeleri çerçevesinde hareket eder. Bu etki, nüfuz etme olarak adlandırılabilir. İş, aile, eğlence, beslenme, giyinme vb. pek çok konuda seçici ve belirli ilkelere sahip olmayla dinin etki boyutu tecrübe edilebilir (Hökelekli, 2010; Kayıklık, 2021; Tokur, 2020,).

Dindarlık ile ilgili çalışmalarda insanların yönelimleri kapsamında Allport dindarlıkları iki boyutlu ele almıştır. Dış güdümlü dindarlık ve iç güdümlü dindarlık şeklinde (Hökelekli, 2010; Kayıklık, 2021; Tokur, 2020) bir tasnif yapmıştır. Bu dini yönelimler şu şekilde açıklanmıştır;

Dış Güdümlü Dindarlık: Dinî değerler amaçlara ulaşmada elverişli ve yararlıdır. Dine ve değerlerine, yararlı oldukları için önem veren dindarlar dini, faydalı olduğu noktada araç olarak kullanılır. Makam, mevki, itibar, rahatlık vb. beklentileri karşılayabilmek için dinin kullanılmasında bir sakınca yoktur. Dış güdümlü dindar katı ve hoşgörüsüz tavırlar sergileyebilir. Din ihtiyaçlarına hizmet için vardır. Bu nedenle önem ve değer taşır. Dua ve ibadet başları sıkıştığında başvuru olan geçici bir ilişki biçimidir. İçlerinden gelmeksizin, din benliğinin hizmetinde olan bir dış değer olarak algılanır ve kullanılır. Dini bağlar; makam, itibar, kimlik kazanma, teselli, kendini haklı gösterme aracı olduğu için amaca hizmet etmediği noktada kolayca vazgeçebilirler (Hökelekli, 2010; Tokur, 2020).

İç Güdümlü Dindarlık: Dinî değerler kişiliğin merkezinde, içten gelen ve tüm benini kuşatıcı, davranışları belirleyen tek başvuru kaynağıdır. Dini kendilerine uydurmak değil, kendilerini dine uyumlu hale getirme çabası içindedirler. İhtiyaçlar geri plandadır. Önemli olan

dinî inanç ve değerleriyle uyumlu bir hayat yaşamaktır. Din içten doğma benliği bütünüyle kaplayan bir değerdir Dinleri için yaşarlar, din ayrılmaz bir parçalarıdır (Hökelekli, 2010; Tokur, 2020).

Hökelekli (2018, 73-78) dindarlığı, genişlemesine, uzunlamasına ve derinlemesine olmak üzere üç boyut olarak sınıflandırmaktadır;

Dinin Genişlemesine Boyutu: Glock ve Stark'ın beşli değerlendirdikleri gibi dindarlığın genişlemesine boyutu birbirini tamamlayan beşli olarak değerlendirmektedir.

Dinin Uzunlamasına Boyutu: Gazali'ye göre dinî hayat olgun ve kâmil şekline kavuşuncaya kadar insanların yaşadıkları din üç farklı yapıdadır. Bunlar “iman”, “ilim” ve “marifet” aşamalarıdır (Hökelekli, 2010, 36). Dinî hayatın başlangıcındaki kabul, tasdik, bağlanma ve itaati içine alan kısım iman aşaması, dinî inançla ilgili birtakım delillerin araştırılması ve mantık itibarıyla ahenkli bir dünya görüşüne ulaşması ile ilim aşamasını ve İlâhi varlık ile doğrudan doğruya temas arzusuyla gelişen psikolojik tecrübeler bütününden oluşan kısım da marifet (zevk/şevk) safhasını oluşturmaktadır.

Dinin Derinlemesine Boyutu: Her inanan, dinini farklı derinliklerde yaşamaktadır. Allport'un tarif ettiği gibi iç güdümlü veya dış güdümlü din olarak tasvir edilmektedir.

Toplumda dindarlık olgusu, kişiden kişiye, gruptan gruba, çevreden çevreye ve devirden devire önemli değişikliklere ve çeşitlenmelere sahne olan dinamik ve diyalektik bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Yapıcı, 2021a). Toplumda aynı dine inandıkları halde, farklı dindar tiplerin olması bireysel özelliklerinin farklı oluşunun duygu ve tecrübe boyutun da farklı yansımalarının, dinî tutum, davranış, din anlayışı ve algılamasının, farklı olması etkilidir. Bireylerin bağlı olduğu din ve bireyde etkin olan dinî duyguya duygulanımlar; huşu, vecd, korku, ümit, bağlanma, sığınma, tövbe, arınma hissi, ruhsal huzur vb. dindarlığın şahsi yansımalarına (Yapıcı, 2002) bağlı olarak da değişmektedir. İnanan insanların dinî hayatlarındaki farklılıkları gösterebilmek için çeşitli tipler geliştirilmiştir. Ancak Yapıcı, dindarlık tiplerinin neye ve hangi kriterlere göre oluşturulacağı ve çok çeşitli dinî yaşayış şekillerine sahip olan bireylerin belirli dindarlık tipleri altında nasıl toplanacağı meselesinin başlı başına bir problem oluşturduğunu ifade etmektedir (Yapıcı, 2002).

Din psikolojisinin ilgilendiği konulardan biri olan dindarlık tiplerini ortaya çıkarma (Yavuz, 1982b) çalışmalarında iki temel güçlük söz konusu olmaktadır: Bunların birincisi dindarlık tipolojilerinin neye ve hangi kriterlere göre oluşturulacağı, ikincisi ise çok çeşitli dinî

yaşayış şekillerine sahip olan dindarların belirli tiplerde nasıl toparlanabileceği (Yapıcı, 2021a) konusudur.

Yavuz; zekâ, yetenek ve mizaç gibi genetik özellikler bireyden bireye farklı olmasından hareketle hem genetik faktörler hem de bireylerin aldıkları din eğitime göre gelişen ve şekillenen dinî tutum, davranış, anlayış ve algılamalarının farklılık gösterdiği fikriyle (Yavuz, 1982a) birbirine tıpatıp benzeyen iki insan gösterilemeyeceğini ifade etmektedir. Aynı düşünceden perspektifinden aynı Allah tasavvuruna sahip iki kişi göstermenin de mümkün olmayacağını söylemektedir. Her bireyin kendine özgü yapısı onun dini algılarının da kendine özgü olmasına neden olacaktır. Bu durum farklı dini yaşayış biçimleri ve farklı dindarlık tipleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dindarlık tipleri ortaya konurken detaylara inilmeden, genel ortak özelliklerden hareketle farklı tipler altında toplanmaktadır. Dindarlık tipleri dört grupta toplanılabilir. Bu gruplandırmada ilk grup inançların oluşmasında toplumsal geleneklerle birlikte hem araştırma ve bilgi, hem de inancın kişisel olarak özümsemesi ve içselleştirilmesi üzerinde yoğunlaşan (Yapıcı, 2002) sınıflama dinin bireysel ve toplumsal görüntülerine göre yani taklidi ve tahkiki dindarlık kavramları dikkate alınarak oluşturulan gruptur. İkincisi dinsel yaşayışın sosyo-kültürel yapıda kazandığı anlam ve muhtevaya bağlı gruplandırma yani sosyal değişme ve modernleşmeyle beraber dinî yaşayış biçimleri (samimi dindar-gösterişçi dindar), üzerinde yoğunlaşarak yapılan sınıflandırmadır. Üçüncüsü dinin ibadet boyutu dikkate alınarak yapılan tipler ve dördüncü grup inanç esaslarının inananların hem kişiliklerini hem de dindarlıklarını etkilediği fikrinden hareket eden bireyin kişilik yapısının dindarlığı üzerindeki etkisine dikkat çeken dindarlıkla kişilik arasındaki ilişkiyi baz alarak yapılan tipler (Yapıcı, 2021a) yer aldığı gruplandırmalar olarak toparlayabiliriz. Dinsel yaşam farklı araştırmacılar tarafından gruplandırıldığında sınıflandırmalar şu şekilde biçimlenmiştir;

James'in nitelendirmesiyle *kişisel ve toplumsal dindarlık* olmak üzere iki temel görüntü olarak özellikle tecrübe ve duygu boyutunda yaşanan kişisel dindarlığın, dinin özünü oluşturduğunu ifade etmektedir (Yapıcı, 2021a, 25). Bireyin, ilahi varlıkla olan ilişkisi bağlamında ortaya çıkan duygulanımlar ve bunun sonucunda tezahür eden huşu, korku, ümit, tövbe, sığınma ve ruhsal huzur gibi psikolojik haller dindarlığın ferdi görüntüleri olarak kabul edilebilir (Yapıcı, 2021a). Bu noktada belirtmek gerekir ki, her insanda bu tür dinî tecrübeler görülse de herkesin bunları yaşaması farklı şekillerde ve farklı yoğunluklarda gerçekleşmektedir. James'e göre toplumsal dindarlık, törenlerde, ayinlerde, din adamlarının

gerçekleştirdiği çeşitli dinî organizasyonlarda dindarlığın pratik boyutları müşahade edilebilmektedir (Yapıcı, 2021a).

Max Weber dindarlık biçimlerini; “halk dindarlığı” ile “seçkinlerin dindarlığı” olarak ifade etmiştir. Halk dindarlığı daha çok geleneksel dindarlığı simgeler. Seçkinlerin dindarlığı olarak adlandırdığı dindarlık biçimi ise, ideal olan ve kaliteli olan dindarlık olarak algılanmaktadır (Yapıcı, 2002). Yapıcı (2021) halk dindarlığı, taklidi dindarlık, seçkinlerin dindarlığı da tahkiki boyuta denk gelebileceğini ifade etmektedir. Halk dindarlığı, genelin yaşayışını ifade ederken, seçkinlerin dindarlığı daha çok peygamberlerin dindarlığı yani avam ve havasın dindarlığı şeklinde de değerlendirilmektedir.

Dini, insan tabiatının doğal ürünü olarak değerlendiren (Ayten, 2017, 139) Maslow, dinleri kurallara ve düzene öncelik veren “kuralcı” ve “kuralcı olmayan” şeklinde iki gruba ayırmakta; daha sonra inanan insanları, kuralcı dine bağlı olan “düzen insanı” ve kuralcı olmayan dini yaşayan “mistik insan” olarak adlandırmaktadır. Ona göre, dinî tecrübeleri yaşayan mistik insan gerçek dindar olarak kabul edilmektedir. Buna karşılık düzen insanı, derin dinî tecrübeler yaşayamaz sadece ritüelleri yüzeysel olarak yerine getirmeye çalışmaktadır (Ayten, 2017).

Halk içerisindeki farklı dindarlık görüntüleri bağlamında dindarları “samimi dindarlar”, “halk arasında dindar olarak anılsın diye dindar görünenler”, “içi boşaltılmış ve yaşayışında samimiyet olmayan, yani şeklen dindarlar”, “toplumda ticaret ya da siyaset gibi çıkarları için dindarlaşırlar”, “her hangi bir dini gruba ya da dinî cemaate mensup olan dindarlar” ve “fanatik dindarlar” şeklinde bir çok dindarlık tiplerinden söz edilebileceğini (Yavuz, 2002) ifade etmektedir.

Taplamacıoğlu (1962, 145) ise dindarlığı beş kategoriye ayırmıştır. İlk üçü ibadet diğer ikisi zihniyet bakımından değerlendirmiştir. Bunlar: “Gayr-i amel”, “İdare-i maslahatçı”, “Dini bütün veya Amil”, “Sofu”, “Softa”dır.

Spranger (2001, 278-285) tarafından kişilik özellikleri baz alınarak ortaya koyulan dinî tipler için hayatta en önemli unsur dindir. Bu tip yaşamın her anını din alanı içinde algılamaktadırlar. Dindar, zihni yapısı devamlı olarak en yüksek ve mutlak manada tatmin edici değer deneyiminin yaratılmasına dönük olan kişidir. Yani inandığı dini davranışlarına en iyi aksettiren kişidir. Onun dindarlığı mistiklikten hareket ederek kategorize ettiği söylenebilir. Spranger’ın Tanrı’ya nasıl ulaşılacağına dair zihinsel tutumlardan yola çıkarak yaptığı sınıflandırma ya göre üçlü dindarlık tipi şu şekildedir:

İçkin Mistik Tip: Bu dindar hayattaki tüm olumlu durumlarda Tanrı'yı görür. Sürekli bir yaşam enerjisi, kuvveti ve devamlı bir neşe ve coşkuya sahiptir. Hayatın her boyutunda Tanrı'yı bulur. Evrenin sınırsız tanrısal güzelliği karşısında büyük bir haz duyar.

Aşkın Mistik Tip: Bu tip dindar nihai ve mutlak anlamı kavramak için hiçbir uzuv ve hiçbir donanım yeterli olmadığı için arayış içerisinde. Transandantal mistik tip, huzuru ve sükûnu tefekkür ve temaşa ettiği dünyanın üstünde bir yerde bulur. Ona göre Tanrı yeryüzündeki hiçbir varlık, deneyim ya da değerle anlaşılamaz. Dünya üzerindeki her şey eksik ve yarım olduğundan sonsuz ve mutlak iyiye ulaşmada yardımları olamaz. Mistik tipe göre benliğini değersiz, dünyada her şey kirlenmiş, herkes kendi gibi sınırlı ve günahkârdır. Bu sebeple insanları sevmez. Tanrı'nın işine karışılmamalıdır. Tanrı ile doğaüstü bir yolla iletişim kurabilmek için kendinde var olan gizemli gücü geliştirme gayretindedir.

Ara Dindar Tip: İlk iki tipte olan dindar çok nadir ortaya çıkar. En çok karşılaşılan ara dindar tip bu ikisinin bir karışımıdır. Yargılarına hayata bazen olumlu bazen olumsuz bakarak ulaşır.

Fromm'a (1991, 55) göre otoriter dindarlık ve hümaniter dindarlık şeklinde iki tip dindarlık tipi bulunmaktadır. Fromm öncesinde dinleri Tanrı tasavvurundan yola çıkarak hümaniter ve otoriter olarak ikiye ayırır. Yani tanrılı ve tanrısız dinler şeklinde dinleri sınıflandırmaktadır. Buradan hareketle dindarlık tiplerini şu şekilde açıklamaktadır:

Otoriter Dindarlık; otoriter dinlerde yüceltilme ve itaat bekleyen bir Tanrı; her şeyi bilen, en güçlü ve bu gücü sayesinde insanları tapınmaya zorlayan bir yapıya sahiptir. Bu tip dindar, korku uyandıran bu güce bağlanır ve onun koruyuculuğuna sığınarak huzura kavuşur. Otoriter dindar, ulaşacağına inandığı idealleri uğrunda çok büyük fedakârlıklar yapabilir.

Hümaniter Dindarlık; Fromm'a (1991, 56-57) göre Hümaniter dinler, bireye önem vermektedir insan kendisini, diğer insanlarla ilişkilerini ve evreni anlayabilmek için öncelikle aklını geliştirmelidir. Tanrı, bireyin kendini gerçekleştirme yolculuğunda kişisel güçlerin bir sembolüdür. Hümaniter dindar güçlerini kullanmayı öğrenmek için gayret eder. Bu tip dindar sevme gücü gelişen, kendisine saygısı olan ve diğer canlılarla beraber olduğunun bilinciyle deneyimini yaşıyandır. Onun için en büyük erdem kendini gerçekleştirmektir. Dindar kendisinin ve yaşamın anlamını kavramaya gayret eder.

Yapıcı (2002) dinî yaşayışın farklı tiplerini psikolojik bir bakış açısıyla incelemektedir. Bu tiplerin her birinin ortak özelliği inançlı ve kutsal metinlere saygılı olmalarıdır. Bireyin

hayatına dini ne derece ve nasıl yansıttığı önemlidir. Yapıcı, bu çalışmasında, dinin sosyo-kognitif boyutunu dikkate alarak dört farklı dindarlık tipinden bahsetmektedir:

Liberal Dindarlar: Genellikle inançlı ve kutsal metinlere karşı saygılı olan ama din duygu, düşünce ve davranışların merkezî olmayan kimselerin dindarlıklarıdır. Yeni fikirlere açık, detaylarda boğulmayı sevmeyen, dinin sosyal hayata müdahalesinden hoşlanmayan liberal dindarların günlük hayatlarında dinin etkisi pek fazla görülmemektedir. Liberal dindarlar bir kısmı ibadetleri yerine getirirken, bir kısmın da gerekli özen ve ihtimamı göstermeyebilir. Bu durum inançlar noktasında da geçerlidir. Yani inancında samimi olan liberaller olduğu gibi, olmayanlar da olabilir (Yapıcı, 2002).

Muhafazakâr Dindarlar: İnançlı ve kutsal metinlere karşı oldukça saygılı olan bu kişileri liberal dindarlardan ayıran en önemli özellik dinî inanç ve tutumların günlük hayatta açıkça kendisini hissettirmesidir. Muhafazakarların merkezî tutumu dinî duygu ve düşüncelerinden beslenmektedir. Düşüncede genel olarak “mevcut yapıyı koruma” görüşü hâkim olsa da yeniliğe karşı değildir. Ancak mevcudu koruma bu noktada zaman zaman müdahaleciliği getirmektedir. Seküler söylemleri dinî kimliklerine karşı bir tehdit olarak algılamadıkları sürece farklı dünya görüşlerine karşı oldukça saygılıdır. Yeni yetişen neslin ciddi ve kaliteli bir din eğitimi alması konusunda ısrarcıdır. Muhafazakâr dindarlar içerisinde dinî pratiklerini yerine getirenler olduğu gibi, getirmeyenler de bulunmaktadır (Yapıcı, 2002, 102-103).

Dogmatik Dindarlar: İnançlı ve kutsal metinlere saygılıdır. Dinî tutumları günlük davranışlarını belirlemede önemli bir faktördür. Muhafazakârlar gibi onların da merkezî tutumlarını din oluşturmaktadır. Ancak dogmatik dindarları muhafazakârlardan ayıran ve onları karakterize eden asıl husus, dinî meselelere doğru-yanlış, sevap-günah, caiz-caiz değil ya da siyah-beyaz gibi birbirine zıt ikili (dikotomik) ayrımlarla yaklaşımları, diğer kişileri ya da grupları da iyi-kötü şeklinde değerlendirme eğilimi göstermeleri, yani ara tonları görememeleridir (Yapıcı, 2002, 104).

Fanatik Dindarlar: Dinî dogmatizmin biraz daha ileri noktası dinî fanatizmdir. Bu tür dindarların en önemli özelliği zihinsel olarak son derece katı olmaları, kendi inandıkları şeylere katı bir bağlılık göstermeleri, diğer dinî gruplara ve onların görüşlerine karşı aşırı derecede müsamahasız davranışlarıdır (Yapıcı, 2002, 105). Yaşanan bu “şuur darlığı” (Hökelekli, 2018, 193) nedeniyle yeni fikirlere kapalıdır. Bu özellik onların ötekilere karşı oldukça hoşgörüsüz tavır almalarının zeminini hazırlamaktadır. Bu davranışlara “emniyette olmama hissi”,

“tahammülsüzlük”, “kesin bir iman ve güven arayışı”, “yarından emin olma arzusu”, “kendisini ait hissettiği grupla çok kuvvetli bir özdeşleşme yaşaması ve bireysel kimliğini tamamen devre dışı bırakarak grup içinde ve sadece grubunun kendisine sunduğu kimlikle hareket etmesi”, “sosyal baskılar” ve “bazı kişilik şekilleri” gibi durumlar sebep olmaktadır (Yapıcı, 2002, 106).

Dindarlık tipleri konusunda Yapıcı’nın (2002, 85-87).dikkat çektiği bazı tiyolojiler; dini yaşama tarzı olarak rasyonel-entelektüel unsurların hâkim olduğu ‘medrese dindarlığı’ (kitabî dindarlık), tasavvufî hayatın ön plana çıktığı ‘tekke dindarlığı’ ve bu ikisi arasında sıkışan, bununla birlikte dinî, mistik öğelerin kendisini ciddi bir biçimde hissettirdiği ‘geleneksel-halk dindarlığı’ dır

Yapıcı’nın ‘Medrese dindarlığı’ ve ‘Tekke dindarlığı’ olarak bahsettiği mistik/ tasavvufi dindarlık tipleri, çalışmamız açısından hassaten önem arz etmektedir. Öncelikle vurgulamak gerekir ki kişilik; bireyde bulunan, onun karakteristik davranış ve düşüncesini belirleyen psikofizik sistemlerin dinamik bir organizasyondan ibarettir. Tasavvufi yaklaşımda kalp, nefis ve ruh dengesiyle kurulan kişilik; sufinin davranış ve tutumlarını belirleyen beşeri bir örüntüdür. Ancak söz konusu kişilik örüntüsü değışebilen dinamik bir yapıya sahiptir. Bu yapıya etki eden yani sufinin düşünce ve davranışlarını belirleyen istenmedik fiziksel ve psikolojik özellikler, tasavvufi terbiye (mücadele, riyazet vs.) ıslah edilebilir ya da değıştirilebilir. Kalp, nefis ve ruhsal olarak sınıflandırılan iç içe geçmiş kişilik yapısı kalp kontrolünde nefis ve ruh dengesini kurarak insan-ı kamile ulaşmaya zemin hazırlar. Ancak kemale (olgun bir kişilik yapısına) ulaşabilmek kolay bir süreç değildir. Sufinin kendini tanıması, olumlu ve olumsuz duygularının farkında olması; kendisiyle, sosyal çevresiyle, kainatla ve Rabbiyle ilişkilerini düzenlemesi; bu süreçte şeyhin rehberliği olgunluğa ulaşma yolunda merkezi öneme sahiptir. Sufi, önceki benliğine ve yaşam biçimine tövbe ederek yeni ve ideal benlik ve yaşam tarzına ulaşma çabasıyla giriştiği bu yolculuğa seyr-i suluk adı verilir. Bu anlamda seyr-i suluk, iç ve dış dünyadan gelerek sufiyi etkileyen çok çeşitli uyarıcıya karşı sufinin öncelikle kendini ve arzularını kontrol edebilmesi daha sonra hedeflediği amaçlara ulaşabilmek için kararlılık, süreklilik ve dayanıklılık göstererek ruhen gelişme ve olgunlaşma sürecidir.

İnsan şuuru üzerine yapılan araştırmaların derinleşerek ve çeşitlenerek gelişmesi, şuurlu olgusunun çok derin ve çok yönlü bir yapıya sahip olduğu ve basit fizyolojik açıklamalarla izahının mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Bu yön yaklaşımlardan transpersonal psikolojiye de değinmemizi gerekli kılmaktadır.

Jung'a (1999,107) göre *Tanrı bilgisi transandental, fizikötesi, aşkın bir konudur. Bilinçdışı dinsel deneyimin harekete geçip, aktığı ortamdır. Dinsel deneyimin erişilebilir tek kaynağı bilinçdışıdır. Bilinçdışı dediğimiz şey Tanrı kavramı ile aynı şeydir veya onun yerine geçer.* Transpersonal psikolojiye göre *ayrı kimlik hissi*, bizim ile Allah arasında hakikati değiştiren ve bizim gerçek ilahi tabiatımızı öğrenmekten alıkoyan engellerden birisidir. Transpersonal psikoloji; sağlıklı, olumlu ego ile ben-merkezli, olumsuz ego arasında ayırım yapmayı gerektirir. Manevi yolun yoğun talepleri ile başa çıkabilmek için egonun güçlü olması, bunun için de bireyin öz-saygısı, kendi olumlu özellikleri ve kapasitesi hakkında gerçekçi bir bakış açısına sahip olması gerekmektedir (Frager, 2005, 33). Bireyin duygu, düşünce ve davranışlarında inancının ve inandığı değerlerin gücünü hissetme hali olarak tanımlayabileceğimiz dindarlık özellikle sufilerde daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Burada gerek nefsi arzular gerekse aşırı ego halinden mülhem narsistik eğilimlerin terbiye edilmesi söz konusudur.

Tasavvuf kitaplarında nefsin yedi derecesinin bulunduğu ifade edilmektedir. Bunlar: kötülüğü emreden nefse “Nefs-i Emmare”, yaptığı kötülüklerden dolayı kişiyi kınayan nefse “Nefs-i Levvame”, ilham ve keşfe sahip olan nefse “Nefs-i Mülheme”, huzurlu nefse “Nefs-i Mutmeinne”, Allah’tan gelen iyi ve kötü her şeyi kabul eden nefse “Nefs-i Radiye” Allah’ın kulundan kulun da Allah’tan razı olduğu nefis mertebesine “Nefs-i Merdıyye” ve irşad derecesine yükselen nefse de “Nefs-i Kamile (veya Safiye)” adı verilir (Merter, 2007, 186-192). Nefsin katları olarak da ifade edilen bu yedi derece Transpersonal psikolojide kişilik gelişimi olarak değerlendirilir. Ancak transpersonal psikolojiye göre bir kişi yalnızca bir mürşidin yol göstermesiyle nefis katmanlarında ilerleyebilir.

Bir de üst bilinçdışı vardır ki, bu bölgeden bilince keşif, ilham, hayret, himmet gibi duygular akar. İnsan nefis mertebelerinde ilerledikçe belli bir kademedan sonra rasyonel düşüncenin oluşturduğu dünyevi kavramlar aşılıp şuurlu düşünce durur. Bu dereceye ulaşmış bir birey artık maddi her türlü istek ve arzudan uzaklaşır. Transpersonal psikolojinin kurucusu kabul edilen Maslow’da “*doruk deneyim*” olarak adlandırdığı dinin tecrübe boyutunu temel alarak dinin insanın tabiatında olan yönüne dikkat çekmektedir (Ayten, 2017). Transpersonal psikolojiye göre bu derecedeki bireyin kişiliğinde artık ilahi nitelikler yer tutmaya başlar (Frager, 2005, 74-85; Merter, 2007, 183-197). “*Manevi aşkınlık, bireylerin vasıtasız zaman ve mekan algılarını ortaya koyma ve hayata daha objektif bir bakış açısıyla yaklaşma kapasiteleridir*”(Ayten, 2012, 37). Bu tanımdan hareketle bireylerin farklı deneyimler yaşama

potansiyellerinin olduğu söylenebilir. Bu potansiyellerin farklı inanç ve dinlerde ya da aynı dine mensup bireylerde farklı şekillerde tezahür ettiğini söyleyebiliriz.

Bu ifadeler bize şunu göstermektedir ki insanın bazen mevcut durumdan memnuniyetsizliği, günahlardan arınma, erdemli bir yaşam sürme, Aşkın Varlıkla temas kurarak ruhsal büyüme ve bunu besleyen deneyimleri yaşama arzusu mistik dindarlığın karakteristik nedenleri arasında değerlendirilebilir.

Dindarın dini yaşama tarzı olan tipolojileri ve tarzı etkileyen çok fazla unsur olduğu için dindarlığın tipleri konusunda sınıflandırmayı sınırlandırmanın mümkün olmadığını insanların parmak izleri kadar dindarlık tipi tanımlayabileceğimiz ifade edebiliriz. Çünkü bileşenleri çok olan ve bileşen etkisinin farklı yoğunlukta olduğu bu kapsamdaki oluşumların matematiksel olarak olasılık hesabıyla yapılacak işlemleri bu günkü geline teknoloji ile sonlandıramayacağımız için genel olarak ortaya koyduğumuz dindarlık tipleri kapsamında çalışmamız yürütülecektir.

2.2. Kişiliğin Tanımı, Bileşenleri ve Tipleri

Bireyin tüm yaşamı boyunca davranışlarının kaynağı olan kişiliği tanımanın yolu, bireyin tavır ve davranışlarını bilmekten geçtiği söylenebilir. Kişilik, davranış, dış görünüş, konuşma tarzı, ilgi, yetenek, tutum ve çevreye uyum biçimini kapsayan geniş bir kavramdır. Kavramın bileşenlerinin genişliği tek bir kişilik tanımlı yapmaya imkân vermemektedir ancak kişiliği tanımlamak gerektiğinde etrafını cami ağyarını mâni kabul edebileceğimiz bazı tanımlar ve bileşenleri şu şekildedir:

Cüceloğlu'na (2019, 401) göre kişilik; bireyin iç dünyası ve dış çevresiyle kurduğu, bireyi diğer bireylerden ayırt edilmesini sağlayan, tutarlı ve yapısal fark içeren ilişkiler bütünüdür. Burger (2016, 23) bunlardan ilki “tutarlı davranış kalıpları” ile tutarlı davranışların her zaman ve her mekânda gözlenebilmesini beklemektedir. İkinci olarak, kişilik içi süreçler ile de nasıl davranacağımızı ve hissedeceğimizi etkileyen ve gelişen bütün duygusal, güdüsel ve bilişsel süreçleri kastettiği görülmektedir.

Kişilik bireyi tek biricik kılan, kendine has olan, kalıtsal olarak doğuşla gelen ve ruhsal olarak sonradan kazanılan özelliklerinin tümünü içeren (Burger, 2016, 21) bir kavram olduğu bilinmektedir. Kişilik psikologlarına göre insanlar arasında çok az farklılık vardır. Ancak esas önemli olan da bu farklılıklardır. Bireyi diğerlerinden ayıran bu ayrıntılara (Atkinson - Hilgard, 2019, 454; Burger, 2016, 21) dikkat etmek gerekir. Kişilik oluşumunu etkileyen pek çok etken arasında en başta kalıtım, çevre, karakter ve mizaç sayılabilir.

Kişilik, kalıttan beslenen bireyin özünde olan yaratılış potansiyeli olarak da tarif edilebilir. Bireyler, potansiyelleri doğrultusunda tavır geliştirebilirler. Bu potansiyelle birey hayatı anlamlandırır ve yaşamına yön verebilir. Bu yön kimi zaman kendiliğinden fitrat kaynaklı ortaya çıkabilir. Bu yönüyle kişilik, potansiyellerin ortaya çıkması olarak ifade edilebilir. Psikologların genellikle kişilik üzerinde durdukları ana nokta bireyin kendine özgü ve ayırıcı özellik barındıran davranışlarıdır (Hökelekli, 2018) denilebilir.

Kişilik yerine geleneksel Türkçe’de kullanımda olan kavram şahsiyettir. Cüceloğlu’na (2019, 401) göre şahsiyet kavramını kişilik kavramı dil kuralları bakımından tam karşılamamakta, bu bağlamda *Kişisel* kavramı daha doğru bir kullanım olarak görünmektedir. Ancak kişilik kelimesi Türkçeye yerleştiği için psikolojik bir terim olarak kullanılmaya devam etmektedir. *Şahsiyet*; “İnsanları birbirinden ayıran, her insanın kendine mahsus bedenî ve ruhî özelliklerinin tümü” (Peker, 2015, 142) şeklinde tanımlanmaktadır. Altınköprü’ye (2015, 20) göre şahsiyet, kişide devamlı ve belirgin davranış biçimlerini belirtmesiyle onu başkalarından ayırmaktadır. Birçok olgunun etkisiyle oluşan şahsiyet, olguların toplamından fazla ve farklıdır. Kişinin tüm hayatını etkileyen ve bireyin bütünlüğünü koruyup yön veren, içten ve dıştan gelen uyarıcılar etkisi altında kalan şahsiyetin gelişim ve değişim süreci süreklilik arz etse de değişmeyen tarafları da bulunmaktadır (Altınköprü, 2015). “Yedisinde neyse yetmişinde de odur” tabiri şahsiyet kavramının değişmeyen kısımları için kullanılabilir.

Çamdibi’ye (2014, 19) göre şahsiyet, zekâ (hafıza, öğrenme, uyumlanma yada değişime direnç), mizaç (hareketlilik, durgunluk, beceriler), duygu ve heyecanlar, kendini ifade (içe-dışa dönüklük), sosyal durum (sosyal girişkenlik, çekingenlik), beden yapısı (güç, güzellik, vücut yapısı) gibi unsurların etkisiyle meydana gelmektedir. Kısaca zihni ve fizik yapısı ile ilgili beceriler olarak sınıflandırılabilir. İlgiler, değerler, ve tutumlar şahsiyetin önemli yönlerini göstermektedir (Çamdibi, 2014).

Freud, kişiliğin temelini ilk çocukluk dönemi oluştuğunu ve değişmez olduğunu savunmaktadır. İnsan içerisinde bulunduğu sosyal çevreyi etkilediği gibi sosyal çevre de bireyi etkiler kabulünden hareketle Sullivan; “*Gerçek ya da hayal ürünü kişiler arası ilişki olmadan, kişilik olmaz.*” (Burger, 2016, 177) söyleminde bulunmuştur. İnsanın değişim içerisinde olduğunu, kişiliğin oluşumunu belirleyen yapıdaki unsurlarla birlikte davranışların yaşanan durum ve durumun özelliğine, bireyin durumu algılayış biçimine ve o zamanki özel davranış eğilimine bağlı olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. Bireylerin anne kaygıları dahil aktarım yoluyla edindikleri birçok davranış kalıpları mevcut (Burger, 2016) olmakla birlikte insanların

ilgileri farklı farklıdır. İlgilerdeki bu farklılık, algılayış farklılıklarını da beraberinde getirmektedir. Sosyal ve fiziksel koşullar ile bu koşullar arasındaki etkileşim sonucu, çevre ve bireyin çevreye uyumunu belirleyen düşünce biçimi ve davranış kalıpları olarak kişilik (Atkinson - Hilgard, 2019,454) kavramı bireyin insanlar içinde gösterdiği tutum ve davranış özelliklerini de kapsamaktadır (Burger, 2016, 177-180).

Beyazyüz'e (2016,26) göre insanın kişiliği zihinsel süreçler tarafından oluşur; zihinsel gelişim aynı zamanda kişilik gelişimidir. Zihinsel enerji o konuya verdiğimiz değere göre değişir. Bizim davranışlarımızı ve yönelimlerimizi etkileyen, farkında olduğumuz ve farkında olmadığımız etkenler vardır. Davranışlarımız bilincimizin dışındaki süreçlerden bilinçli ve bilinçsiz olarak etkilenmektedir. Bireye özgü ilgi, algı ve yorumlama tarzlarına bağlı olarak oluşan nispeten karakteristik yapı arz eden duygu, inanış, tutum ve davranışların bütünü olarak ifade edilen kişilikte, değişim ve değişmezliğin birlikte yürüdüğü söylenebilir (Cüceloğlu, 2019, 423-424). Bireye özgü ilgi ve algılayışları onu diğer bireylerden ayırır. Bireyin ilgi, ihtiyaç ve beklentileri duygulanımın niteliği ve niceliğinde farklılıklar oluşturur (Cüceloğlu, 2019,425). Bireye has özelliklere göre insanlar olgu ve olayları anlamlandırmaktadır. Anlam farklı olduğu için duygulanım da farklılık arz eder. Bunlardan bazıları yaşanmışlıklardan edinilen kalıplaşmış yargılar (şemalar), öğrenme yeteneği, zekâ düzeyi, o zamanki ihtiyaçları gibi olgular (Cüceloğlu, 2019, 417) sayılabilir. Bu olgu ve olaylar hissedişleri farklı yapılandırmaktadır.

Bazı kişilik kuramcıları davranış; bireyin kişisel özelliklerinden kaynaklanan “içsel denetimli” davranışlar, bazıları ise çevreye ve özel bir duruma bağlı oluşan “dışsal denetimli” davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Atkinson - Hilgard, 2019, 454; Cüceloğlu, 2019, 417-419). Bireyin davranışını, hal ve tavırlarını, tutum ve tepkilerini içine alan, kişinin kendisini diğerlerine sunuş tarzını ifade eden yönüne “toplumsal kişilik”, başkaları ile paylaşmadığı bireysel yönüne de “özel kişilik” adı (Atkinson - Hilgard, 2019, 523) verilmektedir.

Bireyi diğer bireylerden ayıran fiziksel ve ruhsal bütün özelliklerini, yani onun davranışlarını, ilgilerini, tutumlarını, yeteneklerini, insanlarla olan ilişkilerini, konuşma tarzını, dış görünüşünü ve çevreye uyum biçimini içeren (Cüceloğlu, 2019, 402-403) bir kavram olarak tanımlayabileceğimiz kişilik tarifi bireye atfen disiplinli, dayanıklı, mücadeleci, gibi kelimelerle de tasvir edildiği görülür.

Bu çerçevede kişiliğin bileşenlerini iki temele oturtabiliriz. Birincisi, insanın yaradılış itibarıyla getirdiği özellikler, ikincisi ise bireyin hayatı boyunca edindiği tecrübeleri sonucunda

kazandığı özelliklerdir. Yaratılış ile gelen biyolojik kökenli, kalıtsal özellikleri ifade etmek için “mizaç” kavramı kullanılırken, çevre ilişkileriyle oluşan ve gelişen, sonradan kazanılan özellikler için ise “karakter” kavramı yaygın olarak kullanılmaktadır (Turan, 2009a, 16).

Mizaç, “değişik şekillerde ifade edilebilen ve kişinin yaşam deneyimlerine bağlı olarak farklı kişilik özelliklerine dönüşebilen, genel davranış ve duygu durum kalıpları” olarak tanımlanmaktadır (Burger, 2016, 352). Mizaç, bir kimsenin kalıtımla belirlenen duygusal yapısını yönettiği hâkim ruh hali yani seni sen yapan huydur. Sakin, enerjik, matrak, sert vs. özellikler mizaç kavramının içinde değerlendirilebilir. Mizaç, bireylerin belirli duygusal tepkilerinin nitelik ve nicelik bakımından farklı olmasıdır. Çabuk kızmak, sıkılmak, öfkelenmek, neşelenmek, hareketli ya da hareketsiz olmak bunlardan bazılarıdır.

Mizaç, kişilik eğilimlerini yansıtır. Mizaçtaki bireysel farklılıklar, insanın ilk yıllarından itibaren ortaya çıkan ve değişmeyen boyutlardır. Dolayısıyla mizacın kalıtsal olduğu söylenebilir. Yaygın olan mizaç modeline göre üç mizaç boyutu şunlardır: Duygusal tepkilerin yoğunluğunu anlatan *duygusallık*, kişinin genel enerji düzeyini ifade eden *etkinlik* ve bireyin başkaları ile iletişimini ve ilişkilerini açıklayan *sosyallik* (Burger, 2016, 352-353).

Kişiliğin iki temel kavramından birisi olan karakter, daha çok bireyin yaşamı boyunca edindiği değerlerden oluşur. Karakter onu diğerlerinden farklı kılan özellik, alışkanlık haline gelmiş davranış ve tepki tarzlarının bütünüdür (Topçu, 2019, 165). Karakter, bireyin toplumun ahlak değerlerini benimsemesi ve ahlak kurallarına uygun tutum ve davranış geliştirmesidir. Tutum ve davranışları toplum normlarına uyan bireylere “karakterli” denilmektedir.

İnsan karakteri çevreyle ilişkiler sonucunda ortaya çıkar. Bu yönüyle karakter toplumsal bir kavramdır. Karakter kalıtım yoluyla gelmez ancak belli ırk ve ulusta görülen karakter özellikleri toplumda gördüklerini benimsemesinden birbirlerine öykünmelerinden kaynaklanmaktadır (Adler, 2006, 193). Karakter gelişiminde güçlülük eğilimi ve toplumsallık duygusu etkin rol oynamaktadır. Hayat boyu karşılaşılan güçlükler, karakterin gelişim doğrultusunu etkileyerek, düz bir çizgi halinde ilerlemesine olanak vermez. Ulaşılmak istenen hedefe doğru yol alırken gerçekleşen sapmalar, kişide ikinci bir karakter gelişimine yol açar. Karakter gelişimi yoldan ne kadar saptığına ve yaşamsal gereklilikler karşısında uyum sağlama becerisine bağlıdır (Adler, 2006, 202). İnsanoğlunun karakteri, toplumsallık duygusuyla güçlülük eğiliminin büyüklük derecesinden oluştuğu, her iki etkenin birbirini etkilemesi ve ortak çalışması sonucunda ortaya çıkmaktadır (Adler, 2004, 220).

Adler'in (2006, 134) karakter ile ilgili "*Lichtenberg, bir insanın yaradılış ve karakterinin o kimsenin söz ve davranışlarından değil de düşlerinden yola çıkıldığında çok daha iyi anlaşılabilceğini söyler.*" Bu kadar olmasa da düşlerin bize kazandırdığı bilgiler gerçek yaşam olaylarıyla destekleniyorsa bir veri oluşturabilir ifadesi ilginç bir tespittir. Adler'e (2006,292) göre, kişilik özellikleri ne doğuştan var olur ne de kalıtımla geçer. O insan kişiliğini bir çeşit yaşama kalıbı olarak görmektedir. Buna karşılık olarak, saldırganlık, sinirlilik, sosyal olma gibi bazı özelliklerin genetik yapıdan etkilendiği ifade eder.

Benlik, kişinin kendisi hakkındaki görüşleri, algılamaları, hissettikleri ve değerlendirmeleri olarak tanımlanabilir. Kişiliğin en öznel tarafını, iç varlığının bütünü olan benlik bireyin kendi öz bilgi ve kanaatlerini kapsar (Tokur, 2020, 142). Benlik bilinci, doğumdan sonraki ilk yıllarda başlar. Çocuğun benliği, kendisi için önem taşıyan büyüklerinin ona karşı olan tutumlarının bir yansımasıdır. Ana-babanın itici tutumları çocuğun kendisini değersiz hissetmesine neden olabilir (Tokur, 2020, 143). Benlik bilincinin sağlıklı gelişimini etkileyen en önemli faktör "güven duygusudur". Güvensizlik duygusu bireyin benlik saygısını azaltan etkisiyle, azalan benlik saygısı güvensizlik duygusunu daha da artırır. Yani birey kısır bir döngüye girmektedir.

Benlik algısı, bireyin kendisini nasıl gördüğünü, kendisine nasıl değer biçtiğini ifade eden, kendi benliğini algılayış biçimi, kendisi ile ilgili değerlendirmeleri ve kendini ifade tarzını ifade etmektedir (Tokur, 2020, 143). Bu değerlendirmeler her zaman gerçeği yansıtmayabilir. İnsanlar kendilerini olduklarından daha zeki, daha güçlü, daha yetenekli ve daha erdemli görme eğiliminde olabilirler. İnsanın kendine yakıştırdığı bir "ideal benlik" vardır. Bireyin, gerçek ve ideal beni birbirine yakınsa benlik saygısını oluşturur. Benlik saygısı, bireyin kendisini değerlendirmesi sonucunda ulaştığı benlik kavramını onaylamasından doğan beğeni durumudur. Benlik saygısı yüksek olan bireylerde kendine güven, iyimserlik, başarıma isteği ve zorluklardan yılmama gibi olumlu ruhsal nitelikler bulunurken benlik saygısı düşük olan bireylerin kendine güvenleri azdır, kolay umutsuzluğa kapılabilirler. Benlik saygısı yüksek bir birey kendine değer veren, güvenen, iyimser bir insan olarak çevresi ile sağlıklı, kendi yetenek ve kabiliyetlerinin farkında olan ve başarıyı arzulayan bir birey olur. Başarma duygusu ve takdir görme bireyin benlik bilincini geliştirir (Tokur, 2020, 144-145).

Kişiliğin oluşmasında kalıtım ve çevre etkilidir. Kişilik üzerinde önemli bir etkiye sahip olan zekâ, duygusal yatkınlık, algı keskinliği vb. kalıtım yolu ile geçen özelliklerdir. Fizyolojik ve biyokimyasal etkenler, bireysel farklılıkları doğuran nedenler arasında sayılmaktadır.

Kalıtımın bireyin temel eğilimlerindeki alt ve üst sınırları belirlerken çevre olanaklarıyla davranışların nerede gerçekleşeceğini belirlediği (Cüceloğlu, 2019, 84) ifade edilmektedir.

Çevresel faktörlerden kültür, insan kişiliğini biyolojik faktörler kadar belki daha fazla etkiler. Kültür bir bireyin yeme alışkanlıkları, ahlaki ve dini değerleri, temizlik standartları ve giyim tarzı gibi birçok alanda kişiye davranış kalıpları sunar (Burger, 2016, 33) toplum habitusunda varlığını sürdüren insan da bu toplumun ortak değerlerini paylaşarak kişiliğine mal eder. Çocuklar birtakım özelliklerle doğar fakat bu özellikler sosyal çevre içerisinde gelişir. Ailenin çocuğa yaklaşımı çocukta güven duygusunun sağlıklı gelişimine etki eder (Atkinson - Hilgard, 2019, 483). Adler'e göre çocukların doğum sırası önemlidir. İlk doğan çocuklar ikinci çocuğun gelmesiyle birlikte daha az önemsendiklerini düşünerek aşağılık duygusuna kapılabilirler. Suça yatkın kişiler genellikle birinci çocuklardır. Ortanca çocuklar ise ilk çocuk ve son çocuk kadar ilgi görmezler, kendilerini ispatlamak için daha fazla gayret eder ve bu durum ortanca çocukta üstünlük duygusunu arttırdığını ortanca çocukların daha başarılı ve mutlu kişiler olduğu iddiasındadır. Küçük çocuklar ise gösterilen yoğun ilgiden dolayı başkalarına bağımlı olurlar, çevrelerindeki herkesin onları desteklemesi onların aşağılık duygularını artırır (Burger, 2016, 152-155).

Kişiliklerin gelişimini etkileyen yalnızca farkı kültürlerdeki farklı deneyimler değildir. Psikologlar insanların kişiliklerinin kültürel bir bağlamda var olduğunu ifade etmişlerdir (Burger, 2016, 33). Öğrenme, kişilik gelişimi üzerinde önemli bir rol oynar. Kültür, öğrenmenin içeriğini belirlediği gibi nasıl öğrenileceğini de belirler (Cüceloğlu, 2019, 419-429). Bireyin yetiştiği toplumun kültürünü yansıtır. İnsanların yaşam biçimlerinin kültürden kültüre farklılık gösterdiği (Turan, 2009a, 86) ifade edilmektedir. Sosyal bir varlık olan bireyin gelişmesinde kalıtsal özellikleri yanı sıra sosyal ortam ve sağladığı olanaklar da (Turan, 2009a, 24) önem arz etmektedir. Birey her ne kadar kalıtımın, kültürel yapının ve sosyal çevrenin etkisi altında olsa da kişisel hayatı o bireyin şekillenmesinde en önemli rolü oynar. Aynı kültür içerisinde yaşayan insanlar bile, benzer durumlara farklı tepkiler verirler. Bireyin içinde bulunduğu ortam ve hâl o anda nasıl davranacağını belirleyen önemli bir kriterdir (Turan, 2009a, 25). Bireyin sosyal ve öznel deneyimleri, kalıtım potansiyelleri ile etkileşimde bulunarak kişiliği dizayn eder (Atkinson- Hilgard, 2019, 483-490).

Kişiliği etkileyen çok fazla unsur olduğu için kişiliğin tipleri konusunda bir sınıflandırma yapmak veya sınıflandırmanın sınırlarını belirlemek mümkün görülmemektedir. Her birey yaşam süreci içerisinde oluşan ve gelişen şahsiyetiyle biriciktir. İnsanların parmak izleri kadar kişilik tipi tanımlanabilir. Çünkü bileşenleri çok olan ve bileşen etkisinin farklı

yoğunlukta olduğu bu kapsamdaki oluşumların (dindarlıklarda olduğu gibi) matematiksel olarak olasılık hesabıyla yapılacak işlemleri bu günkü imkânlar dahilinde ortaya koymak teknolojik olarak mümkün görülmemektedir. Cüceloğlu'nun da (2019, 416) ifade ettiği gibi, Türkçede 15 binin üzerinde kişilik özelliği bulunmaktadır. Bu özellikler İngilizcede 20 binin üzerine çıkmaktadır. Ancak kişilik kavramı üzerinde çalışan araştırmacılar ortak birtakım özelliklere sahip olan bireylerde gözlenen benzerliklerden hareketle gruplandırarak belli başlı isimler altında kişilik tiplerini kavramlaştırmaktadır.

Jung, insanları kişilik özellikleri bakımından tipleri; içe dönüklük ve dışa dönüklük olarak ilk bu eğilimlere göre gruplandırmıştır (Altınköprü, 2015, 122-123). Başkalarıyla birlikte olmaktan hoşlanmayan içe dönük bireyin düşünce ve ilgisi ruhsal dünyaya yöneldiği ve yalnız kalmaktan hoşlandığı görülür. Sürekli başkalarıyla birlikte olmaktan hoşlanan dışa dönük bireyler ise insanların dünyasına ve kendi dışındaki nesnelere yönelerek yalnız kalmak istemez (Burger, 2016, 190). İçe dönüklerde görülen baskın eğilim, psişik enerjiyi kendi iç dünyalarına vermeleridir. Bu tipler iç gözlem yaptıkları için toplumsal olarak çekingendirler. Dışa dönüklükte ise baskın eğilim psişik enerjinin dışa odaklı olmasıdır. Bu tipler ise insanlara ve dış dünyaya duyulan ilgiyi ve aktif bir tarzı yansıtır (Altınköprü, 2015, 128-129; Burger, 2016,190).

Jung'a göre içe ve dışa dönük tipler, kişiliğin duyum, duygu, sezgi ve düşünme gibi temel fonksiyonlarına (Altınköprü, 2015, 128) göre biçim alır. Kişiliğin gelişip olgunlaşması, söz konusu edilen dört işlevin bilinç düzeyine çıkmasına bağlıdır (Burger, 2016, 190). Bilinç düzeyinde baskın olan yöne göre düşünür tip, duygusal tip, gözlemci tip ve sezgici tip olarak ayırt edilebilir (Altınköprü, 2015, 129).

Jung'a göre, içe dönüklük ve dışa dönüklük, bireylerin yaşamında etkisini sürekli ve belirgin biçimde sürdüren tepki şekilleridir. Bu iki davranış eğiliminin her biri bireyin yaşamının farklı aşamalarında kendini gösterebilir. Jung, bir kimsenin etkin bir yaşam sürdürebilmesi için bu iki yönü dengede tutması gerektiğini belirtmektedir (Altınköprü, 2015, 131-132).

Adler (2006, 184-145), insanları yaşadıkları güçlükler karşısında takındıkları tavırlara nispetle "iyimser" ve "kötümser" diye ikiye ayırmaktadır İyimser tip son derece doğal ve içten davranır; güçlükler karşısında metanetli, korkmadan, abartmadan, yılmadan ve cesaretle onu aşmaya çalışır; başkalarıyla kibar, açık yürekli ve rahat bir tarzda konuşur; genellikle telaşlı, çekingen ve saldırgan davranış sergilemezler. Kötümser tip ise çocukluğunda yaşadığı

olumsuzlukların kendisinde yarattığı aşağılık duygusu nedeniyle çekingen ve her şeyi dikkatle hesaplayan bir tavır içerisinde. Bu tipler güçlükler karşısında yaşamın kolay olmadığı, kendine yönelik tehlikelerin var olduğu duygusuna sahiptir. Aşırı derecede ihtiyatlı, korkak, ağırdan alan davranış özellikleri sergilerler (Adler, 2006, 185-186).

Adler (2006, 199-238) bir başka açıdan insanları “saldırgan” ve “saldırıya uğrayan” tipler şeklinde de tasnif etmektedir. Saldırgan tipte, kendini beğenmiş, kıskanç, haset, cimri ve kindar gibi olumsuz unsurlar dikkat çekmektedir. Saldırıya uğrayan tip hissettiği güçsüzlük ve yetersizlik duyguları doğrultusunda kaçmaya eğimli kişilerdir. Bu tipin özelliklerini ise soyutlanmış, korkak, ürkek, uyum yeteneğini artırmak için içgüdüleri bastırma olarak ifade etmektedir (Adler, 2006, 239-258). Üstünlük çabasında olanlar tipler saldırgan, aşağılık duygusuna sahip olanlar ise saldırıya uğrayan tip olarak anlaşılabilir.

Freud, yapısal olarak “tutucu”, “bencil” ve “tutkulu” olmak üzere üç ana tipten bahsetmektedir. Üst benin baskın etkisinin görüldüğü tutucu bireylerin davranışlarını etkileyen temel faktör aile ve toplumdur. Bencil tip daha çok kendisiyle ilgilenen, kendini daima koruyan ve her durumda kendi yararını ön plana çıkaran bir kişiliğe sahiptir. Tutkulu tip ise libido etkisiyle sevgi isteklerinin ön planda olduğu ve bu isteklerin hemen yerine gelmesi için “ben”e sürekli baskı yapan tiptir. Böyle kişiler sevgi gereksinimi yüzünden daima başkalarına bağımlılık duyarlar. Belki de bundan dolayı onlar, sevgiyi kaybetme ve yalnız kalma korkusu ile yaşamlarını sürdürürler. Bu tipleri genellikle tek bir tip olarak değil karışımlarının bir araya geldiği tipler (Altınköprü, 2015, 118-120) olarak günlük hayatta müşahade edebiliriz.

Spranger (2001, 151-318) insanları; “teorik”, “ekonomik”, “estetik”, “toplumsal”, “politik” ve “dinî” tavır olarak altı tip olmak üzere gruplandırmıştır. Ona göre *teorik tip*, akli ön planda tutar, bilmek için gayret eder nesnellik için çalışmaktadır. *Ekonomik tip*, temelde her şeyi kendini korumanın bir aracı olarak gördüğünden bencildir. Her daim var olma mücadelesinde, hayatı faydacılık anlayışında değerlendirmektedir. *Estetik tip*, gerçekçi ya da idealist özelliklere sahip olan ve her türlü izlenime estetik bir ifade kazandıran sanatçı ruhlu kimseleri ifade eder. *Toplumsal tipte* ki kişiler sevgiyi ön plana alan yapılarından kaynaklı ötekini öncelemektedirler. Karşısındaki kişiyi anlama yeteneği ile kendisini bir başkasına adayabilir. Merhamet duyguları gelişmiş bu tip kişiler başkaları için yaşamayı gaye edinmiştir. *Politik tip*, hayatının tamamını iktidar ve rekabet ilişkileriyle örülüdür. Her daim aile çevrelerinde bile üstünlük kurmaya çalışır. İnsanları sadece kendi bakış açılarına göre değerlendirirler. *Dinî tipler* için hayatta en önemli unsur dindir. Yaşamlarındaki her anı din alanı içinde algılamaktadırlar. Köksal’ı Spranger’in *Dini Tipler* olarak sınıflandırdığı grup

içinde konumlandırabiliriz. Bu bağlamda bu tiplerin özelliklerine dindarlık boyutları başlığı altında değinilmiştir.

Maslow (2011, 41) ise kişiliği, temel gereksinimlerini karşılayabilme ve başkalarına bağımlı olma durumuna göre bağımlı veya bağımsız olarak sınıflandırmaktadır. Kendini gerçekleştiren kişi temel gereksinimleri doğal olarak doyurulmuş olduğu için çevresine daha az bağımlı, daha çok özerktir. Bu tip insan, kendi potansiyel ve kapasitesine, yeteneklerine, gizli kaynaklarına ve yaratıcı ilkelerine güvenerek davranır. Aynı zamanda, bu tipler diğer insanlara daha az bağımlıdır ve bu nedenle daha az kararsızlık yaşayarak, daha az kaygılı ve daha az tepkiseldir. Kendini gerçekleştiren insanlar genellikle gereksinimlerini karşılayabildiği için karşısındakini bir araç olarak görmez ve yargılamayan, müdahaleci ve kınayıcı olmayan bir tavır sergilemektedirler.

Kişilik araştırmacıları insanları daha iyi tanımak amacıyla gözlenen benzerliklerden hareketle ortak birtakım özelliklere sahip olan bireyleri gruplandırırken kimi zaman güçlükler karşısında takındıkları tavırlardan (iyimser, kötümser) hareketle sınıflandırmışlar kimi zaman da ruhsal yapılarından (içe dönük, dışa dönük) hareketle sınıflandırmışlardır. Fromm, insanları “*üretici olmayan yönelişler*” ve “*üretici yöneliş*” olarak iki tip olarak tasnif etmiştir. Fromm üretici olmayan yönelişleri alıcı yönelim, sömürücü yönelim, istifçi yönelim ve pazarlamacı yönelim olarak dört değişik tipte ele almaktadır (Turan, 2009a, 40).

Fromm alıcı ve sömürücü yönelimlerin, tüm iyilerin kaynağının kendileri dışında olduğunu varsayarak bunu kaynağından almaya yöneldiklerini ifade eder. Alıcı yönelim ile sömürücü yönelim arasındaki tek fark, sömürücü yönelimin dıştan gelecek bir iyiliği armağan olarak beklemek yerine zorla veya hileyle onu elde etmeye gayret etmesidir (Turan, 2009a, 41).

İstifçi yönelimler için önemli olan, düzen ve güvenlidir. İstifçi yönelim, dışarıdan yeni bir şey alabileceğine ihtimal vermez, biriktirerek ve tasarruf yaparak kendini güvende hisseder. Harcamayı kendi için bir tehdit olarak görür ve kendilerini güvende hissetmezler. İleri düzeyde dikkatli, dakik ve titizdirler (Turan, 2009a, 41).

Fromm, pazarlamacı yönelimi çağımızın belirgin özelliği olarak görmektedir. Çağımızda işçi ve işverenler, doktorlar, avukatlar ve sanatçılar, yani herkes kendi kişiliklerini satılığa çıkarmışlardır. Fromm’a göre “*kişilik pazarı*” olarak adlandırdığı bu pazarda kişinin değeri kendi biçtiği değer değil, pazarda alıcı bulduğu değerdir. İnsan, pazarda hem satıcı hem alıcı konumundadır. Onun öz saygısı koşullara bağlıdır. Eğer birey “başarılı” ise “değerli”, “başarısız” ise “değersiz”dir (Turan, 2009b, 41).

Üreticilik, yaratıcılık özellikle de sanatsal yaratıcılıkla ilişkilendirilmektedir. Üreticiliğinin, sanat yapıtları ve düşünce sistemleri yaratabilir en önemli üretim nesnesi insanın kendisidir (Turan, 2009a, 41-42).

Fromm'un tek üretici olarak kabul ettiği tip, "üretici sevgi ve düşünce"dir. Sevgi, nefret ve tiksindenin olmadığı her duygu için kullanılan bir kavramdır. Ancak üretici sevgi farklıdır. Gerçek sevgi köklerini üreticilikten alır (Turan, 2009a, 42). Anne sevgisi, insana sevgisi, karşı cinsin birbirine duyduğu sevgi gibi örneklendirilebilir. Sevgi objesi, şiddeti ve niteliği değişse de üretici sevginin bazı temel özellikleri vardır. Bunlar; ilgi, sorumluluk, saygı ve bilgidir. Fromm (1984,55) sevginin, belli bir insana bağlı bir duygu değil bir tutum olduğunu, bireyin yalnız bir sevgi nesnesine değil, bütün dünyaya bağlılığını gösteren bir kişilik yapısı olduğunu kabul etmektedir Tanrı sevgisinin de ruh bilimi açısından diğer sevgi türlerinden farklı olmadığını belirten Fromm (1984, 73-93), bu sevginin de yalnızlıktan kurtulma ve birliğe erme ihtiyacından kaynaklandığını ifade etmektedir.

Buraya kadar insanları daha iyi tanımak için birtakım ortak özelliklerden hareketle yapılan sınıflandırmalara yer verilmiştir. Her ne kadar ortak özellikler bireyin kişiliğini tanıma noktasında önemli bir kaynak olsa da bireyin kişiliğinin kendine has özellikleri de önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir (Burger, 2016, 234). Bireyin kendine özgü temel yönlerinden hareketle "ayırıcı özellikler" tespit ederek insanın davranışlarını tanımlamaya çalışan ayırıcı özellik yaklaşımçıları, kişilik tiplerini tasnif etmeye çalışmışlardır. "Psikologların çoğu farklı kelimelerle anlatsalar da genelde kişilikten anladıkları bireyin kendine özgü ayırıcı özellik ve davranışlarıdır" (Hökelekli, 2013, 163). Ayırıcı özellik yaklaşımı: Kişiliğin yapısını, kişiliğin özelliklerini inceleyen ve psikoloji ekolüdür. Onlara göre bireyin kişiliği, temel özelliklerinin bileşkesidir. Bu temel özellikler bilinirse, bireyin kişiliği de öğrenilmiş olur (Cüceloğlu, 2019, 416). Allport, ayırıcı özellik yaklaşımını psikolojide ilk kullanan kişidir (Burger, 2016, 239). Kişiliği tanımlamak için iki strateji sunmuştur: İlk olarak; bireyin bir toplumun üyesi olması ve o toplumun kültürü altında yetiştirme zorunluluğu, onu her bireyde ortak olan özelliklerin var olduğu düşüncesiyle hareket etmiştir. Bu özelliklere "genel ayırıcı özellikler" adını vermiştir. İnsan kişiliğini anlamak için, bireyi grup normlarına göre incelemenin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir (Burger, 2016, 240). İkinci olarak ise; "bireyi kendi içinde incelemenin" bireyin sahip olduğu özgün özelliklerin bilinmesi gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Her bireyin kendisine has nitelikleriyle özgün bir kişiliğe sahip olduğu düşüncesinden mütevellit insanı anlamının yolunun öncelikle bireyin temel özelliklerinin belirlenmesi, sonra kişinin bu temel özellik ölçütleri ile durumu belirlenebilir. Her bireyde temel özelliklerin sayısının

farklılaştığını, bazen bir özelliğin kişilikte baskın olduğunu belirtmiştir. (Burger, 2016, 239-240; Schultz - Schultz, 2007, 586-587). Allport çalışmaları neticesinde üç tür özellik (Schultz - Schultz, 2007, 587) saptamıştır.

Ana Özellik: Kişinin hayatında çok yaygın olan, hayatın her alanında kendini gösteren başlıca özelliklerdir. Bireyin çocukluk yıllarından beri hayatında etkili olan ve geleceğini de biçimlendiren kendine has ana ilgililerdir. Çoğu insanda ana özellik azdır.

Merkezi Özellik: Genel ayırıcı özelliktir. Belirli ölçülerde her insanda olan temel yapı öbekleri, davranışlarımızın çoğunu şekillendirir. Bunlar "ana özellikler" gibi bir etki göstermezler.

İkincil Özellik: Belli durumlarda görülen önceki özelliklere göre daha az sıklıkta ve süreklilikte kendini gösteren niteliklerdir. Daha az dikkat çeken, genel ve tutarlı eğilimleri ifade etmektedir.

Karakter ve kabiliyetler temel öğelerinin farklı yapılanmaları neticesinde, kişiliği sonsuz sayıda çeşitliliğe götürebilir. Kişinin karakteri ondaki baskın yönelişe dayanılarak belirlenmesi gerekmektedir. Her yönüyle aynı iki insan olması mümkün gözükmemektedir. İçinde bulunduğumuz durum veya çevre bizi muhataplarımızın kişiliği hakkında karar vermeyi gerektirmektedir. Ancak, bireyin kişiliği hakkında karar vermeden önce onu farklı ortamlarda farklı halleriyle gözlemlemek gerekir. Ayırıcı özellik yaklaşımçıları, “tipleri” veya “ayırıcı özellikleri” belirleyerek çok sayıda insanı tanımlamaya veya davranışlarını (Burger, 2016, 234) belirlemeye çalışmaktadırlar. Ayırıcı özellik yaklaşımının en büyük güçlüğü, bireysel farklılıkları açıklayan sıfatların sayısının çok olmasıdır (Cüceloğlu, 2019, 416). Ayırıcı özellik psikologları bu büyük yükün altından “faktör analizi”⁹ ile kalkabilmişlerdir. Faktör analizi, kişilik özelliklerinin gruplanmasına imkân tanınması, bir toplumun veya milletin temel kişilik özelliklerinin tespit edilmesine olanak sağlamıştır.

Raymond B. Cattell, yaptığı araştırmalardan elde ettiği verileri faktör analizi ile çözümleyerek temel özellikleri belirlemeye çalışmıştır. On altı Kişilik Faktörü Anketini geliştirmiştir. İnsan kişiliğini oluşturan bu temel özelliklere kaynak özellikler adını vermiştir (Burger, 2016, 249). Cattell’in kaynak özellikler adını verdiği unsurlar sıcaklık, mantıklı düşünme, hassaslık, üstünlük, neşelilik, duygusal kararlılık, sosyal cesaret, gerginlik,

⁹ Faktör analizi: Kişilik özelliklerinin arasında nasıl bir ilişki olduğunu keşfetmede kullanılan istatistiksel tekniktir (Cüceloğlu, 2019, 428).

mükemmeliyetçilik, kural bilinci, kendine yetme, hususiyet, değişikliğe açıklık, tedbirlilik, dalgınlık, endişe duygusu (Burger, 2016, 252) şeklinde on altı özellikten oluşmaktadır.

Hans J. Eysenck Kişiliğin temel özelliklerini keşfetmeye, kişilikteki genetik belirleyicileri ve biyolojik temelleri araştırmaya ilgi duymuştur. Eysenck, kişiliğin üç temel boyutu olduğunu ileri sürmüştür (Burger, 2016, 344).

İçedönük / Dışadönük: İçedönük kişi sessiz, içine kapanık, okumayı seven, duygularını pek dışa vurmayan, çekingen biridir. Dışadönük kişi ise sosyal, topluluğu seven, neşeli, konuşkan, sempattır (Burger, 2016, 346-347).

Dengeli / Dengesiz: Eysenck, “nörotiklik” olarak isimlendirmiştir. Çünkü, nörotik semptomlarla birlikte görülen strese, bireysel tepki verme yatkınlığını, kişinin genel ruh halini ifade eder. Dengeli kişi sakin, soğukkanlı ve güvenilir davranışlar sergiler. Dengesiz kişi ise alıngan ve huzursuz ruh halini tavırlarına yansıtmaktadır.

Psikotiklik: Bu bir psikolojik düzensizlik halidir. Psikotik boyuttaki çevresindeki kimselerle de ilgilenmez, yalnızlaşır ve duyarsızlaşır (Burger, 2016, 347).

Costa ve McCrae beş güçlü kişilik faktörünü nevrotiklik, dışa dönüklük, tecrübeye açıklık, uyumluluk ve özdisiplin (Burger, 2016, 253) olarak tasnif etmişlerdir. Beş Faktör Kişilik Modelinin farklı dil ve kültürlerde bu denli yaygınlaşmasının başlıca nedeni birbirini anlamak için bireylerin iletişimde kullandıkları “dile” dayanmasıdır. Bu modelin özellikleri şunlardır;

Dışadönüklük/İçedönüklük: Dışadönük kimseler olumlu, insanlarla beraber olmaktan hoşlanan, enerji dolu ve konuşkandır. İnsanlarla konuşmaya ihtiyaç duyan, çok arkadaşı olan ve kendi kendine okumak ve çalışmaktan hoşlanmayan kimselerdir. Heyecanlı, değişiklik seven, hızlı hareket eden, güven vermeyen, iddiacı, gösterişçi, sonunu düşünmeyen maceracı bireylerdir (Burger, 2016, 254; Turan, 2009a, 60-61).

İçedönük bireyler ise, sessiz, sakin, içine kapanık, çekingen ve sıkılgandır. Kitaplara düşkün, yakın dostlarının dışındaki kişilere karşı soğuk ve mesafelidirler. İçedönükler, güvensizlik hissederek ve düşünceci iş yapmamak için geleceği planlama eğilimindedirler. Duygularını kontrol altında tutar, nadiren sinirlenir ancak sınırları çabuk geçmez. Düzenli bir hayatı seven, güvenilir bireylerdir (Burger, 2016, 254; Turan, 2009a, 61).

Yumuşak Başlılık, Uzlaşılabilirlik/Hırçınlık: Yumuşak başlı olmaları sonucunda sempatik, nazik, ince, saygılı, güvenli, esnek, açık kalpli ve merhametli gibi özellikler taşırlar.

Uzlaşmayı bilen kıymet veren, şefkatli, sıcak, cömert ve güvenilirlerdir. Eğlenceli, yardımsever, affedici kişilerdir. İş birliği yapmaktan çekinmezler ve duygusaldırlar. Aşırı uyumlu olan bu kişiler çatışma durumunda başkalarına tabi olmayı tercih ederler. Kişiliğin uyumluluk boyutunun negatif ucunda yer alan kimseler ise; huysuz, hata arayan, soğuk, alaycı, kavgacı, katı kalpli, nezaketsiz, şüpheli, intikamcı, merhametsiz çabuk kızan kimselerdir (Turan, 2009a, 61).

Sorumluluk/Dağınıklık: İlerletici ve ketleyici olmak üzere iki yönü olduğu ileri sürülen kişilik boyutudur. İlerletici yönü başarıma ihtiyacı ve çalışma kararlılığında ketleyici yön ise ahlaki titizlik ve tedbirli olma özelliklerinde görülmektedir. Sorumluluk boyutunun; düzenlilik, tedbirli olma, vicdanlı olma, dakik, pratik, düşünceli ve özenli olma vb. alt boyutları da söz konusudur (Turan, 2009a, 62).

Kişiliğin sorumluluk boyutunun negatif ucu ise, dağınıklık olarak isimlendirilebilir. Dağınıklık tarafında dikkatsizlik, düzensizlik, önemsememe, sorumsuzluk, tedbirsizlik, güvenilmezlik ve ihmalkarlık gibi alt boyutlar yer almaktadır (Turan, 2009a, 62). Sorumluluk boyutundan düşük puan alan bireyler görevlerini erteleme, hayal kırıklığı karşısında çabuk pes etme eğilimindedirler.

Nörotizm/Duygusal Dengelilik: Nörotizm, kişiliğin endişeli, güvensiz, sinirli, kaygılı gibi sıfatlarla tanımlanan boyutudur. Nörotizm, olumsuz duyguları ve bunlarla beraber ortaya çıkan karmaşık düşünce ve duyguları kapsar. Nörotizmden yüksek puan alan kimse aşırı duygusal tepki gösterir. Küçük bir hayal kırıklığını derin bir umutsuzluk vakası olarak algılayabilirler. Duygusal problem, karar verme, stresle etkili bir şekilde başa çıkma kabiliyetini azaltabilir. Nörotizmden düşük puan alan bir bireyin, kolayca üzülmeye ve aşırı duygusal tepki verme tepkileri azalır. Onlar sakin, duygusal dengeli, hoşnut ve olumsuz hislerin baskısından serbest olma eğilimindedirler (Turan, 2009a, 62).

Deneyime Açıklık veya Zekâ/Gelişmemişlik: Modelin boyutlarından en az belirgin olanı “deneyime açıklık” boyutudur. Geniş ilgi alanı, kuvvetli hayal gücü, zekâ, orijinallik, kültür, estetik, yaratıcılık, hüner, nüktedanlık, beceriklilik, akıllılık, meraklılık, ağır başlılık, bağımsızlık ve cesaret gibi kavramları içine alır. Hayal gücü kuvvetli olan insanları gerçekçi ve geleneksel insanlardan ayıran boyuttur. Deneyime açık olanlar sanattan anlayan ve güzelliklere karşı hassastırlar, deneyime kapalı insanlara göre çok yaratıcı ve hislerinin farkındadırlar. Deneyime açıklık özelliğinde düşük puan alanlar çok gelenekseldirler. Onlar daha çok planlıdır, karmaşıklığa, muğlaklığa ve gizliliğe karşılık aşıkardır. Kişiliğin beş boyutu var olduğu üzerine

oldukça güçlü deliller olmasına karşın bu özelliklerin alt boyutlarının neler olduğu konusunda farklı araştırmacılar farklı görüşler ileri sürmüşlerdir (Turan, 2009a, 63). Bazı kişilik özelliklerinin yaşa bağlı olarak değiştiği ifade edilmektedir.

2.2.1. Kişilik ve Dindarlık İlişkisi

Uysal insanın doğuştan getirdiği özelliklerle çevreden kazandığı özelliklerinin bir bütün oluşturduğunu, insanın sonradan kazandığı özellikleri yani karakter yapısının toplumun ahlaki ve dinî değerlerine göre dizayn edildiğini ifade etmektedir. Bu da din ile kişilik arasında doğal bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Uysal, 2006, 94).

McCollugh ve arkadaşları tarafından yapılan bir araştırma kişilik özelliklerinin din algısını ve dinî yaşayışı etkilediğini göstermektedir. Bu araştırma sonucunda maneviyat seviyeleri yüksek insanların hem dindarlık düzeylerinin daha yüksek hem daha fazla iç kaynaklı dinî yönelime sahip hem de ruhsal açıdan daha vefalı oldukları yönünde bulgular elde edilmiştir (Emmons - Paloutzian, 2001, 113). Buradan hareketle, kişilik özelliklerinin dindarlık üzerinde etkili olduğu ifade edilebilir.

Kişilik, kalıtsal olan özellikleri bünyesinde barındırdığı gibi öğrenme sonucu kazanılan nitelikleri de kapsadığı bilinmektedir. Freud, kişiliğin tamamen kalıtsal unsurlara dayandığını savunurken Sullivan, çevresel etkenlerin önemini vurgulamaktadır. Allport ise, bireyin kişiliğinin geçmişte yaşadığı tecrübelerin bir özeti olmadığını, kişiliğin sürekli bir oluş içerisinde gelişen psikolojik süreçlerden meydana geldiğini kabul etmektedir (Allport, 2004, 11). Yani kişilik hem doğuştan getirilen hem de sonradan kazanılan özelliklerin bileşiminden oluşmaktadır.

Karaca; çeşitli ilişkiler yoluyla kazanılan ve içselleştirilen inançların kişiliğe yerleşmesinin ve davranışın temel motivasyonlarından biri haline gelmesi bütün insanlar için geçerli bir durum olduğunu (Karaca, 2003,75) ifade etmektedir. Kişilerin duygusal durumlarına ve kendilerine hakim olan moda bağlı olarak duygularını ifade etme biçimleri veya onları sınırlama eğilimleri yani karakteri, inanç ve ibadet tercihlerini belirlediği (Allport, 2004, 32) ifade edilmektedir. Yani kişilik yapısı ile dini tercih, bireysel dindarlık algısını ve dini yaşayış arasında bağlantı vardır denilebilir. Kişilik üzerine yapılan son araştırmalar genel olarak kişiliğin bireysel tecrübe, büyüme ve gelişme ile değiştiği ve geliştiğini ileri sürmektedir (Turan, 2009a, 116). Kişiliğin bileşenleri mizaç, karakter, benlik algısı, özsaygısı gibi bazı unsurlar hem birbirlerini hem de dindarlık düzeylerini etkiler (Tokur, 2020, 159-160). Karakter oluşumunun en önemli etkeni kültürdür. Bir kültür içerisinde yetişen birey o kültürün tüm

unsurlarına sahip olur. Birey, bir kültür içine doğar ve o kültürün çocuğu olarak toplumunun düşünme, algılama ve davranış biçimini ister istemez yansıtmaktadır.

Kültürün bileşenleri maddi ve manevi unsurlar olarak tasnif edilmektedir. Maddi unsurlar; mimari, edebiyat, ekonomi, giyim tarzı gibi öğeleri içerirken manevi unsurlar; dil, din, sanat, ahlak, örf ve adetler gibi öğelerden oluşmaktadır. Din, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren var olan bir olgu olduğu için tüm kültürlerde yadsınamaz bir etkisi görülmektedir. Allport'a göre, dini sistemler kültürün diğer unsurlarından bağımsız değildir. Din, kültürün diğer unsurlarıyla birlikte oluşmuştur (Allport, 2004, 44). Bu unsurlar içerisinde toplum hayatını etkileme noktasında din insan hayatının her safhasını etkileyen yapısıyla önemli bir kültür ögesi olduğu malumdur. Din, bütün ilgi ve deneyimlere yayılmanın yanında temel güdüler, tutumları, ilişkileri, değerlerin standartlarını ve amaçları belirler ve hayatın tüm safhalarını yönetir (akt. Turan, 2009b, 114).

Kişilik ile dindarlık ilişkisinde cinsiyet faktörü üzerinden bakıldığında sosyalleşme süreci farklı gelişen kadın ve erkeklerin kendi kişilik özellikleriyle uyuşan düşünce, tutum ve davranışlar sergiledikleri görülmektedir. Bu durum sosyalleşme süreçlerinde yaşananlar ve öğrenmeler etkisiyle cinsiyete bağlı kişilik özelliklerinin inşa edildiğini göstermektedir (Yapıcı, 2020b). Yapılan çalışmalar kadın ve erkeğin sahip oldukları farklı kişilik özellikleri onların dine yaklaşımlarını, dinden etkilenme durumlarını ya da şekillerini belirlediğini ortaya koymaktadır (Uysal, 2006; Yapıcı, 2020b).

İnanan insanın kişilik özellikleri, bireyin din algısı ve dini yaşayışında etkili olduğundan, dindarlığın tek tip olamayacağı anlaşılmaktadır. Dinin kaynaklarının bireylere göre şekillendiği bilinmektedir. Birey, dini değerlere göre tavır ve davranışlarını tanzim ediyor dinin ilkelerine göre hayatını dizayn ediyorsa dini kişilik (Hökelekli, 1985, 23) sahibi olduğu ifade edilebilir.

Din kişisel, toplumsal ve kültürel yapıya bireyin özellikleri vasıtasıyla nüfuz eder. Kişisel özellikleri; ana özellikler, merkezi özellikler ve İkincil özellikler şeklinde ele alan Allport'a göre dindarlık kişinin ana özelliği ise bireyin duygu, düşünce, mantık, idrak, kişilik ve davranış temeline din bulunmaktadır. Bireyin bu inancı, onun psişik sistemi içerisinde kendini hissettirir (Hökelekli, 1985, 20-21). Dindar tüm davranışlarını dini temel olarak sergileyen kişidir. Dindar insanın bütün ilişkilerinin merkezinde Allah'ın varlığı ve Allah'la kurulan ilişkiler yer almaktadır. Allah'a iman ve Allah'la kurulan deruni ve şahsi ilişkiler, "dini

kişiliği” oluşturur. Dini kişilik, imanın kişiliğe mal edilmesiyle bütün davranışlara yansımaktadır (Hökelekli, 1985, 21).

Kişiliğin tamamını kapsayıcı özelliğe sahip olan iman, olgunluk seviyesine ulaştığı ve tam bir tutum halini aldığı anda kişiliği meydana getiren her unsurda kendini hissettirmektedir. Din kadar insan benliğine nüfuz etme kapasitesine sahip başka bir şey yok denilebilir. Din duygular, arzular, inançlar, dünya ve toplumla irtibat şekilleri ve davranışlar içinde kendini göstermektedir (Hökelekli, 2018, 187-188). Yani din psikolojik hayata ve her bakımdan kişiliğe etki etmektedir.

Kişiliği; “*bireyde bulunan ve onun karakteristik davranış ve düşüncesini belirleyen psikofizik sistemlerin dinamik organizasyonu*” (Kayıklık, 2021, 271) olarak ifade eden Kayıklık, bu psikolojik ve fiziksel özelliklerin de değişim gösterdiğini söylemektedir. Tanımdan hareketle kişiliğin yaşayış tarzını belirlediğini ve yaşayış tarzının da zamanla değişebileceğini söyleyebiliriz. Bireyin kişilik yapısının onun dinsel yaşayış biçimini etkilediği gibi dindarlık da bir yaşayış tarzı olduğundan kişilik yapısını etkileyebilir. Dindarlık-kişilik arasındaki ilişki tek yönlü, doğrusal ve tek boyutlu değil kişilik özelliklerinin de dindarlık üzerinde farklı oranlarda etkili olduğu gibi dindarlığın da kişilik üzerinde etkisi olduğu görülmüştür. Bu durumda kişilik ile dindarlık arasında karşılıklı bir ilişki olduğu ifade edilebilir.

Uysal (2006) dindarlığın kişilik üzerindeki olumlu etkisinden söz edildiği gibi olumsuz etkileri olduğuna da dikkat çekmiştir. Yapılan çalışmalardan olumlu ya da olumsuz dindarlık kişiliği etkilediği görülmektedir. Kişinin dini tutum ve davranışlarındaki tutarlılık, onun şahsiyet özelliklerini ve benlik değerlerini etkilediği gibi insanın kişilik özellikleri de dini tutum ve davranışları şekillendirmektedir. Ancak bireyin dindarlığı, onun şahsiyet yapısının elverdiği ölçü ve sınırlılıklar içinde geliştiği ifade edilmektedir.

Kayıklık’a (2021, 74-75) göre din, insanın bütün bileşenleriyle etkileşim halindedir. İnsanın duygusal ve zihinsel donanımı dinsel yaşayışının yönünü ve yoğunluğunu tayin etmektedir. Birey de o an hangi duygu baskın ise dinsel yaşayışı o duygu yönlendirmektedir. Dindarlık biçimini etkileyen temel faktörler arasında duygusal yapı önemli yer tutar. Kayıklık, bireyin dinsel özellikler kazanmasında, içinde yetiştiği ve geliştiği toplumun etkilerin de son derece önemli olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü insan ister farkında olsun ister olmasın çevresinde hazır bulunduğu pek çok değeri benimsemektedir. Hatta bu değerleri sadece benimsemekle yetinmemekte, bireyin yaşamını önemli ölçüde değerler dizayn etmektedir.

Yapıcı (2006, 68-74) dini kişiliğin, bireyin doğuştan getirdiği dinî istidat ve kabiliyetlerinin toplum-kültür-kişilik-din etkileşimi neticesinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Kişiliğin dini yönünün gelişmesinde de çevrenin etkisi görülmektedir. Toplum da yaygın olan temel kişilik tipleri, dinî kişilik gelişimi bakımından daha belirgin bir etki yaptığı gözlenmektedir. Aidiyet duygusu, kimlik arayışı, dinî tecrübe arzusu, güvenlik ihtiyacı, bilgilenme, mutluluk gibi birtakım istekler insanı dine yönelten başlıca nedenler arasında gösterilmektedir.

Bireyin psikolojisini etkileyen ve ahlak kuralları, kültür ve medeniyet gibi bütün toplum düzenini şekillendiren yapısıyla toplumu ve sosyo-kültürel yapıyı şekillendirmektedir. Kültür oluşumunda dinin etkisi olduğu birçok çalışma ile ortaya konmaktadır. Kişilik psikologlarının ortaya koyduğu araştırmalar neticesinde kişilik gelişiminde içinde yaşadığı kültürün etkisi ortaya konmaktadır. Her bireyin kendisine özgü inanç sistemi vardır. Birey, bir inanç sistemini kabul etmeden önce kendisine özgü süzgeçten geçirir. Kişinin kriterleri bilgi, zekâ düzeyi, ilgi ve algıları, ihtiyaç ve beklentileri, yorumlama düzeyi vb. özelliklerden meydana gelir.

Taş (2003, 239), inanan insanın duyguları ve düşünceleri üzerinde büyük bir etkiye sahip olan dinin ve dolayısıyla dindarlığın, ferdin zihin yapısının ve sosyal davranışların şekillenmesinde önemli bir unsur olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Yavuz (1982, 92), dinin insanı istediği gibi değiştirmek ve onu kendi modeline göre uydurmak istediğini vurgulamaktadır.

Geertz'e göre; *“İnsanlarda güçlü motivasyonlar ve eğilimler oluşturan dinler, bireylerin yaşam olaylarını ve tecrübeleri değerlendirmelerine ve anlamlandırmalarına zemin hazırlayan sembolik bir bütünlüktür.”* (akt. Yapıcı, 2003, 143). Yapıcı'ya (2003, 141) göre de beraberinde bir dünya görüşü getiren her din, kültür içerisinde özümşenerek bireylerin zihinsel ve ruhsal yapılarını etkileyip şekillendirmekte ve onlara neyi nasıl görmeleri gerektiğine dair kılavuzluk yapmaktadır.

Hökelekli (2018, 234), inanan insan, mükemmel varlıkla ibadet aracılığıyla ilişki içerisindeyken psikolojik yapısında meydana gelen köklü değişimler, kişilik yapısında güçlü bir enerji geçişine yol açabildiğini ifade etmiştir. Dinler, mensuplarına çeşitli ibadetleri yapma sorumluluğu yüklemektedir. Bu dinî görev ve sorumluluk bilinci insanın kişiliğine olumlu yönde etkiler meydana getirdiği (Uysal, 2006, 106) dile getirilmektedir. Dindar bireyler, duygusal anlamda doruk deneyimler yaşarken, diğer taraftan kişiliğinde bütünlüğe yönelik güçlü bir yeniden (Hökelekli, 2018, 129-137) dizayn gerçekleşmektedir. Bu aşamaya geldiği

an dindar, Tanrısal kanun karşısında ki yerini alır ve davranışlarını yaşadığı deneyimlerin tekrarına yol açan bir gönül rahatlığıyla kontrol eder (Bahadır, 2002, 146).

Hökelekli'ye (2018, 187-188) göre, bireyin sağlıklı bir ruh yapısına sahip olmasında ve olumlu kişilik özellikleri kazanmasında etkili olan dinî inanç, bütün kişiliği kapsayıcı bir özelliğe sahiptir. Özellikle tutum haline ulaşan iman, kişiliği meydana getiren bütün bileşenlere nüfuz edebilen ruhi özelliktir. Yani iman duygu, düşünce, tutum ve davranışları dizayn eden yapıya sahiptir denilebilir. Dinî tutumlara bütünleşme gücünü veren Allah'a iman, hayatın her alanında ve insan faaliyetlerinin her biriyle uyumlu yapısıyla kişilik bütünlüğü sağlayan, psikolojik ve insani zaaf ve aşırılıkları dengeleyen ahlaki etkisini inanan insanın kendi yaşantılarında tecrübe etmiş olduklarını belirtmektedir.

Araştırmalar, maneviyat ile ilgili konuların psikolojik, fizyolojik ve kişilerarası ilişkiler üzerinde genellikle faydalı etkilerinin olduğunu göstermektedir. Dahası, inanç ile yaşamdan memnuniyet, doyumluk hissi, mutluluk, öz saygı, ümit, iyimserlik ve hayatın anlamı gibi ruh sağlığının çeşitli yönleri üzerinde anlamlı bir ilişki olduğu yapılan araştırmalarla teyit edilmiştir

Baston ve Ventis'den aktarılan bilgilere göre, zihinsel açıdan açık görüşlü, sosyal ilişkilerinde esnek ve kendisiyle barışık olma gibi kişilik özellikleriyle dindarlık arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalarda dindarların daha az esnek ve daha dogmatik oldukları yönünde bulgulara ulaşılmıştır (Kayıklık - Yapıcı, 2005, 81). Esneklik önemli uyum becerisini artıran bir unsurdur. Esneklik azaldıkça kendi grubunu ve grup üyelerini yüceltme, diğer grup ve grup üyelerini de yerme artmaktadır.

Bireylerin ya da toplumların dinî yaşayışları onların zihin dünyaları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bahadır, dinî değerlere sahip olanların sahip olmayanlara oranla daha iyimser olduklarını savunan Bergin'e dayanarak, ileri düzeyde dindarlığın güçlü bir iyimserliği, daha düşük düzeyde dindarlığın ise zayıf bir iyimserliği doğurduğunu (Bahadır, 2002, 84-89) ifade etmektedir. Bazı çalışmalarda dindar kimselerin daha mükemmeliyetçi, toplumdan kaçan, tedirgin, sıkıntılı ve kederli oldukları yönünde bulgulara ulaşılmıştır (Karakaya, 2008, 44-45). Dinî inançların birey üzerinde olumlu, bazılarının olumsuz bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte söz konusu sonuçlardan hareketle dinsel anlayışlar kişilik özellikleri üzerinde etkilidir denilebilir.

Günay (2018, 413-415) dinin ve dinî inanç ile normların, toplumda önemli bir sosyal kontrol rolü üstlenerek kişi ve topluma, içinde yaşanan dünyaya ve hayata anlam kazandırma

fonksiyonu gördüğünü, böylece onların dünya görüşleri ve hayat anlayışlarının şekillenmesinde önemli roller üstlendiğini ifade etmektedir.

Kişilik, insanın doğuştan getirdiği kalıtsal özelliklerle çevreden kazandığı özelliklerin bileşiminden oluşmaktadır. Aileden gelen kalıtsal özellikler, desteklenerek gelişirken, bazıları toplum tarafından desteklenmediğinde gerilemektedir. Bireyin toplum içinde yaşarken edindiği kişiliği toplumun dini ile etkileşim halindedir. Dini inanç kişiliğe şekil verirken, aynı süreçte kişilik özellikleri de dinin algılanması, yorumlanması ve yaşanma şeklini oluşturmaktadır.

BÖLÜM 3

3. Mustafa Asım Köksal'ın Din Algısı ve Dinî Yaşantısı

3.1. Köksal'ın Hayatı ve Eserleri

3.1.1. Hayatı

Ankara'nın son dönem manevi büyüklerinden İslam âlimi, şair, mutasavvıf ve İslam tarihçisi Mustafa Asım Köksal 1913 yılının Eylül ayında Kayseri'ye bağlı Develi ilçesinde dünyaya gelmiştir. Pîr Velî oğulları olarak tanınan tasavvuf ehli bir aileden gelen Asım Köksal'ın dedesi Yakup Efendi, dedesinin babası ise Mustafa Efendi'dir. Mustafa Efendi hakkında; tasavvuf ehlinden ve ümmî bir zat olduğu, tarlasında çalışırken “Hu! Hu!” ismiyle sürekli Allah'ı zikrettiği söylenmiştir. Mustafa Efendi'nin oğlu Yakup Efendi'nin olgun, kemâl ve velâyet sâhibi bir şahsiyet olduğu ifade edilir (C. A. Köksal, 2000).

Asım Köksal'ın babası Yakup Oğlu Hafız Mehmet Edip Efendi çeşitli devlet dairelerinde memurluk görevinde bulunmuştur. Annesi Döne Hanım'dır. Döne Hanım'la ilgili çok fazla bilgi yoktur. Sadece iki katılımcının ifadeleri bu konuda az da olsa bilgi sağlayıcıdır. Döne Hanım'ı, “...çok fedakâr, becerikli, erkek gibi bir hanımdı. O zaman erkekler hep askere gittiği için kadınlar cesur olmak zorundaydı, o da çok cesur bir hanımdı”¹⁰ şeklinde tarif etmiştir. Babaannesinin yaşlılığının kendi yanlarında geçtiğini, ona baktıklarını anlatan katılımcı anne oğul ilişkileri hakkında ki ifadeleri şu şekildedir; “...Anne oğul ilişkileri çok iyiydi... Üvey anne gelince memleketten geldi, yalnız ne yapsın. Küçük kardeşim Mehmet dört yaşındaydı. Diğer kardeşlerim doğduğunda Salih, Selim hep beraberdik...”¹¹ Diğer katılımcı ise anne oğul ilişkisi hakkında iki yıl beraber yaşadıktan sonra vefat edene kadar her kış 5-6 ay beraber yaşadıklarını ve anne oğul arasında aşırı bir düşkünlük olmadığını, Döne Hanım'ın utangaç bir kadın olduğu için geri planda kaldığını ifade etmiştir.¹² Ailenin en küçüğü olan Köksal'ın Ahmet ve İbrahim adında iki abisi vardır.

Birinci Dünya Savaşı ve İstiklâl Mücadelesi, bütün Türkiye'de olduğu gibi Kayseri'ye bağlı Develi kasabasında da maddî ve manevî sıkıntılara neden olmuştur. O sıralar çalışmak için yurtdışına Türklerden pek çok giden olmaktadır. Köksal, henüz dünyaya yeni geldiği aylarda babası Mehmed Edip Efendi de ekonomik durumunu düzeltmek ve ailesine daha iyi imkânlar sağlamak için Arjantin'e gitmiştir. Mehmed Edip Efendi, savaşlar ve çeşitli

¹⁰ K2, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

¹¹ K2, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

¹² K1, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

imkânsızlıklardan dolayı yirmi iki yıl orada kalmıştır. Babasının uzun yıllar uzaklarda oluşu, kendisi ve ailesi açısından halihazırda mevcut olan sıkıntıları iyice artırmıştır.

Çocukluk yılları savaşların getirdiği yokluklar yüzünden sıkıntılı geçen Asım Köksal hassas bir bünyeye sahiptir. Mahrumiyet günleri tüm Anadolu gibi Köksal'ın hanesini de etkilemiş kirpi eti yemek durumunda kalmışlardır. Asım Köksal tadını garip bulmuş ve annesine yediği şeyin ne olduğunu sorduğunda kirpi eti olduğunu öğrenir ve bir müddet yemeden içmeden kesilir (Köksal, 2020). Bu durum onun hem beden hem ruhen ne kadar hassas yapıda olduğunun bir göstergesi kabul edilebilir.

Yokluk yıllarıyla ilgili hane halkından bir katılımcı şöyle demektedir: *“Dedemin çocukluğu yokluk içerisinde geçmiş. Baba Arjantin’de, evde baba yok, sadece annesi var, annesi bakıyor. Dedemin 7-8 yaşına kadar hiç ayakkabısı olmamış, yalın ayak gezmiş. Hatta dedem: “Bir uzun entarim vardı, onunla hayatımı devam ettirirdim, ilkokula gidene kadar ayakkabım olmadı.” derdi. Küçük yaşta kendini idare etmeye başlamak zorunda kalan dedem, sığırları gütmeye giderken merkebe binmeye çalışmış. O kadar küçük ki boyu yetmemiş. Duvara çıkıp merkebin üzerine atlayarak binmek istemiş. O sırada merkep birden yürüyünce yere düşmüş. Yerdeki taşlar çenesinin altına batmış ve çenesi delinmiş. Baba evde yok, yokluk var ve o zaman Develi’de doktor da yok. O yüzden bir süre çenesinin altı delik kalıyor. Dedem o günü anlatırken: “Su, çorba gibi sıvı şeyler içerken elimi çenemin altına tutardım.” derdi. Yarası zamanla kendi kendine iyileşiyor ama yara izi çenesinin altında belli oluyordu.”¹³* Anlaşılabacağı üzere devrin şartları Asım Köksal'ın yaşadığı hanede babasızlık, yoksulluk ve sağlık alanındaki yetersizliklerden kaynaklı sıkıntılar ziyadesiyle hissedilmektedir. Bu hususların onun ilerideki tutum ve davranışlarının oluşmasında, kimlik ve kişiliğinin inşasında etkili olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Kaynaklardan ve mülakatlardan anlaşıldığı kadarıyla çocukluk ve gençlik döneminde baba mahrumiyeti yaşayan Asım Köksal'ın çocukluğu dedesi Yakup Efendi ile geçmiştir. Dedesi ve Asım Köksal birbirlerini çok sevmiş, dede torunuyla her zaman oyunlar oynayıp onu sırtında gezdirmiştir. Asım Köksal, kişiliğindeki ilk yapıcı tesirleri dedesinden almış ve onun şahsiyetinden son derecede etkilenmiştir. Yakup Efendi evlerinin yakınındaki mescitte dostları ile düzenli olarak Allah'ı zikrederler. Kendisine çeşitli kerametler izafe edilen Yakup Efendi, mescide Asım Köksal'ı da yanına alarak gitmiştir. Köksal, küçük yaşlarda bu gibi meclislere katılmaktan hoşlanmaktadır. Yakup Efendi ahlaklı ve güvenilir bir şahsiyet olduğu için haklı olduğu bir konuda dahi komşusunun hakaretlerine rağmen ona karşılık vermez. Sinirlenen

¹³ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

komşu neden cevap vermediğini öğrenmek için evine gittiğinde Yakup Efendi önceki yaşananlara aldırmandan yemeğe davet eder. Komşusu mahcubiyet içinde af diler, Yakup Efendi de onu affeder. Bu ve buna benzer hadiseler Asım Köksal’a örnek olmuş ve onu etkilemiştir. Köksal’ın hayatında çok önemli bir yere sahip olan, babasının yokluğunu aratmamaya gayret eden Yakup Efendi, Asım Köksal henüz beş yaşında iken vefat etmiştir (C. A. Köksal, 2020, 11).

Katılımcının Kayınvalidesinden duyduğu kadarıyla Asım Köksal küçükken; eve bir fakir gelmiş ve Köksal’ın annesine “Allah rızası için bir şey verin.” demiş. O esnada fakir adam Köksal’ın başının okşayarak, “Sen inşallah büyük adam olacaksın.” demiş ve onu okumuş. Annesi de fakir adama bir şeyler vermek için içeri girmiş geri geldiğinde ise adamın aniden kaybolduğunu görmüş. Aynı şekilde babaannesi de Köksal’daki olgun tavırlardan hareketle, “Bu çocuk büyük adam olacak” demiştir¹⁴ (C. A. Köksal, 2000).

Asım Köksal, çok küçükken, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Develi’nin bütün erkekleri ya cepheye ya da çalışmaya gittiklerinden dolayı imkansızlıklar artmış, yoksulluk baş göstermiştir. İnsanlar yiyecek bulmak için evlere dadanmış ve hırsızlık iyice artmıştır. Köksal, Develi halkı tarafından manevi yönü kuvvetli ve olgun tavırlı olarak görüldüğünden dolayı hırsızları evlerinden uzak tutmak isteyen kişilerce annesinden izin alarak onu evlerine götürmüşlerdir. Köksal gittiği evin kapısına doğru;

“Yasin'den Kale yaptım

Tebareke kilit olsun

Gelen düşman geri Dursun

Geldi Ahmad, ya Muhammed!” (C. A. Köksal, 2000, 23)

dizelerini okuyup kapıyı kilitleme hareketi yaptığında o eve bir daha hırsızların girmediği görülmüş. Bu yaptığı duanın koruyucu olduğu Develi’nin içinde yayılmış. Herkes onu evine götürür olmuş, onun doğuştan evliya olduğu ve duasıyla Allah’ın Develi ahalisini çok esirgediği düşünülmüş. Bundan dolayı Köksal’a Develi halkı “Sevgili” diye hitap eder olmuş. Bu olay Köksal’ın birinci derece yakınları tarafından anlatılmıştır.¹⁵

İlköğrenimini Develi Merkez Numune Mektebi’nde 1927 yılında yüksek derece ile bitiren Asım Köksal Aynı yıl Kayseri Lisesi ve Erzurum Askeri Lisesi sınavlarına girer ve kazandığı halde kayıt yaptıramaz. Kayseri Lisesi’ne maddi imkânsızlıklar sonucu gerekli belgeleri istenilen sürede yetiştirme imkânını bulamamasından dolayı başvuramaz. Erzurum

¹⁴ K1, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

¹⁵ K1, Kişisel Görüşme, 26 Aralık 2022 ve K2, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

Lisesini de mahalli taliplerin kontenjanı doldurmaları hasebiyle gelecek yıl başvurması söylenir. Ancak ertesi yılda çeşitli engeller sebebiyle yine başvuru yapamaz. Resmi eğitimden ümidi kesilen Asım Köksal ilmi alanda kendini yetiştirmek için Develi'deki tüm imkanları sonuna kadar kullanmaya gayret ettiği görülür. İsteddiği mekteplere gidememiş ama bulunduğu muhitte, ilmi kültüre vakıf olan, kendisini yetiştirecek bir alimin dizinin dibinde, yeni tarzda olmasa da geleneksel tarzda kendini yetiştirecek, ilim öğrenebileceği yolu keşfetmiş ve bunu da imkanlar tükenene kadar değerlendirmiştir. Kayseri alimi Mustafa İzzet Efendi'den din ilimlerine giriş mahiyetinde “Mukaddimât-ı ulûm” eğitimini medrese usulüyle altı senede tamamlamıştır.

Asım Köksal'ın yazarlık hayatı da bu yıllarda başlamıştır. Asım Köksal'ın kendi daktilo ettiği yirmi beş sayfalık otobiyografisinden¹⁶ Torunu Asım Cüneyd Köksal'ın yazdığı, *Mustafa Asım Köksal Hayatı, Hatıraları, Eserleri* adlı kitabın son sayfalarında tıpkı basımına yer verilen bölümde; “Yazarlık hayatım; Mehmed Akif merhumun *Safahat'ını*, ezberlercesine okumağa ve dini manzumeler yazmağa başladığım 1927 yıllarından başlar.” (C. A. Köksal, 2020, 387) şeklinde ifade etmiştir. Bu bilgi I. Dünya Savaşı yıllarında dünyaya gelen Asım Köksal'ın edebi kişiliğinin 14 yaş gibi erken yaşlarda ve çok zorlu yıllarda oluştuğunu göstermektedir. Asım Köksal 1928 yılı Ekim ayında yani henüz 15 yaşındayken Develi Ticaret ve Sanayi Odasında başkâtiplik göreviyle memuriyet hayatına başlar. Yaklaşık iki yıl burada görev yaptıktan sonra odanın lağvedilmesine yakın bir tarihte, 12 Temmuz 1930'da buradan ayrılır. Develi Ticaret ve Sanayi Odasından kendisine verilen mazbatada; “... Mustafa Efendi, genç ve mümeyyiz kalemlerden olup hüsn-ü ahlakla muttasıf bir şahsiyet...” olduğu ifade edilmektedir (C. A. Köksal, 2000, 21-22; a.mlf., 2020, 22).

1927-1933 yılları arasında dinî ilimler üzerine okumak için Mısır'a gitmeyi ve Ezher'de eğitim görmeyi istemektedir. Bu nedenle çareler arar ancak bu isteğini gerçekleştiremez. Ancak okuma aşkıyla yoğun okuma faaliyetlerine devam eder. O kadar çok okur ki okumaya başladığında 500 sayfalık bir kitabı bitirmeden başından kalkmayan Asım Köksal'ın torunu bu konuyla ilgili anısından şöyle bahseder: “Dedem çok fazla kitap okurdu. Develi'de önüne ne geldiyse okumuştı. O kadar çok kitap okumuş ki bir gün burnuna yanmış lastik kokuları gelmeye başlamış. Doktora gitmiş, doktor, ‘Aman! Durumun kötü, sen bir süre kitap okuma.’ demiş. Dedem bunun üzerine okuma faaliyetlerini biraz yavaşlatmak zorunda kalmış.”¹⁷ (C. A. Köksal, 2000, 32; a.mlf., 2020, 23).

¹⁶ Mustafa Asım Köksal'ın, bizzat kendi sesinden otobiyografik video kaydı, 06 Haziran 1998.

¹⁷ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

Beyazyüz, (2016, 12) “Yaşadığımız tecrübeler şimdiki düşüncemizin oluşumunu doğrudan veya dolaylı olarak etkiler. Entelektüel faaliyet de zihnin biyolojik yapısından ayrı düşünülemez.” şeklinde ifade etmektedir. Bu doğrultuda yoğun entelektüel okuma faaliyetleri zihni hayatını oldukça etkilemiş çeşitli dini şüpheler duymaya başlamıştır. Hatta bu şüphelerden mütevellit psikosomatik sıkıntılar yaşamaya başlar. Hastalık derecesine varan sıkıntıları gidermek ve mutmain olmasını sağlayacak cevaplar aramak için 1933’te Ankara’ya gelir çeşitli alimlerle görüşür. Fakat tatmin edici bir neticeye varamaz. Hatta tam tersi sıkıntıları daha da şiddetlenir. Kalbini mutmain edecek cevapları ancak Mürşidi İskilipli İbrahim Edhem Efendi’den alacaktır. Ancak bu zamana kadar sıkıntı ve şüpheler devam edecektir (C. A. Köksal, 2000, 32; a.mlf.,2020, 23).

Asım Köksal, 1933 yılının haziran ayında Diyanet İşleri Başkanlığına “Evrak Kitabeti Memuru” olarak vekaleten atanmıştır. 1933 senesinde Diyanet İşleri Başkanlığının kitabet sınavlarına katılmış, bu sınavı birincilikle geçerek memuriyete başlamıştır. Bu durum Köksal, henüz yirmi yaşında olmasına rağmen Diyanet İşleri Başkanlığında çalışacak potansiyele ve bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir.¹⁸ Sınavı kazanarak da önce vekaleten yaptığı “Evrak Kitabeti Memuru” görevine 8 Ağustos 1933 tarihinde 192 numaralı komisyon kararı ile tayin edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığında 15 Şubat 1934 Evrak Kitabeti görevine başlamış, 23 Haziran 1935 tarihinde ayrılarak 24 Haziran 1935’te yani bir gün sonra Diyanet İşleri Başkanlığı Zat İşleri Müdürlüğü 2. Sınıf Katipliği görevine başlamıştır. Bu dönemde, 1935 yılında, Köksal bir rüya görür. Rüyasında, dairedaki sekreteri kendisine: “*Asım Bey! Babanız Arjantin’den dönmüş!*” dediğini, kendisinin de ona şüphe ve tereddüt ifade eden bir karşılık verdiğini görür. Ertesi gün sekreter ile aralarında aynı konuşmalar geçer. Rüyasını hatırlayınca tabii olarak bu duruma hayret eder. Daha birkaç aylıkken yurt dışına çıkan babasını yirmi iki yıl boyunca hiç görmeyen Köksal ilk defa bu tarihte görür. Babasıyla geçirdiği süre oldukça kısadır. Çünkü uzun zamandır yüksek tansiyon hastası olan Mehmet Edip Efendi, çok kısa bir süre sonra vefat eder (C. A. Köksal, 2000).

¹⁸ Köksal’ın liyakate verdiği önemi ortaya koyan talebesinin o günlere dair i: “*Sesi çok güzel olmadığı ve makam da bilmediği için ilk görevi olan imam ve müezzinlik için ‘Bu benim işim değil beni bürokrasiye, masaya alın.’ demiş onlarda öyle yapmışlar*” (K13) ifadelerini kullanmıştır. Bu bilgiye ne kitaplarda ne de görüşmelerde ulaşamadık. Kaynaklar da direk yazı işlerine başladığı ifade edilmektedir. Bu bilgiyi hatırlattığımızda talebesi; “*Yok önce müezzin olarak tayini çıkmış daha sonra benim ses yok, benim işim değil bürokrasiye alın*” demek suretiyle Köksal imamlık, teganni yaparak insanlara dini sevdirecek bir rolü olmadığını ifade ediyor. “*Onun işi gücü gece gündüz Asrı saadeti kendinde yaşamak ve o haliyle de haline şükretmektir. Maksudı da hasıl oldu.*” (K13) şeklinde anlatılmıştır.

Asım Köksal, ilk eşi Neşadet Hanımla 1936 yılında evlenmiştir. Bu hanımdan sırasıyla Perihan, Selma ve Mehmet adında üç çocuğu olmuştur.

Evladının Köksal, ilk eşi ve evlilikleri hakkında paylaştıkları şöyledir; “Annem, babam çok iyiydi. Ankara’ya gelmiş babam. Ankara’da Diyanet İşlerinde memur olarak başlamış. O zaman aileler arasında ihtiyacı olanlar, temiz bildikleri namazlı, abdestli bekarlara fazla odalarını kiraya verirlermiş. Durumu olmayan bekarlar da bu odaları tutarlarmış. Babamın da zaten bir odadan fazlasını tutacak durumu yok. Babama Saman pazarının orada Hisar’daki evlerden, bir oda vermişler. Sonra onu tanıdıklardan biri ile baş göz etmek istemişler. O sırada annem komşularıymış. Annemi göstermişler. O zaman annemde kapalı, zayıf, çelimsiz, küçük daha 17-18 yaşında. Babam annemin geçtiğini şöyle bir görmüş, öyle yan yana oturup da değil, komşulardan biri kapıyı aralamış, oradan annem geçmiş kapı arasından geçerken onu görmüş o kadar. Babam beğenmiş. Tanıdık hanımlar ayarlamış, dünür olmuşlar. Babaannem Kayseri Develi’den gelip Annemi istemeye gidiyor ve bu şekilde evleniyorlar. Hisarda Saman pazarından çıkınca bir oda bir hamamlık müstakil evler vardı. Annemle evlenince bu evlerden birine geçiyorlar. Müstakil ama küçük idare ediyorlar.”¹⁹ dikkatimizi çeken, Köksal bebekken giden babası, ilk evliliğini yaptığı süreçte hala hayatlarında yokyur annesi Köksal’ı tek başına evlendirmiştir. Rol modeli ve çok sevdiği, kendi hayatına benzettiği peygamber ile ilk ortak nokta babasız büyümeleri ve dedelerinde gördükleri yakın ilgi ve sevgidir ancak ikisi de dedelerini erken kaybetmişlerdir. Köksal beş yaşında, Hz. Muhammed sekiz yaşında baba figürünü kaybetmiştir. Hz. Muhammed’in amcası dedesi yerine geçmiştir ancak Köksal tek başına kalmıştır.

Köksal 1938 Nisan ayında Diyanet İşleri Başkanlığı Zat İşleri Müdürlüğü 2. Sınıf Katipliği görevinden askerlik görevini yapmak için ayrılmıştır. 2 Mayıs 1938’de Kayseri 19. Piyade Alayının 3. Taburunun 11. Bölüğünde icra ettiği askerlik görevi esnasında Dersim İsyanı olayında isyanı durdurmak için görevlendirilen kuvvetler içinde yer almıştır. Bu görev esnasında ölüm tehlikesi atlatmıştır. Asım Köksal, Develi’den asker arkadaşları Mustafa Maşlak ve Şefik ile üç arkadaş Develi, Sivas, Elâzığ yolculuğunda ve Elazığ’dan Dersim’ e yaptıkları yolculukta sırtlarında ağır yüklerle iki gün, gece gündüz yürümeleri esnasında açlığın ve susuzluğunda etkisiyle bitap düşmüş, ölümle burun buruna gelmiş ve her biri bir yere yıkılmışlardır. Arkadaşları hiç hareket etmemesi ve konuşmaması nedeniyle Asım Köksal’ı öldü zannederek baş ucunda ağlayıp ağıt yakmışlar. Bu anı Mustafa Maşlak, “Ah Mustafa Hocam! Develiden gelip Dersim’de ölüp kalan Mustafa Hocam!” (C. A. Köksal, 2000, 37)

¹⁹ K2, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

diyerek diyeşet ettiklerini anlatmaktadır. Asım Köksal arkadaşlarını duymakta ama cevap verememektedir. Bir süre sonra hemen ayrılmaları gerekecek tehlike baş gösterince güçleri olmamasına rağmen can havliyle koşmaya başlarlar. Asım Köksal o güne dair: *“İşte o zaman zaruret halinin ne demek olduğunu anladım. Yere yıkılıp kalmış ve ağzımı açıp bir kelime bile konuşamayacak bir vaziyete düşmüştüm; bana o halimde soracak olsalardı bundan daha ağır bir zaruret halinin olmayacağını söyledim. Halbuki tehlike durumunda kalkıp oradan ayrılabilirdim. Demek ki biz birçok zaman zarureti kendi ölçülerimize göre belirliyoruz”* (C. A. Köksal, 2000, 37). İnsanın algı yapısına ait tespitini dile getirmiştir. Zaruret durumunu kişinin kendi ölçülerine göre belirlediğini fark etmiştir. Buradan Köksal’ın düşünceler, değerler, duygular ve davranışlar üzerine tefekkür ettiği görülmektedir.

Mustafa Maşlak, Tunceli’de birçok sıkıntı çektiklerini kuru ekmek ve şekerle günlerini geçirdiklerini, zifiri karanlıkta nöbet tuttuklarını, Fırat Nehri yakınında üzerlerine ateş açıldığını, sonra aynı zor şartlar altında Elâzığ’a geldiklerini, orada kaldıkları on beş günde ücreti mukabilinde köylülerden aldıkları yiyeceklerle biraz olsun kendilerine geldiklerini ifade etmektedir. Ardından Gaziantep’e götürüldüklerini, orada talimler yaptıklarını, Fransızlarla harbe gireceğiz diye yaklaşık üç ay tetikte beklediklerini anlatmaktadır. O zamanlar Hatay olayları sırasında subaylarının; “Atatürk hastadır, dua edin!” haberi ile ümitlerinin tükendiği ekim ayında, Ramazan günü, onların bulunduğu tümenin kışlasına döneceği haberinin gelmesiyle Kayseri’ye döndüklerini ve askerlik müddetlerinin dolması hasebiyle terhis olup beraber Develi’ye döndüklerini ifade etmiştir. Asım Köksal Develi’de bıraktığı eşi Reşadet Hanımı da alarak Ankara’ya döndüğünü, kendisinin de Ankara’da ticaret hayatına devam etmek niyetiyle Ankara’ya geldiklerinde Asım Hocanın kendisi ve ailesini karşılayıp çok yardımcı olduğunu belirtmiştir (C. A. Köksal, 2000).

Asım Köksal, askerlik ile ilgili gördüğü manzaralar karşısında bazı hallerini yakın akrabası şöyle anlatıyor: *“Çok korktuğunu, çok üzüldüğünü birçok şeyi bir anda yaşadığını anlattı.”*²⁰ Buradan istenmeyen, insanı travmatize eden, hiç aklından çıkmayacak birçok şeye şahit olduğu ve yaşadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Elâzığ, Tunceli, Gaziantep büyük bir bölgede destek kuvvet olarak görev yapmaktadır. Dehşetli manzaralara tanıklık etmek zorunda kalmışlar ve bu yaşadıklarını yakınları dışında kimseyle paylaşmamışlardır.

Askerlik görevini tamamladıktan sonra 01.11.1938’de tekrar memuriyetine dönmüştür. Sırasıyla, Tahsis Memurluğu (1939), Sicil Mümeyyizliği (1942), Yazı İşleri Evrak Müdürlüğü (1952), Yayın Müdürlüğü (1952), Yayın İşleri ve Evrak Müdürlüğü (1952), Hayrat Hademesi

²⁰ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

İşleri Müdürlüğü (1953), Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu Âzâ (üye) Başyardımcılığı (1960) yapmıştır. Otuz bir yıl süren memuriyet hayatında ilk Diyanet İşleri Başkanlığı Reisi Rıfat Börekçi' den başlamak üzere, Şerafettin Yaltkaya, Ahmet Hamdi Akseki, Eyüp Sabri Hayırlıoğlu, Ömer Nasuhi Bilmen ve Hasan Hüsnü Erdem gibi Diyanet İşleri Başkanları ile çalışmıştır (Uzunöz, 2021, 10).

Asım Köksal'ın ilk evliliğini yaptığı Neşadet Hanım (Ankara Cebeci Asri Mezarlığında olan kabrinde Reşadet yazmaktadır.) genç yaşta bağırsak rahatsızlığına yakalanmış ve uzun süre bu rahatsızlık ile mücadele etmiştir. Bu süreçte annesi Döne Hanım, kayınvalidesi ve üç çocuk Cebeci Dörtüol'daki büyük bir konakta beraber yaşamaktadırlar. Neşadet Hanımın 1951 yılında 37 yaşında ardında üç çocuk bırakarak vefat etmiştir. Üç çocuğuyla baş başa kalan Asım Köksal, sıkıntılı günler geçirmiştir.

İlk eşi vefat eden Asım Köksal, Bor eşrafından Kuddûsî Hazretlerinin beşinci kuşak torunu Ahmet Eren'in kızı Şadan Hanım ile evliliği Kasım Yapıcı tavassutu ile yapmıştır. Torunu bu süreci ve Kasım Yapıcı'yı şu şekilde anlattı; *"Kasım amcanın bekarları evlendirme gibi bir misyonu vardı. Genelde evlilik yaşı gelmiş kişileri evlendirmeyi kendine görev edinmişti. Kasım Amca, dedem için Ahmet Eren'in kızını uygun görüyor... Anneannem o zaman henüz on sekiz yaşında. Onların arasında 'yok' diye bir kelime yok, olur mu olmaz mı, kızım daha küçük, diye bir düşünce yok... Dedeme, 'Sana münasip bir kız buldum.' diyor. Kasım amcanın kimi bulduğundan haberi olmayan dedem hemen, 'Ahmet Eren'in kızı mı?' diye soruyor."*²¹ Buradan evleneceği kızın Köksal'a malum olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci eşi Şadan hanımın atası Kuddûsî Hazretlerinin meşrebi Kadiri tarikatı üzerine silsile yoluyla babadan oğula devam etmektedir. İcazeti Bor'da Ahmet Eren'in devam ettirdiği süreçte Kasım Yapıcı, Kuddûsî Hazretlerinin Develi halifesidir. Asım Köksal'ın teyzesinin oğlu olan ancak Kayseri de halaoğlu olarak takdim edilen Kasım Yapıcı'nın tavsiyesi ve ısrarlarıyla kısa bir süre içinde gerçekleşen evlilik ile ilgili Asım Köksal'ın yaş farkından dolayı tereddüt ettiğini Şadan Hanımın kardeşi ve Kuddûsî Hazretlerinin şimdiki halefi mülakatta şu şekilde ifade etti; *"Kendisi aralarında yaş farkı olması münasebetiyle biraz mütereddit davranmış ama aralarında ki manevi bağlantı bu evliliğin tahakkuk etmesinde çok büyük etken olmuş."*²² bu anlatıdan Köksal ve çevresi için manevi önderlerin tavsiyesi ve sezgi bilgi kaynağıdır. Hatta bu değerlendirmeler diğer verilerden daha güçlü bilgi kaynaklarıdır. Davranışa dönüşmesi ve hayati kararlarda etkili olduğu müşahade edilmektedir.

²¹ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²² K10, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

Eşinin Asım Köksal ile evlilik sürecine dair söyledikleri: “*Asım Yapıcı’nın dedesi Kasım Yapıcı bize gelir giderdi. Benim babamın vazifelisiydi. Benim babam başka memleketlerdeki insanlara da ders verirdi. Asım Efendi ile Kasım Efendi teyze çocukları Hacı Efendi’ni eşi vefat edince hemen beni düşünmüş. Asım Yapıcı’nın dedesi Kasım Efendi Develi’den Diyanete gelmiş ve merdivenden çıkarken orada söylemiş. O daha (adımı) söylemeden, Asım Efendi, Kasım Efendiye ‘Bor’da söylediğin kızın adı Şadan mı?’ demiş. Asım’ın dedesi, ‘Nereden bildin?’ deyince ‘Teyze oğlu öyle içime doğdu.*”²³ şeklinde ifade etmiştir. Kendi zaviyesinden evlilik sürecine dair ifadeleri şu şekildedir: “*Bor’a geldi. Benim bir şeyden haberim yok anneme babama söylemişler, onları ikna etmiş. Aslında ikna olmadılar da... Bir de ben, anne babama, ya beni buraya veriyorsunuz, gelsin göreyim diyorum. Annem diyor ki ‘Adama gel de kızım seni görsün dersem, sen de onu beğenmezsen adama ayıp olur.’ dedi. Ben annemle babama karşı geledim. Ben ağlıyorum annem de ağlıyor. Üç beş kadın hocalar okuyarak elime kına yaktılar. İşte bu! Hiç düğün falan görmedik. İkinci üzeri geldi. Nikahımız kıyıldı. Sabah da kalktık yola çıktık. İşte bu evlilik bu mu bu, çok zor kızım. Cebeci Dört Yol’daki eve geldik..*”²⁴ şeklinde anlattı.

Köksal’ın Şadan Hanımla olan ikinci evliliğinden sırasıyla Hatice Sema, Salih, Selim ve Betül adında dört çocuğu olur. İlk çocuğu Hatice Sema evlilikten iki yıl sonra doğar, “*Ben 1951’in Cumhuriyet Bayramı sabahı geldim. 29 Ekim 1953’te de kızım doğdu. Onu görseydiniz çok güzel bir kızdı. Takdiri ilahi 37 yaşında gitti. Peygamberimizin eşinin ismini koydu. Hatice Sema, Sema’yı demezdi. Nüfusa sadece Hatice yazdırmış. Kayseri’deki kızının ismi Selma’ydı ona uysun olsun diye biz Sema koyduk.*”²⁵ Torunu o günlere dair şunları anlattı: “*...Evde Sema diye karar veriliyor. Dedem nüfus müdürlüğüne gidiyor, nüfus cüzdanını çıkarıyor ve getiriyor. İsim Hatice, hacı efendi, baba hani Sema olacaktı? ‘Unuttum’ diyor. Yok ben istemiyorum. Sema değil Hatice koyacağım diyebilir. Ama demiyor. Biz Sema ismini kullanıyoruz, dedem Hatice ismini kullanıyor. Dedem Hatice ismini çok sever, onu kullanırdı.*”²⁶ Köksal’ın peygamber ve ehli beytine olan sevgisi ve düşkünlüğünün, hayatının her köşesine sirayet ettiğine dair birçok örnekten biri olarak müşahade edilmektedir.

İlk zevcesinin vefatı hengâmında İskilipli İbrahim Edhem Efendi’yle tanışmıştır. İkinci eşi Şadan hanımın anlattığına göre Asım Köksal komşusu Pakize hanımın evinde olan sohbetlere katılmadan önce bir kere İskilip’e gitmiş İbrahim Edhem Efendi’yi görmüş hatta bir

²³ K1, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

²⁴ K1, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

²⁵ K1, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

²⁶ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

gece de kaldıktan sonra eve dönmüş. Bir süre sonra İ. Edhem Efendi komşuları Pakize Hanım'a gelmiştir. Hakkında yazılan eserlerde ve görüşme yaptığımız birçok yakınından defaten ifade edilen İskilipli İbrahim Efendi ile on iki yılı aşan günlük buluşma ve sohbetlerinin başlangıcı olan dini tecrübe de barındıran meşhur ilk temas ile ilgili hayatını kaleme alan torununun anlattıkları;

“Kendisinin de ifade ettiği gibi çok okuyor bir başlıyor beş yüz sayfalık bir kitabı bitirmeden kalkmıyor. Bu okumalar zihni hayatını da etkilemiş, birçok şüphe ve tereddütleri oluşmuştur. Bu düşüncelerden kurtulmak için çeşitli çarelere başvuruyor, fakat bir sonuç alamıyor. Ankara’da büyük alimler, hocalar vardır, onlara danışırım. Onların sohbetlerine devam edersem, belki bu halden kurtulurum düşüncesiyle Ankara’ya gelip. Diyanet İşleri Başkanlığı’nda memur olarak göreve başlıyor ve Ankara’ da kalıyor. Vaizlik yapan çok sayıdaki hoca efendilerin sık sık sohbetlerine devam ediyor. Fakat kalbindeki, şüphe ve tereddütler azalmak yerine tam tersi arttığını söyledi. Bu sıkıntıları İbrahim Ethem ile karşılaşınca kadar sürdüğünü, o şüphelerden kurtulamadığını ifade etti. İbrahim Ethem ile tanıştıktan sonra kısa bir zaman içinde şüpheleri gidiyor. Nasıl olduğunu aşama ve safhalarını bireysel bir tecrübe olduğu için bilmiyoruz. Aşama ve safhalarına vakıf değiliz. Ayrıntılı bir açıklaması yok. Sohbetlerine devam ede ede zaman içinde kalbinde bir yakın oluştuğunu her türlü sıkıntılardan kurtulduğunu ifade etti.”²⁷

Torununun ifadesiyle;

“Cebeci’de Pakize Hanımın evinde namaz kılıyor, namaz kılarken dedem diyor ki; ‘Aklıma öyle bir havatır geliyor ki hiç aklıma gelmeyen şeyler kafamda geliyor, geçiyor, geliyor. Namaz bitti, döndü Edhem beyefendi o ne kadar havatır öyle kalbinden neler geldi, geçti. Bu kadar şey olmaz. Senin kalbini temizlemen lazım’ demiş. Ondan sonra dedem ‘ben çok mahcup oldum.’ derdi. Efendi dedeme sohbetlere devam et diyor. Sohbetlerine epey bir devam ediyor. Herkesin bildiği benim de çok duyduğum, dedem her gün gitmekten birazcık ihtiyatlanıyor geliyoruz, gidiyoruz her akşam yük oluyoruz diye düşünüyor. Ethem Efendi, ‘Oğlum ben buraya niye geldim, İskilip’ten manen seni eğitmek, yetiştirmek üzere gönderildim. Biz buraya sebepsiz gelmedik. Biz senin için vazifeli geldik.’ Diyor.”²⁸

Şadan Hanımla evlendikten sonra 1951’in sonunda 6 ay kadar Pakize Hanım’da olan sohbetlere birlikte katılmışlar. İskilipli Ethem Efendi “Evladım İskilip’ten senin için geldim.” sözünden sonra Keçiören’de arsa alan Köksal yarısını Ethem Efendi’ye vermiştir. Ethem

²⁷ K7, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023
⁵¹ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

Efendiye, 'Ben Keçiören de büyük bir arsa aldım. Efendim, sohbete gelip gitmek zor oluyor buraya siz de ev yaptırsanız, beraber yan yana otursak.' diyor."²⁹ Edhem Efendi ile birlikte şu an Gerçekoğlu apartmanı ile Köksal apartmanının bulunduğu yere yan yana ev yapmıştır. Asım Köksal'ın on iki sene özel derslerine devam ettiği İskilipli İbrahim Edhem Efendi; Ankara'da ikamet eden Kerkük ulemasından Muhammed Efendi'nin talebesi İskilipli müderris Enbiyazade Mehmed Hilmi Efendi'den ders ve tasavvufi icazet almıştır. Ayrıca Mevlevi Fazlullah Rahimi' den dokuz ay kadar Mesnevi okuduğu da (C. A. Köksal, 2000) bilinmektedir. Köksal tasavvufi icazet almaya hak kazandığı Ethem Efendinin dersleriyle beraber, tefsir, hadis ve fıkıh usulü derslerini almış. Bunların yanı sıra, Beydavi'nin, "Envaru't-Tenzil ve Esratu't-Te'vil," Zemahşeri'nin, "Hakaiku't-Tenzil ve U'yünü'l- Ekavil" ve Kurtubi'nin, "Cami'u Ahkami'l-Kur'an" isimli tefsirlerini okumuştur (Kamil Şahin, 1999).

Asım Köksal, ömrü boyunca ilmi öğrenen ve öğreten bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Memuriyet yıllarında bile dönemin Diyanet İşleri Başkanı A. Hamdi Akseki'nin yardımcısı Hüsnü Lostar'ın talebelerinden biri olmuş, tefsir (Celaleyn), hadis(Riyazu's Salihin), sarf-nahiv(Emsile ve Bina...Maksud...), modern Arapça(Arapça Edebi Eserler ve şiirler; Kaside-i Bürde vb.), Mecelle şerhi, feraiz gibi derslerin verildiği çeşitli ilim halkalarına dâhil olduğu görülmüştür (C. A. Köksal, 2000).

Asım Köksal memuriyet hayatı boyunca İlk Diyanet İşleri Başkanlığı Reisi Rıfat Börekçi'den başlamak üzere, Şerafettin Yaltkaya, Ahmet Hamdi Akseki, Eyüp Sabri Hayırlıoğlu, Ömer Nasuhi Bilmen ve Hasan Hüsnü Erdem ile çalıştığını söylemiştik. Bu süreçte birçok müşkülü kendi ifadeleriyle "azimli ve sebatlı olması..." hasebiyle çözmüştür. Bunlardan bazı örneklemeler verelim:

Rıfat Börekçi ve okunamayan Ferman ile ilgili hadise şu şekilde cereyan etmiştir; Rıfat Börekçi vasıtasıyla, okunamayan 400 yıllık bir fermanın mahkemeye sunulmak üzere yetkili makamlarca okunması gerekmiş, okuyacak bir bulunamayınca Asım Köksal'a teklif etmiştir. Köksal bu yazıyı okumayı bilmediğini söylemiştir. Ancak başkanın "Sen okursun! Götür oku!" ısrarı üzerine hiçbir kelimesini okuyamadığı fermanı sabaha kadar yoğun bir çalışma ile okuyup daktilo etmiştir. Tasdik edecek noter, fermanı okuyan kişi ile mukabele etmek istemiştir. Yoksa onaylayamayacağını bildirmiştir. Noter, karşısında genç Köksal'ı görünce; "Sen mi bunu okuyup yazdın? Sen nerde bunu okumak nerde?!" ifadesini kullanmıştır. Fermanı beraber mukabele etmişler ve noterin bile takıldığı yerleri Asım Köksal okuyunca birçok "Aferin" almıştır ve bu olay üzerine Köksal; "Görülüyor ki azimli ve sebatlı olunca, insanın hayatta

³⁵ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

başaramayacağı bir şey yoktur.” (Köksal, 2020, 31-34) ifadesini kullanmıştır. Bu sözü ve hayatına dair edinilen bilgiler vasıtasıyla, her daim sabır ve disiplinle çalıştığını müşahade ettiğimiz Asım Köksal’ın gösterdiği azim ve kararlılığın altında, gerekli gayret gösterilirse her şeyin başarılabileceği düşüncesi ve kabulünün yattığı görülmektedir.

Torunu, *“Dedemin çok pratik çözümleri vardı.”*³⁰ diyerek anlattığı çalışma hayatından birkaç olay, soru ve sorunlara pratik çözümler getirdiğini teyit etmektedir. Mülakatlarda katılımcıların anlattığı bazı örnekler şu şekildedir;

Köksal’ın hatıraları arasında ifade ettiği ve aile efradının da dile getirdiği Sadettin Evrim Paşa, Diyanetten sorumlu devlet bakanı, Diyanet İşleri Başkanını çağırmıştır, Eyüp Sabri Hayırlıoğlu’na *“Bu beş vakit namaz, Müslümanların iktisat hayatını altüst ediyor. Bunu iki vakte indirelim.”* Sözü torunu şu şekilde aktarmıştır; *“Eyüp Sabri Hayırlıoğlu son derece üzgün vaziyette dedeme, ‘Asım Efendi, çok üzüldüm. Bu insanlarla çalışıyoruz, Müslümanların namazına dahi göz diker duruma geldiler...”*³¹ Aynı hadiseyi başka bir torunu şu şekilde ifade etti; *“Diyanet işleri başkanlığına bir general geliyor. Diyanet başkanına ‘... geri kalmamıza sebep oluyor. Bu ne günde 5 vakit namaz, mesai saatlerinin dışına kaldıralım, iki üç vakte indirelim, herkes evinde kılsın.”*³² şeklinde aktarmıştır. Başkan Köksal’a; *‘Asım evladım. Ne yapsak ne etsek? Bir cevap veremedim.’ Dedem, ‘Hiç üzülmeğin Efendim, bunun kolayı var. Beni peygamber ilan edin. Ben vakti 3’ de 2’ye de indiririm diyelim”*³³. Bu şekilde cevap verince Paşa’da, *‘desene o iş olmaz’*³⁴. Paşa böyle bir şey olamayacağını bu şekilde anlatmıştır. Bu cevap tarzı Köksal’ın hem ilmi siyaset bilgisini hem de cevap verirken muhatabına karşı nezaketini göstermektedir.

Torunu bir başka hadiseyi ise şöyle anlatmıştır;

“Diyanet İşleri Başkanı ile camilerini teftiş ederken Diyanet İşleri Başkanı seferi olmalarına rağmen namazı tam kaldırmış...” namazdan sonra endişelenmiştir ve Köksal’a, *‘Ya Asım Efendi, koskoca Reis seyahat hükmünü bilmiyor, namazı tam kaldırdı diyecekler.’* şeklinde serzenişine Köksal; *‘Yok efendim öyle demezler; Elmalılı Hamdi Efendi’nin tefsirinde ki içtihadına göre namaz kaldırdı, derler.’*³⁵ cevabı Köksal’ın hem ilmi yeterliliğini hem de gerektiğinde bilgisini ortaya koymaktan çekinmediğini göstermektedir.

³⁰ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

³¹ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

³² K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

³³ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023; K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

³⁴ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023; K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

³⁵ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

Kaynaklarda da vakıf olduğumuz, Amerikalı birinin Diyanete yazmış olduğu soruları cevaplamak üzere torunun ifadesiyle; “*Bunun altından kalksa kalksa Asım Köksal kalkar...*”³⁶ diyerek ona vermişler. Her ne kadar cevapların Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından yazıldığı şeklinde basılsa da Köksal tarafından yazılmıştır. Diyanette ne kadar çetrefilli iş, içinden çıkılmaz konular varsa; “*Bunun altından kalksa kalksa Asım Köksal kalkar. Asım Efendi'ye verelim o yapar.*”³⁷ şeklinde ifade edilen anlayışla Diyanet'te aktif çalıştığı dönemde bu gibi pek çok soruyu ve müşkülâtı çözüme kavuşturduğu müşahede edilmektedir.

Asım Köksal'ın uzun yıllar memuriyet görevi yaptığı, bu günkü adıyla Din İşleri Yüksek Kurulu üst bir kuruldur. Örgün eğitimini tamamlayamamasına rağmen bu kurul da görev alması Başkanlıkça bu görev için yeterli görüldüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca kaynaklarda ve yakınlarının beyanlarında müşahade ettiğimiz kadarıyla Diyanet İşleri Başkanlığında çalıştığı süreçte, öncesinde ve sonrasında her daim ilim tahsiline devam etmektedir. Bu yönüyle kendisini yetiştirme ve geliştirme noktasında çalışma hayatının engel teşkil etmediğini ya da Köksal'ın bunu engel olarak görmediği yorumunu da yapabiliriz. Sahip olduğunu bilgi birikiminin genişliğini öncelikle ortaya koymuş olduğu eserler, ardından çalışma ve özel hayatında ortaya koyduğu pratik çözümler yeterince teyit etmektedir.

Asım Köksal yaşadığı dönemin getirdiği süratli değişimleri takip edebilmiş bir mütefekkindir. Toplumsal ve kültürel gelişim ve değişimleri yakından takip ettiğini ve bunlara süratle intibak ettiği görülmektedir. Örneğin, harf inkılabı sürecini iyi takip etmiş ve yeni harflerle güzel yazı yazma konusunu başarı ile gerçekleştirmiştir. Memuriyete başladığı ilk dönem, 1933 Haziran tarihli sicil dosyasında bu özelliği ve becerisi şu şekilde kayıtlara geçmiştir: “*Asım Köksal'ın yazısı güzel ve malûmatı elverişli olması dolayısıyla, sicil kaleminde yeni yazı ile yazılması icap eden sicil, karne, cüzdan ve defter yazılarının bu Efendiye yazdırılması gerekir...*” (Şahin, 1999, 119) Asım Köksal'a Diyanet İşleri Başkanı vekili Ahmet Hamdi Akseki, 1941 yılının ağustos ayında resmi yazıyla takdirname vermiştir. Yaklaşık otuz bir yıl görev yaptığı, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Yüksek Müşavere Heyeti Üyesi iken (C. A. Köksal, 2000) İslâm Tarihi adlı eserini yazmak için Başkanlık tarafından ertelenmek istenmesine rağmen kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır.

Köksal, sicil mümeyyizliğine liyakat sahibi olmayan birinin tayininin düşünüldüğü haberi üzerine yazdığı dilekçe de öncelikle bu görevi yapacak kişiler de bulunması gereken vasıfları içeren bir dilekçe yazmıştır. Bu dilekçe de dikkat çektiği bir noktada şu şekildedir; .“İş

³⁶ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

³⁷ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

başında kuru diplomaların veya mücerred davaların bir işe yaramadığını ve yaramayacağını, masa başında ancak kafanın ve ellerin çalışacağını bildiğim için; ömrümün sonuna kadar devam edecek olan okuyup yazmaktan, hususi tahsilden ve bunun şahitleri olan 8 kadar manzum-mensur eserimden 5 bahsetmeyeceğim...”(C. A. Köksal, 2007, 38; a.mlf., 2020, 53) Köksal’ın mütevazî olmasının yanında kendi meziyetlerinin de farkında olduğu söylenebilir.

Asım Köksal Diyanet İşleri Başkanlığında ki çalışma hayatı hakkında birçok kaynakta karşımıza çıkan ifadesi şu şekildedir: *“Dairenin vazifem dışındaki her işine koştuktan geri durmadım. Başkanlığın Hukuk Müşaviri bulunmadığından, hukuki işlere tarafımdan bakılmış, Başkanlık İnzibat Komisyonu Raportör Azalığı da bana tevdi edilmiş, çalışmalarım takdirle karşılanmıştır.*”³⁸ Köksal, memuriyet hayatı boyunca karşılaştığı zorlukları nasıl aştığına dair şu açıklamayı yapmaktadır: *“Memuriyet hayatımda karşılaştığım güçlükleri, haksızlıkları, sabır ve tahammülle, hoşgörülülükle yenmeye çalışmış ve yenmişimdir. Hatta bu uğurda taşlandığım bile olmuş, fakat ben:*

“Ulaşmaz, semaya atılan taşlar,

Atanın başına düşmeye başlar! diyerek müteselli olmuşumdur” (M. A. Köksal, 1999, 95; Şahin, 1999,119; C. A. Köksal, 2007, 35) beyanından hareketle hem kendi tavırlarının hem de çevresindekilerin tutumlarını değerlendirdiği kendi kendini teselli ettiği görülmektedir. Şiirin devamı:

“Kızıldeniz olur zalime, bir gün,

Mazlumun gözünden boşanan yaşlar!”(M. A. Köksal, 1999, 95) Bu dizelerden hareketle Köksal’ın, yapılan her kötülüğün mutlaka karşılığı olduğuna inandığı ifade edilebilir.

Eşinin o günlere dair anlattıkları; *“31 yıl diyanette çalıştıktan sonra Asım Yapıcı’nın dedesi Kasım Yapıcı Develi’den gelerek ‘Rüya gördüm onun üzerine geldim halaoğlu’ diyerek geldi. Kasım Yapıcı rüyasında; ‘Kalabalıklar içinde Peygamberimiz; ‘Sana hayatımı yazdıracağım Asım Efendi.’ diye elini kaldırdı.’ Kasım baba rüyayı anlatınca Diyanete hiç tereddüt etmeden istifayı bastı emekli oluverdi. 31 yıl üzerine hemen dilekçeyi verdi.”*³⁹ şeklinde aktarmıştır.

Eşi Peygamberin hayatını yazmak için emekli olunca yaşananlara dair şunları anlattı; *“...yazdıracağım deyince hemen emekli oldu. Emekli oldu ama bize zor oldu. Evimizde kalorifer yok, banyoda sobamız bile yok. İskilipli Ethem efendinin evine giderdik banyo yapmaya, ipragazımız bile yok.”*⁴⁰ Bu süreçte sürekli hem şeyhine hem de kendilerine her daim

³⁸ Mustafa Asım Köksal’ın, bizzat kendi sesinden otobiyografik video kaydı, 06 Haziran 1998

³⁹ K1, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

⁴⁰ K1, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

misafir geldiği bilinmektedir. Bu durumun maddi manevi zorluklarının yanında hem emekli olması hem de yoğun bir şekilde yazı çalışmalarına devam etmesi ev halkının üzerine de belli sorumluluklar yüklediği görülmektedir. Eşi o günlere dair “*Şeyhine çok hizmet etti çok*” ifadesi bu kadar yükün yanında çok iyi bir talebe olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu yükü ev halkının da paylaştığını anlatmaktadır. Hem emekli maaşıyla geçinmek hem de o kadar misafir ağırlamanın getireceği külfeti karşılamak durumundalar. Ayrıca kitap yazılan bu küçük hanede kimi zaman on bir çocuğa bakıldığı ve çocukların okula gittiği belirtilmiştir. Torununun ifadesiyle; “*Dedemin yedi tane çocuğu var. 3 tanesi ilk hanımdan; annem (Perihan), Kayseri de ki teyzem Selma, Mehmet dayım. Daha sonra Sema teyzem var vefat etti... Ondan sonra Salih, Selim. Betül var...*”⁴¹ Köksal’ın yedi tane çocuğu, genç yaşta vefat eden kızının çocukları var. Onlar da üç tane bir de bakımını üstlenmiştir. Kızları ile birlikte büyüyen kıza evlendirene kadar sahip çıktıkları ifade edilmiştir.

Emekli olduğu günlere dair eşinin paylaşımları: “*O zamanlar İpragaz kullanıyoruz tam üstünde yemek varken, Ethem Efendi'nin hanımı gelirdi. Ben yemeği indirir, ona verirdim gaz ocağını. Onun misafiri çok gelirdi. Ona yardım etmeye giderdim. Bize zor oldu tabii onun emekli olması ama Allah'ın izniyle başardık inşallah ahirette beni uçağa bindirecek.*”⁴² diyerek latife ettiğini gülerek anlatmıştır. Eşi bir gün Asım Köksal’a “*Arabamız yok bir araba almadın.*” serzenişinde bulunduğunu ifade etmiştir. Köksal; “*Ben sana ahirette uçak alacağım.*”⁴³ şeklinde mukabele ettiğini anlatmıştır. Bu ifadelerden anladığımız kadarıyla yaşanan zorluklara rağmen mutlu bir aile hayatları olduğunu ifade edebiliriz. Eşi, evlatları ve torunlarının ortak ifadeleri; “*Çocukları hep iyi yesin isterdi mutfaktan kesmezdi. Akşamları meyveleri kendisi getirir soyar soyar yedirirdi.*” (K2, K3, K5, K6, K8, K9) şeklinde olmuştur. Bu tavrı ne kadar yoğun olsa da aileye verdiği önemi aynı zaman da rol model aldığı Peygamberi hayatının her anında örnek alıp onun gibi davrandığını göstermektedir. Asım Köksal’ın evlatları hakkında ki düşüncelerini ifade eden “*Hamdolsun, çocuklarımanın hepsi de imanlı, amelli ve itikatlılardır.*” (Otobiyografi) şeklindeki beyanlatları da aile olarak huzurlu olduklarını, birbirlerinden memnuniyetlerini ve mutlu bir aile hayatı yaşadıklarını göstermektedir.

Köksal’ın tavırları, aile hayatı, eğitim metodu ve dini nasıl sevdirdiği ya da örnek olduğuna dair anlattıklarından bir kısmı şu şekildedir;

⁴¹ K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

⁴² K1, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

⁴³ K1, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

Büyük Kızı: “Babam çok iyi bir babaydı. Herkese karşı iyiydi. Herkes gelir, herkese (İslam’ı) anlatırdı. Kimseyi ayırmazdı. Hiçbir kötü hareketini görmedik. Hep baba evlat arasında çok müşfikti. Her derdimizi söylerdik. Yapacağımız şeyleri söylerdik.”⁴⁴

“Günün her saati doluydu, kitaplarıyla odasında hep kitap yazar, akşam saatlerini bize ayırırdı. Daha çok yemekten sonra bir vakit olurdu. Bir de öğle yemeklerinde biraz hikayelerle, fıkralarla, Nasrettin Hoca fıkraları çok anlatırdı veya konuya uygun bir hikâye, Mesnevi’den bir şey anlatır ya da Peygamberimizin hayatından örnek verir muhakkak konuyu bağlardı. Akşam üstleri yemekten sonra dizlerini uzatır bir sohbet ortamı olur yatana kadar vakit geçirirdik. Gün içinde çok fazla bize sohbet zamanı kalmazdı. Hep gelen, giden, kendi yazdıkları, biri gelince döner misafirleri ile sohbet eder onlar gitti mi tekrar başlardı...Bazen öyle birisi gelirdi ki ilgisiz, akli hasta veya saçma sapan sorular soran, başkası olsa onunla vakit harcamaz, öyle birileri gelirdi. Onlara bile ince ince sohbeti ederdi. Annem bazen kızar Hacı Efendi nefesini yoruyorsun bu ne anlar ne dinler seni olsun o gelmiş. Gelen kişiyi ikramsız kesinlikle çıkartmaz. Muhakkak evde ne varsa ikram edilirdi. Mesela akşam veya sabah sütlaç yapılmış, hemen içeriden bağırır. ‘Hacı Hanım sütlaç getir.’ Yemekse yemek, çay, pasta, kuru pasta veya evde ne varsa ikramlarını misafire ikram ederdi. Kendisinin de çok götürdüğü olurdu. Kendisi o yaşlı halinde bacakları titriyor, o koridoru yürürdü. Misafir erkekse, evde de yardımda bulunacak erkek yoksa kendi gelirdi. Annem bazen kızardı; ‘Mutfığa kadar yürüyüp geliyorsun biz kapıya getiririz’. ‘Yok olsun, dizlerim açılıyor, iyi oluyor bana da yürüyüş oluyor’ derdi. Herkesle ilgilenirdi insan ayırt etmezdi. Statüsü, yaşı; zenginmiş, fakirmiş onun için hiç önemli değildi. Kim gelirse gelsin, oraya geldiyse o kişiye muhakkak zaman ayırırdı. Muhakkak sohbet eder, sorularını cevaplardı. Sorusu yoksa peygamberimizin hayatından kısıklar anlatırdı.”⁴⁵ Bunun gibi ileride de anlatacağımız pek çok hadise Köksal’ın insanlara insan olması hasebiyle değer veren ve hizmet etmekten çekinmeyen bir yapısı olduğunu ortaya koymaktadır.

Asım Köksal’ın aile hayatına dair yakın tanıklarından torununun evdeki hallerine dair ifadeleri şu şekildedir;

“Teyzelerim, dayılarım hep bir arada otururuz. Dedem sohbet eder, genciz biraz sıkılırız. Konuşacağımız başka şeyler olduğunda bir kişi çıkar, öbür odaya gider, onun arkasından birer birer torunlar öbür odaya gideriz. Dedem yalnız kalır. Saygıdan, onun yanında her şeyi konuşmadığımız; güleceğiz, konuşacağız, şakalaşacağız gençlik var, birer

⁴⁴ K2, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

⁴⁵ K4, Kişisel Görüşme, 4 Kasım 2023

birer gideriz. Dedem zaten hep meşguldür. Odasına gider, çalışmaya başlardı. Bizden su bile istemez, kendi alırdı. Kendi söküğünü kendi diker, düğmesini bile kendi dikerdi. Gençler; Salih Dayım, Mehmet Dayım, Serdar hepimiz bir sonra dedem gelir, kapıyı kapatmışız, ses gitmesin diye. Kapıyı çalar, yavaşça azıcık açar. ‘Cennetten müjde mi geldi.’ derdi. Susun, çok konuşuyorsunuz, gülüşüyorsunuz, sesiniz çok geliyor, dünyalık çok konuşuyorsunuz gibi bir şey demesi beklenir, öyle demezdi. ‘Cennetten müjde mi geldi.’ deyince biz tık, sesi keserdik.”⁴⁶

Anlatılar yargılamaktan çok değer atfeden bir üslup ile gençlerle iletişim kurduğunu göstermektedir. Bu konuda da peygamberin örnekliğini hayatına sindirdiğini göstermektedir.

“Kendisi iyi bir baba iyi bir ești. Evlatlarına, torunlarına çok bağlı idi. Baba özlemiyle büyüdüğü için babasızlığın ne demek olduğunu yaşadığı için evlatlarına kol kanat gerer onların en iyi şekilde yetişmeleri için gayret ederdi. Her fırsatta ailesine sohbet eder özellikle namaz konusunda hepimizi uyarır. İslam’a uygun yaşamamız için ikaz ederdi. Tatlı dil ile eşine hürmet eder ve saygı gösterirdi. Torunlarını çok sever onlara şiirler okur ilahiler söyler çocukla çocuk olur büyük adam gibi onları dinler şakalaşır hep iyiliği güzelliği öğütler Peygamberimizin hayatından örnekler anlatırdı. Hiç kızdığını öfkelenmediğini görmedik. İslam ne emrediyorsa o şekilde yaşamaya gayret gösterirdi. Gecelerini hep ibadetle geçirirdi. Ben hafta sonları dedeme giderdim orada yataardım. Dedemin hafta sonları ziyaret günleriydi hafta içleri çalışırdı. Hafta sonu gelene gidene hizmet ederdik. Evin içi hep kalabalık olurdu. Dedem her gelene mutlaka bir şey ikram etmemizi isterdi. İstemeyene de ‘kabir ziyareti gibi olur, olmaz’ derdi. Bir şey yiyip içmeden göndermezdi...Rahmetliyi Esat Coşan’ı ben orada gördüm orada tanıdım. Esat Coşan o zaman doçenti, Ankara ilahiyat Fakültesi'nde dedeme gelirdi.”⁴⁷

Ankara’da Diş Hekimliğinde okuyan torunu Köksal’ın insani ve manevi yönünü ortaya koyan, gözleri dolarak anlattığı hadise şu şekildedir: “Ankara’da öğrenciyim biz öğrenciyken altın diş yapılırdı. O zaman hastadan altını alırdık, diş başı 2 gram, 3 diş yapılacaksa 6 gram isteriz... Ben bir hastadan 6 gram altın aldım... Dolabıma kilitledim. Dolabımı biri açmış, dolabımda altın yok! Öğrenciyim hafta sonu dedeme geldim. Hizmet ettik falan dedem; ‘Oğlum nedir problem?’ dedi. Yok bir şey dedim. Ondan sonra akşam oldu. Dedem bana öğrencinin bir iki gün masrafını, ihtiyacını karşılayacak şekilde harçlık verirdi. ‘O gün sen gitme dur’ dedi. Kütüphanesine gitti dolabını açtı oradan bir zarfın içine parayı koymuş getirdi. ‘Bunu al, sıkıntını gider’ dedi. Aldım, bakmadım da paraya dolmuşa binince baktım. Tam 6 gram altın parası! (Göz yaşları aktı) Yani evlatlarına, torunlarına çok önem verirdi çok! Herkesin

⁴⁶ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

⁴⁷ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

sıkıntısını çözmeye gayret ederdi. Hiç kimseye neme lazım demez derdini çözmeye gayret ederdi.”⁴⁸

Köksal’ın kızı Hatice (Sema), 1990 yılında trafik kazasında vefat etti. 77 yaşında tattığı evlat acısıyla, Peygambere bu bakımdan da benzediği için hem Allah’a şükrediyor hem de onun gibi gözyaşı döküyordu. Kızı Hatice Semâ Güney’in mezar taşında babasına ait şu dizeler bulunmaktadır: “*Hüvelbâkî; Gel bir Fâtiha oku! /Bulunmaz bunun toku. / Değer bir gün herkese, / Ecelin şaşmaz oku. / Bor yolunda bir gece / Şehid düştü Hatice. / Umarız Hak Cennet’le / Müjdeler diriltince*” (M. A. Köksal, 1999, 72)

Asım Köksal’ın evinde her gün bulunan ve eşine ev işlerinde yardımcı olan talebesi; her gün birlikte kahvaltı yapmak için onu beklediklerini, sonra Mustafa Asım Köksal odasına geçerek odasında çalıştığını, sürekli yazdığını ifade etti. Yoğun çalışma temposuna rağmen gelen misafirlerin sorularını cevapladığını, aynı anda kitabını yazmaya da devam ettiğine dikkat çekti. Öğlen yemeğe çağırana kadar odasından hiç çıkmadan daktilosu ile yazdığını, çağırdıkları zaman gelip mutfakta yemeğini yediğini, kahvesini odasında içtiğini ve namazlarını çalışma odasında veya oturma odasında her daim hemen ilk vakitte kıldığını belirtti. Çok geleni gideni olduğunu söyleyen yardımcı hanım; “*Erkek misafirler geldiğinde kitap odasında sorularına cevap verirdi. Bayanlar geldiği zaman onlar yere oturur. Onlara bakmadan önüne bakarak sordukları sorulara cevap verirdi.*”⁴⁹ şeklinde aktarmaktadır.

Köksal, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı tarafından 1995 yılının kültür adamı seçildi. Ankara’da düzenlenen toplantıda yaptığı konuşmada okuduğu:

“*Sekseni aştı yaşım,
Tükendi yazım kışım,
Şu dünya ile hala,
Ne diye bitmez işim.*” (M. A. Köksal, 1999, 12)

dizelerinden de hareketle kendisi için ‘Ahiret yolculuğu’ adını verdiği dünya hayatının bittiğini ancak hala yaşamasının bir nedeni olduğunu düşündüğü görülmektedir. Bu düşünce Frankl’ın hayatın bir nihai anlamı olduğu ve bireylerin bu anlamı bulduğu takdirde her zorluğa göğüs gererek hayatta kaldığı savını hatırlatmaktadır. Köksal bu dizelerde bu yolculuğun bir amacı olduğunu ve bitirilmesi gereken görevleri nedeniyle yolculuğun tehir edildiğini düşündüğünü ifade edebiliriz. Zaten Köksal’ın yakınları “Âhiret Yolculuğu” isimli bir eser yazmayı istediğini ve bu eseri yazdığı takdirde kendi vazifesini tamamlamış sayacağını ve “*Bu*

⁴⁸ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

⁴⁹ K16, Kişisel Görüşme, 23 Aralık 2022

kitaba her Müslümanın ekmek ve su kadar muhtaç!” olduğunu (C. A. Köksal, 2000,194) sık sık söylediğini aktarmışlardır.

Gelininin ileriki yaşlarına rağmen hayat temposu ve yanında iken hissettikleri hakkında anlattıkları: *“Kayınvaliden kızının yanına gittiği zaman çocuklarımızı da alır ailece, validemize yerleşir, orada kalırdık. Son Ramazan'ı birlikte geçirdik. Büyük bir zât geleni gideni çok, çalışmaları var. Gece ibadet ediyor, sabah başlıyor çalışmaya...Misafirleri oluyor, teravisi, iftarı, sahuru, bir de rahmetli olan kızından kalan torunlar da evde. Ağır bir yüküm içindeyim ama öyle bir mutluluk, öyle bir huzur size tarif edemem. Mübareğin etrafında sanki manevi bir şemsiye vardı. Onun içine girenler (yakınları, talebeleri, çalışanları...) o maneviyatı hissedirdi. Biz uzun zaman onu kaybettikten sonra, onu konuştuğumuzda bile o hissi aldık. Onu anlatırdık, hani peygamberimizi anınca duygulanırsınız, farklı bir havaya gireriz. Mübarekte aynı öyleydi.”*⁵⁰

*“Son geldiğinde bağ evinde arabaya binip gidecek, Hanımeli çiçekleri vardı onları severdi, onlara elini sürdü. Erciyes’e el salladı. ‘Elveda, elveda Erciyes’ dedi. Annem, ‘Baba sen hiç böyle yapmazdın. Çiçekleri sevdin, ağaçlara, Erciyes’e elveda dedin. Hayırdır niye böyle yapıyorsun?’ dedi. ‘Kızım gidip de gelmemek var’ dedi. Vedalaşmış bir daha gelememi. Hastalandı o hastalık döneminde çok sıkıntı çekti ama hastanede vefat ettiğinde elini şöyle kaldırarak havada işaret parmağıyla hala yazıyordu. Allah rahmet eylesin iyi insandı iyi yaşadı iyi vefat etti.”*⁵¹

1996 yılında, Kültür Bakanlığından aldığı “Kültür ve Sanat Büyük Ödülü” ve diğer ödüllerin, yaptığı çalışmalar ve hizmetler vesilesiyle İlâhî ve Nebevî Rızâyâ nâiliyetine bir işaret olmasını temenni ettiği görülmektedir (C. A. Köksal, 2000). Bu bilgiler ömrünü bu eserleri yazmaya adanmış Köksal’ın yaşam amacını ortaya koymaktadır. 18 ciltlik İslâm Tarihi’ni 8 cilt halinde özetleme çalışmasını yaptığı süreçte ilk planda uzun ve ilmî bir eser olarak yazmayı düşündüğü 500 sayfa civarında ki Ahiret yolculuğu eserini bu şekilde yazmaktan vazgeçerek manzum bir şekilde hazırlamaya başlamıştır. Bu konuyu torunu şu şekilde açıklamıştır;

“Dedem, İslam tarihini yazarken günümüze kadar getirmeyi planladı. Orada bir zaman problemi yaşıyor. Annem çok fazla da anlatmaz ama o ara rahatsızlığında dua ederken duyuyor. ‘Ya Rabbi müsaade et, şu özeti bari bitireyim.’ gibi bir mevzu var. Bu söylenmiyor da orada süre ile ilgili bir pazarlık söz konusu. Bitirdikten hemen sonra ‘Ahiret Yolculuğu’ şiirini yazıyor, kitabı da var. Ondan sonra vefat ediyor. Aslında ‘Ahiret Yolculuğu’ kitap olarak

⁵⁰ K11, Kişisel Görüşme, 4 Kasım 2023

⁵¹ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

düşünüyordu. Ömrü vefa etmedi.”⁵² Birkaç ay içerisinde 192 beyitlik eseri tamamladığı manzumenin son beyitlerini bitirdikten sonra şimdi kendi ismini taşıyan evinin karşısında ki camiye Cuma namazına giderken kalpten kaynaklı bir problem sebebiyle, beyin kanaması geçirerek 20 Kasım 1998’de hastaneye kaldırılmıştır. Refakat eden torununun ifadeleri şu şekildedir:

“Ankara Hastanesin de vefatından bir yıl önce, pıhtı attı, yattı ben de başındaydım. O zaman daha İslam Tarihini özetleme işini bitirmemişti. Ona devam ediyordu. Geliyorum, ‘Git doktora söyle çıkartsın beni.’ diyor. Gidiyoruz doktora, dede daha senin yatman lazımmiş diyorum. İki saat sonra ‘Hadi git söyle...” Devamlı oradan bir çıkma gayreti vardı. Bir sene sonra 98’de vefatına sebep olan, yine pıhtı atma durumunda teslim olmuş vaziyette, sanki vakti dolduğunu biliyordu...Gece pencereye doğru doğruldu; ‘Nevbahar geldi.’ dedi. Ben de anneanneme ‘Nevbahar ne?’ dedim. O sırada biri gülüyâr çiçeği getirmiş. Anneannem, ‘O kokuyor herhâlde.’ dedi. Daha sonra tasavvufî şeyleri araştırırken ‘Nevbahar nedir?’ diye. Nevbahar’ın, kavuşma anı olduğunu gördüm.”⁵³

Küçük kızının o günlere dair anlattıkları şu şekildedir; *“Ölmeden önce bizi çok çağırırdı. Babam kimseye rahatsızlık vermek, sıkıntıya sokmak istemezdi. Oğlumu çok severdi. Ona çok düşkündü ‘Hacı Hanım çok özledim çocuğu bir gelsinler.’ demiş. Aslında hiç arayıp da illa gelin demezdi. Eşimin işi var. O hafta denk gelmedi. Ertesi hafta oldu. ‘Geliyorlar mı? Ara bir sor demiş. İçine mi doğdu mübarek? Biz yola çıktık söylemiyoruz. Sürpriz yapacağız bu haftada geleliyoruz dedik. Aa öyle mi? demiş Sonra cuma namazına giderken yolda fenalaşiyor. Beyin kanaması geçiriyor hemen hastaneye kaldırılıyor. Biz direkt hastaneye gittik. Bizi bir hafta öncesinde anneme çok arattırdı. Geliyorlar mıymış? Sor, çocuğu özledim. Gittik, babam beyin kanaması geçirmiş. Bakıyor ama babam değil sanki bakışları veda ediyor. Babamın bakışlarından anladım bana veda etti. Ben artık gidiyorum der gibi, bakıyor. ‘Baba biz geldik, Usame’yi getirdim.’ diyorum cevap vermiyor.”⁵⁴*

Torunları son günlerine dair şu noktaya dikkat çekmiştir; *“...dedemin son anlarında eli daktilo yazar gibi devamlı hareket ediyordu. Orada bile devamlı Tevhid çekiyordu (K5; K6; K7; K8; K9).” Kendini iyi hissettiği anlardan birinde “İbrahim Ethem Efendi geldi (C. A. Köksal, 2000,196)” şeklinde konuştuğu ifade edilmektedir. Dokuz gün sonra 28 Kasım 1998 Cumartesi günü, öğle vakitlerinde vefat eden M. Asım Köksal Hacı Bayram camiinde geniş*

⁵² K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

⁵³ K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

⁵⁴ K4, Kişisel Görüşme, 4 Kasım 2023

katılımla kılınan cenaze namazı ardından Bağlum mezarlığına defnedilmiştir. Abdülhâkim Arvâsi'nin de kabrinin bulunduğu, yanında kızı ve damadı ile istirahat etmektedir.

Vefatında K11 kabir taşına yazılacak yazıya nasıl karar verdiklerini şu şekilde anlatmıştır:

“...kendisi Mehmet Akif Ersoy’u çok severmiş, Ona bu şiiri yazmış. Biz de onun çocukları olarak onu çok seviyoruz. İsterseniz, siz de uygun görürseniz, o beyti biz ona ithaf edelim...Herkes de makul buldu. Onu yazdık.” Evladı kendi beytini yazma kararını şu şekilde ifade etti: “Güzel de oldu yakıştı. Hem onun ifadesi olmuş oldu. Biz düşünsek öyle bir şey yazamazdık.”⁵⁵ Asım Köksal’ın kabir taşında çok sevdiği Mehmet Akif Ersoy’un vefatında kaleme aldığı şiirden şu beyit bulunmaktadır: “Uyu artık haşre dek, İlâhî makberinde, / Rûhun yüzsün Allah’ın Rıdvân-ı Ekberinde!” (M. A. Köksal, 1999, 69).

3.1.2. Eserleri

Kişinin yazılı ve sözlü olarak ortaya çıkardığı ürünlerin onu anlama konusunda fonksiyonel olduğu özellikle sanat ve edebiyat ürünlerinin insanın iç dünyasını yansıttığı bilinmektedir. Yazarı nasıl bir din algısı ve dinî yaşayışa sahip olduğu ortaya çıkarma konusunda eserleri önemli bir veri kaynağıdır. Mustafa Asım Köksal’ın inanç dünyasını anlamaya çalışmak onun din algısını, dini yaşayışını ortaya koymak, metinlere yansıdığı kadarıyla Köksal’ın zihinsel ve duygusal dünyasını tespiti çalıştığımız bu araştırmamızda yayınları birde bu gözle inceleyeceğiz. Bu başlık altında öncelikle Asım Köksal’ın eserleri hakkında genel bir bilgi verip ardından hakkında yazılan kitap, makale, tebliğ metinleri ve yapılmış tez çalışmaları, sempozyum, panel, anma törenleri ve yapılan etkinliklerde Köksal’ın hangi yönlerinin ele alındığını ortaya koymaya çalışacağız.

Asım Köksal’ın çok yönlü bir ilmî kişiliğe sahiptir. Köksal ilmî çalışmalarını; akâid, fıkıh, tefsir, tasavvufu, hadis, tarih, siyer alanlarında yapmıştır. Çalışmalarının büyük bölümünü Hz. Peygamber dönemine ayırmıştır. Anlatımlarında kısaltma yoluna gitmeyi uygun görmeyip kaynaklarda kısa geçilmiş konuları da ayrıntılı biçimde incelemeyi tercih etmiştir. İslam Tarihi’ni ayrıntılı yazma kararını Müsteşrik Caetani’nin yazdığı İslâm Tarihi’ndeki İsnad ve İftiralar Reddiye kitabını yazdığı dönemde, onun yanlışlarını ortaya çıkarmak için uğraştığı sırada alıyor. Bu isteğini “İslam Tarihi” adlı eserinin önsözünde şu şekilde yazmıştır; “...Peygamberimiz Aleyhisselamın hayatına ve İslamiyet’e ait bilgileri, başta Kur’an-ı Kerim’le hadis ve sünnet mecmuaları olmak üzere, Ana Kaynaklarımızdan derleyip yaymak ve

⁵⁵ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

yabancı tercümanları aradan çıkarmak için duymuş olduğum şiddetli lüzum ve arzudan doğmuştur (M. A. Köksal, 1987).” Bu ifadeden İslam Tarihi’ni yazma amacının, ana kaynaklara dayanan ve bilinçli ya da bilinçsiz yabancı tercümanlar tarafından yapılan yanlış aktarımları ortadan kaldırmaktır.

Siyer çalışmalarını yaparken klasik Siyer geleneğini kullanmış Batılı ve modern bir yazım metodundan uzak durmuştur. Kitaplarını yazarken günün ihtiyaçlarını gözeterek ve bugünün dili ile sade, kolay okunup kavranacak şekilde yeniden yazmıştır. Bu bakımdan Köksal, İslam dininin kaynak metinlerini ve geleneksel birikimini muhafaza eden ve her dönemdeki ihtiyaçlara göre düzenleyen, dinî ve kültürel mirasını ehliyetle kendilerinden sonrakilere aktaran büyük ilim ve fikir adamlarının tavrını ortaya koyan geleneğin son temsilcilerindendir (Uzunöz, 2021, 18).

Asım Köksal’ın yazarlık hayatı, gençlik yıllarında, Mehmet Âkif Ersoy’un Safahat’ını ezberlemesi ve ondan çok etkilenmesiyle, ilk yazılarını manzum olarak yazmasıyla başlamıştır. 1927’den itibaren dinî manzumeler yazan Köksal’ın şiirleri, aruz ve hece vezniyle yazılmış olup, didaktik (öğretici) mahiyettedir. Üslubunun şekillenmesinde ve ilk şiirlerini yazmasında önemli rolü bulunan Mehmed Âkif’e karşı olan sevgi ve takdirini ömrünün sonuna kadar korumuştur. Bazı şiirleri ilkokul kitaplarına alınmıştır. Yazdığı öğretici dini şiirlerde Cumhuriyet dönemi Türk gençliğinin sağlam bir imana ve dini bilgiye kavuşmasına yardımcı olmaya çalışmıştır.

1933 yılında tanzim edilen “Türkiye Cumhuriyeti Me’murînine Mahsus Terceme-i Hal Varakası”nda, kendisine sorulan: “*Tab’ ve neşredilmiş eser ve te’lif varsa neye dair olduğu, ne zaman ve nerede tab’ ve neşredildiği...*” şeklindeki soruya şu cevabı verir: “*Matbû eserim yoktur. Ancak bir iki cilt tutacak kadar manzume ve eş’ârım [şiirlerim] varsa da henüz tab’ına muvaffak olamadım.*”(C. A. Köksal, 2007, 18) Bu yıllardaki şiir çalışmaları genel olarak dinî içeriklidir. Ancak Nasreddin Hoca’nın bazı latifelerini manzum hâle getirmiştir. Bunlar eski yazıyla kaleme almış ancak basılmamıştır. Bu şiirlerden bazıları;

...

Yumurtanın dokuzunu

Bir akçeye alıp Hoca,

Pazarda on tanesini

Sata sata girmiş borca!

“Bu ne biçim ticarettir?”

Diyenlere şöyle demiş:

“Madrabazlık değil maksad,

Görsün dostlar alışveriş!”

...

Hoca bir gün hamamda,

“Kayabaşı” söylerken,

Sesi gitmiş hoşuna,

Demiş ki: “A! Niçin ben

Bu çok güzel sesimi

Duyurmayım kimseye?”

Minareyi boylamış

Danışmadan kimseye.

Öğle vakti bir temcid

Okumağa başlamış.

Ne yazık ki bir adam

Hocamızı haşlamış!

Demiş: “Be hey budala!

Şu pek çirkin sesinle

Bu vakitsiz temcid ne?!”

Hoca demiş: “Dur, dinle!

Şuracıkta bir hamam

Yaptırılmış olsaydı

Hoşluğunu sesimin

İspatlamak kolaydı!” (C. A. Köksal, 2000, 28-30)

Asım Köksal, ilk şiirlerini yazmaya başladığı sıralarda, Kuşadalı Ali Rıza Efendi isimli, M. Âkif Ersoy’un arkadaşı olan edîb ve şâir bir zata bazı şiirlerini gösterir. Asım Köksal’ın “Kitabımız” şiirinden;

...

“El malını kapma! der,

Kötü işler yapma! der,

Hak var, puta tapma! der,

“Sapma!” der Kitabımız.” (M. A. Köksal, 1999, 56)

kıtasını ve “Benim Dinim” adlı şiirinden de

“Âmentü billah de! Gir,

Gönülde kalmaz pas, kir;

Düşmesin dilde Tekbir,

Allah bir, benim dinim!” (M. A. Köksal, 1999, 58)

kıtasını içeren bazı şiirlerini inceler. Bu gibi manzumelerde orijinal kâfiye şekilleri denendiğini görür. Şiirleri çok beğenerek; “*Şâir-i mâderzâd [anadan doğma şâir] olan Asım Bey oğlumuz, parmak hesabıyla yazdığı bu şiirlerinde çok muvaffak olmuştur.*” şeklinde övgü dolu ifadeler kullanılmıştır (Köksal, 2020, 21-22).

Mısır’dan 1936 senesinde yurda dönen Mehmed Âkif’in dönüşüne, sevinen Asım Köksal, ilk şiirlerini yazmasına vesile olan, şairi görmeyi çok arzu etmektedir. Eserlerinden tanıyarak sevdiği büyük şairin hasta döndüğü Türkiye’de kısa zamanda vefat etmesine çok üzüldür. Mehmed Âkif Ersoy vefat edince, şâire duyduğu derin muhabbetini şair hakkındaki düşüncelerini Asım Köksal şu şiiriyle dile getirmiştir.

Mehmed Âkif Merhum’un Ardından

*Ölümünle kaçırdın ağzımızın tadını,
Neden gizleyip durdun bu acı maksadını?
Sezdirmeden koyuldun ebediyet yoluna,
Anıyoruz ardından –ağlayarak- adını.
Tabutun başımızda, gözyaşıyla yürüdü.
Savrulan ahlarımız mezarını bürüdü.
Çekildin sen bir avuç toprağın harîmine,
O kadar ağladık ki, gözlerimiz çürüdü.
Neden bilmem Yaradan, mezarını er kazdı?!
Sana canlar verilse, kurban olunsa azdı!
İstiklâl’in Marş’ını, Ordunun süngüsüne,
Senin çelik kalemin, zırhlı parmağın yazdı.
Sen ey kahraman şâir, cihan kadar ağırdın!
Gürüldedin, milletin zincirlerini kırdın!
Ufuklardan saldıran çılgın istilâlara,
Yanardağlar kesildin, devler gibi haykırdın!
Bir elinde kalemin, öbür elinde Kur’ân,
Dolaştın cephelerde, şehirlerde durmadan.
Şahlanan, şahlandıran Mehmetçiği Sen oldun!
Minnettar sana millet, minnetdar sana vatan!
Sen ey Âkif, büyüksün! Büyük değer in vardır!
Bunu takdir etmemek bize en büyük ârdır!
Gömüldün Çanakkale Şehitleri yanına,*

O kadar ulusun ki, sana fezâlar dardır!

Uyu artık haşre dek, İlâhî makberinde,

Rûhun yüzün Allah'ın Rıdvân-ı Ekberinde! (M. A. Köksal, 1999, 68-69).

Mehmet Akif'e olan sevgisini ve ona verdiği önemi şiiriyle ortaya koymaktadır.

Asım Köksal, bu şiiri okuduğu zaman Ferid Kam bunu çok beğenir: *“Ben öldüğüm zaman benim için de böyle bir şiir yazar mısın?”* diye sorar, *“İnşallah efendim.”* demiştir. Ferit Kam *“Bana kesin söz ver!”* diye ısrar edince söz vermek zorunda kalan Asım Köksal, onun vefatından sonra verdiği sözü tutmak için bir şeyler yazmaya çalışır, ancak beğenmediğinden dolayı yazdıklarını da imha ederek: *“Ben verdiğim sözü tuttum, ancak ısmarlama şiir olmuyor.”* demiştir (C. A. Köksal, 2000,35).

Akif hakka yürümeden kısa bir zaman önce hastanedeyken gazetecilere verdiği beyanatında: *“Eğer Allah nasip eder de kurtulursam, Peygamberimiz 'in hayatını Haccetü'l-Vedâ adlı bir eserle nazmedeceğim.”* diye arzusunu dile getirmiştir. Fakat kurtulamayıp vefat edince Âkif'in bu son arzusunu Asım Köksal yerine getirmek istemiş, Akif'in 1936'daki vefatı sonrasında yazdığı ve ilk olarak 1944'de basılan *“Peygamberimiz”* adlı manzum eserini yazmıştır. Alanında tek olan aşağı yukarı 300 sayfa tutan eser, hece ölçüsü ile beyitler şeklinde yazılmış manzum olarak yazılan bir siyerdir (C. A. Köksal, 2000,33).

*“Merhumun iki tarzı da var. Bakın çocuk şiirleri de yazıyor, yetişkin şiirleri de yazıyor. Ben acizane şiirle uğraşırım. Ömrümde çocuk şiiri yazamadım çok zor şiirdir. Çocuk şiiri yazan şairleri gidip ellerini öpesim gelir. Takdir edesim gelir. Çok zordur çocuklara şiir yazmak. Çocuklara bir şey anlatmakta şiir yazmak da son derece zordur. Bir de ikili bir şeyi vardı. Tam Anadolu'nun saf arı duru Türkçesini kullanır. Birileri derse ki Divan Edebiyatından Osmanlı kültüründen efendim kopuksun onlara da cevap verecek şiirleri vardır. O cevap mahiyetinde yazmıyor ama ben bunu böyle yorumluyorum.”*⁵⁶

Peygamberimiz eserinde (Aşk'ın Diliyle Hz. Muhammed'in Hayatı) Asım Köksal;

“O bir deniz idi ki yazdıklarım damla kalır

Bir güneşin yanında zerre nasıl mevki alır”(M. A. Köksal, 1999b, 11)

Şiirler tamamlandığında, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Şerafeddin Yaltkaya'ya takdim eder, Yaltkaya'nın isteğiyle kitabın başından okurken Önsöz bölümündeki şu beyitler de:

Günahlarım üzerinde bir damla yaş bu eserim;

Onu belki eritecek yavaş yavaş bu eserim.(M. A. Köksal, 1999b, 12)

⁵⁶ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

Beytini okuyunca Yaltkaya heyecanlanır ve memnuniyetini belirterek eserin Diyanet İşleri Yayınları tarafından basılmasının gerekli olduğunu ifade etmesi üzerine kitabın ilk baskısı yapılır (C. A. Köksal, 2000,33).

Asım Köksal'ın 1939 yılında basılan ilk eseri Armağan; dinin ana konularını manzum bir şekilde dile getiren içerisinde 30 kadar şiir bulunduğu küçük kitaptır. Kendisinin de belirttiği gibi manzum bir ilmihâldir (C. A. Köksal, 2000,39). Daha çok çocuklara hitaben yazıldığı anlaşılan eser Ankara'da basılmıştır. Armağan kitabında yer alan “Tevhid-i Bârî ve Münâcât” adlı şiirinden bir bölüm şu şekildedir;

...

Nîmetlerinin ki yok hudûdu!

Âsârını eylesem temâşâ:

Her zerre kılar vücûdun ifşâ!

Sen varsın İlâhî! Şüphe yoktur,

İnkâr olunur mu Allah; hâşâ!

...

Sendendir İlâhî her hidâyet!

Dolmuş şu cihan o rahmetinle,

Eltâfına yoktur hiç nihâyet!

Çok olsa da Âsım'ın günâhı

Afvin da değil mi lâtenâhi?

Senden dileğim şu: Son nefesde

İman ile al götür, İlâhî!...(C. A. Köksal, 2020, 29-30)

Asım Köksal, ilk baskısı 1941'de yapılan “Peygamberler” isimli eserde Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadarki peygamber hayatları anlatılmaktadır. Günümüz de “Peygamberler Tarihi” adıyla basımına devam edilen bu eser ile ilgili K5 şunları ifade etmiştir; “*Dedemin kitaplarını okurken kendimi dedeme yakın hissediyorum. En yakın hissettiğim kitabı 'Peygamberler Tarihi'. Dedemin de anlattığı, yazarken yaşadığı duyguları, o coşkuyu, o şevki bizde kitaplarını okurken hisseder ve yaşırdık.*”⁵⁷

Siyer kitabı yazmak ve okumak o dönem için önemlidir çünkü siyer kitabı sadece siyer kitabı değildir. Aslında bir kurucu metin olarak görülen bu metinler hem dünya görüşünü hem tercihlerini ortaya koymaktadır. Yani Siyer tarihi okuduğunuzda sadece tarih okumuyorsunuz,

⁵⁷ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

bir dünya görüşü, bir tercihler bütünü okuyorsunuz. Siyer-i nebi modern ifadeyle tanımlayıcı metindir şeklinde ifade edilebilir. Köksal'ın eserlerinde saf, duru bir anlatım hakimdir. Teferruata önem veren bir İslam Tarihçisi olarak eserini ayrıntılı yazmayı tercih etmiştir. Katılımcılardan bazıları benini konuşturmadan gelenekten aldığı aksettirme niyetiyle yazdığı metinlerin okuyana sirayet ettiği ifade etmişlerdir. Örneğin bazı metinlerini okurken farklı his ve duyguları (zevk, neşe, hüzn, hal) hissettiklerini ifade etmişlerdir (K5, K6, K11, K12 vd.). Torunu Köksal'ın da eserini yazarken farklı duygular ve haller yaşadığına dair tanıklığını şu şekilde ifade etmiştir:

*“Ben kaç kere gördüm. Kitaplarını yazarken bazen dedem kendisi içeriden çıkar rengi geçmiş, sararmış, ağzı kurmuş, yorgun, savaştan çıkmışız deriz ya aynı o şekilde çıkardı.”*⁵⁸

H. Muhammed'in siretinin ve ahlakının anlatıldığı “Peygamberimiz” adlı manzum eserin ilk baskısı 1944'te yapılmıştır. H. Muhammed'in doğumu ve sonrasında yaşananların konu edildiği manzum eser “Peygamberimizin Doğumu” adıyla İlk kez 1945'te basılmıştır. 1946 yılında “Ezanlar” ve “Gençlere Din Kılavuzu” eserleri yayınlanır. Ezanlar dînî manzumelerden oluşan bir kitap Ankara'da basılmıştır. Asım Köksal tek baskısı olan bu eserinde özgün nazım ve kafiye sistemi kullanmıştır. Gençlere Din Kılavuzu, kendisinin mensur ilk eseridir. Ancak aralara şiirlerini eklemeyi ihmal etmemiştir. Bu kitap, döneminin ilmihâl anlayışı ve geleneğinde büyük bir yenilik yapmıştır; din esaslarını sade, açık ve akıcı bir dille, gençlere ve ihtiyaç duyan herkese hitaben din esaslarını anlatmak amacıyla İlmihâl niteliğinde yazılmıştır. Asım Köksal bu eseri temel alıp genişleterek “İslâm İlmihâli” adlı eserini yazmıştır. İslam İlmihali birçok kaynaktan faydalanarak kaleme alınan eserinde; İslam'ın iman, ibadet ve ahlak esasları anlatılmaktadır. İlk baskısı 1954'te Ankara'da yapılmıştır (C. A. Köksal, 2000, 208-209).

Caetani'nin kaleme aldığı İslâm Tarihi'ndeki İsnad ve İftiralar Reddiye (Ankara 1961, 1986; İstanbul 1987): İtalyan şarkiyatçısı Leone Caetani'nin kaleme aldığı Annali dell'İslam adlı eserin Hüseyin Cahit Yalçın tarafından yapılan tercümesi karşısında yazılan reddiyedir. Yazarın en önemli eserlerinden biri olan bu çalışmada Caetani'nin H. Peygamber ve İslam'la ilgili iddialarına çeşitli reddiyeler yer almaktadır. 55-60 yılları arasında kaleme alınan eser Caetani'nin özellikle İslâm'da hadis ve isnad müessesesi, Ebû Hüreyre ve İbn Abbas gibi bazı sahabelerin şahsiyeti, Kur'an'ın menşei, H. Peygamber'in şahsı ve İslâmiyet'in

⁵⁸ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

teşekkülündeki rolü gibi konularda iddia ve iftiralarına yanıt verir. İlk kez Ankara’da 1961’de basılmıştır (C. A. Köksal, 2000, 112-126).

Asım Köksal’ın ifadeleriyle; Caetani’nin İslâm Tarihi kitabı, Peygambere, sahabelere, İslam alimlerine tecavüz ve hakarete benzerlerini gölgede bırakmış ve kullandığı şaşkına çeviren taktik sayesinde Türk aydınları tarafından İslam hakkında yazılan en güvenilir, en doğru, en ilmî bir kaynak gibi algılanmıştır. İslami konuları asıl kaynaklarından inceleyecek kudrete sahip olmayan aydınlardan, devlet adamlarından, halktan birçok kimseler bu eseri okuyarak zehirlenmişlerdir, İslami konularda şüpheye düşmüşler ve bir kısmı İslam düşmanı olmuşlardır (C. A. Köksal, 2000,113). Bu ifadeler Köksal’ın bu eseri yazma konusunda gösterdiği gayretin nedeninin inandığı değerlere olan bağlılığı ve insanına duyduğu sevgi ve bağlılık olarak ifade edebiliriz. Çünkü değerlerine bağlı ve yaşayan bir birey olarak yanlış fikirlerden etkilenen insanların doğru bilgiye ulaşabilmeleri için bu çabaya giriştiği görülmektedir. Hatta altı ay kadar gayret ettikten sonra sağlığının bozulması üzerine vazgeçmek üzereyken İbrahim Ethem Efendi’nin teşvikiyle devam etmektedir (C. A. Köksal, 2000, 123-124). Torunu Köksal’ın durumunu; “*Dedem bir müddet hastalanmış, ‘kitap yazmaya başladım, bunaldım, yoruldum, zor bir iş öyle yoruldum ki olmuyor dedim’ Ethem Efendi, ‘Oğlum sen manen görevlisin, deyince tekrar bir iştah geldi.*”⁵⁹ şeklinde aktarmıştır.

Köksal’ın kaleme aldığı, *Bir Amerikalı’nın 23 Sorusuna Cevaplar* adlı eserin üzerinde, “Müşâvere ve Dînî Eserleri İnceleme Hey’etince” hazırlandığı yazılır. Neden kitabın yazarı olarak kendisinin gösterilmeyip Müşâvere ve Dînî Eserleri İnceleme Heyeti’nin gösterildiğini sorar. “...biz yazdık da ondan!” cevabı üzerine gerçeği görmezden gelen bu tavırdan duyduğu hissiyatı İbrahim Edhem Efendi’nin fark eder ve bu konu ile ilgili Köksal’a: “*Kendini üzme oğlum! Belki de onlar: ‘Müşâvere ve Dînî Eserleri İnceleme Heyeti’ gibi şaşaalı bir ifadenin, sadece ‘M. Âsım Köksal’ imzasından daha çok tesir yapacağını ve böylesinin daha faydalı olacağını düşünmüşlerdir.*” şeklinde yorum yapar. Köksal düşüncelerini zihninden çıkararak içindeki sıkıntıyı atar (C. A. Köksal, 2000, 103-104). Bu durum kendi emeği üzerine yapılan haksızlık karşısında İslam dininin faydasına olanı, nefsinin dahi üzerinde tuttuğunu göstermektedir. İslam ile ilgili çeşitli konular hakkında bilgiler içeren bu eser Müşavere kurulu imzasıyla birkaç kez basılmıştır.

Hıristiyanlık Propagandası Münasebetiyle Bir Açıklama adlı eser misyonerlik faaliyetlerine karşı bir reddiye olmak üzere hazırlanmıştır. Diyanet Dergisi’nde beş makale

⁵⁹ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

olarak basılmıştır. Hıristiyanlık ve İslam ile ilgili bu kitapların birlikte basımı devam etmektedir (C. A. Köksal, 2000, 211-212).

İslam Tarihi, yazarın en meşhur eseri 1966'dan itibaren peyderpey ciltler halinde basılmıştır. Köksal Türkçe dilinde yazılan en geniş Siyer kitaplarını telif etmiştir. Kitabını 18 cilt olarak "*İslam Tarihi*" adıyla Asım Köksal yazmıştır. 18 ciltlik bu eser için "*Kalfalık eseri*" olarak nitelendirmektedir. Mimar Sinan için Selimiye neyse Köksal içinde 23 senede 18 ciltlik İslam Tarihi eserinin özeti olarak 7 sene de tamamladığı 8 ciltlik; *İslâm Tarihi- Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet* adlı eser odur. Yani "*Ustalık Eserim*" şeklinde ifade etmiştir. Ancak günümüzde de baskıları yapılmaya devam eden bu eserinin basıldığını göremeden vefat etmiştir (C. A. Köksal, 2000, 180-183). Köksal'ın bu eseri İslam tarihi alanında sıkça başvurulmuş eserlerden biridir. Torunları bu eseri özetleyerek yazmasının amacını Köksal'ın ifadelerinden hareketle şu şekilde aktarmaktadır:

"Dedem; '18 cilt üniversitedeki akademisyenler bilim adamları için ancak ben halkın anlayacağı bir özet yazmak istiyorum. Çünkü 18 cilt ağır gelir hem maddi olarak külfet hem de okuması ağır.' dedi Aslında bir isteği de Dört halife devrini de yazmaktı ancak ömrü vefa etmedi. Rahmetlinin tek hayali kitapları daha ulaşılabilir olsun diye Diyanet'in basmasıydı. Hem daha ulaşılabilir olması açısından, bir de Diyanet eliyle basılınca insanın kafası da rahat ediyor. Çünkü kaçak basmaz, kaçak bassa da çok önemli değil, netice de kitap, kitap en fazla okunur."⁶⁰

"Dedemin İslam Tarihinin 8 ciltlik özetini hazırlamasının bir sebebi de, maddi açıdan ulaşamayanlar, 18 cildin maddi yükünü karşılayamayan, alamayan talebeler, gençler alsındı."⁶¹

Kendisinin eserini kaleme aldığı yıllara ve kitaba dair düşünceleri şu şekildedir;

"Hayatımın en mutlu devri, hiç şüphesiz Peygamberimiz 'in hayatına ait kitabımı yazmakla geçirdiğim yıllar olmuştur. Çünkü; başından sonuna kadar bütün bir devri, olanca çileleri ve mutluluklarıyla Peygamberimizin ve ashabının yanında yaşamış gibi idim. Kitabımı okuyanların da aynı şeyi tadacaklarını, aynı kanaate varacaklarını sanıyorum" (C. A. Köksal, 2020,144). Bu ifadesini gördüğüm tüm aile efradı dile getirmiştir. Kızı babasının bu sözü için; '...en mutlu yıllar... olmaz mı...En büyük hayal'⁶² şeklinde ifade etmiştir.

O yıllar için torununun anlattıkları; "*Dedemin günü, sabah namazı ile başlıyor. Yatsı namazı ile bitiyor. Bu arada kesintisiz günde sekiz dokuz saatlik bir çalışma temposu var. Kışın*

⁶⁰ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

⁶¹ K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

⁶² K2, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

odası çok soğuk olurdu. Odayı ısıtmak için gaz, talaş, kömür sobası vs. her yeni çıkan sobayı denediler. Bir türlü ısıtmak nasip olmadı. Sobayı kendi yakar, kendi değiştirir, külünü atar. Bir palto üzerinde ikinci palto da omuzunda çalışırdı. Yatsı namazından sonra yatarı. ”⁶³ ve eşinin şu ifadesi; “...bu soğuk evlerde kitap yazdı...”⁶⁴ kitaplarını yazarkenki mutluluğun tamamen maneviyat ile ilgili olduğunu fiziksel şartların onu çok zorladığını göstermektedir. Ayrıca bu zorlu sürecin otuz yıl kadar sürdüğü bilinmektedir. Bu da çalışmaya verilen değer ve gayretin büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

İslam Tarihi eseri ile ilgili İngilizce ve başka dillere çevrilmesine dair torunu şunları aktarmıştır: “En çok üzüldüğü Pakistan’dan bir profesör onun kitaplarını İngilizce ve başka dillere çevirmek için mektup yazdı. Mektubu okudum; ‘...Ben sizin kitabınızı yabancı dillere çevireyim...’ şeklindeydi. Bu kişi çevirmeye başladığında vefat etti. Dedem buna çok üzülmüştü. İngilizceye, Urducaya çevrilecek ve yayınlanacaktı. Bu kitabın İngilizceye çevrilmesi, başka insanlara ulaşması onun en büyük arzusuydu.”⁶⁵

Köksal yaşadığı dönemde ve vefatından sonra da adından sıkça söz ettirmiş, özellikle oryantalistlere yaptığı eleştirileriyle güncelliğini korumuş ve halen korumaktadır. Araştırmaları sonucunda ortaya çıkardığı ilk Müslümanların Dârülerkam’a giriş tarihi, Hz. Ömer’in ve Amr b. Abese’nin kaçınıcı Müslüman olduğu gibi bazı konular hakkında çoğu kaynakta ifade edilen bilgilerin yanlış olduğunu tespit etmiştir (Uzunöz, 2021,18). Mahmut Toptaş ,Asım Köksal’ın “İslâm Tarihi” adlı eseri hakkında Cumhuriyet döneminde kaleme alınan en önemli dört eserden biri olduğunu ifade etmektedir (C. A. Köksal, 2020,144). Köksal’ın en geniş eseri “İslam Tarihi” ve diğer neşriyatında, dönemin ihtiyaçlarına cevap verme gayreti içerisinde olduğu görülmektedir. Köksal, zaman zaman yazdığı esere ara vererek güncel akımlara veya problemlere cevap niteliğinde eserler de kaleme almıştır.

Kitap ve Sünnet, kitabını İslam Tarihi’ni yazdığı süreçte yarım bırakarak yazmış, daha sonra tekrar kitabına kaldığı yerden devam etmiştir. Bu durumla ilgili torunu şunu ifade etti. “Ben kitap ve sünnet kitabını niye yazdın diye sordum. Bana, ‘Oğlum sünnet düşmanları çıktı bu ara, herkesin malumu onlara bir cevap mahiyetinde sünnetin ne kadar güçlü bir belge olduğunu ne kadar güçlü bir kaynak olduğunu anlatmak için yazacağım.’ dedi onu da yazdı birçok insanda ondan istifade ediyor.”⁶⁶ Bu kitabı, sünnete karşı olan akımlara cevap niteliğinde yazmıştır. Bu tavrıyla yaşadığı zamanın ruhunu okuma konusunda maharetli

⁶³ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

⁶⁴ K1, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

⁶⁵ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

⁶⁶ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

olduğunu göstermektedir. Bu hızla karar alıp aksiyona geçen tarafıyla İslam'ın aleyhine olan her durumu şahsi meselesi olarak algıladığı görülmektedir.

İslam tarihini yazarken birçok deneyim yaşamıştır. Bunlardan biri herkesin dikkatini çekmiştir çünkü doktoru da dahil herkesin gözlemleyebildiği bir durumdur. Torununun ifadesiyle, “Ben dedemi tanıdığımda kalın gözlükleri vardı. İslam Tarihi’ni yazarken, gözlüksüz çalışmaya başladı. Doktoru, artık gözlüksüz görebileceğini, bu durumun nasıl olduğunu, bunun için ne yaptığını sordu. Dedem, Cenabı Hakk’ın Kur’an’ı ve İslam’la haşır neşir olduğu için Cenabı Allah’ın ona ikramı olduğunu söylerdi.”⁶⁷

“Dedem, ‘İslam tarihini yazarken perdenin arkasında sahabe ve Rasullulah Efendimiz var gibi yazıyordum.’ demiştir. Bu durum günlük hayatında da böyleydi. Sanki perdenin arkasında sahabe ve peygamberimiz var gibi hayatını yaşardı. Bu kitabı yazarken, perdenin arkasında Asrı Saadet, ben de perdenin bu tarafındayım onlardan duyduklarımı gördüklerimi yazıyordum. O şekilde bu kitabı hitama getirdik.”⁶⁸ gibi söylemleri olduğunu pek çok kişi ifade etmiştir. Bu ifadeler Peygamber ve sahabeye verdiği önemi ve hayatındaki yerlerini göstermektedir.

Hız. Hüseyin ve Kerbela Faciası, kitabının içeriği İslam Tarihi’nde özetle ele alınmakla birlikte mesele söz konusu eserde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Döneminde bu konu üzerine yazılan ilk eser olması hasebiyle ayrı bir öneme sahiptir. İlk defa 1979’da basılmıştır.

Dinî ve Ahlakî Sohbetler adlı eseri radyo konuşmaları şeklinde hazırlanan sohbetlerin daha sonra bazı ilavelerle 1981’de kitap haline getirilmiştir.

“En son ahiret yolculuğu eserini yazdı ahiret yolculuğu eserinde de acele etti öleceğini hissetti, ona da çok gece gündüz çalıştı bir an önce yetiştireyim diye. Önce onu nesir olarak yazacaktı, sonra yetiştiremeyeceğini anlayınca manzum olarak yazdı.”⁶⁹ Bu eserde “Hakîkî Müslümanlığın nasıl yaşanacağı, İslâm dininin ve ibadetlerin feyiz ve bereketlerinin insanlar üzerinde nasıl görülebileceği, Haşır Sûresi’nin 18. âyeti ışığında amel muhasebesi yapmanın gerekliliği ve bunun nasıl yapılacağı, bazı tasavvufî konular, haşır ve kıyâmet ile ilgili mevzular” (C. A. Köksal, 2000, 193-194) yer almaktadır. Âhiret Yolculuğu eseri bugün Asım Köksal’ın hayatı boyunca kaleme aldığı şiirlerinin bir araya getirildiği şekliyle yayınlanmaya devam etmektedir.

Asım Köksal üzerine yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. İlim adamları yazdığı eserler vasıtasıyla birde yaşarken ve vefat edikten sonra ardından ne kadar söz ettirdiği, ilmi

⁶⁷ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

⁶⁸ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

⁶⁹ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

açıdan değeri ile ilgili önemli bir veri kaynağıdır. Akademik platformlarda çeşitli sempozyumlara, panellere konu olmuş, özellikle vefatından sonra adına birçok anma programları düzenlenmiş, görüşleri tartışılmış ve farklı yönlerden ilgileri üzerine çekmeyi başarmıştır. Köksal’a ait basılmış kitap, makale, ansiklopedi maddesi ve tercüme eser olmak üzere yetmiş beş adet çalışma bulunmaktadır. Ayrıca kendisi hakkında yapılan yaklaşık otuz farklı çalışma vardır. Bunlardan bazıları makale, kitap, ansiklopedi maddesi gibi yazılı malzeme iken bazıları da belgesel tarzında görsel ve işitsel malzemelerdir. İslam tarihi alanında Asım Köksal hakkında yazılmış iki yüksek lisans ve bir tane de lisans tezi bulunmaktadır. Bunların yanında her sene farklı platformlarda yapılan çok sayıda anma programları yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Asım Köksal okuma aşkı, ilim sevgisi, üretkenliği ile araştırmacılar ve akademisyenler için örnek bir ilim adamıdır.

Kutlu Doğum, Peygambere dair yazılan na’atları ve manzumeleri barındıran eseridir. Köksal’ın şiirlerine baktığımızda hepsi didaktik şiirlerdir. Bu durum Onun bir mesaj verme endişesi taşıdığını göstermektedir. Torunları şiirleri için: “...*Hepsi de ayet, hadis hiç boş yok.*”⁷⁰ katıldığı bir naat yarışmasında kazanan için, ‘*O duygusal biraz daha halka hitap eden, benimkinin her satırın da ayet, hadis. Naat böyle olur ama’ dedi.*”⁷¹ Köksal’ın Naat’a bakışı da bu şekildedir.

K8; “*İlkokul da biz;*

‘Bir şey yerken içerken

Kitabımı açarken

Allah derim Rabbime

Kuvvet gelir kalbime

(M.A.K. Şiiri) *Hala bizim tekerleme gibi dilimizde.*

“571 de bir güneş doğdu

Adı Muhammed’di

İlk sözü ümmetti...”

Günümüzün çocukları Asım Köksal’ın Peygamberin doğumunu anlattığı şiiri ezbere bilirler ancak şairinin Asım Köksal olduğu bilinmemektedir. Torunu bunun nedeninin şiirin basıldığı yayınlarda isminin yazılmaması olduğunu ifade etmiştir: “... *yazarı için Anonim yazıyor. Yazdın bari mübareğin ismini de yaz.*”⁷²

⁷⁰ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

⁷¹ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

⁷² K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

“Pakistan Konferansları” Köksal’ın siyer alanında birincilik ödülünü almak için Pakistan’a gittiğinde talep üzerine Lahor, Karaçi ve İslamabad gibi yerlerde konferans vermek üzere hazırladığı metinlerden oluşmaktadır. Ancak hastalanması nedeniyle yapamadan dönmek zorunda kalmıştır. Hazırlanan bu beş metin daha sonra basıma hazırlanarak 1999’da basılmıştır.

3.1.3. İlmi Kişiliği

Asım Köksal’ın çalışmalarından hareketle çok yönlü bir ilmî kişiliğe sahip olduğunu ifade edebiliriz. Köksal ilmî çalışmalarını; akâid, fıkıh, tefsir, tasavvufu, hadis, tarih, siyer alanlarında yapmıştır. Çalışmalarının büyük bölümünü Hz. Peygamber dönemine ayırmıştır. Anlatımlarında kısaltma yoluna gitmeyi uygun görmeyip kaynaklarda kısa geçilmiş konuları da ayrıntılı biçimde incelemeyi tercih etmiştir. İslâm dininin kaynak metinlerini ve geleneksel birikimini muhafaza ve dönemin ihtiyaçlarına göre düzenleyerek yayınlamıştır.

Siyer çalışmalarını, içerik ve biçim olarak Batılı-modern bir yazım metodu ile değil, klasik siyer geleneğinin günümüzün ihtiyaçlarını gözeterek ve bugünün diliyle sade, kolay okunup kavranacak şekilde yeniden ifade ettiği görülmektedir (C. A. Köksal, 2007). Bu bakımdan Köksal, İslam dininin kaynak metinlerini ve geleneksel birikimini muhafaza eden ve her dönemin ihtiyaçlarına göre düzenleyen, dinî ve kültürel mirasını ehliyetle kendilerinden sonrakilere aktaran büyük ilim ve fikir adamlarının tavrını ortaya koyan geleneğin son temsilcileri (Uzunöz, 2021,18) arasında sayılmaktadır.

Diyanette çok genç yaşlarda çalışmaya başlamasına rağmen bilgisi ve zekâsı sebebiyle Diyanet reislerinin güvenini kazanmış ve bir problemle karşılaştığında Köksal’a danışılmıştır. Özellikle Şerafeddin Yaltkaya kendisine itimat etmiş ve müşkül meseleleri danışmış ve onun tercih ettiği görüşleri uygulamıştır (C. A. Köksal, 2000, 308-309). Köksal’ın hayatı bölümünde örneklerini verdiğimiz: Okunamayan 400 yıllık bir fermanı okuması; Amerikalı birinin Diyanete yazmış olduğu soruları cevaplamak üzere torunun ifadesiyle; “*Bunun altından kalksa kalksa Asım Köksal kalkar...*”⁷³ gibi hadiseler, öncelikle Köksal’ın ilminin genişliğini göstermektedir. Ayrıca Köksal’ın ilmi siyaset bilgisini ve cevap verirken muhatabına karşı nezaketini de ortaya koymaktadır.

1933 Haziran tarihli sicil dosyasında bulunan: “... Köksal’ın yazısı güzel ve malûmatı elverişli olması dolayısıyla...” (Şahin, 1999, 119) gibi kayıtlar Diyanet İşleri Başkanlığında çalıştığı süreçte, öncesinde ve sonrasında her daim ilim tahsiline devam ettiği ve yaşadığı

⁷³ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

dönemin getirdiği süratli değişimleri takip ederek bunlara süratle intibak ettiğini göstermektedir.

Köksal, Peygamberimizin hayatı hakkında şimdiye kadar yazılan eserlerde kaynaklara pek o kadar bağlı kalınmadığı, fazlaca ihtisar yoluna gidildiği için olaylardaki canlılık ve tesirin kaybolduğunu düşünmektedir. “*Bu kitabı tafsilatlı olarak yazmamın bir sebebi de şu: Herhangi önemli bir konuyu kısaca anlatacak olursanız, anlattığınız kimselerde hiçbir tesir yapmayabilir. Ama basit bir olayı bütün tafsilatıyla ortaya koyarsanız, okuyanı tesir altında bırakabilirsiniz.*” (Bilgin, 1987,48; C. A. Köksal, 2007,146). Köksal, detaylı yazmayı okuyucu üzerinde kalıcı etki bırakmak için tercih ettiğini ifade etmektedir. Buradan hareketle İslam Tarihi’ni detaylı yazmasının amacı, Müslümanların kitaptan üst düzey fayda sağlaması ve bu faydanın da kalıcı olmasıdır denilebilir.

Köksal (1987a, 7) yazma usulünü şu şekilde açıklamaktadır: “*Vak’alarda, tek kaynak yerine birçok kaynağı sıralamakla ve kaynaklardan herhangi birinin taşıdığı fazla bir bilgiye işaret etmeden geçmemekle de vak’aların kaynaklara geçiş sırasını belirtmek ve böylece kitabıma kaynaklık vasfı kazandırmak istedim.*” Bu beyanıyla eserlerinde yalnızca kaynak ve haberleri konuşturmayı tercih ettiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca kısaca bahsedilen ya da tam açıklanmayan noktaları, uzun araştırmalar sonucu ortaya çıkarmaya gayret etmiştir. Ana kaynaklardan aldığı bilgileri korumak için şahsi fikirlerine de yer vermemeye çalışmıştır. (M. A. Köksal, 1987, 7). Bu tarzıyla Köksal’ın geleneksel tarzda olaylara yaklaştığı ve klâsik dönem İslâm tarihçileri gibi rivayetçi tarihçilik yaklaşımıyla eserlerini kaleme aldığı (İmamoğlu Gündoğdu, 2011,18) ifade edilmiştir. Köksal’ın Peygamberlerin sıfatlarına uymayan rivayetleri almadığını⁷⁴ reyini kullandığı ifade edilmiştir. Köksal eserlerinde Tevhid’i öne çıkardığı görülmektedir. Buradan hareketle yeni bir usul ortaya koyduğunu ve tercih ve takdir hakkını kullandığı ifade edilebilir⁷⁵. Reddiye eserinde olduğu gibi Köksal’ın zaman zaman eleştiri ve tenkitte bulunduğu da olmuştur.

Köksal birçok eserinde Kur’an’ı Kerîm’in bütün ilimlerin kaynağı olduğunu kabul etmektedir. Bu nedenle pek çok ayeti delil ve kaynak olarak kullandığını görülmektedir. Köksal’ın eserlerini yazarken kullandığı kaynaklar sırasıyla Kuranı Kerim, hadisler, İslam tarihi kaynakları, Harita, resim, plan, fotoğraflar, Yahudi ve Hristiyan kaynakları şeklinde tespit edilmektedir (Polat, 2000, 50-68).

⁷⁴ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

⁷⁵ Doç. Dr. Cafer Acar Kayseri Develi’de Yapılan Panel toplantısı; 28 Kasım 2022 saat 15.30 Develi Belediyesinin ve Erciyes Üniversitesinin Mustafa Asım Köksal’ı Anma Programın da yaptığı konuşmadan.

Köksal tarihi bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmiş, olaylardan ibret alınması gerektiğini, geleceğe ancak bu şekilde daha sağlıklı bakılabileceğini vurgulamıştır Köksal herhangi bir tarih anlayışını benimseyip, o doğrultuda eserler yazma gayretinde olmamıştır. O, ailesinden ve içinde yetiştiği çevreden aldığı İslâmî kültür ve anlayışın etkisiyle eserlerini telif etmiştir. Konularını Kur'an-ı Kerim'i ve İslâm'ın ana kaynaklarını temel alarak anlatması onun İslâmî bir kimliğe bürünerek olaylara ideolojik yaklaştığı anlamına gelmez. Köksal güvendiği kaynaklardan elde ettiği bilgiyi, herhangi bir tenkide tâbî tutmadan, hakkında hüküm vermeden geleceğe taşımaktadır (İmamoğlu Gündoğdu, 2011, 17).

Köksal'ın, az da olsa yorumlar yapmakla birlikte, özellikle ele aldığı konuya dair bütün rivayetleri verme suretiyle eserini geleneksel tarzda yazma usulünü kullandığı görülmekte ve üzerine yapılan çalışmalarda da bu ifade edilmektedir. İslam Tarihi yazımında Asım Köksal ve Şemsettin Günaltay'ın tarihçilik anlayışında benzerlikler olduğu görüşü ifade edilmiştir (Bilgin, 1987; C. A. Köksal, 2007,146).

Şemsettin Günaltay, *“Batılı tarihçilerin metotlarını incelemiş, onların yorum getirerek tenkitli tarih yazdıklarını, buna karşılık İslâm tarihçilerinin doğrudan doğruya olayları vermekle yetindiklerini yorum ve değerlendirmeleri okuyucuya bıraktıklarını, bu bakımdan Müslüman müelliflerce yazılan tarih kaynaklarının daha sağlam ve güvenilir olduğunu söylemiş, Batılı tarihçilerin İslâm Tarihçileri hakkındaki iddia ve ithamlarını reddetmiştir.”*(Kamil Şahin, 1999; C. A. Köksal, 2020, 200-201; Uzunöz, 2021, 17-18)

Egemen'e(1952, 29-30) göre insan ruhuna giden üç yol vardır. Bunlardan birinin dil olduğunu ifade edilmektedir. Dil kategorisinde değerlendirilebilecek Köksal'ın eserleri, bıraktığı tüm yazılar, otobiyografisi⁷⁶, videoları, kasetleri, sohbet videoları⁷⁷ ruhuna giden yollardan biri olarak kabul edilebilir. Bireylerin iç gözlem metodu ile kaleme aldıkları otobiyografiler, bugünden geçmişe bakış ile yazıldığıнын bilinci içerisinde değerlendirilmelidir. Yani her durum tam manasıyla aktarılamayabilir. Ancak bireyin kendi kurgusu olması hasebiyle yine şahsiyeti hakkında bilgi vermektedir. Eserinden yazara ulaşma konusunda İslam tarihindeki metodu da Din Psikolojisi anlamında ya da bakışıyla onun dindarlığını, Peygamber algısını vs. onun dine bakışını ortaya çıkarabilmektedir. Köksal, İslam Tarihi eserini tüm temel kaynakları kullanarak yazmıştır. Bu nedenle bu kitabı kaynak eser mahiyeti taşımaktadır. Köksal, zaten Reddiyeyi yazarken tüm İslam tarihi kaynaklarını taramıştır. Bu durum Köksal için bir altyapı oluşturmuştur. İşlerini itina ile yapmayı tercih eden Köksal'ın bu yönünü yakın

⁷⁶ Mustafa Asım Köksal'ın, bizzat kendi sesinden otobiyografik video kaydı, 06 Haziran 1998.

⁷⁷ Mustafa Asım Köksal'ın Pazar Sohbetlerinden video kaydı. Konu: Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslamiyet 7 Eylül 1997 (Kaza, kader)

akrabası şu şekilde ifade etmiştir; “İslam tarihinin on yedi on sekiz temel kaynağı var. Bu on yedi on sekiz kaynağın tamamını kullanıyor. Asım Köksal’ın böyle bir tarafı var. Hiçbir kaynağı ıskalamıyor.”⁷⁸ Ziya Paşa’nın, *Ayinesi iştir kişinin, lafa bakılmaz / Şahsın görünür rütbe-i akli eserinde* dizelerinde olduğu gibi Köksal’ın eserleri onun titiz, disiplinli, detaylara dikkat eden ve mükemmeliyetçi yapısını ortaya koymaktadır. ‘Oğlum, bizim yazdığımız daha önce yazılmış bir şey değil, daha önce böyle bir eser yok. Birçok hadis yazarları, büyük zatlar, Peygamber Efendimizin hayatını doğru bildikleri ve buldukları hadisi, kitaplarına koymuşlardır. Ama o koydukları hadise hangi zamanda, hangi vakitte, nerede, neyden önce, neyden sonra bu belli değildi. Bize, Peygamber Efendimizin hayatını kronolojik olarak, sırayla yazmak bizim vazifemiz oldu. Biz, ne yazdıysak, bir satır için bir hafta çalıştığımı biliyorum. Bir haftadır, ben, bu mesele buraya mı girer, yoksa buradan sonraya mı girer diye, bir haftadır arıyordum çok şükür, buldum ve koydum.’ dedi.”⁷⁹ Bu sözlerde Köksal’ın ilmi sorumluluk bilincinin ne kadar yüksek olduğunu ve iş ahlakını ortaya koymaktadır.

Köksal’ın ilmi çalışma yapmanın salih amel kategorisinde, ibadet olarak yazılacağına dair görüşünü Zeki Salih Zengin⁸⁰, Köksal ile Tepebaşında evinde yaptığı görüşmede akademisyenlerin yazıp, çizme işlerinde Allah rızası gözetilerek yapılırsa bu yazma, çizme, okuma, konuşma vs. tüm işlerin aynı zamanda birer ibadet olarak, yani Amel-i Salih⁸¹ olarak amel defterine yazılacağını söylediğini aktarmıştır.

Köksal, ilmini sohbet ve vaaz ile de aktarma gayretinde olmuştur. Ancak neşriyata daha fazla ağırlık vermiştir. Köksal K12’ ye konuyla ilgili şunları söylemiştir; “*Vaazda ulaştığın insan sayısı ile neşriyatta ulaştığın insan sayısı mukayese bile edilemez. Bir vaazda onlarca kişiye ulaşabilecekken neşriyatta binlerce kişiye bir meseleyi anlatabilirsin.*”⁸² Vaaz da yapmıştır ama neşriyata çok önem vermiştir, yazarken kim gelirse gelsin sorularına cevap vermiştir. Yani vaaz ederek değil, yazarak insanlara ulaşmayı tercih etmiştir. Bu çok genç bir yaşta neşriyatın önemini anlamış olduğunu göstermektedir. Hatta K11 de görüşmelerde bunu “... eserlerimizi okuyanlar irşat olurlar.” diyerek ifade etmiştir. Kendisine gelenlerin neşriyat yolu ile irşat olduklarını ifade etmiştir. İslam tarihi eserinin birincilik ödülünü almak için Pakistan’a gittiğinde oradaki akademisyenler; “*Hocam bunu kaç kişilik heyetle yazdın demişler. ‘Ben bir kişi tek başıma yazdım.’ demiş. Orada ki İslami İlimler Fakültesi hocaları*

⁷⁸ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

⁷⁹ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

⁸⁰ Prof. Dr. Zeki Salih Zengin Kayseri Develi’de Yapılan Panel toplantısı; 28 Kasım 2022 saat 16.00 Develi Belediyesinin ve Erciyes Üniversitesinin Mustafa Asım Köksal’ı Anma Programın da yaptığı konuşmadan.

⁸¹ Amel-i Salih; “iyi, güzel ve faydalı iş,” “Allah’ın rızasına uygun amel” demektir.

⁸² K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

inanamamışlar ‘Böyle bir eser bir kişiyle olmaz.’ demişler”⁸³ Bu anlatılanlar Köksal’ın kendisine neşriyat görevi verildiği kanaatinde olduğu görülmektedir. Bu bilinçle aynı zamanda ibadet addettiği görevini en iyi şekilde yapabilmek için çok disiplinli ve titiz çalıştığı ortaya çıkmaktadır. Ancak bu sayede bir heyetle yazılabilecek eserler ortaya koyabildiğini söyleyebiliriz. Çünkü hem Caetani’nin İslâm Tarihi’ndeki İsnad ve İftiralara Reddiye hem de İslam Tarihi eserleri devrin imkanları göz önünde bulundurulduğunda tek başına yazılması hayli zor eserler olarak değerlendirilmektedir.

Köksal’ın tarzını ortaya koyan bir hadiseyi, Yapıcı şu şekilde anlatmıştır: “Bir gün, Hz. Eyüp’ün vücuduna kurt düşme meselesi kendisine sordum. Tebessüm etti. ‘Düşmedi ki’ dedi. Hz. Eyüp’ün vücuduna kurt düştü herkes böyle bilmiyor mu, Nasıl düşmedi? dedim. Bana; ‘Ben bir rivayet alırken Peygamberlik vasfını esas alırım.’ dedi ve direk Peygamberlik sıfatlarını saydı; sıdk, emânet, ismet, tebliğ, fetâneti birde zükûret ekledi. Zükûret (erkeklik) Mâtürîdiyye de erkek olmak şart ya rivayetlere vururum. ‘Bir Peygamberin en önemli vasfı tebliğdir. Tebliğ vasfına aykırı bir hareket Peygamberde görülemez. Kurt düşen bir insan tebliğ yapamaz, iğrenç gözüktür. Eyüp peygamberin yaralarına kurt düştüğü Kur’an da yok Kurt düşmesi yorumdur. Hastalandığı var ama kurt düşmesi yok. Onun için Peygamberlik vasfını engelleyecek bir rivayeti almam. Nerde olursa olsun. Rivayet Peygamberlik vasfına aykırı ise ben o rivayeti almam.’ dedi.”(M. A. Köksal, 1999a, s. 13)⁸⁴

Yapıcı aynı bakış açısıyla Garanik vakasının da İslam Tarihinde yer almadığını bunu da kendisine sorduğunu ifade etmiştir. Asım Köksal: “Tevhid inancını zedeleyen, Tevhid inancına aykırı rivayetleri ben almam. Peygamberin sıfatları; Sıdk, emânet, ismet, tebliğ, fetânet ve zükûret şart...Peygamberlik sıfatlarından tebliğ vasfına aykırıdır. Peygamberliğinden düşmüş olur.”⁸⁵ Bu durum Köksal’ın her mesele ile ilgili kendi çıkarımlarını ortaya koyduğunu göstermektedir. Yapıcı bu durumu şöyle yorumlamaktadır: “Tarihçiler böyle seçmez ama Asım Köksal, kriter koyuyor rivayetleri seçerken. Dini bir hassasiyeti var. İslami bir kriter taşıyor dindarlık kriteriyle rivayeti seçmek çok doğru değil. Bir insanın ilim anlayışı, onun müminliğini de gösterir.”⁸⁶

Köksal, “ben, tevhidi ve peygamberliği zedeleyen bir rivayeti almam” diyerek kimliğinde birinci etkenin dindarlık olduğunu ifade etmektedir. Bu onun din anlayışını, duruşunu, tavrını göstermektedir. Bu bakışla paradigma ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

⁸³ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

⁸⁴ Prof. Dr. Asım Yapıcı Kayseri Develi’de Yapılan Panel toplantısı; 28 Kasım 2022 saat 15.00 Develi Belediyesi’nin ve Erciyes Üniversitesi’nin Mustafa Asım Köksal’ı Anma Programı’nı yaptığı konuşmadan.

⁸⁵ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

⁸⁶ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

Köksal'ın geleneğe vakıf olduğunu ancak dini bir hassasiyet taşıdığı görülmektedir. Yapıcı, Köksal'ın bu tavrını şu şekilde yorumlamıştır: “...İslami bir kriter taşıyor. Bir insanın ilim anlayışı, onun müminliğini de gösterir. Geleneği bilmesine rağmen değiştirmiş kendine direkt bir paradigma geliştirmiş. Tarihçileri eleştirebilir. Böyle tarihçi olmaz diyebilir. Ancak rivayetleri alırken o konularda İslamiyet'in, peygamberin, tevhidin zarar görüp görmediğini dikkate alıyor. Bu da aslında onun dindarlığını gösteriyor. Eserden şahsa gitmek istiyoruz. Eser onun dindarlık anlayışını ortaya koymaktadır.”⁸⁷ Köksal, “Ben, tevhidi ve peygamberliği zedeleyen bir rivayeti almam” sözü ile dindarlık anlayışının temelini Kur'an ve sünnetin oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Yapıcı, Köksal'ın şiirlerinde de “İslam Tarihi” eserinde olduğu gibi olabildiğince kendini ortaya koymadan, ayet ve hadisleri konuşturma gayretinde olduğunu söylemiştir. Örnek aldığı Akif'in de kendini ön plana çıkarmadığına vurgu yaparak geleneği şu şekilde ifade etmiştir: “Osmanlı geleneğidir; en iyi öğrenme usulü, tarzı, yöntemi nesir değil nazımdır. O yüzden Ahmet Yesevi' den başlayarak M. Akif Ersoy'lar kadar Osmanlı geleneği yani bizim geleneğimiz budur. Kısa kısa şiirler yazıp, onu ezberlettiğiniz zaman öğrenme gerçekleşmektedir. Şiirle öğretmek kolaydır. Özlü sözlerle nasihat etmek, yazmak çok büyük yetenek, gerçek bir yetenek”⁸⁸

Köksal'ın eserleri hakkında Zeki Salih Zengin⁸⁹ şunları ifade etmiştir; “Rahmetli Asım Köksal Hocanın eserlerinde şunu gördüm; Gençlere ya da halka yazdığı kitaplarda, bir defa konuyu son derece sade herkesin anlayabileceği bir şekilde ele alıyor. Hocanın şairliği de olduğu için ifadesinin seviyesi oldukça yüksek. Hitap kabiliyeti ve dini bilgiyi gayet sade, açık, anlaşılabilir şekilde intikal ettirmiş”. İnanca, itikada, ahlaka dair bilgileri gayet açık, anlaşılabilir bir şekilde ifade etmesi bilgi birikimi yanında yeteneğini de ortaya koymaktadır.

Türkiye'deki birçok çocuğun, Peygamber efendimizle ilgili ezbere bildiği meşhur;
Beş Yüz Yetmiş Bir'de / Bir güneş doğdu: / Adı Muhammed'di / İlk sözü ümmetti
Babasıydı Abdullah / Annesiydi Amine / Süt annesi Halime / Doğdu Cennet evine
Bastı altı yaşına / Kaldı bir tek başına / İnci gibi annesi / Üzüntüler boşuna
Hak dindirdi her yaşı / Dedesiyle amcası / Hemen kanat gerdiler / Büyüdü gül goncası
Kırk yaşına gelince / Peygamberlik verildi / Allah birdir deyince / Putlar yere serildi
Beş Yüz Yetmiş Bir'de / Bir güneş doğdu: / Adı Muhammed'di / İlk sözü ümmeti

⁸⁷ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

⁸⁸ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

⁸⁹ Prof. Dr. Zeki Salih Zengin Kayseri Develi'de Yapılan Panel toplantısı; 28 Kasım 2022 saat 16.00 Develi Belediyesinin ve Erciyes Üniversitesinin Mustafa Asım Köksal'ı Anma Programın da yaptığı konuşmadan.

Selam sana nazlı Nebi / Selam sana göz bebeği / Mevla'nın kudretiyle selam
Selam sana Nur-i dilara / Selam sana Hak Habibi / Rahman'ın kudretiyle selam
Selam sana Andelib-i Zi-Şan / Selam sana Muhammed'im / Cebrail'in yüreğiyle selam
İbrahimce selam / Rahimce Gafurca selam / Selam sana ey yetimler padişahı
Selam sana Ahmed-i Nefes-i Yar / Eyyüpçe selam / Selam sana ya Nebiyallah
*Selam sana ya Habiballah / Selam sana ya Rasullulah / 571 de Bir Güneş Doğdu ...*⁹⁰

Şiirin Mustafa Asım Köksal'a ait olduğunu ancak ders kitaplarında şiirlerinin anonim olarak yer aldığı görülmüştür. Torununun da ifade ettiği; “... yazarı için Anonim yazıyor. Yazdın bari mübareğin ismini de yaz.”⁹¹

Yapıcı'nın ifadesiyle; “1990'lara kadar Din Kültürü kitaplarında ilkokul dörtte, beşte Asım Köksal'ın şiirleri yer alırdı. Bir ara kendi Din kültürü kitapları da yazdı. Onun şiirleri sonra da çok kullanıldı. Besmele şiiri, Peygamberimiz şiiri vs. Bunlar çok kullanılıyor.”⁹² Köksal'ın kaleme aldığı şiirler hala çocuklara öğretilmeye devam etmektedir.

Hayrettin Karaman, Köksal'ın ilmihal çalışmasını Türkiye ilmihal geleneğinde önemli bir dönüm noktası olarak gördüğünü belirtmiştir. İnsanların, gençlerin değiştiği bir zamanda gençlerin anlaması için anlaşılır olmak adına gayret göstermesini takdir ve takip ettiğini ifade etmektedir. “Gençlere İlmihal” kitabıyla şiir ile ilmihal yazarak insanlara ilmihali sevdirdiğini düşünmektedir (C. A. Köksal, 2007, 304-305). Buradan hareketle Köksal'ın eğitim metodunun şiirler, hikayeler ve fıkralarla öğretmek olduğunu söyleyebiliriz.

Köksal hakkında Hayrettin Karaman: “Ben, M. Asım Köksal'ı özü değişmemiş bir yeni olarak görüyorum. O haddizatında muhafaza edilmesi lazım eden bir insandı. Ama bu arada muhafaza edilmesi lazım gelmeyen eskimişse, artık kullanışsız geleni sonuna kadar muhafaza hale gelmişse ve zaten din de onu muhafaza etmemizi istemiyorsa, değiştirebilen bir insan olarak gördüm. Yazıp çizdiklerinin de bir kısmı savunmaya yönelikti. Bazıları bu savunmacılığı olumsuz olarak değerlendirir. Ben öyle düşünmüyorum. Yerine göre, hücum varsa savunma da olmalıdır. Hücum haksızsa mutlaka savunma olmalıdır... Sîret çalışması onun en önemli çalışmasıdır. Çünkü Rasûllah'ın örneği şuuru, bilincini kaybeden bir Müslüman fert, ister avam-ı nasdan olsun ister âlim olsun, ister İslam filozofu olsun, ister İslam fakihî olsun, ne olursa olsun, ne kendisi iyi bir Müslüman olabilir, ne de Müslümanlar için rehber olabilir. O halde orada bir nirengi noktasıdır Efendimiz (s.a.s). O, o nirengi noktasını bu çağda ve

⁹⁰ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

⁹¹ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

⁹² K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

Türkiye’de yaşayan insanlar için uygun olan bir yerine yeniden dikmiştir.” (C. A. Köksal, 2000, 308-309)

Ahmet Yüksel Özemre: *“Rahmetli Asım Köksal Beyefendi, dinler tarihi alanında derin ihtisas sahibi bir âlimdi. Bu yüzden de onun bu konulardaki her çalışması, uluslararası camiada birer referans eser sayılmaktadır.”*(C. A. Köksal, 2020, 377)

Bekir Topaloğlu: *“Bir insanın kaleme aldığı eserler onun sîretinin aynasıdır. Mustafa Asım Köksal, ömrünü milletine, milletin en değerli serveti olan dinine adanmış bir insan. Kaleme aldığı eserler hem herkes tarafından rahatlıkla okunup anlaşılacak sade bir dil, açık ifade ve akılcı bir üslupla örülmüş, hem de ilmî seviyeyi korumuştur. Şiirleri ve ‘Peygamberimiz’ adlı kitabında kullanılan imanlı, şuurlu, duygulu ve ölçülü anlatım onun samimiyet ve ihlâsının belgesini oluşturur...”* (C. A. Köksal, 2000, 313-314)

Mahmut Toptaş: *“Cumhuriyet döneminde yazılan en önemli dört eser say deseler ben: 1. Elmalılı merhumun Tefsiri, 2. Ahmed Naim ile Kâmil Miras’ın Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, 3. Ömer Nasuhi Bilmen’in Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu, 4. Asım Köksal’ın İslâm Tarihi derim.”* (C. A. Köksal, 2020, 378-379) İfadeleri Köksal’ın çalışmalarına olan bakışı ortaya koymaktadır.

Dinler tarihçisi talebesi hocasını ilmi yönü ve tasavvufi yönünü şu şekilde tarif etmiştir: *“Asım Efendinin iki yönü vardı. Bir bilim adamı yönü bir de tasavvuf yönü. Tasavvufta sohbetle insanları irşatla görevli gibiydi ama Asım Efendi sohbetine katılan insanlara çok fazla bir takım tarikatla ilgili bir şeyler söylemezdi. Gelene gidene tamamen sahabenin hayatından, Peygamberlerin hayatından, Peygamberimizin hayatından örnekler verir. Hiç kimseyi üzmeden derin konulara dalmazdı. Derin konuları genellikle bilim adamı sıfatını taşıyan kişiler kendisine ziyarete geldiğinde söylerdi. Çünkü o konularda ciddi manada bir birikimi vardı. Kendisini niye bunu başka yerlerde başka zaman söylemiyorsunuz? dediğimde, ‘Seviyeyi dikkate almak mecburiyetindeyiz.’ Der bu konuya çok hassasiyet gösterir, dikkat ederdi.”* ⁹³Talebesinin ifadeleri iletişim dili olarak her insana seviyesine göre hitap ettiği görülen Köksal’ı; *“Adeta muhatabın fenomenolojik alanına dikkat eder ve hedef kişinin dini ve manevi ihtiyaçlarını entelektüel seviyesine göre ayarlardı.”*⁹⁴ şeklinde tarif etmesi ilmi kişiliğinin farklı yönlerine dikkat çekmektedir. Köksal bildiğini aktarma konusunda muhatabına göre şekil alan esnek yapısını göstermenin yanında hangi konuyu ne seviyede verebileceğinin ya da

⁹³ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

⁹⁴ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

karşındaki alma kapasitesine göre ayarlama marifetini de göstermektedir. Gözlem yeteneğinin yanında mütevaziliğini de ortaya koymaktadır.

Torunu dedesinin maddi manevi ilim talebesine yardımda bulunduğu dair vefatı ve sonrasında haberdar olduklarını ve hala duyumlar aldığını ifade etmektedir. Görüşme de verilen bir örnek: *“Mehmet Görmez, Diyanet İşleri Başkanırken bir görüşmemiz oldu. Görmez; ‘Benim Hocamla çok özel bir anım var. Evin üstündeki Tepebaşı Camisine Ankara İlahiyatta öğrenciyken görevli olarak gelmiş... ‘Geldim, namaz kıldırıldık, Kur’an-ı Kerim okudum. Asım Hoca gözüme baktı, ‘Senin vaktin var mı evladım. Eve geçelim biraz sohbet edelim seninle’ demiş. ‘Geldik, çıktık cennete düşmüş gibi olduk. Bütün kaynak kitaplar orda, hatta Vâkıdî’nin Meğâzî’si, bizim de tam ona ihtiyacımız var. Piyasada da bulamıyoruz.’ 80’li yılların ilk başı cunta dönemi. ‘Yemek hazırladı. Beraber yemek yedik. Baya bir vakit geçirdik. Hocam, bu kitaba bizim çok ihtiyacımız var. Bundan istifade edebilir miyiz?’ demiş. ‘Benim de kaynak kitaplarımdan birisi bu ama al bir hafta üç gün beş gün işini gör geri getir. Ya da fotokopisini al geri getir.’ dedi. O şekilde çalışmaya başladık...’ şeklinde anlattı.”*⁹⁵

Torunu dedesiyle kaldığı geceler Köksal’ın kuş uykusu gibi uyuduğunu gece arada kalkıp odasında bir şeyler yazıp geldiğini tekrar yattığını gece yine kalkarak çalışma odasına gidip bir şeyler yazıp notlar aldığını ve tekrar geri yattığını ifade etti. Ne yaptığını sorduğunda Köksal şu cevabı vermiştir: *‘Ben hiçbir satırı kendi şahsi fikrimle yazmadım. Bazı konularda takıldım, bir hadise bir kaynakta bir şekilde rivayet olmuş başka bir kitapta değişik rivayet oluyor. Aynı hadise başka bir kaynakta daha değişik geçiyor. Kitabıma hangisini yazayım? İçimden geçer şunu mu yazsam diye ama hadi öyle değilse mesuliyeti var. Mesuliyetten dolayı hep çekindim. Her böyle takıldığımda, gece manevi alemde doğru kaynak şu diye gösterildi. Mutlaka gece bana manen işaret edilir şurayı yaz onun haricinde bir tek satır yazmadım. İhtilafa düştüğümde hangisini yazsam hangisi doğru sıkıntılınsam gece yattığımda mutlaka bana o sıkıntıyla ilgili bir yol gösterilirdi. Ben de ona göre yazardım.’* Rüyasında, bir gün Peygamber Efendimizi görüyor ve orada Peygamberimizin övgülerine mazhar olduğunu *‘bizim hayatımızı en iyi yazan, en iyi eseri yazan yazar’* diye dedemi takdim ettiğini anlatmıştı.⁹⁶ Başka bir torununun benzer bir ifadesi de şu şekildedir: *“Dedem, uğraşır gece en son rüyasın da bile yardım aldığını söylerdi. Bize kaç sefer yardım aldığını anlattı. O kadar titizdi ama iddiacı da değildi. Maksat doğru neyse o, zaten kendisi doğruyu bulmak için uğraşıyor.”*⁹⁷

⁹⁵ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

⁹⁶ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

⁹⁷ K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

Köksal'ın hafızasının kuvvetli olduğuna dair anlatılan birçok örnek olaydan birkaç tanesi şu şekildedir: *“Hafızası çok iyiydi. Otuz metre kare bir oda düşünün. Yerden tavana kadar dört duvarı kitap dolu bir cam açık. Merdiveni vardı onunla çıkardı. Bazen kendi çıkamaz kızım şuraya çık, şu rafın, üçüncü kitabını çıkart. Onuncu sayfayı aç. Kitapları sayfasıyla cildiyle ezbere bilirdi. Ben size seksenli yaşlarını anlattım. Yetmiş, seksen yaşı arasında dahi hafızası çok iyiydi. Hiçbir şey unutmazdı. Kütüphanesinde ki kitapların hepsi hafızasındaydı.”*⁹⁸

*“Kitaplarını kurcaladığımızda da bunu bilirdi. Kitaplığında bir tane kitabın yerini değiştirsek bunu bilirdi, Bir gün, kitapların yerlerini nasıl hatırlıyorsun? Dedim. ‘Oğlum bütün kitaplar kafamda, belli bir sistematığe göre yerleşmiş, oradan biri çıksa başkası yerleşse ben onu biliyorum.’ dedi. Bizlere farklı şiirler de okurdu. Bizim elimize vermezdi. O şiiri kütüphanede, odanın üç duvarı kitaplık, gider bir tane kitabı çeker, içinden alır o şiiri okur ondan sonra biz odayı terk ettikten sonra başka bir kitabın içine koyar. O kadar kitabın arasında yüzlerce kitap var, hangi kitabın içine koyduğunu unutmazdı! Bir soru sordun o soruyla ilgili ‘falan eserim falan sayfasında şöyle yazıyor.’ Söyler gidersin bakarsın aynen öyle o sayfada o bilgi var. Böyle hafızası güçlüydü.”*⁹⁹

Köksal'a sorularını iletmek için gelenlerin daha sorularını sormadan sohbetin içinde cevap verdiğine dair anlatılanlardan birkaç örnek şu şekildedir: Talebesi; *“Bir gün sohbet çıkışı ayakkabıları çeviriyorum, biri çıkarken Mustafa Asım Köksal'a ‘Size bugün çok soru sordular sizi yorduk.’ dedi. Hocamız da ona, ‘Cenabı hak onlar gelmeden ahvallerini iletiyor. Sukut etseler, bekleseler, alacaklar, cevabını bulurlar.’ dediğine şahit oldum.”*¹⁰⁰

Torunu; *“Toplanıyorduk, soruları yazıyoruz, soru soralım diye geliyoruz, oturuyoruz oraya, bir sohbet oluyor ve siz soruları sormadan hepsinin cevabını veriyor. Son zamanlarıydı, Amerika'daki arkadaş soruları var. Ben arkadaşla çok bilinci yerinde değil dedim. ‘Sen neden bahsediyorsun?’ Kafamda iki tane soru vardı. Keşke hocam sağlıklı olsa da şu iki soruyu sorsam diyordum. Hiçbir şey yokken ben odadan içeriye girer girmez. O iki soruya tak tak arka arkaya cevap verdi. Elini öpmek zorunda kaldım.’ dedi. Doktorlar, bilinci çok açık değil demişti. ‘Benim iki tane müşkülüm vardı. Ben sormadım. İkisini de yüzüme söyledi.’ dedi.”*¹⁰¹

Torunu sorusu olan arkadaşıyla Ankara'ya gelirler, *“Gittik dedem yalnız oturuyordu, oturduk, konuştuk. Arkadaşımın soruları var, biz onun için geldik dedim. ‘Tamam kızım’ dedi.*

⁹⁸ K4, Kişisel Görüşme, 4 Kasım 2023

⁹⁹ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁰⁰ K14, Kişisel Görüşme, 17 Şubat 2024

¹⁰¹ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

Sohbete başladı. Sorularını ben de bilmiyorum. O da sormadı. Dedemin sohbeti bitti. Sorularını sorsana dedim. ‘Sormama gerek yok hepsini cevabını verdi.’ dedi.”¹⁰²

Torunları; “Birileri, ‘Hocam sen yorulma işte daktiloları yapalım.’ derdi. Bir Numan bir de Dursun Bey, kendisi TRT’ de daktilograftı, o geldi, yazayım dediler. Dedem, çalışamadı 3-5 gün yaptı. Olmuyor, ben tekrar ona bir daha uğraşıyorum. İki zahmet oluyor. Benden çok yanlış yapıyorlar.’ dedi.”¹⁰³ Katılımcıların çoğu Köksal’ın disiplinli ve titiz çalıştığını ifade etmişlerdir. Torunu; “Bizim olduğumuz bir ortamda ‘Asım Hoca fıkıhçı değil, o anlamaz.’ anlamın da bir şey söylediler. Ben de dedeme, ‘Dede bir ortamda konuşurken Asım Hoca Tarihçi, Fıkıhçı değil.’ dediler dedim. 2Oğlum, keşke şöyle deseydin. İslam Tarihi 18 cilt Peygamberimizin Hayatı içerisinde İslam’ın her şeyi var. İslam’ın, Fıkıhı var, Sünneti var, Tefsiri var, Hadis İlmi var. Her şey var içerisinde.’ dedi.” Bu cevabından hareketle ilminin gerektirdiği bilgi birikimine sahip olduğunu ve çalıştığı alanının kapsayıcı bilgi birikimi sahip olmadan yapılamayacağını farkında olduğunu göstermektedir. Araştırmacı yanına da dikkat çeken talebesi; “Asım Efendi sıradan bir ilim adamından da farklıydı. İşin manevi boyutlarını düşünüyordu. Ama körü körüne tamam kaynaklarda bu var, buna da itibar edelim diyerek onlara da teslim olan bir yapısı da yoktu. Araştırmacı bir niteliği vardı.”¹⁰⁴ şeklinde ifade etmiştir. “Nasreddin Hoca’dan anlatırdı. Ama temel anlattığı şeyler, bizim anladığımız manada Abdülkadir Geylani Hazretlerinden, Bahaüddin Nakşibendi Hazretlerinden veya ondan önceki din ulularına yönelik bir şey anlattığına ben hiç şahit olmadım. O dönemlerde, genellikle asrı saadet, Peygamberimizin hayatı, sahabe-i kiramın hayatı, mezhep imamlarının hayatından anlatırdı. Hep şuna da dikkat ederdi. İctihat kapısının neredeyse kapandığını, zira günümüz ulemasının çok fazla bir şey üretmediğini, mezhep alimlerinin hepsinin hadis ve Kur’an hafızı olduğunu, hata yapmalarının neredeyse imkânsız olduğunu, bunun yanında kendisinden sonra gelenlerin müçtehit, dinde müçtehit, ilim de müçtehit gibi, onların kategorilerini çok iyi bilmiyorum, sınıflara ayrıldığını, en son İbn-i Âbidin’in¹⁰⁵ Mukallidi Mask denilen bir konumda olduğunu, ondan sonra da zaten içtihat yapabilecek durumda kimsenin kalmadığını söylerdi.”¹⁰⁶ bu anlatılanlardan Köksal’ın fıkhi bilgisinin fıkıh ilminde yorum yapacak kadar yeterli olduğunu ifade edebiliriz.

¹⁰² K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁰³ K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023/K9, Kişisel Görüşme, 18 Aralık 2022

¹⁰⁴ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

¹⁰⁵ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseyni ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836) Son dönem Hanefi fakihlerinin önde gelenlerinden.(Özel, t.y.)

¹⁰⁶ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

Talebesi; *“Asım Efendi’nin Ahmet Hamdi Aksekili, Şerafettin Yaltkaya, Hasan Hüsnü Erdem, Rifat Börekçi’yle hatıraları var. Diyanet İşleri Başkanlarının tamamı ile ilişkisi var. Din İşleri Yüksek Kurulunda bir şekilde yazılması gereken yazıların pek çoğunu kaleme alan Asım Köksal’ın kendisidir. İslam Tarihini yazmasının ve Caetani’ye reddiye yazmasının sebebi de Ahmet Hamdi Aksekili çünkü Ahmet Hamdi Aksekili Leon Caetani’nin kitabını okuyor. Kitabın kenarlarına yalan söylüyor, vicdansız, şerefsiz, namussuz, kafir, böyle değil, aslı şu, falan filan not düşmüş. Ama bakmış ki bu notları başka okuyan yok veya o kitabı kim okursa o görüyor. O zaman bunun kamuya ulaştırılması lazım diyor.”*¹⁰⁷

Yapıcı, Köksal’ın eserlerine dair; *“1941’de Peygamberlerin Hayatları manzum olarak kısa kısa alıyor. Bu eserler özellikle; Peygamberler ve Peygamberimiz adlı eserler eğitim öğretim temelli eserlerdir. Çok ta güzeldir, mesaj böyle verilir. Bizim geleneğimizde öğrenmenin en iyi yollarından birisi şiidir. Çünkü toplumumuz şifahidir, şiir akılda kalır. Onun için Mehmet Akif’ler, Ziya Gökalp’ler, Mehmet Emin Yurdakul’lar falan her şeyi şiirle anlatmak isterler. En temel şey Destanlarımız şiirle gelir vs.”*¹⁰⁸

Yapıcı, çocuk şiiri yazmanın çok zor olduğunu ifade etmektedir. Köksal’ın çocuk şiirleri için şu ifadeleri kullanmıştır; *“Çocuklara ne güzel öğretmiş. Bakın çocuk dilinde şiir yazmak muhteşem bir şeydir. Türkiye’de ender kişiler vardır. O kadar azdır ki herkes yazamaz beceremez.”*¹⁰⁹ Besmele şiirinden bazı beyitler şu şekildedir;

Allah’tır ilk sözümüz, /İman dolu özümüz...Uyanırken her sabah, /Derim hemen Bismillah! / Bir şey yerken, içerken/Kitabımı açarken... Çekerim hep Besmele, /Unutmam bir kez bile, /Yönelirim Rabb’ime / Kuvvet gelir kalbime... Düşürmem hiç dilimden, /Allah tutar elimden”(M. A. Köksal, 1999, 13)

¹⁰⁷ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

¹⁰⁸ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

¹⁰⁹ Prof. Dr. Asım Yapıcı Kayseri Develi’de Yapılan Panel toplantısı; 28 Kasım 2022 saat 15.00 Develi Belediyesinin ve Erciyes Üniversitesinin Mustafa Asım Köksal’ı Anma Programın da yaptığı konuşmadan.

3.2. Mustafa Asım Köksal'ın Şahsiyeti ve Dünya Görüşü

3.2.1. Ahlâkı ve Şahsiyeti

Şahsiyetin temel bileşenleri genel olarak *kalıtım ve çevre* şeklinde kabul edilmiştir. Psikolojide hâkim olan görüş kişiliğin genetik ve çevresel faktörlerin karşılıklı etkisiyle oluştuğudur. Kişiliğin bileşenleri olarak iki kavram mizaç ve karakter öne çıkmaktadır. Mizaç, doğuştan getirdiğimiz duygu durum kalıpları, karakter ise çevreyle ilişkiler sonucu kazanılan davranış kalıpları olarak tanımlanabilir. Cüceloğlu (2019,84), kişiliğe kalıtım yolu ile geçen zekâ, duygusal yatkınlık, algı keskinliği vb. unsurlar bireyin temel eğilimlerindeki alt ve üst sınırları belirlerken çevre olanaklarıyla kazanılanlar davranışların nerede gerçekleşeceğini belirlediğini ifade etmektedir. Kişiliği etkileyen çok fazla unsur bulunması ve bu unsurların etki oranlarındaki farklılıklar her bireyin yaşam süreci içerisinde oluşan ve gelişen şahsiyetinin farklılığını ortaya koymaktadır.

Beyazyüz'e (2016, 105-110)göre bir kimsenin biyolojisi gibi psikobiyoğrafisi de doğumundan önce başlar. Atalarının özellikleri, içinde doğduğu ortam ve bu ortamı şekillendiren etmenler, ebeveynlerden aldığı maddi ve manevi miras, anne babanın çocuktan beklentileri ve doğacak bu çocukla ilgili duygu ve düşünceleri, doğacak çocuğu bekleyen görev ve sorumluluklar ve buna benzer birçok etmen bireyin kişilik gelişiminde oldukça önemli bir rol oynamaktadır.

Kişiliğin oluşmasında ve gelişmesinde fitrat, bebeklik ve çocukluk döneminde aile ve sosyal çevre içinde gerçekleşen ilişki ve etkileşimler, anne-baba tutumları, ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyi, ergenlik dönemi arayışları ve bunalımlar, eğitim-öğretim süreci ve zamanın ruhu, model ve ilham alınan öğretmenler, dinî ve manevî önderler, şairler ve yazarlar etkilidir (Yapıcı, 2021b, 35). Köksal'ın kişilik gelişim sürecinde etkin olan bu unsurlar onun hayattaki seçimlerinin ve yönelimlerinin dini eksende şekillenmesine zemin hazırlamaktadır.

Beyazyüz'e (2016, 11) göre bir fikir adamını tam anlamıyla anlamak için sadece hayat öyküsü yeterli değildir. Ayrıca ataları, dünyaya geldiği topraklar, onu yetiştiren aile ve toplum, yaşadığı ülkenin ve dünyanın o dönemdeki durumuna da bakılmalıdır. Üstelik bu unsurların önemli bir veri kaynağı olarak dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre bir fikir adamını, yaşadığı toplumdan farklı kılan özellikleri bu unsurlar belirlemektedir. O kadar önem atfeder ki bu şahsiyete değer biçebilmek için öncelikle bu farklılığın tespit edilmesi ve ortaya çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir.

Yapıcı, Köksal'ın kişiliğinin oluşumu hakkında şunları ifade etmiştir; *“İnsanın kişiliğini çok şey etkiler. Merhumun kişiliğini de çok şey etkiliyor. Bunlardan birisi fitrat, en temiz yapımız, bu mevcut ama bu fitrat toprağa atılan bir tohum gibidir. Fitrat bir tohum düşünelim o meyveye durma özelliği var. Ama toprak nasıl olacak, o toprak onu geliştirecek mi? Filizlendirecek mi?”*¹¹⁰ Bu sözleriyle fitrat ve çocukluk dönemindeki sosyal çevrenin fitrata etkisine dikkat çekmektedir. Çocukluk döneminde aile ve sosyal çevre içindeki ilişki ve etkileşimlerin şahsiyetin oluşumunda ki etkileri üzerinde durulması gereken bir husustur.

Pir Velioğulları olarak bilinen tasavvuf ehli bir aileye mensup olan Köksal'ın çocukluğuna dair kendi ifadeleri ile şu şekildedir;

“Ben Kayseri’de çocukken dedem elimden tutar camiye namaza götürürdü. Dedem kadiri dervişlerinden, bir hayli ilerlemiş takva ehli bir kimseydi. Beni çok severdi. Yine bir gün Ramazan günü, elimden tutup beni teravih namazına götürdü. Henüz namaz başlamamıştı. Vaaz ediyordu. Dedemin yanı başında oturuyordum. Bir ara gözüm dalmıştı. Yemyeşil, çiçeklerle bezenmiş bağların içine uçtum. O kadar güzeldi ki, beşer lisanı ile anlatmak imkansızdı. O güzelliğin içinden ayrılmak istemiyordum. Tekrar tekrar gözlerimi kapatıyor, aynı güzellikleri görmeyi ümit ediyordum. Namaz kılarken devamlı ağlıyor, namazda çok huzur duyuyordum...” (Cebecioğlu, 2004, 156-157) Bu ifadelerden hareketle fitratından gelen manevi kapasitesinin yeşerebileceği bir toprakta filizlendiği yorumunu yapabiliriz. Taklit ve tekrar ile başlayan sürecin tahkike ulaştığını göreceğiz.

Yavuz (1987, 39-43), çocuğun dini inanca hazır ve kabiliyetli olduğunu, hatta ruhunda inancın yerleştirilmiş olarak doğduğunu, bunun küçük yaşlarda Tanrıya olan ilgi ve merak olarak davranışlarında da gözlenebildiğini ifade etmektedir. Çocuk ilk defa genel eğitimle olduğu gibi dinî tecrübe ile de doğrudan doğruya ailede karşılaşır. Eğer çocuğa din eğitimi verilirse onda dinî inancın oluştuğu ve geliştiği görülür. Buna göre ailede çocuğun dini anneden, babadan, büyükbaba veya büyükanneden kaynaklanabilir (Yavuz, 1987,46). Köksal çoğu çocuk gibi din eğitimi ile ailede karşılaşmıştır ve onun dinini besleyen ilk kaynağın dedesi Yakup Efendi olduğu söylenebilir.

Yavuz (1987, 62-70), çevresel faktörlerin etkileme derecelerinin farklılık arz edebileceğini ifade etmektedir. Aile fertlerinden başlayarak anneler, babalar, nineler, dedeler, vb. takip etmektedir. Bundan sonra, aile içinde ve dışında oluşan, dini, ahlaki ve kültürel atmosfer içinde çocuğun müşahedeleri, çocuğun dinlediği ya da kendisine anlatılan dini

¹¹⁰ Prof. Dr. Asım Yapıcı Kayseri Develi’de Yapılan Panel toplantısı; 28 Kasım 2022 saat 15.00 Develi Belediyesinin ve Erciyes Üniversitesinin Mustafa Asım Köksal’ı Anma Programın da yaptığı konuşmadan.

konular, eğitici ve öğreticilerin katkısı, arkadaşlarının etkisi ve çocuğun tabiat olayına karşısındaki gözlemleri gibi unsurlar sıralamıştır. Aileden başlayarak aile içinde ve dışında oluşan, dinî, ahlaki ve kültürel atmosfer içinde çocuğun edindiği gözlemleri çocuğun dinî gelişiminde ki etkisine ve konunun önemine dikkat çekmektedir (Yavuz, 1986,139).

Erikson, psiko-sosyal gelişim teorisine göre kişilik, birbiri ardınca gelen bir hiyerarşi takip etmekte ve her evrede yaşanan krizler kişiliğin oluşumunda birer dönüm noktasıdır (Köse - Ayten, 2014,62). Erikson'un temel güvene karşı güvensizlik adını verdiği bebeklik dönemi fitratta olanın açığa çıkabilmesi için önemlidir (Yapıcı, 2016,99). Köksal'ın kişiliğini anlama açısından annesi Döne Hanım'ın üç erkek çocuğunu eşi olmadan büyütüp evlendirmesi, babası Hafız Mehmet Edip Efendinin Köksal'ın doğumuna yakın çalışmak için Arjantin'e gitmesi üzerinde durulması gereken durumlardır.

Yapıcı (2021b, 37), Köksal hakkındaki çalışmasında bu konuyu şu şekilde ifade etmiştir; *“Yoğun bir hasret ile özlemini çektiği babasının yanında olmaması yani babasızlık travması Mustafa Asım Köksal için zor ve meşakkatli olsa da mevcut durumu anlamlandırmada dinî referansları kullanması onu ruhen rahatlatıcı bir işlev üstlenmektedir. Bu anlamda onun kendisini Hz. Peygamber'in babasız büyümesine benzettiğini görmekteyiz. Muhtemelen bu durum Mustafa Asım Köksal'ın hem Hz. Peygamber'e olan ilgi ve iştiafında hem de İslam tarihine odaklanmasında etkili olmuş olabilir”*. Burada bahsi geçen baba hasretinin yanında buna bağlı yokluk ve mahrumiyetler de Köksal'ın hayatını zorlaştıran etmenlerdendir. Babası çok ilerleyen yaşlarında Türkiye'ye gelmiş ancak kısa süre sonra vefat etmiştir. Köksal otobiyografisinde¹¹¹ aileden gelen Hafızlık geleneğini devam ettiremediğini şu sözlerle ifade ediyor; *“...Maalesef hafızlığım yoktur.”* Bu sözünden hareketle babası gibi hafız olmamasından müteessir olduğunu çıkarabiliriz. Babasızlık sadece baba hasreti boyutuyla etkilememiştir. Babanın çocuk için gerekli olan ve beslemesi gereken tüm alanlar boş kalmaktadır. Bunu biraz dedesi doldursa da dedesi Köksal çok küçükken, daha beş yaşındayken vefat etmiştir. İlerleyen süreçte de Peygamber ile aralarında bir benzeşim kurduğu, onu rol model aldığı kendi karakterine ve kişiliğine bu şekilde yön verdiği görülmektedir.

Köksal'ın şahsiyetinin oluşum ve gelişim sürecini Yapıcı şu şekilde değerlendirmiştir; *“... dedesi ehli tarik yanında beraber zikirlerle götürüyor. Aslında Tasavvuf ile ilgili daha kişiliğinin şekillenmesinin ilk aşamalarında bir şeyler alıyor. Burada çok önemli bir nokta var. Köksal ilmî olarak ta kendisini geliştirmek istiyor. Kafasında çeşitli şüphelerde oluşuyor. Kaynaklar da şüphelere düştüğünü söylüyor. Kendisi hatıratında da nihayetinde arıyor*

¹¹¹ Mustafa Asım Köksal'ın, bizzat kendi sesinden otobiyografik video kaydı, 06 Haziran 1998.

hocalara gidiyor, cevap arıyor. Kafasında ki şüphelerini gidermek için büyük adamların şüphesi de büyük olur. Aliya İzzet Begoviç'in hayatına bakın gençliğinde çok ciddi şüpheleri vardır. Onları oturtup, netleştirip, tahkike getirip oradan zevke doğru gittiği görülüyor.”¹¹²

Develi'de 28 Kasım 2022 yapılan panelde konuşmacılardan Yapıcı, Köksal'ın eğitim mücadelesini, vazgeçmeyişi şu şekilde ifade ediyor; “...Develi müftüsü İzzet Efendiden “Mukaddimat-ı Ulum” eğitimi alıyor. Fakat aldığı eğitim yetmiyor. Ancak para yok, kitap alacak imkân da yok. Kitapçılara gidiyor ya orada okuyor ya da emaneten okuyor geri veriyor. Yani bir okuma iştiağı var. Bilgiye ve okumaya aç ve susuz bu çok önemli bir şey. Okudukça açlığı ve susuzluğu daha da artar. Bu arayış onu Ankara'ya doğru götürür. Bu şu anlama geliyor biz istersek bir şeyi başarabiliriz. Yok istemiyorsak o zaman ne kadar imkânımız var olursa olsun onu başarmak zordur. 1933 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın açtığı kitabet sınavına girer. 35 kişi arasında birincilikle sınavı kazanır ve göreve başlar. Ankara'da bulunduğu sıralarda Kerkük ulemasından Muhammet Efendi'nin öğrencisi olur.”¹¹³

İnsanlar içinde bulundukları sosyo- ekonomik şartlardan etkilenmektedir. Bu nedenle insanı ancak içinde bulundukları şartların onlara sunduğu avantajlar veya dezavantajları, imkanları ya da imkansızlıkları göz önünde bulundurduğumuzda daha net görebilir ve daha doğru bir değerlendirme yapabiliriz. Ataların hassasiyetleri, ilk bakım verenlerin yapısı, baba ve tutumları ya da babanın yokluğu zihinsel gelişim süreçlerinde etkilidir (Beyazyüz, 2016,170). Babanın yerini dolduran dedenin tavır ve davranışları, inanç ve ibadet hayatının etkili olduğu görülmektedir. Köksal'ın şahsiyeti ve dünya görüşünü anlamak öncelikle yaşadığı dönemi bilmek ve anlamak oldukça önemlidir.

İnsan içinde hayatını idame ettiği toplumdan ayrı düşünülemez. Köksal'ı tanımak için onu meydana getiren kökleri incelemek gerekir. Osmanlı'nın vefatı ve yeni devletin doğumu dönemlerinde yaşamının hayatını ve kişiliğini etkilediği ifade edilebilir. İnanç dünyası üzerinde içinde yetiştiği aile, dedesi, belde develi ve zamanın birinci dünya savaşı yılları ve imkansızlıkların etkileri görülmektedir. Köksal'ın içindeki okuma öğrenme dürtüsü ve tasavvufi eğilimleri hem fitratına yani doğuştan gelen özelliklerin itici gücüne hem de dedesi ile gittiği zikirler ile çocukluğuna dayanmaktadır.

Türklerin İslami düşünce yapısında en çok etkisi olan Ahmet Yesevi Türk devletlerinin manevi temellerini atmıştır. Ahmet Yesevi' nin Tarikat öğretisinin temeli olan “Dört Kapı” yani şeriat, tarikat, marifet ve hakikat Türk tasavvufunun temellerini oluşturmaktadır. Ahmet

¹¹² K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

¹¹³ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

Yesevi' nin yetiştirdiği talebeler Hacı Bektaş Veli, Tapduk Emre vs. Osmanlı toplumuna Ahmet Yesevi öğretisini yansıttıkları görülmektedir. Anadolu insanı, inancını tasavvuf temelleri üzerine bina etmiştir. Etkili olan tasavvuf anlayışı birinci dünya savaşı ve kurtuluş savaşı sürecinde etkili olmuştur. Birçok Şeyh ve Müridin Milli Mücadeleyi destekleyerek Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda önemli hizmetler sunmuşlardır (Yılmaz, 2020, s. 159). Edhem Gerçekoğlu'nun¹¹⁴ Milli Mücadeleye ciddi katkıları olmuştur. Atatürk, bazen köşke çağırarak İbrahim Ethem Gerçekoğlu'nun dini konularda görüşlerine başvurmuştur (Cebecioğlu, 2004, 123-131).

Köksal'ın Hocası İbrahim Ethem Efendi toplumsal huzuru sağlamak, İstiklal Mücadele'sine halkı teşvik etmek ve irşat vazifesini yapmak üzere çeşitli vilayetlere ziyaretlerde bulunmuştur. İbrahim Ethem hazretleri yaşadığı çevrede sevilen, güvenilen, inanılan ve hükmüne razı olunan bir insan olması hasebiyle toplumsal barış ve huzurun sağlanmasında önemli bir yere sahiptir.

Köksal tam böyle bir ortamda Osmanlı İmparatorluğunun bakiyesi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin münevveri olarak birçok alanda yaşanan kavram kargaşaları, çeşitli düşünce ve inanç akımları içinde dini bakış açısını geliştirmiş. İslam dininin tüm kutsallarına olan saldırılara karşı dini bakışını, kendi mizacına göre ortaya koymuştur. Bu nedenle yetiştiği ortamda dedesi vasıtasıyla tanıştığı tasavvufi yön aynı zamanda devrin bir gerçeğidir. Köksal büyük çoğunlukla kendi gayretleri ile akademik yönünü geliştirmiştir. Onun vasıtasıyla devrin din anlayışı gelişim ve değişim süreci de görülmektedir. Köksal'ın doğumu Birinci Dünya savaşındandır bir yıl öncedir yani çocukluğunun geçtiği dönem Birinci Dünya Harbi yıllarıdır. İmparatorluğun çöktüğü, maddi açıdan felaketlerin yaşandığı bir dönemdir. Sadece Türkiye değil tüm dünyanın içinde bulunduğu hem maddi hem manevi açıdan yaşanan sıkıntılar uzun yıllar devam etmiştir. Osmanlı toplumunun son zamanlarını yaşadığı maddi ve manevi bunalımları da eklediğimiz zaman Cumhuriyet aslında tam bir sıkıntılı, problemlili bir yapıyı devralmıştır. Anadolu da yaşanan mahrumiyetler o dönemde bir taşra kasabası olan Develi'de daha ağır hissedilmektedir. Bulunduğu yerdeki şartları sonuna kadar kullanmış, Develi'de kendisini yetiştirecek bir alim ile, yeni tarzda değilse bile geleneksel tarzda ilim tahsil etmiştir. 1933'de yani 20 yaşında Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu statüsünde çalışacak potansiyele, birikime sahip olmuştur. Din İşleri Yüksek Kurulu üst bir kuruldur. Bu, Köksal'ın üst bir kurulda görev alacak kadar yeterli görüldüğünü göstermektedir. Diyanette bulunduğu

¹¹⁴ Ayrıntılı bilgi için Cebecioğlu, Ethem. Allah Dostları Mehmet Hulusi Baybal-İskilipli İbrahim Edhem Efendi. Ankara: Alperen Yayınları, 2004 kitabına bakılabilir.

esnada da ilim tahsiline devam etmiştir. Yani sadece memuriyet hayatıyla yetinmemiş orada kendisini yetiştirmeye, kendisini geliştirmeye devam etmiştir. Eserleri de bunu teyit edecek mahiyettedir. Bireysel varoluşumuz topluluğumuzun varoluşundan ayrı değildir. Değerlerimiz, okuduklarımız, düşünce tarzımız, bakış açımız, hassasiyetlerimiz ve inançlarımız doğduğumuz toplulukla şekil alır.

Geçmişin öldüğünü düşünmek hatadır. Geçmişte olup da şimdiye etkisi olmayan hiçbir şey yoktur (Beyazyüz, 2016,308) denilmektedir. Bu durumda Köksal için babasının yokluğu büyük bir etken olmuştur. Bunun yanında, babasının yerini dedesinin doldurması, Osmanlının çöküşü, maddi imkansızlıklar, savaş ve yokluk hassas bir yapıya sahip biri olarak kirpi eti yemek zorunda kalmak da onu etkilemiştir. Annesinin yalnız bir kadın olarak çocuklarını büyütmesi, savaş nedeniyle birçok kadının eşinin olmaması, hatta hırsızlıklar nedeniyle Sevgili diye hitap ettikleri Köksal'ı duaya çağırmaları da onu etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Develi eşrafinca sevilmenin, sevgili diye hitap edilmenin, dua ya çağırılmanın 4-5 yaşlarındaki bir çocuğa etkisi nasıl olmuştur? Okuma isteği, babasının yokluğu, maddi yokluk, anlam arayışı, okula gidememesi ve gelecek kaygısı kişiliğine nasıl yansımıştır?

Cüceloğlu (2019, 348-364) ergenlik döneminden, “bireyin en büyük bilişsel, duygusal gelişme gösterdiği ve her şeyi eleştirerek, soruşturarak, kendince yepyeni bir dünya kurmaya çalıştığı çağ olarak bahsetmektedir. Bedensel gelişimle birlikte bilişsel gelişim de hızlıdır. Bireyde soyut, mantıksal, eleştirel ve ahlaki düşünme biçimlerinin geliştiğini ifade etmektedir. Erikson'a göre kişilik, birbiri ardınca gelen bir hiyerarşi takip etmekte ve her evrede yaşanan krizler kişiliğin oluşumunda birer dönüm noktası olarak görmektedir. Krizlerin çözülmesi ile bir değer kazanılır ve kişi bir sonraki evreye geçer. Ergenlik döneminde kişinin karşı karşıya kaldığı kriz kimlik krizidir (Köse - Ayten, 2014, 62-66). Dini konularla ilgili soru ve şüpheler, bu gelişim döneminin genel çizgisinin bir yansıması niteliğindedir.

Ergenlik dönemi dini şüphe ve sorgulamalarının daha çok inanç konularında yoğunlaştığı, bununla beraber özellikle bireyin günlük hayatında etkisini hissettiği psiko-sosyal konuların, ibadetlerin, dini hükümlerin ya da çeşitli dini kavramların da dini şüphe ve sorgulamaya kaynaklık ettiği ortaya çıkmıştır (Karaca, 2010, 129-134).

Ergenlik dönemindeki çocuklar, dinî konularda çeşitli şüpheler yaşar ve bunları çözümleyebilmek için içsel bir mücadeleye girer. Hakikat arayışının eşlik ettiği şüpheler bireyi inanca götürücü bir işleve sahiptir (Hökelekli, 2018, 195-196). Dini şüphenin arka planında farklılıklar içerdiği görülmektedir. Dini şüphe türleri; arayış şüphesi, bencillik şüphesi, sadakat şüphesi, bilimsel şüphe, kavramsal şüphe, algısal şüphe ve inkarcı şüphe olarak sınıflandırılmaktadır (Hökelekli, 2018, 197-203; Mehmetoğlu, 2010, 157-158).

Fowler'ın “terkibî-geleneksel inanç” olarak adlandırdığı yaklaşık 11-18 yaş aralığındaki ergenler dinî kıssa ve hikâyeleri değerlendirmeye, yorumlamaya, kendine özgü anlamlar oluşturmaya başlamaktadır. Bununla birlikte kişilik bunalımları ve kimlik arayışlarının ortaya çıktığı bu dönemde birey, kendi dinî-manevî çevresini oluşturur. Allah inancı ve bu bağlamda tezahür eden sevme, anlama ve boyun eğme arzusu kişisel değerlerle birleşerek ergenin dünyasında yerini alır. Ergen inandığı varlıkla kişisel ve özel ilişkiler kurmaya gayret eder (Fowler, 2000, 97-98). Gençlik dönemi arayışlar, bunalımlar olarak da adlandırabileceğimiz bu dönem tecrübeleri şahsiyetini etkilemektedir.

Yapıcı (2021b,38) Köksal'ın şahsiyetinin oluşumuna dair yazdığı makalede dikkat çektiği hususlardan biri şu şekildedir; *“Gelişimsel açıdan insanın üç doğumundan bahsedilir. Birincisi biyolojik doğum, ikincisi sosyokültürel doğum, üçüncüsü gerçek ben'in doğumudur. Bu doğumlar şahsiyetin oluşmasında etkilidir. Dini sosyalleşmesiyle ikinci doğumunu yaşayan Mustafa Asım Köksal ergenlik sürecinde gerçek ben'inin oluşum krizini yaşar. Bu dönemde o, dinî konularda bulduğu hemen her şeyi okumaya çalışır. Ancak okumaları onda hakikat arayışını ve çeşitli konularda şüphelerini ziyadesiyle artırır. Bu durum psikolojik açıdan doğal ve sağlıklıdır. Zira ergenlik yılları bilişsel açıdan kritik dönemdir. Bu dönemde bireyin varsayımsal düşünme, çoklu düşünme, esnek düşünme, tüm dengelimsel ve tümevarımsal akıl yürütme yetenekleri üst düzeye ulaşır. Ayrıca ergenin kuramsal (teorik) ve soyut düşünme yeterliliği de açığa çıkar. Davranışların arkasındaki içsel ve dışsal güdülerini anlamak ve açıklamak isteyen ergenin idrak arayışına dinî inançları rehberlik etmektedir. Yaşanan pek çok probleme çözüm sunan din, bu özelliğiyle ergenin dünyayı, hayatı ve varoluşu kavrayabilmesine destek sağlar.”* Bu tespiti ile Yapıcı, Köksal'ın şahsiyetinin temellerinde din ve dindarlığın olduğunu ortaya koymaktadır. Köksal'ın okumaları aynı zamanda zihnî hayatını da etkilemiş, kendisinde birçok şüpheler uyanmıştır. Çeşitli konulardaki bu şüpheler zamanla onu epey rahatsız etmeye başlar, bedenini de tesiri altına alan sıkıntılara sebebiyet verir ve neredeyse hastalık derecesine varır. Bunları gidermek ve tatmin edici cevaplar almak niyetiyle Ankara'ya gelir, çeşitli âlimlere danışır, ancak sonuç alamaz ve hatta sıkıntısı büsbütün şiddetlenir. Bu süreç ergenin benliğini geliştirir.

Yapıcı'ya (2016, 104-106) göre, 12-20 yaş arasını “inançta tahkik evresi” olarak adlandıran ergenlik yıllarının en temel özelliğinin “araştırma ve sorgulama” olduğunu söyler. Söz konusu araştırma ve sorgulama yılları “geçiş”, “dağılma” ve “durulma-karar” olmak üzere kendi içinde üç safhada değerlendirilebilir. “Geçiş” aşaması soyut Allah inancına adaptasyonun zorluklarının (12-14 yaş), “dağılma” aşaması şüphe ve sorgulamaların (14- 17 yaş), “durulma ve karar” aşaması ise inanca bağlanmanın (17-20 yaş) gerçekleştiği yıllardır.

Arayış şüphesi; eleştiri ve itiraz niyeti olmaksızın, dinî bilgi ve kavramların gerçekliğini ve sebeplerini araştırma ve tatminkâr cevaplar bulma arzusuyla ortaya çıkan ve daha çok çocukluk döneminde görülen bir şüphedir. Arayış şüphesi, çocukluk döneminden sonraki dönemlerde çok fazla görülmemekle birlikte, dinî hayatlarında köklü bir değişimin başlangıcında bulunan yetişkinlerde veya din değiştirme kararlılığındaki kimselerde de güçlü bir şekilde yaşanabilmektedir. Dine karşı ciddi bir tenkit, itiraz veya inkâr amacı bulunmamaktadır. Mehmedoğlu (2013, 115-116), inancının ciddi bir şekilde kusurlu veya yanlış olabilme ihtimaline dair kişinin taşıdığı endişe sebebiyle arayış şüphesinin bazı kaynaklarca ‘varoluşsal şüphe’ olarak da isimlendirildiğinden bahsederek Gazali’nin inanç krizi ile Yusuf İslam’ın ihtida öyküsünü bu şüphe türüne örnek gösterilebileceğini ifade etmiştir. Köksal ömrünün bir döneminde kütüphanesini boşaltmayı sadece tasavvufa dönmeyi düşünmüş sonra ondan da vazgeçmiş ömrünün son yıllarında zamanını daha fazla ilmi çalışmalara ayırsa daha iyi olacağını ifade etmiştir. *“Bir ara ilmi çalışmalardan, kitaplarından soğuduğunu, hatta kütüphanesinin kendisine bir süre sonra anlamsız kâğıt yığınları haline geldiğini ve kitaplarını bile tasfiye etmeyi düşündüğünü”* (Cebecioğlu, 2004, 175) söylemiştir. Yani Köksal’ın hayatında ilmi okuma, çalışma ve tasavvuf her dönem etkin olmuştur ama bazı dönemler biri daha öne geçmiştir. Bu ifadeleri hocasının huzurunda aldığı manevi hayattan aldığı *tarifsiz haller ve zevkler* olduğunu söylemiştir. Günlük temel dini faaliyetleri ibadetler cihetiyle Namaz, zikir, Kur’an okumadır. 14 yaşından beri şiir yazdığı bilinmektedir, ilk şiirinden son şiirine kadar Köksal’ın şiirlerinin ana konusu İslam dinini anlatmak, açıklamak olduğu ifade edilebilir.

Sadakat şüphesi; inancın gereklerinin yerine getirilip getirilmediğiyle ilgili bir şüphedir. Bireyin kendisini Allah’ın istediklerini ne düzeyde yerine getirdiğini sorgulamasıdır. Kişinin samimiyetini ve imanın gereklerini yerine getirip getiremediğini sorgulaması sadakat şüphesidir. Mehmedoğlu (2013, 118), bu tür şüphenin inanan kişinin imanını derinleştirme ve olgunlaştırma çabasına olumlu katkıları olacağını ifade etmektedir. Yapıcı (2021b, 40), Köksal’ın yaşadığı şüphelerin psikolojik bakımdan inkâra yönelik şüphe değil arayış, hakikat ve sadakat şüphesi olduğunu ifade etmektedir.

Ergenlik döneminde yaşanan kriz ve şüpheler, taklidi inançtan tahkiki inanca geçme anlamında psikolojik bakımdan normal ve sağlıklıdır. Mustafa Asım Köksal ergenlik ve ilk gençlik yıllarında çeşitli şüpheler yaşadığını bizzat kendisi ifade etmiştir. Kendi ifadesiyle ruhen ve bedenen kendisini rahatsız eden şüphelerden kurtulmak için Ankara’ya gelerek çeşitli âlimlerle görüşür. Ancak aldığı cevaplar onun şüphelerini gidermez, hatta daha da artırır.

Genç yetişkinlik yıllarını kapsayan 20’li yaşlar Fowler’a göre bireysel-düşünceye dayalı inanç evresidir. Bu aşamada birey, artık hayatını kurguladığı ve şekillendirdiği inanç ve değerleri sorgulamak, irdelemek, bunların üzerinde düşünmek ve bilgilerini yeniden yapılandırmak zorundadır. Böylece inanç, açık ve kesin bir şekilde bilinçli olarak seçilmiş ve eleştiri süzgecinden geçirilmiş bağlılıklar şekline dönüşür. Dıştaki otoriteden içteki otoriteye yönelen birey, eleştirel bir bakış açısından inanç ve değerlerini yeniden inşa ederek bilinçli bir “yönlendirici ego” ortaya koyar. Artık “özerk inanç” geliştirmeye başlar (Fowler, 2000, 98-99). Anlaşıldığı kadarıyla Köksal dedesi Yakup Efendi’den aldığı ilk dini-tasavvufi terbiyesiyle İskilipli İbrahim Ethem Gerçekkoğlu’nun dinî-tasavvufi terbiyesini mezcetmeye başlar. Çocukluk döneminin burada da etkisini hissettirdiğini görmekteyiz. Son tahlilde Mustafa Asım Köksal’da fıkıh ile tasavvufun, şeriat ile tarikatın, hakikat ile marifetin iç içe girdiği bir din ve dindarlık anlayışının geliştiğini görmekteyiz.

Ergenlik dönemi içinde 12-14 yaş aralığı soyut Tanrı fikrine uyum sağlamanın zorluklarıyla geçer. 14-17 yaş aralığı, şüphe ve sorgulamanın ön plana çıktığı zihinsel dağılma evresidir. Ergenliğin sonuna doğru, yaklaşık 17-20 yaş aralığında durulma yaşanır. Bu aşama bir inanca bağlanma ya da bağlanmama şeklinde olabilir. Ergenlik dönemi dini şüphe açısından özel bir öneme sahiptir. Çünkü bu dönemde dini şuur uyanır ve birey kimlik oluşturma sürecine girer. Ergenlerin dinî gelişimleri içerisinde “dinî şüpheler” belirgin bir özellik olarak kendilerini ortaya koyarlar. Ergenliğin sonlarına doğru bu şüphelerin yavaş yavaş yatıştığı görülür. Uygun şartlar oluşturulduğunda bu şüphelerin inancı sağlamlaştırıp bilinçli hale getirmede büyük yardımı vardır (Hökelekli, 2018, 270-281).

Dinî hissin gelişiminin ergenlik dönemine kadar ciddi değişiklikler göstermesi muhtemeldir. Dinî inançlarıyla dünyevî hazları arasında sıkışan gençlerin, kimlik ve değer krizi yaşadıkları belirlenmiştir. Araştırmalar gençlerin dinle ilişkileri tek düze ve tek boyutlu değil oldukça karmaşık, yoğun ve çok çeşitlidir (Yapıcı, 2020a, 5).

Asım Yapıcı ‘nın “*Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları*” çalışmasında inanç ve dindarlık bakımından gençler dokuz farklı tip içinde değerlendirmiştir. Yapıcı’nın tiplerleri şu şekildedir; “geleneksel dindarlar”, “inançlı sorgulayıcılar”, “dargın inançlılar”, “dine ilgisizler”, “salt maneviyatçılar”, “suskunlar”, “şüpheciler/kararsızlık yaşayanlar”, “deist yönelimliler” ve “ateistler” olmak üzere dokuz farklı kategoriye ayrılmıştır.

İnançlı Sorgulayıcılar: Din olarak İslam’ı, kimlik olarak Müslümanlığı benimsemiş olan bu tür gençler geleneksel taklidî inançtan tahkikî inanca ulaşmak için dinî emir ve yasakların hikmetini ve nedenini aklî olarak anlamak peşindedir. Bunlar arasında da ibadetleri

düzenli yapanlar olduğu gibi zaman zaman yapanlara, hatta ihtiyaç anında daha çok ibadet edenlere rastlanmaktadır. (Yapıcı, 2020)

“...çok okuyor bir başlıyor beş yüz sayfalık bir kitabı bitirmeden kalkmıyor. Bu okumalar zihni hayatını da etkilemiş, birçok şüphe ve tereddütleri oluşmuştur. Bu düşüncelerden kurtulmak için çeşitli çarelere başvuruyor, fakat bir sonuç alamıyor. Ankara’da büyük alimler, hocalar vardır, onlara danışırım. Onların sohbetlerine devam edersem, belki bu halden kurtulurum düşüncesiyle Ankara’ya gelip. Diyanet İşleri Başkanlığı’nda memur olarak göreve başlıyor ve Ankara’da kalıyor. Vaizlik yapan çok sayıdaki hoca efendilerin sık sık sohbetlerine devam ediyor. Fakat kalbindeki, şüphe ve tereddütler azalmak yerine tam tersi arttığını söyledi.”¹¹⁵ Köksal çok geniş alanda okumalar yaparken ister istemez entelektüel şüpheye düşmesi olağan görülmektedir. Ama içindeki dini şüphe ve tereddütler Edhem Efendi’ye kadar teskin olmamıştır. Edhem Efendi’nin, Köksal’ın rehberi, yol gösterici, danışılacak kişi ihtiyaçlarını karşıladığı görülmektedir. Özellikle çok yakın ilişki içerisinde bulunabileceği bir baba figürü gibi her gün her akşam sıkı bir ilişki içerisinde olabileceği, duygusal gereksinimlerini de karşılayan bir dost, baba, ruhsal yetiştirici, manevi ihtiyaçlarını karşılayan bilge kişidir. Köksal’ın şu dizeleri şüphelerinin kalmadığının beyanı niteliğindedir:

...

Nîmetlerinin ki yok hudûdu!

Âsârını eylesem temâşâ:

Her zerre kılar vücûdun ifşâ!

Sen varsın İlâhî! Şüphe yoktur,

İnkâr olunur mu Allah; hâşâ!

...

Köksal’ın şahsiyetinin oluşumunda dönemin kültür ve medeniyetinin yanı sıra ilham ve model alınan Mehmet Akif Ersoy karşımıza çıkmaktadır. Akif’e olan hayranlığı ve safahatı küçük yaşta ezberlercesine okuması şiir yazmaya çok küçük yaşlarda başlamasına neden olmuştur. Akif, Köksal’ın kişiliğinin oluşmasında etkili faktörlerin başında geldiği görülmektedir. Akif’e olan ilgi ve sevgisi hakkında aile efradının ifadelerinden bazıları şu şekildedir;

Evladı; “Hayatında bize örnek olarak verdiği ismini çok zikrettiği iki insan vardı birisi Nasrettin Hoca çok örnek verirdi birisi de Mehmet Akif merhum ikisinden çok örnek verirdi. Akife büyük bir hayranlığı vardı. Şiire olan sevgim, muhabbetim Akiften dolayı derdi.

¹¹⁵ K7, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

Hayatımızda hiç duymadığımız Nasrettin Hoca fıkraları anlatırdı. Ama öyle yerinde anlatırdı ki tam taşı gediğine koydu derdiniz.”¹¹⁶

Torunları; “...en çok etkilendiği kişi Mehmet Akif Ersoy’dur. Gençliğinde çok etkilenmiş Safahatı adeta ezberlemiştir. Onu kendine örnek almıştır...”¹¹⁷, “Şiire Akif’ten etkilenerek Safahatı ezberlercesine okuyarak Akif sayesinde başlamış, 14 yaşında şiir yazmaya, Şiirlerinin geneli Kur'an ve Hadis. Okuduğum nesir ve şiir kitaplarının hepsinde elinden geldiğince benliğini katmadan ayet ve hadislere ayna oluyor. Bu nedenle şiir kitaplarını okuduğunuzda hepsi çok tanıdık geliyor. Çünkü hepsi ayet ve hadis sözlerini şiirleştiriyor.”¹¹⁸ “İdol olarak Mehmet Akif Ersoy’u alıyor...”¹¹⁹

Yapıcı (2016, 42-47), Köksal’ı İslam medeniyeti bağlamında değerlendirirken¹²⁰ öncelikle şunları ifade etmektedir. “Bir medeniyeti oluşturan unsurlar kaynaklarda şu şekildedir; Ekonomik yapı, siyasi düzen, kanunlar, aile, dini ve ahlaki temeller, ahlak ve değerler, cinsel ahlak, sosyal ahlak din. Zihni inkişaf, ilim, edebiyat, sanat sırasıyla Mustafa Asım Köksal’ın hayatında ki yerlerine bakalım. Müslüman Alim ve Filozoflar da İnsanda şehvet, öfke ve akıl/kalp olduğunu söyler. Öfke, kişinin kendisini ve yurdunu savunması için gereklidir. Akıl ve kalp ise kişiyi itidale, mutedil davranmaya, yani adalet ve denge ilişkisini kurmaya sevk eder. İslam’ın akıl ve kalp dengesine neden önem verdiğini bu bağlamda düşünebiliriz. Mustafa Asım Köksal Hocamız da gerek eserlerinde gerekse yaşantısında hep bu dengeyi yani mutedil olmayı gözetmiştir. Bir defa itidal, mutedillik Müslüman filozoflarda alimlerde, insanda şehvet, öfke, akıl olduğunu söyler. Şehvet tabi ki yemek de bir şehvettir, içmek de bir şehvettir, üreme de bir şehvettir ama meşru yoldan ve dengeli bir halde. Öfke tabi ki kendimi de yurdumu da savunmak için öfke duygusu gereklidir ama dengeli olması gerekir. Akıl ve kalp keza bunlar arasında dengeyi kurar. Merhumun en önemli özelliklerinden birisi mutedil bir kişilik yapısına sahip olmasıydı. Mutedil olmayı isterdi.”¹²¹

Yapıcı, Develi’deki panel de Akif’in Medeniyet kavramını, Avrupa milletlerinin medeniyetini sadece kendilerine hasretmesinden dolayı, olumsuz kullandığını Köksal sayesinde farkına vardığını şu şekilde anlatıyor;

¹¹⁶ K3, Kişisel Görüşme, 6.Aralık 2023

¹¹⁷ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹¹⁸ K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

¹¹⁹ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

¹²⁰ Prof. Dr. Asım Yapıcı Kayseri Develi’de Yapılan Panel toplantısı; 28 Kasım 2022 saat 15.00 Develi Belediyesinin ve Erciyes Üniversitesinin Mustafa Asım Köksal’ı Anma Programı da yaptığı konuşmadan.

⁹⁶ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

“Medeniyet ile ilgili bir gün kendisine sordum, Efendim Akif medeniyet düşmanı, niye ‘tek dişi kalmış medeniyet’ diyor? ‘Medeniyet denilen maskara mahluku görün’ diyor dedim. Bazı çevreler Mehmet Akif’in İslamcı olduğunu, İslamcıların da medeniyete düşman olduğunu söylüyorlar. Mehmet Akif’in medeniyeti kötüleyen ifadelerini nasıl anlamlıyız? Akif’in neden medeniyet kavramını olumsuz kullandığını Merhum, “Akif’in kullandığı medeniyet, Avrupalı olmaktır. Yani Avrupalıların kendilerine has bir söyleyişidir’. Ben bunu merhumdan duyduktan çok sonra Roger Garaudy ve Rene Guenon okuduğum zaman. Garaudy’ de gördüm diyor ki; “Civilization Batı Medeniyeti ile alakalı yani Batının kendisi ile alakalı bir şey Akif’te daha farklı şeyler var.’ merhum dedi. Sonra ben Akif çalışmaları yaparken bir şey buldum. Akif’te kültür ve medeniyet farklı kavramlarla var. Osmanlı uleması ve Cumhuriyet dönemi ilk ulemasında şairlerde de ulemasında da düşünülen bir mantık var. Ben kendi kavramımı üretirim. Akif kültür için yani “hars” demiyor, “kültür” demiyor “fazilet” diyor. Medeniyet için o medeniyeti kullanmıyor Batılılara has kullanıyor irfan diyor. O zaman da şu şiirin anlamı anlaşılıyor.”¹²²

“Ne irfandır veren ahlaka yükseklik ne vicdandır.

Fazilet hissi insanlarda Allah Korkusundandır. (Mehmet Akif Ersoy)

“Medeniyet denilen maskara mahluku görün

Tükürün maskeli vicdanına asrın tükürün”

“Medeniyet denilen kahpe hakikat yüz­süz”

“Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar” (Mehmet Akif Ersoy)

Tıpkı Mehmet Akif gibi Köksal da körü körüne Batı taklitçiliğine karşı olduğunu ifade edebiliriz. Köksal modern hayatın imkânlarından yararlanmak, ancak Avrupalıların inanç, örf, adet ve geleneklerinden uzak durulması gerektiğini düşünmektedir. Türkiye’de uygulanan laik ve seküler politikaların gençler başta olmak üzere Türk milletini çok fazla etkilediği düşünen Mustafa Asım Köksal manzumeleri, makaleleri ve radyo konuşmalarında insanları bireysel, haz endeksli, din dışı bir hayata karşı imana ve Müslüman şahsiyetine davet eden bir söyleme sahiptir (Yapıcı, 2021b,41).

“Rahmetli, bir de yazdığını ezberlerdi. Okumaya başladı, okudu, okudu epey bir gittik. Orada Nasrettin Hoca köyü var. Efendim hakkın da ne diyorsunuz? diye sorduğum da “Pek kulak asma” dedi. Asım Efendi lehte aleyhte hiçbir şey söylemezdi. Bu cevabından çok fazla önemsemediği, ciddiye almadığını düşündüm. Fıkralarını çok anlatırdı. Asım Efendinin zaten

¹²² K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

temel özelliklerinden bir tanesi gelenleri sohbetinde sıkımadı. Ne zaman insanlar bunalıma girseler, daralacak olsalar, rehavete düşseler hemen bir fıkrayla konuyu yatıştırır, onu gündeme bağlardı. O konuda da çok başarılıydı ve onlara anlatırken kendisi de gülerdi.”¹²³

“Asrı saadeti günümüzde yaşıyordu. Resulüllah sevdalısı, aşığıydı. Evinin hariminden başka bir derdi yoktu. Ben ticaretle uğraşırken bana dediği şuydu; ‘Yavrum bir koyunun ekin tarlası kenarında olduğunu düşün nefis her zaman günaha mütemayildir. Bu konuda kendine çeki düzen ver.’ demişti. En çok dikkat çeken taraflarından bir tanesi de çalışma azmi çok olan birisiydi. Hiç üşenmezdi. Hatta ben hanım efendiye yahu siz nasıl evinizi, köyünüzü, bir şekilde özel hayatınızı yaşaya biliyorsunuz? Çünkü her hâlükârda bir meczup geliyor, akşam saat 10, oturuyor. Asım Efendi o kalkıncaya kadar kalkmıyor. Nasıl namaz kılıyor, nasıl ibadet ediyor? İkranda kusur edip etmeme konusunda ki hassasiyeti zaten üst düzeydi. Asım Efendi, hassastı, üzülürdü. Resulüllah efendimizin zamanıyla ilgili olarak anlattıkları aklına geldikçe bazen gözleri dolardı.”¹²⁴

Nevzat Yalçıntaş, Köksal hakkında; “Ben onun hiç kimseye bir kötülük yaptığını düşünemem. Yani hiç kimsenin kalbini kırdığını düşünemem.” demiştir (C. A. Köksal, 2000, 55-56). Söylemlerini yaşadığı ifade edilen Köksal’ın bir gününü torunu şu şekilde aktarmıştır; “Kahvaltısını yapar, kahvaltıdan sonra çalışmaya çekilir, öğle yemeğine kadar öğle yemeğinden sonra yine akşama kadar çalışır, akşam yatsı arasında yirmi rekâtlık nafile namazını kılar, yatsıdan sonra da kısa bir müddet oturur, meyve yemeyi severdi. Mutfakta kendisi meyveleri yıkar, tepsiye koyar getirir, tek tek bıçakla soyar, doğrar, bizlere ikram ederdi. ‘Hadi kızım bir meyve getir demiyor, hepimiz ona hizmet için can atıyoruz. Diyebilir ama hayır demezdi. Kendisi meyveyi çok severdi. Kışın soğuk da olsa mutfakta kendisi yıkar, bıçakları da koyar, büyük tepsiyle getirir, herkese soyar soyar verir. Yiyen kendisi tepside alır. Kendi söküğünü kendi diker, hiç unutmuyorum Perihan teyzemin dedeme örmüş olduğu gri bir hırka vardı bildiğiniz kalın iple örülmüş, dedem çok üşürdü. Dedem dizlerine (bastonu da bende battaniye de bende) devamlı battaniye örterdi. Çok üşürdü çok, dedim kat kat giyerdi. Mehmet dayım da şimdi öyle kat kat giyiyor. O gri hırka kol kenarları artık sökülmiş, yıpranmış onları bezle yamadı, dikti. Yine onu giyer, iplikleri çıkmış eskimiş diye atmazdı. Hatta anneannem çok kızardı. ‘Hadi efendim birçok ceket var, yeni geldi.’ Yok illa onu giyerdi. Dügmesi düştü mü? Kendisi dikerdi. Çocuklar düşünün bir kağıdı yazdı bir tarafı doldu. Bunları toplar bunların arkalarına notlarını yazar küçücük kalem kalmış, biz atardık. Okul zamanı yenisini alırdık. Bu

¹²³ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

¹²⁴ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

kalemlerin arkasına takılacak şeyler vardı. Onu takar onu kullanırdı. Dolu kağıtların hep arkasını kullanırdı. Hiç israf etmezdi. Sofradan hiçbir şey attırmazdı. Az yapılır, öz yapılır kesinlikle israf edilmezdi. Bir şey atıldığında da ona çok kızardı. ‘Sohbet içinde bunu yapmayalım’ derdi. Yani bağırma çağırma olmazdı. Hiçbir çocuğuna da torununa da başını ört, namazını kıl, namaz kılmalısın vs. demedi. Sadece namazı anlatırdı. Bir de örtünmenin farz olduğunu ayetleriyle anlatırdı. Akşam namazından sonra yirmi rekat nafile namazı hiç bırakmazdı. Bu akşam için uzun bir zaman yemek yenecek onun için yemekleri biz ona göre ayarlardık. Önce ve yahut da namazı bittikten sonra yerdik. Çünkü yemek yenecekken bekletmekten hiç hoşlanmaz çok rahatsız olurdu. Biz bunu biliyorduk. Onu bekler ya akşam namazından önce ya da akşam namazından sonra yemek vakti olurdu.”¹²⁵

“İnsanları hep iyiliğe güzelliği sevk edecek sohbetler ederdi. Hiçbir zaman kırıcı konuşmazdı. Ben hiç kimseye kırıcı konuştuğunu görmedim bir kere kızdığını gördüm. Telefondan biri aradı devlete ödediği vergiyi zekâta saymak istiyor. Dedem anlatıyor ‘bak oğlum, evladım zekât şunlara, şunlara verilir.’ diye tek tek anlatıyor. Karşı taraftan tekrar söylüyor. ‘Be adam, sen zaten bunu saymışsın, benden Asım Hoca böyle dedi diye fetva istiyorsan? Ben o fetvayı sana vermem’ dedi kapattı, dedi ki; ‘Ya oğlum kaç defa anlattım ısrarla onu öyle vermiş, saymış, bana bunu tasdik ettirmeye uğraşıyor.’”¹²⁶

“Dedem yemekli toplantılara davet edilir, fakat bunlara katılmazdı. Kendini öne çıkarmaktan hoşlanmazdı. İstese milyonları arkasından sürüklemeye potansiyeli vardı. Ancak bunu yapmadı. Vefat ettiğinde dışarı giderken giyeceği bir tane ceket vardı. Bir de altına şalvar türü pantolonu, başka dış kıyafeti yoktu. Nereye giderse gitsin onu giyerdi. Başka da kıyafeti yoktu. Hediye getirirler, alırlardı onları fakirlere verir giymezi. Anneannem çok kızardı ‘Hacı Efendi her gittiğin yere aynı şeyi giyiyorsun dursun giyersin.’ der, ‘Hacı Hanım yeter, Hacı Hanım yeter.’ derdi.”¹²⁷

Yapıcı, Köksal hakkında, “Ekonomik yapıda, Kapitalizme, tüketim kültürüne karşıydı. İsrraftan sakınırdı Lüks ve şatafatı sevmezdi Mütevazi idi Kibir ve gururun bir Müslümana yakışmayacağını söylerdi.”¹²⁸ ifadelerini kullanmıştır.

Köksal’ın her daim itidalli, israf etmeyen yapısına yönelik çok sayıda yaşanmışlıklardan katılımcıların ifade ettiği bazı paylaşımlar şu şekildedir;

¹²⁵ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹²⁶ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹²⁷ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹²⁸ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

“İsraf etmeyi hiç sevmezdi. Bize de sürekli israf etmeyin”¹²⁹ derdi. “Hiç vaktini boş geçirmezdi.¹³⁰ “Parayla ilgili ben hayatımda onun kadar bereketli bir bütçesi olan bir insan görmedim tanımadım, yaşamadım. Bir insan memur maaşıyla böyle bir hayatı nasıl yaşar. Aklim almıyor o bereket var ya o bereket çok önemliymiş! Keşke bütün insanlar bilse de helalı haramı, helale harama onun kadar riayet etse, uygulasa.”¹³¹

“Haftanın belirli bir günü bana otobüs parası bırakılır. Rahmetlinin Diyanet'ten çıkış saati o zaman Diyanet İşleri Başkanlığı Opera'nın tam karşısındaydı. Ulus'ta İbadullah Caminin orada buluşurduk. Rahmetliyle oradan evin alışverişini yapardık. Yukarıda hal var ama İbadullah Camii'nin oraya giderdik. Çünkü oradaki fiyatla buradaki fiyat arasında az bir şey fark var. Baba niye bu kadar merdiveni çıkıyoruz elimizde yük! ‘Oğlum onun hesabı var.’ Derdi. Aldığımız da sebze, meyve orada belki bir iki lira, üç lira, beş lira daha pahalı burada ucuz. Bir de aynı mal tezgâhta farz et ki elli kuruşa var, yetmiş beş kuruşa var, bir liraya var. Rahmetli yetmiş beş kuruşluğunu alırdı. Ne ucuzunu ne de pahalısını ortasını alırdı.”¹³² “Temiz

sade giyinmeyi severdi lüks ve ihtişam, şan, şöhret hiç sevmediği ve kaçındığı şeylerdi. Hep mütevazî yaşamayı ister ve tavsiye ederdi. Kendisi övülmeyi sevmez meclislerde baş köşeye oturmaz mütevazî olmak en büyük prensibiydi. Üst perdeden konuşmaz muhatabını küçümsemez alçak sesle ve yumuşak tonda konuşurdu. Çok sakın, hiçbir zaman kırıcı olmayan, insanlara makamı mevkisi ne olursa olsun çok değer veren, zengin fakir hiç farkı olmadan saygı duyan, sabırlı, düşünceli ve insani ilişkilerinde çok pozitif bir yapıya sahipti. Konuşurken insanı rahatlatan pozitif enerji veren bir yapısı vardı.”¹³³

“Çok müstesna, çok nezih, çok güzel bir hayat yaşadı. Ulus'a indiğinde kitabevine uğrardı. Orada Diyanetten arkadaşları, Sait Özdemir, var. Alışverişi kendi yapardı. Onun halde İbadullah Camisi, şimdiki adıyla Çerkez Sokak orada müdavimi olduğu satıcılar var. Meyveyi, sebzeyi oradan alırdı.”¹³⁴

“Kendi aldığı bir yazlık bir de kışlık iki giysisi var. Onun harici hiçbir zaman almazdı. Çok özel hediyeler gelir onu da insanları reddetmemek için belki almıştır tam emin değilim ama genellikle almazdı.”¹³⁵ “İsraftan kaçınır hep orta yolu tercih ederdi.”¹³⁶

¹²⁹ K1, Kişisel Görüşme, 23 Aralık 2022

¹³⁰ K1, Kişisel Görüşme, 23 Aralık 2022

¹³¹ K3, Kişisel Görüşme, 6.Aralık 2023

¹³² K3, Kişisel Görüşme, 6.Aralık 2023

¹³³ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹³⁴ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

¹³⁵ K3, Kişisel Görüşme, 6.Aralık 2023

¹³⁶ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

“Çocuklar bir kağıdı yazdı bir tarafı doldu. Bunları toplar bunların arkalarına notlarını yazar, küçücük kalem kalmış, biz atardık. Okul zamanı yenisini alırdık. Bu kalemlerin arkasına takılacak şeyler var, onu takar, onu kullanırdı. Dolu kağıtların arkasını hep kullanırdı. Hiç israf etmezdi. Sofradan hiçbir şey attırmazdı. Az yapılır, öz yapılır kesinlikle israf edilmezdi. Bir şey atıldığında da ona çok kızardı. ‘Sohbet içinde bunu yapmayalım’ derdi. Yani bağırma çağırma olmazdı.”¹³⁷

“Dedem çok tasarrufluydu. Mehmet dayım mühendisti, onun çizim kağıtları vardı. Onlardan kesmiş uzun uzun yapıştırmış kâğıt yapmış. Üçüncü hamur saman kağıtlar, kalemleri kurşun küçük küçük kalemler, hiç atmazdı. En küçük yerine kadar yazardı. Bir de zabıt kalem gibi yazardı. Hani böyle dilini ıslatıp yazardı. Alışmış hep diline ıslatıp, ıslatıp yazardı. Hep öyle müsveddelere yazdı. Oyundan zoraki zar zor gelir, otururduk. O okurdu bizde gelen nüshadan takip ederdik. Eksiklikleri, yanlışlıkları, işaretler tekrar yayınevine gönderirdi.”¹³⁸

“Rahmetlinin romatizması olduğundan ayakları çok üşürdü, hassasiyeti var mest lastik kullanırdı. Mest lastik! Ben bu gözlerimle en az üç, dört kere o mestin sökülen yerlerini kendi eliyle diktiğini biliyorum gördüm. (Sesi titredi) Duygulanıyorum, dese ki hadi çocuklar bana bir mest alın hemen gider koşarak alınırdı veya onu sevenlere dese ki bana bir mest getirin hemen severek getirirler. Şimdiki ile mukayese edin.”¹³⁹

“İsraf noktasında o kadar hassasiyeti vardı ki bir yere eğer parasını vereceği bir otobüs veya minibüsle gidilebilecekse ona taksit tutulmasını istemezdi. Hayatı boyunca da istemedi. Yüksek romatizması var, annem de rahatsız, hasta bu eve bir kalorifer sistemi kuralım. Hayır hayır yıllarca biz kömür taşıdık, kül döktük. İsraf konusunda çok hassasiyeti vardı. Dizine örgü örtü örterdi. Örtünün kenarları artık böyle iplik iplik olmuş annem söylenir, ‘Hacı Efendi ne olur gözünü seveyim, bak gelen giden oluyor.’ Der, O ‘sen karışma, sen karışma.’ Derdi. Bir gün annem, ‘Ya gelip giderken, çocuklarda biz de bir sürü eziyet çekiyoruz. Gücümüzü birleştiresek de çocuklar falan bir araba alsak ben de gidip gelirken zorluk çekmezsem’ diyor. Anneme,’ Kimseye söyleme Hacı Hanım, ben sana diyor ahirette uçak alacağım, en birincisinden’ diyor. Annem ‘beni böyle yıllarca kandırdı’ der tabii latife eder.”¹⁴⁰

“Köksal dinlenmek için pek vakit ayırmaz, acelesi varmış gibi çalışır, çalışırken adeta kendinden geçirdi. Namazlarda ve yemeklerde dinlenmiş sayardı dinlenirken bile boş durmaz tesbihatına devam ederdi. Dinlenirken sandalyede oturup dizine battaniye örter, başını öne

¹³⁷ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹³⁸ K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

¹³⁹ K3, Kişisel Görüşme, 6.Aralık 2023

¹⁴⁰ K3, Kişisel Görüşme, 6.Aralık 2023

eğer ve teşbihi çekerdi. Koltuk ve yumuşak yerde oturmayı sevmezdi.”¹⁴¹Köksal’ın zaman israf etmemek konusunda da hassasiyet gösterdiği görülmektedir.

Torunu; “Bir gün kitap evindeyim, ‘Ben de Süneni Beyhakî var. 6-7 cilt, 7.500 liraya satacağım.’ dedi. Ben de üzerinde çok durmadım. Süneni Beyhakî dedem de vardır diye düşündüm. Akşamları dedeme uğrardım, sohbet ederken, Dede, bizim bir hoca Süneni Beyhakî var diyor dedim. Hemen doğruldu, ‘hemen al. Kaç liraymış?’ Pazarlık dahi sormadı. Adamcağız onu belki 5.000 liraya verecekti. ‘Al şu parayı hemen getir. Sana gelince anlatacağım.’ dedi. Hemen gittim, aldım. Adam da şaşırды pazarlık ister gibiydi ilk dediği fiyatı hemen verdim, aldım, getirdim. Dedem, ‘Bu kitap Ankara’da Albay Mustafa Güler’de vardı. Emaneten alırdım gözü üstünde kalırdı. İkide bir de arardı. Nasılsın? dedikten sonra nasıl faydalı oluyor mu? Derdi ‘İşin bittiyse ver.’ anlamında ‘bu çok güzel oldu.’ dedi. Buna benzer kitapları satan olursa haberim olsun olmayan kaynak varsa hemen edinelim.’ dedi.”¹⁴² Bu tavrı tutumunun cimrilik değil tam manada israf etmemek olduğunu ifade edebiliriz.

İlk kitabını borç harç çok zor bastırdığını, emekli maaşının büyük bir kısmını kitaplarını yazmak için kaynak kitapları bulmaya harcadığını ifade eden torunu şunları ifade etmiştir; “Özellikle İstanbul’da Sahaflar çarşısında dostları vardı. Biri Muzaffer Ozak, Sahaflar şeyhi diye geçer. O zaman zaman telefon açıp Asım Efendi aradığın falan kitap geldi, gel al derdi, gider, o kitabı alır gelirdi. Türkiye’de olmayan kitapları da o zamanki şartlarda döviz yasak şimdi ki gibi çeşitli ödeme şekilleri yok. Dostlarla tanıdıklarla o kitap bulunurdu. Kitaplarının hepsinin de nereden geldiğini ne zaman alındığını ne şekilde elde edildiği hepsi aklındaydı, anlatırdı.”¹⁴³Köksal’ın büyük gayret ve fedakarlıklarla kütüphanesini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu hem ilme olan sevgisini hem de bu uğurda maddi manevi fedakarlıktan çekinmediğini ortaya koymaktadır.

“Cömertlik ve yardımlaşmayı hem tavsiye eder hem de uygulardı. Bu bağlamda ikram etmeyi severdi. Fakirlere, ihtiyaç sahiplerine, kendisine soru soranlara duyarsız kalmazdı. “İslamiyet bunu emreder, Hz. Peygamber böyle yapar.” derdi. Tam da bu noktada kapitalist sistemin İslam’a uymadığı kanaatindeydi.” (Yapıcı, 2021b, 43) ‘İslamiyet bunu emreder, Hz. Peygamber böyle yapar.’ davranışlarının arkasındaki temel saikin Kur’an ve sünnet olduğunu açıkça ifade etmiştir. Aile içerisinde bu konuda verilen bazı örnekler şu şekildedir;

“...bazen öyle birisi gelirdi ki İlgisiz, akli hasta veya saçma sapan sorular başkası onunla vakit harcamaz öyle birileri gelirdi. Onlara bile ince ince sohbeti ederdi. Yemekse

¹⁴¹ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁴² K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

¹⁴³ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

yemek, çay, pasta, kuru pasta veya evde ne varsa ikramlarını misafire kendi de çok götürdüğü olurdu. Kendisi o yaşı halinde bacakları titriyor o koridoru yürürdü. Misafir erkeğe evde de erkek yoksa yardımda bulunacak kendi gelirdi. Annem; Mutfağ kadar yürüyüp geliyorsun biz kapıya getiririz. Yok olsun, Dizlerim açılıyor, iyi oluyor bana da yürüyüş oluyor derdi. Herkesle ilgilenirdi insan ayırt etmezdi. Statüsü, yaşı, zenginmiş, fakirmiş onun için önemli değil. O oraya geldiyse o kişıye muhakkak zaman ayırırdı.”¹⁴⁴

“Ankara’da öğrenciyim biz öğrenciyken altın diş yapıları. O zaman hastadan altını alırdık, diş başı 2 gram, 3 diş yapılacaksa 6 gram isteriz. O dişı yapar, takarız. Artan kısmı da hastaya veririz. Ben bir hastadan 6 gram altın aldım. İşı yapacağım altını aldım. Dolabıma kilitledim. Dolabımı biri açmış, dolabımda altın yok! ğrenciyim hafta sonu dedeme geldim. Hizmet ettik filan dedem; ‘Oğlum nedir problem?’ dedi. Yok bir şey dedim. Ondan sonra akşam oldu. Ben pazar akşamı otobüse biner, Bahçelievler’de evim var fakülteye yakın, oraya giderim. Dedem bana harçlık verir ama öğrencinin bir iki gün masrafını, ihtiyacını karşılayacak şekilde bana harçlık verirdi. ‘O gün sen gitme dur’ dedi. Kütüphanesine gitti dolabını açtı oradan bir zarfın içine parayı koymuş getirdi ‘bunu al sıkıntını gider’ dedi. Aldım bakmadım da paraya dolmuş binince baktım. Tam 6 gram altın parası! (Gz yaşıları aktı) Yani evlatlarına, torunlarına çok önem verirdi çok! Herkesin sıkıntısını çözmeye gayret ederdi. hiç kimseye neme lazım demez derdini çözmeye gayret ederdi”¹⁴⁵

“Bir akrabamızı, annem evlendirdi yoksul bir ocuğ verildi. Dedem gelince bize geldiler. Dedem, ‘Ben senin düğününe geledim. Al şu parayı’ dedi. Evinde sobası, kömürü yokmuş. O parayla soba ve kömür almış tam soba ve kömür alacak para! Bu ocuk da öyle şeylere inanmayan bir ocuk. Bana geldi, anlattı ‘Evimizde sobamız yanmıyordu. Asım amca bize o parayı (tam da kömür sobası ve kömür parası) verince aldık.’ dedi.”¹⁴⁶

Misafirlerine ve genel tüm ziyarete gelenlere karşı ortak tavrını talebesi şu şekilde ifade etmiştir; “Bir gün Ender pasta hanesinin üstündeki evde kapıyı çaldım biraz geç açıldı. Evde kimse yok ben elini öptüm oturdum. O ıktı 10-15 dakika gelmedi. Anladım zahmet etmesin diye çıktım 85 yaşımda elinde tepsi, tabaklar yemek hazırlamış bana getiriyor. Bir de ben rahat yiyeyim diye dışarı ıktı.”¹⁴⁷

“Evine bir defa bir gidin ya bir çorba, bir çay, pasta, bisküvi mutlaka o ikramlar gelir. Ben bu fakir Merhumun öğrencilik yıllarımda maddi destekleri, manevi destekleri kendisinin

¹⁴⁴ K4, Kişisel Görüşme, 4 Kasım 2023

¹⁴⁵ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁴⁶ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁴⁷ K14, Kişisel Görüşme, 17 şubat 2024

ve Kayseri'ye yolladığı haberlerle Kayseri'de ki özellikle damadı ve kızının bir hassa yani Fikret abi ve Selma abla. Ben ilk zamanlar utandım gitmeye gitmezdim. Bana haber göndermişler, gelsin diye.' Asım'a iyi bakın.¹⁴⁸

"Dedem iyi adamdı. Kibir yok, kapısı çalınsa evde kimse olmasa bile açar, oturtturur, kendi mutfığa gider, o an ne varsa, kendi hazırlar, kendi eliyle getirir. Vefatından sonra çok anlatıldı; 'Biz, hacı amcaya, Asım efendiye gelirdik, kafamız da belli sorular ama biz hiç sorularımızı sormadan, O anlatır, içinden biz alacağımızı alır, soru sormadan giderdik.'¹⁴⁹

"Bizde bir ayırım yoktu. Dedem bunu hiç hissettirmedi. Dedemden dolayı hiçbir zaman kimsenin bir kırgınlığı olmamıştır."¹⁵⁰ ifadesiyle Köksal'ın vefat eden ilk eşinden ya da şimdiki eşinden olan torunları arasında ayırım yapmadığını vurgulamıştır.

"...Elinden geldiğince yemek ikram etmeye özen gösterirdi. Mutlaka çay, pasta, ikramı yapılır ve ilerlemiş yaşına rağmen bizzat kendisi bu konuyla ilgilenirdi. Dedemin vefatının ertesi günü tanımadığımız bir adam "Ben burada yemek yemeğe alışkınım ben öyle bir iki tabakla doymam dedi ve gerçekten 5 6 tabak yemek yedi."¹⁵¹

"Özellikle misafirlere çok hürmet eder evinde ne varsa mutlaka getirir misafirlerine en iyi şeyleri ikram ederdi. Cumartesi, pazar günleri ziyaretçi kabul günleri idi ve bu günlerde ziyarete gelenlere sohbet eder sorularına cevaplar verir mutlaka gelenlere ikramda bulunurdu. Çay, pasta, kurabiye, yemek vakti ise yemek gibi reddeden olursa "Olmaz kabir ziyareti gibi ikramsız olmaz." der bir çay bile olsa ikram ederdi."¹⁵² Benzer ifadeleri K1, K2, K3, K5, K7, K8, K9, K10, K11, K13. K14, K15, K16, K17, K18, K19 tüm katılımcılar kullanmışlardır.

Mükemmeli arayan ruh gerçek dünyada bunun mümkün olmadığını farkına varınca (Beyazyüz, 2016, 177) mükemmeli bulabileceği yere odaklanabileceğini ifade etmektedir. Peygamberi rol model alan Köksal, insanı kamil olma yolunda sorumluluk almak, fedakârlık yapmak, çabalamak, insanlara bir şeyler vermeye çalışmak, yerine göre nefsinden fedakârlık etmeyi göze almış mümtaz şahsiyet olduğunu ifade edilmektedir (Yapıcı, 2021b, 43-44). Bu durumda Peygamberi rol model almasında kişiliğindeki mükemmeliyetçiliğin payı olduğunu söyleyebiliriz.

Costa ve McCrae beş güçlü kişilik faktörü içinde yer alan öz disiplini (Burger, 2016, 253) sorumluluk/dağınıklık şeklinde ilerletici ve ketleyici olmak üzere iki yönü olduğunu ileri sürmüşlerdir. İlerletici yönü başarıma ihtiyacı ve çalışma kararlılığında ketleyici yön ise ahlaki

¹⁴⁸ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

¹⁴⁹ K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

¹⁵⁰ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁵¹ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

¹⁵² K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

titizlik ve tedbirli olma özelliklerinde görülmektedir. Kişiliğe olumlu yansıyan sorumluluk boyutunun; düzenlilik, tedbirli olma, vicdanlı olma, dakik, pratik, düşünceli ve özenli olma vb. alt boyutları da söz konusudur. Negatif yön ise dağınıklıktır (Turan, 2009a, 62). Köksal kişiliğinde en etkili unsurlardan biri öz disiplin sahibi olmasıdır. Aileden gelen bir mükemmeliyetçilik olduğu gözlenmiştir. Bu tarafına değinen paylaşımlar şu şekildedir;

*“Ahlaklı olmaya, dürüst olmaya disiplinli bir hayat sürmeye özü sözü bir olmaya önem verir herkese bunları tavsiye ederdi. Kişiliğinde ki en baskın özelliği; çok sakin ve edepli olmasıydı. İnsanlara yaklaşımı hep güven verici, saygılı idi. Titiz bir insandı ama hırsları yoktu, disiplinli çalışırdı. Düzenliydi kütüphanesi her zaman temiz, düzenli ve tertipli olurdu. Bütün kitapları kafasındaki yerleşim planına göre yerleşim planına göre yerleşmişti. Bir kitap yer değiştirse bilirdi.”*¹⁵³

*“Her işinde titizdi mükemmeliyetçiydi ama stres yapmazdı. Çok sakindi istediği olmasa bile bu niye böyle olmuyor diye hırs yapmazdı. Olmasına gayret eder fakat kendisine de dert, problem etmezdi. Hırs ve öfke hiç olmazdı yani niye şu şöyle oldu niye bu böyle oldu gibi öfke hali hiç görmedim.”*¹⁵⁴ *“Onu o hale İskilipli Ethem Efendi’nin dizinin dibinde aldığı terbiye getiriyor. Onu öfkeli şahıs değil de titiz ama sakin durgun bir şahıs haline getiriyor.”*¹⁵⁵ Bu ifadelerden Köksal’ın kişiliğinin bir boyutu olan öz disiplinin olumlu yansıyan sorumluluk etkisiyle onu ilerletici yönde etkilediğini söyleyebiliriz.

*“... işlerinde aşırı titizdi. Mükemmeliyetçi bir kişiliğe sahipti. Her işi mümkün olduğu kadar kendisi yapmayı çok arzular, isterdi. İlerlemiş yaşına rağmen postanede sıra bekler evrakları gönderirdi. Dede kitap yazmıyoruz ama bu tarz işler bizim yapabileceğimiz işler ver biz yapalım derdim. Benimle gönderirdi anca “Ne zaman gönderdin? Nasıl gönderdim? Makbuzu var mı? gibi sorularla süreci öğrenirdi. Her şeyi dosyalardı. Eski tarihli faturaları bile dosyalar halinde saklardı. Her şey intizamlı, belgeli hiçbir boşluğu yoktu.”*¹⁵⁶ Günümüz insanı ilim irfanla uğraşıyorsa gündelik işleri, angarya olarak görebiliyor ve bu tarz işleri başkalarına yaptırmaya çalışabiliyor ancak yakın çevresinin anlattıkları doğrultusunda Köksal kesinlikle böyle bir tavır ve tutum sergilememiştir. Her işi kendisi ve en ince detayına kadar ilgilenererek yaptığı görülmüştür. Bu Mülk suresi ikinci ayeti ¹⁵⁷ hayatına yansıttığını göstermektedir.

¹⁵³ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁵⁴ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁵⁵ K10, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁵⁶ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

¹⁵⁷ “Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan O’dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır.” (Mülk Suresi 2. ayet) 2. ayet yüce Allah’ın kudret ve tasarrufunu en açık bir şekilde gösteren

Sorumluluklarını aksatmadığına dair torunu şunları söylemiştir; *“Eserlerini yazarken haliyle tüm zamanını işine verirdi. Ancak eşini, çocuklarını ailesini ihmal etmez onlara sohbetler eder, dertlerini dinler çözmeye çalışır ailesine zaman ayırırdı. Kimsede bu çalışma temposundan şikâyet etmezdi. Yaptığı işin öneminin idrakindeydi. İbadetlerinden asla taviz vermez namazlarını vaktinde ve ailesiyle birlikte cemaatle kılmaya çalışırdı. Vakit namazlarının haricinde nafile namazlarını kılardı. Düzenli olarak tesbihatlarını eksiksiz yerine getirirdi. Hem Ethem efendinin hem de Kuddûsî hazretlerinin dersini yapardı.”*¹⁵⁸ Daktilo ile yazılarını kendi yazmaktadır, işine gösterdiği özen nedeniyle hiç kimsenin daktilo etmesini istememektedir. Çünkü az da olsa bir başkası daktilo ettiği olmuştur. Bu nüshaları kendisi mutlaka kontrol etmektedir. Kontroller de çıkan hatalar nedeniyle münferit hadiseler olsa da tekrar hepsini yazmak durumunda kalmıştır. Bu durum Köksal’ın işini en güzel şekilde yapma gayretini ve sorumlulukları konusundaki hassasiyetini göstermektedir. Bu hassasiyeti hayatının her alanında gözlemlenmektedir.

Pakistan elçiliğinden Yazarlar Birliğine, Pakistan’da Siyer-i Nebi yarışması düzenleneceği konusunda bir yazı gelmiştir. Onlar da Köksal’ı arayarak; *“Türkiye Yazarlar Birliği olarak Türkiye’yi temsilen, Mustafa Asım Köksal’ın ‘İslam Tarihi’ isimli eserini aramızda kararlaştırdık...”*¹⁵⁹ şeklinde ifade ederek basılı eserler arasında düzenlenecek Siyer yarışmasına katılmak üzere kendi eserini seçtiklerini bildirmişlerdir. Torunu bu konuya dair şunları anlatmıştır; *“Dedem hemen yayınevine talimat verdi. Beş takım İslam Tarihi numune gönderilecek. Deri cilt olsun baskısı çok temiz ve birinci hamur yani gramajı yüksek olsun. Çünkü gramaj düşük oldu mu, arkasındaki harfler belli olur. Bir geldi, gün de kalmamış, telafisi de mümkün değil, iyi bir şey yap. Ama deri cilt demiş ipleri gözüküyor deri değil. O da zaten jürinin, inceleme heyetinin raporunda gözüküyor. Baskı çok kötü, cildi kalitesiz vs. yayınevi de payını almış.”*¹⁶⁰ Köksal bu duruma çok üzülmüştür. Torunu Köksal’ın sözlerini şu şekilde aktarmıştır; *“...be adam bu kitap tamam benim kitabım ama bunun ticari kazancı da senin! Güzel bir iş çıkarsan, orada baskısı da çok güzeldi, temizdi, dense...’ Bunlar, Onun için çok büyük üzüntü kaynağı idi. Daha önce kendi yazdığı kitapları kendi bastırıyordu. O, günün şartlarına göre mümkün olan en güzel şekilde bastırıyordu.”*¹⁶¹ Burada da Köksal’ın iş

delilleri içermekte; Allah’ın, dünyada insanların güzel işler yapma hususunda birbirleriyle rekabet etmelerini sağlamak, kimlerin kendi emir ve yasaklarına uyarak daha güzel işler yapacağını ortaya çıkarmak için hayatı ve ölümü yarattığını bildirmektedir (Kur’an-ı Kerim Meali, 2015; Yazır, 2018).

¹⁵⁸ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁵⁹ K9, Kişisel Görüşme, 18 Aralık 2022

¹⁶⁰ K9, Kişisel Görüşme, 18 Aralık 2022

¹⁶¹ K9, Kişisel Görüşme, 18 Aralık 2022

disiplinini ve yaptığı işi en güzel şekilde yapmak için bütün imkanlarını sonuna kadar kullandığını göstermektedir.

Yayınevlerinin anlaşma şartlarını yerine getirmediği durumlarda, çevresinden mahkemeye başvurması tavsiyelerini sıkça duymaktadır. Köksal, onlara şu şekilde cevap vermektedir; *‘Evladım ne olacak, alacak eserler imha edilecek. Ya bu benim eserim.’*¹⁶² şeklinde karşılık vermiştir. *“Bir tarafta benim yazdığım bir eser fırına atılıp imha edilecek, ya da siz davayı geri çekeceksiniz.”*¹⁶³ diyerek her zaman sulh yolunu seçtiği ve mahkemelerle uğraşmak istemediği ifade edilmiştir. Mahkeme yoluna girdiği durumlar da olmuştur. Ancak torununun ifadesi; *“Her seferin de davayı geri çekmek zorunda kaldı.”*¹⁶⁴ şeklindedir.

*“İstanbul’dan trenle yolculuk yapıyoruz, çarpıntı geliyor. Psiko somatik ağrılar çekiyor. O günlerde sadece emekli maaşı ve kitap gelirleri var. Başka bir geliri yok. Yayınevi sahibi, din görevlisi para ödemiyor, telif ücreti ödememek için kaçak basıyor vs. Biri ‘Hocam siz bunlarla baş edemezsiniz, mahkemeye verelim.’ dedi. Mahkemeye verdik. Mahkemeden; ‘Kaçak baskı tespit edildi. Yapılan kaçak baskılar imha edilecek.’ diye karar çıktı. Dedem bu şekilde karar çıkınca mahkemeyi geri çekti. ‘Ben bin bir emekle yazdığım kitabı, toplatıp imha etmek, yakmak... Benim buna vicdanım el vermez. Allah da razı olmaz. Resulullah hiç razı olmaz. Ne yapalım? Yapacak bir şey yok.’ düşüncesiyle kitabın basım kalitesi, kaçak basılması, para ödenmemesi vs. katlandı. Fakat Psiko somatik ağrılar çekti.”*¹⁶⁵

*“Dedem insan ilişkilerinde ben şöyle istiyorum, İlla şöyle olsun böyle olsun demezdi. Hacı Hanım şöyle olsa daha iyi olmaz mı diye ifade ederdi.”*¹⁶⁶ *“Dedemin hayatı çalışmak. Bütün güzellikleri üzerinde toplamış herkesle ilişkisinde çevresiyle ailesiyle çocuk çocuğuyla yani mükemmel bir eş, mükemmel bir baba, mükemmel bir dede, mükemmel bir arkadaştı.”*¹⁶⁷

“1977’de Hacı Bayram da Cuma çıkışında bir bildiri dağıttılar. Müslümanlar dayanışma haftası diye hicri yılbaşı organize etmişler. Liste var, yedi gün, yedi program, Ankara Palas’ta cuma günü ilk program, cumartesi günü, konu ‘Asrı Saadet’ konuşmacı,

Mustafa Asım Köksal. Burası çok ilginç, dedeme yarın konuşmanız varmış dedim. ‘Ne konuşması?’ dedi. Cebimden broşürü çıkardım. ‘Benim haberim yok.’ dedi. Cuma günü olmuş, konuşma cumartesi, dedemin haberi yok bunlar nasıl iş yapıyorlar? Nasıl olsa ararlar. Biz çalışmaya başlayalım. Hazırlıkları yapalım.’ dedi. İki üç sayfalık bir konuşma hazırladı.

¹⁶² K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

¹⁶³ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

¹⁶⁴ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

¹⁶⁵ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

¹⁶⁶ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁶⁷ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

Akşama doğru aramışlar, saat 19.00'da Ankara Palas'ta. Genç bir çocuk geldi. Yirmili yaşlarda, 'Ben sizi götürmeye geldim.' Dedi. Çocuk dolmuşla geldi, araba falan yok. Rahmetli, 'şuradan dolmuşa binelim gidelim', çocuk 'olmaz taksiyle gidelim.' Rahmetli bastonuyla dolmuşa el kaldırdı bindik. Çocuk huzursuz, hocam şöyle inelim. Ulus Roma hamamının orada indik, taksiye bindik. Beş yüz metre falan kalmış, taksici homurdanıyor, gittik. 'Hocam Allah razı olsun. Arkadaşlar çok eleştirirlerdi.' falan dedi. O kişiyi de sonradan tespit ettik. Eski Milletvekili, Mehmet Ali Bulut, o zaman hukuk fakültesinde okuyormuş. 'Hocam biz hukukçular birliği kurmak istiyoruz. Bu konuda sizin de fikirlerinizi, tecrübelerinizi almak istiyoruz.' dedi. Dedem, 'Bir gün gel. Uzun uzadıya konuşalım. Peygamberimizin hayatından, bu tarz oluşumları seninle birlikte açalım, okuyalım.' dedi.”¹⁶⁸

Köksal'ın ilimde ilerlemek, halisane bir şekilde İslam'ı yaşamak, İslam'a yönelik olumsuz eleştiriler karşısında tavrını ve safını belli ederek sağlam bir duruş sergilemek, başta Türk milleti olmak üzere bütün Müslümanlara İslamî bir bilinç ve tutum kazandırmak arzusunda olduğunu söyleyebiliriz. Kaleme aldığı eserleri, sohbetleri, yaşantısı ve mücadelesi “olmak istediği insanı” yansıtır mahiyettedir.

Yapıcı (2021b,44)“*İncelik, zarafet ve estetik İslam medeniyetinin olmazsa olmazıdır. Tasavvuf ile fıkıh iç içe girince İslam'ın insan modeli ortaya çıkar. İslam' a inanan insanlardan şekil ve öz, madde ve mana, din ve İslam, akıl ve kalp birlikteliği (Vahdet) ister. Köksal hayatı boyunca bu vahdetin peşinde olmuştur. Köksal şiirle uğraşır, çok ciddi bir fakih yönü vardır. Hayrettin Karaman Hoca; 'Bizim fıkha ısınmamızda ilmihali neden oldu.' diyor. Tasavvuf ile fıkıh iç içe girince İslam'ın insan modeli tabii ortaya çıkıyor. Şekil ve öz, madde ve mana, din ve ahlak, akıl ve kalp birlikteliği ister vahdeti gerektiriyor.*”¹⁶⁹

“*Şiiri çok sever ve şiir yazardı. Çocuklara yazılmış çok güzel şiirler yazmış ayrıca naatları da vardır. Bütün şiirlerini ezbere bilirdi. Musikiye pek ilgisi yoktu ana resim yapma kabiliyeti vardı. Gençliğinde karakalem resim yapmış.*”¹⁷⁰

“*Nezaket dedemde en üst seviyedeydi. Yani şu zenginmiş, şu garibanmış, ayrı muamele yapalım yoktu. Çay, kuru pasta herkese fiks, bir ayırım yok yemek varsa o anda yemek. Hatta Ahmet Günbay Yıldız, Yusuf Kerimoğlu, Hüsnü Aktaş falan var. Onlar ya bir ayarla da Asım Hoca'nın bir mantısını içelim.' derlerdi. Onlarla ayrı bir muhabbetleri vardı.*”¹⁷¹

¹⁶⁸ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

¹⁶⁹ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

¹⁷⁰ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁷¹ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

“Misafirlerini kendisi kapıya kadar uğurlar, büyük gelsin küçük gelsin ayağa kalkardı. Çalışırken yazı yazarken su bile istemez suyunu kendi alırdı. Kapıyı çalarız, hadi yemek hazır deriz. O ‘Hayır işe hayır denmez. Tamam, geliyorum.’ derdi. Kahveyi çok sever, zihni çalıştırır, dinç tutar diye orta şekerli bir kahve içerdi.”¹⁷²

Yapıcı (2021b, 44), Köksal için; *“Hüsn-i zanda bulunmak temel prensibiydi.”* İfadesini kullanmaktadır. Köksal’ın; *“Arkadaşlarınızın anlam veremeyeceğiniz davranışlarını görürseniz gerçek anlaşılincaya kadar iyiye yorunuz.”* diyerek Hüsnü zan sahibi olmanın önemini vurguladığını ifade etmiştir.

Yapıcı, Köksal’ın anıldığı panelde¹⁷³ Ahmet Kuddûsî Divanını doğru okunabilsin diye yazdığı kitaba kendi adını yazmadığını kısaca M.A.K. yazdığına dikkat çekti ve *“Ahmed Kuddûsî babanın bu konuda ki ‘Erenler her kılıkta gezerler’ şiirini kendi sesiyle okudu hala aklımdadır;*

“Eyle Kuddûsî Hüda’nın kullarına hüsnü zan

Kimi görsen de velidir, bu kişi pinhan gezer”

dizelerinin bulunduğu şiiri okudu. *“Her insan veli olabilir, gizli olabilir. İyiye yorunuz arkadan birbirimizi olumsuz anmayın. Bakın tekfirci, dışlayıcı, itici söylemler İslam kültürü ile bağdaşmaz.”* şeklinde açıklamaktadır. Bu konuda katılımcıların anlattıkları şu şekildedir:

“Hafif kafadan rahatsız dedikleri bir hanım vardı. Bir gün aradı, rüyasını anlatıyor. Ben de içimden aman babam yoğun çalışıyor niye meşgul ediyor diye geçirdim. Sonra rüyayı anlattım. Ona öyle bir kafa yordu rüyasını öyle bir izaha çalıştı o kadar zaman ayırdı ki bana sen yanlış yaptın demek istedi. Yani ben onu öyle aldım. Herkesin Allah-u Teala’nın her kulu kıymetli hepsiyle alışverişi vardı. O Allah’ın emriyle bu işi vazife olarak yaptığı için herkese aynı ehemmiyeti gösteriyordu. Ona güzel bir şey yorum yaptı. Bunu böyle anlat dedi. Kuddûsî hazretleri, ‘her geceyi kadir her geleni Hızır bil’ dermiş. Aynı felsefe kayınpederim çok mübarekti.”¹⁷⁴

Yapıcı, (2021b, 44) Köksal’ı *“İman-amel bütünlüğüne önem verirdi. Bu bütünlüğü yakalamaya gayret ederdi. ‘Mümin duyarsız, hissiz, umursamaz olmamalıdır.’ derdi. Ayrıca insanlara sadece sözlü nasihatle bulunmaz, tutum ve davranışlarıyla da örnek olmaya çalışırdı”.* Şeklinde bu durumu anlatmaktadır. Bu konuda Köksal’ın şu açıklamasına yer vermektedir; *“İman ve ibadet kişinin hayatına yansımalıdır. Bu da Salih amelle mümkündür.*

¹⁷² K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁷³ Prof. Dr. Asım Yapıcı Kayseri Develi’de Yapılan Panel toplantısı; 28 Kasım 2022 saat 15.00 Develi Belediyesinin ve Erciyes Üniversitesinin Mustafa Asım Köksal’ı Anma Programın da yaptığı konuşmadan.

¹⁷⁴ K11, Kişisel Görüşme, 4 Kasım 2023

En önemli özelliklerinden birisi salih amel müminin hem kendine hem topluma karşı hassasiyet göstermesidir. “Sadaka-i cariye de salih amel kapsamındadır Mümin duyarsız olamaz.”¹⁷⁵ şeklinde durumu açıkladığını aktarmaktadır.

“Yaşayarak gösterirdi, bir şeyi diretmez veya şöyle yap böyle yap diye bir şey söylemezdi.”¹⁷⁶ “Kendi söküğünü kendi dikerdi. Düğmesi düştü mü? Kendisi dikerdi.”¹⁷⁷

“İstemelere gider, düğüne katılmazdı.”¹⁷⁸ “Hiç düğünlere gelmezdi. Biz nikahtan çıkar, geliriz burada dedemin elini öperiz. Ama istemeye uzakta olsa gelirdi. İstemesini yapar, imam nikahını da orada kıyar. Fakat nişan, düğün işlerine, ilahili de olsa sadece nikah da olsa katılmadı.”¹⁷⁹

Köksal’ın sohbetlerinde en sık değindiği konular; kulluk bilinci, ihlas ve amel muhasebesi çok önemlidir. Köksal, ihlasın önemini *Ahiret Yolculuğu* şiirinde şu şekilde ifade etmiştir; “... İhlaslı yap amelini, / Ahirete geçip, giden. / İhlasdan yoksun ibadet, / Birer taklidden ibaret! ...”(M. A. Köksal, 1999, 91). Köksal’ın ihlaslı yaşamayı kendine ilke edindiği ifade edilebilir. Köksal’ın tüm ifadelerinde ahlakı dinden ayırmadığı görülmektedir. Dinî, millî, ilmî ve edebî değerlere ve İslam ahlakına sahip bir şahsiyettir. Allah rızasını arama konusuna çok dikkat ettiği görülmektedir. Hüsn-i zanda bulunmaya önem vermektedir. Kibir ve gururun bir Müslümana yakışmayacağını ifade etmiştir. Hem söz ile hem de tutum ve davranışlarıyla nasihatte bulunduğu katılımcıların hepsi tarafından ifade edilmiştir. Hem yaşayışı hem de eserleri bu hususu destekleyici mahiyette olduğunu ifade etmiştir (Yapıcı, 2021b, 45). Torunları bu durumu şu şekilde ifade etmişlerdir;

“Sohbetlerin de en çok namazdan namazın nasıl kılınması gerektiğinden bahsederdi. İhlaslı olmak, dürüst olmak, iyi ahlaklı olmaktan... yılmadan usanmadan anlatırdı. Nasıl doğru Müslüman olunur? bunu anlatırdı. O piyasadaki popüler şeyler ile ilgili hiç kırmadan, dökmeden, incitmeden ve ötekileştirmeden, kimsenin sorularına kızmadan, insanlara doğruyu anlatırdı. Bir daha bir daha anlayana kadar anlatırdı. Üslubuna da dikkat ederdi. İnsanları ayırmazdı. İnsanların dış görünüşüne hiç önem vermez kıyafeti pejmürde de olsa oturur ve Ona güzel güzel anlatırdı. Makam mevki sahibi olsa onlara da aynı şekilde anlatırdı. Çocuklara da aynı şekilde anlatırdı. Çocuklarımla oturur hak şerleri hayreyler ilahisini dizlerine vura vura beraber söylerdi. Benim çocuklar ona hak şerler dede derdi. Çocukla çocuk olur büyükle büyük olurdu. Çocuklara asla kızmaz, öfkelenmez, onların karşısına oturur büyük adam gibi onlara

¹⁷⁵ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

¹⁷⁶ K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

¹⁷⁷ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁷⁸ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

¹⁷⁹ K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

nasihat eder, doğruyu güzeli anlatır, şiir okurdu. Özellikle çocuklar için ortaokul kitaplarında yazdığı şiirler vardı. O şiirler çocuklarımin da benim de hala ezberimde. Her şeyi çok güzel örneklerle akıl ve mantık örgüsünde sohbet ederek anlatırdı. İnsanları şüpheye düşürmeden, aksine tüm şüphelerini ortadan kaldıracak şekilde tek tek dantel örer gibi anlatırdı. Özellikle misafirlere çok hürmet eder evinde ne varsa mutlaka getirir misafirlerine en iyi şeyleri ikram ederdi. Hacı anneme söylerdi. Anneannem de sağ olsun misafirlere senelerce hizmet etti.”¹⁸⁰

“Dedem çok saygılı çok kibar davranırdı. Bizde ondan başka türlü bir tavır görmediğimiz için biz de öyle davranmaya gayret ederdik.”¹⁸¹

“...çok iyi bir aile babasıydı hanımına çok değer verirdi. Bizlere, hepimize saydırırdı. Evlatlarına karşı da çok hassastı, onların iyi yetişmesi adına iyi yetişmesi için çok gayret ederdi. İslam'ın dışında bir hayat tarzının olmayacağını bize anlatırdı. Kendisi de onu yaşamak için çok gayret sarf ederdi. İnsanları kırıp dökmeydi, hiç kötü konuşmazdı, sert konuşmazdı. Her şeyi tatlılıkla ve güler yüzle ifade ederdi. İnsanlar gerilir, öfkelenir O da hep bir iyi yönüyle onu rahatlatır yumuşatır ve güldürürdü.”¹⁸² “Hep güler yüzlü, tenkiti bile güler yüzle yapan biriydi. Çok sinirlendiği, celalli olduğu birkaç durum olduğun da çok kızdığı zaman birine “Dangalak” derdi. En kötü lafı budur. Dedem, halim, selim, yumuşak, hiçbir zaman tenkit etmeyen, ama hiçbir konuda şunu şöyle yap bunu böyle yap demeyen, sormadıktan sonra da yönlendirme yapmayan, kendi haliyle Müslümanlığı bize gösteren, yani sözle değil de fiilleriyle, hareketleriyle, olmamız gerekeni yaşantısıyla bize gösteren bir zattı. Bir gün Yunus hazırlamış çantasını, Ankara dışında bir yere gidecek. Elinde çantası her şeyi hazır dedemin yanına gelmiş. ‘Dede müsaade edersen şuraya gideceğim.’ (Gülüyor) Dedem ‘Evladım sen zaten almışsın her şeyini hadi güle güle.’ demiş.”¹⁸³ “Bir insan! En sıkıntılı zamanında bile yüzünden bir gülümseme eksilmiyorsa, bu normal insan değildir!”¹⁸⁴

Derin bilgiye sahip olmak önemlidir ama derin bilginin ötesinde samimi, ihlaslı bir yaşantıya sahip olmak daha önemlidir. Zeki Salih Zengin konuşmasında¹⁸⁵ değindiği bildiğini yaşama konusunda Köksal’ı şu sözlerle anmıştır;

“Asım Köksal Hocanın, ne kadar derin bir alim olduğunu, İslam Tarihi ne kadar bildiği, Fıkhi ne kadar bildiği üzerine farklı değerlendirmeler yapılabilir İmam-ı Azam kadar Fıkhi

¹⁸⁰ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁸¹ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁸² K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁸³ K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

¹⁸⁴ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

¹⁸⁵ Prof. Dr. Zeki Salih Zengin Kayseri Develi’de Yapılan Panel toplantısı; 28 Kasım 2022 saat 16.00 Develi Belediyesinin ve Erciyes Üniversitesinin Mustafa Asım Köksal’ı Anma Programın da yaptığı konuşmadan.

bilmeyebilir. Ancak bilmek kadar hatta bilmekten daha fazla önemli bir konu varsa oda, “ilmiyle amel olmak” olarak ifade edilen doğru bildiğini yaşamak daha önemlidir. Benim Asım Köksal Hoca’da gördüğümde, hakkında işittiğim buydu. İlmiyle amel olan bir insandı. Gösterişe, mala, mülke, paraya itibar etmeyen, yani yok farz eden hayatından çıkaran değil ama ön plana çıkaran, onunla hayatını yönlendiren değil. Evet bunlar bizim hayatımızda vardır ama buna itibar edip baş tacı etmeyen, bunları yerli yerinde amacı çerçevesinde kullanmasını bilen, yani ihlaslı, muhlis bir insandı. Ben buna şahitlik ederim. Samimi bir Müslümandı. Mütevaziydi, etrafını gören, kollayan bir insandı.” şeklinde ifade etmiştir.

Yapıcı (2021b, 45) İslam’ın tevhit bilincine dikkat çekerken bunun geçmiş ve geleceği birbirine bağlayan süreklilik gerektirdiğine vurgular ve Köksal’ın Peygamberler tarihinden Hz. Peygamber’in vefatına kadar tevhidin tarihini yazmış olması söz konusu sürekliliği yakalama gayretini şu şekilde açıklamıştır; *“Hz. Ademden beri İslam kültürün bir tarih bilincinin bir sürekliliği vardır ve yakalamak gerekir. Bu nedenle Köksal’ın en büyük arzusu Peygamberler Tarihini yazmaktı ve yazdı. Peygamberimizin Hayatını yazdı. Belki ömrü vefa etse devamına gelecek çünkü kitabının adı ilk şekliyle İslam Tarihi değildi. Önce kitabının adı, Hz. Muhammet Aleyhiselem ve İslamiyet’ti. Bizzat Peygamberimizi yazdı. İslam Tarihi dediğiniz zaman bunu aslında uzatacağı belliydi. Uzatmak istiyordu. Ömrü vefa etmedi.”*¹⁸⁶ Ayrıca sürekliliği yakalamanın değişimi görmezden gelmek anlamına da gelmediğini ifade eden Yapıcı; *“Geleneğin bilinmesi, tarihsel bilginin bugüne taşınması hayattır. Zira geleneği bilmeyenin geleceği olmaz. Geleneği de yeni durum ve şartlarla yorumlayabilme kapasitesi önemlidir.”* diyerek Köksal’ın bu yönüyle ilgili, 1970 ve 1980’li yıllarda çokça tartışılan “Kolonya abdesti bozar mı, bozmaz mı?” tartışmasına *“Kolonya kirletici değil, temizleyicidir, bu nedenle abdesti bozmaz.”* diyerek tevhide sıkıca tutunarak içtihat kapısını açık tuttuğunu ifade etmiştir. Köksal’ın *“Hans von Aiberg’in “Arz’dan Arş’a: Sonsuzluk Kulesi I-II” kitaplarını okuyordu. Yeni gelişmelere, çağdaş eserlere açık olduğunun bir göstergesi”*¹⁸⁷ olduğunu ifade etmiştir. Bu husus yaşamı ve eserlerinden de fark edilebilir.

Yapıcı’ya göre; *“Geleneği bilmek çok önemli bir şey, tarihsel bilgiyi bugüne taşır. Çok önemli geleneği bilmeyenin geleceği olmaz. Ancak geleneği de yorumlar. Hep verdiğim bir örnek vardı. Çok tartışılırdı. Bizim zamanımızda “Kolonya abdesti bozar mı bozmaz mı?” Corona geldi, cebimizde kolonya ile gezdik. Hiç kimse de abdesti bozuyor falan demedi. O zaman halk kolonya döküldü mü? Abdest tazelerdi. Merhum dedi ki; ‘Kendisi pisliği temizleyen*

¹⁸⁶ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

¹⁸⁷ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

bir şey abdesti bozmaz.’ Dedi. Ben sordum “Neden öyle diyorsun? diye “Çünkü elin kiri ne yapıyor? Alıyor o zaman abdesti bozmaz.” dedi ama o gün din alimi dediğimiz kişiler “Kolonya abdesti bozar.” diyordu. Geleneği bilmek önemli onu bugüne taşıyarak yorumlamak daha farklı bir durum.”¹⁸⁸

“Mustafa Asım Köksal huzur ve sükûn halindeydi. Hiçbir hırsı yoktu. İbadetini yapmak Peygamberimiz gibi hayatını tanzim etmek ona yeterdi. Huzurluydu çevresine de huzur ve sükûn verirdi. En büyük arzusu İslam Tarihini yazıp doğru bilgileri ve asıl kaynaklardan İslam’ın öğrenilmesini sağlamaktı. Gündemi takip eder olayları İslam’ın çerçevesinde yorumlar bizlere anlatırdı. Yenilikler açtı öğrenir bilgilenirdi. İslam’ın temel kaynaklarının dışında hiçbir şeye iltifat etmez. Her yeniliği, fikirleri İslam’ın süzgecinden geçirir uymazsa gündeminden çıkarırdı.”¹⁸⁹

Torunu; “Doğum yapacağım, ilk doğumum, eşim askerde dedem anneannemle geldi, benim yanımda kaldı. Doğuma da gelince anneannem, ‘Hacı Efendi, torunun doğumu yapacak. Ne yapacaksın orada’ dedi. ‘Hayır bu normal ben gideceğim.’ dedi.”¹⁹⁰ Bu ifadesinden geleneği bildiği ama kendine göre yorum yaptığı görülmektedir.

“Ona sorulan sorularda inanmayan insanların iyilik yapabileceğini böyle bir durumda dinen karşılık bulunup bulunamayacağını sorduklarına şahit oldum. O şunu ifade etti; ‘Eğer bir kimse Allah’a iman etmişse gerisini Allah bir şekilde bir yola koyar.’ derdi. Bu konuda, Allah’a iman, hep Edison’u örnek verirdi. Ben sordum ‘Edison Allah’a inanıyordu.’ derdi. Kendisine bu kadar elektriği bulan, bu kadar hayata katkısı bulunan, hayata hizmetleri bulunan bir adamın nasıl böyle zararlı bir Müslümandan daha geride bir durumda olduğu sorulurdu. O, bu manada temel ilkenin, Allah’a iman olduğu üzerinde dururdu.”¹⁹¹

Torunlarının Köksal’ın resim yeteneği ve resim çizme konusunda ki tavrını şu şekilde anlatmışlardır; “Dedemin sanata da yeteneği var. Çok iyi resim yapıyor. Bir yaprak resmi yaptı. Biz canlı zannettik.”¹⁹²

“Resim çizme yeteneğimiz var. Vefat eden teyzem Hatice Sema çok güzel resim yapardı, resim çizeriz. Bende çizerim, dedem de gördü. Dedemin de resim çizme kabiliyeti var. ‘Kızım resim yapmak sakıncalı özellikle insan, hayvan, canlı resmini’ dedi. Evinizde de

¹⁸⁸ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

¹⁸⁹ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁹⁰ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁹¹ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

¹⁹² K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

bulundurmayın, sen de yapma' dedi. Çünkü ben yağlı boya tablo filan yapıyordum. Tabii benim şahsi hobim canlı resmi yapmanın sakıncalı olduğunu söyledi."¹⁹³

"Teyzemle bana nişan elbisesi dikiliyor. Hala duruyor o elbise o elbiseyi de pullarla filan işlemeyi düşündük. Süs yapmayı düşünüyor, dikiş dikiyoruz. Dedem geldi, desenli bir kumaş pullar da var. Şu pulları şuralara işleyin dedi bize gösterdi. Ortadaki renkli yeşilli, mavili yer ortaya çıktı. Turuncu pullarla o çiçeklerin kenarlarını bize işletti. Dedem söyledi. Hala saklıyorum o elbiseyi benim için çok değerli."¹⁹⁴

Yapıcı (2021b, 46), Köksal'ın gerek şairliği gerekse tasavvufi yönüyle gönül ehli olduğunu ifade etmektedir. Köksal'ın kişiliğini etkileyen faktörlerden dini manevi önderler noktasında Köksal'ın hayatında başat rol oynayan şahsiyetler olarak İskilipli İbrahim Ethem Efendi, Ahmed Kuddûsî ve Mahmut Sami Ramazanoğlu karşımıza çıkmaktadır. Bu şahsiyetler Köksal'ın dini anlayış ve dini yaşayış tarzının şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Din, ilim ve tasavvuf merkezli hayatı Köksal'ın şiirlerine de yansımıştır. 14 yaşında dini içerikli şiirler yazarak başlayan şairliği ömrünün sonuna kadar devam etmiştir. Şiirlerini, makalelerini ve kitaplarını herkesin anlayabileceği arı duru Türkçe ile yazmaya gayret etmesi dil konusundaki hassasiyetine vurgu yapmıştır. Birkaç şiirinde istediği zaman ağdalı ve sanatlı Osmanlı Türkçesi ile yazabileceğini ilan eden Köksal eserlerinin büyük çoğunluğunda Yunus dili olarak kavramlaştırılabileceğimiz sade bir Türkçe kullanmaya özen gösterdiğine dikkatlerimizi çekerek Köksal'ın sade yazma gayretinin bilinçli olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda şunları ifade etmiştir;

"Kültür ve medeniyetin sonraki nesillere intikali onun için sade yazıyor. Onun için herkesin anlayabileceği bir dille yazıyor. Şiir, edebiyat ve sanat; Ruhen incelme, kalben yumuşama ve estetik Müslümanlık. Müslümanlığımız bugün kaba saba bir hal alıyorsa biraz da kendimize bakalım. Hem söz(dil) ile hem de tutum ve davranışlarıyla nasihatte bulunurdu. Yani rol model olmak önemli çünkü Rol model olamadığımız zaman bize yönelik eleştiriler, İslam'a da yöneliyor."¹⁹⁵

Yapıcı (2021b, 46), Köksal dinî ve millî konularda hassas olduğunu ifade ederken din ve devlet telakkisi belirgindi. Ayrılıkçı değil birleştirici bir tutuma sahip olduğunu ifade etmiştir. Kendisini sevenleri, takip edenleri, ders alanları örgütleyerek ayrılıkçı ya da rant merkezli bir cemaat yapılanması içine girmediğine dikkat çekmektedir. Köksal'ın vatan, millet ve devlet anlayışını şu dizeleri açıkça ortaya koymaktadır;

¹⁹³ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹⁹⁴ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

¹¹⁴ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

...

Ben yurdumu, milletimi çok severim.

Yurdumun güzelleşmesini isterim.

Milletimin çoğalmasını ve yükselmesini dilerim.

Yurdumuz bir, dilimiz bir, yüce dinimiz birdir.

Ben milletimin bir parçasıyım,

Milletime yurduma hiçbir zarar gelmesini istemem

Yurduma, Milletime karşı borçlu olduğum bütün vazifelerimi eksiksiz yaparım.

Allah'ım yurdumun, karlı yüce dağları devrilmesin.

Yemyeşil ulu ağaçları kesilmesin,

Yurdumun serilmiş ovaları düşman atları ile çiğnenmesin,

Şanlı şerefli milletim daima artsın, eksilmesin, taşsın, dökülmesin”.

...

Geleceğe yönelik siyasi oluşumlar içinde olmadı. Bu konuda katılımcılar şunları paylaştı;

“Kendisini sevenler, takip edenler, ders alanları örgütleyerek bir cemaat yapılanması içine girmedi. Bu çok önemli bir nokta istese o günler de çok ender şahsiyetlerdendi. Bir örgütlenme yapabilirdi. Onu takip eden bir kitle vardı. Bir tarikat geleneği de vardı. Hem İskilipli üzerinden hem Bor üzerinden vardı ama yapmadı. Bu çok önemli bir nokta çünkü mesele siyasi bir oluşum yapmak veya ben kendisinin birebir aile içerisinde konuşur o ayrı bir konu belki tek tek bireysel gittiğimiz de konuşur. Katıldığım hiçbir sohbette kitlelere siyaseten en ufak bir şey söylediğine şahit olmadım. Ben çok gittim geldim görmedim. Hem de paldır küldür gittiğim de oldu. O kabul günlerinin dışında da belki işte amca diyoruz, yakınlığımıza, akrabalığımıza güvenerek varıyoruz. Birileri de oluyor hiçbir defa siyaset konuştuğunu görmedim. Kimseyi örgütlediğini görmedim. Bu çok önemli ilim adamı ilim adamlığını yapar. Halka model olacak o işi yapar. Yok mudur tabi ki bir siyasi fikri vardır.”¹⁹⁶

Evladı “...hayatını Allah Resulüne vakfetti hakikaten vakfetti nedenini söyleyeyim. Benim şahit olduğum bunu annem de teyit edecektir. İki kere rahmetliye garanti yerden milletvekilliği teklif edildi ikisini de reddetti. Benimle ilgili de teklif geldiğinde de aynı oldu. ‘Ben sağken o çatının altına ne kendim ne de evlatlarım için rızam yoktur.’ dedi. Biz de unuttuk

¹⁹⁶ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

o teklifleri. Siyasete önem verirdi, nasihat da ederdi ama nasihatimizi dinlemiyorlar diye üzülmüdü.”¹⁹⁷

Talebesi “Siyaset konularına girmezdi. Üzülmüdü, ülkenin içinde bulunduğu şartlardan, ahlaki değerlerin ayaklar altına alınmasından, insanların fitne, fücür, dedikodu, gıybet bu tür şeylere girmesinden çok çok rahatsızlık duyardı. Ama siyasilerle ilgili hiçbir kanaat belli etmez, sadece siyasetin çok da uygun bir çalışma ortamı sağlamadığından, müşteki gibiydi. Mesela siyaset yapmak isteyenlere siyaseti çok verimli olabilecekleri bir alan olmadığını, başka alanlarda da daha yararlı işler yapabileceğini söylerdi. Çünkü burada bir kurumsal hafıza söz konusu, dolayısıyla oranın kendi işleyişi içerisinde bireysel birikimlerin herhâlde çok katkı sağlamayacağına yönelik bir değerlendirme yapardı.”¹⁹⁸

“Siyaset ile ilgili tavrını belli etmeyen, soranlara beyanat vermeyen Köksal’ın yakın çevresine verdiği öğüt; “Her zaman doğrudan yana haktan yana kim tavır koyuyorsa ondan yana tavrınızı belli edin”¹⁹⁹ şeklindedir. Bu tavrını birçok yakını (torunları ve evlatları) ifade etmiştir;

“İsim olarak kesinlikle hiçbir tavsiyesi olmazdı. Müslümanlık ve müminliğin şartlarını kolaylıkla yerine getirebilecek imkânı sağlayan kim var. Ona vereceksiniz.” Sadece bunu söylerdi. Bize kısıtlama getirmeden ‘İslamiyet’i yaşatabilecek Ahmet, Mehmet hiç fark etmez hangisi ise ona vereceksiniz. O verdiği oydan da öbür tarafta sorumlusunuz.’ der Soranlara söylediği sadece buydu. ‘Bana İslamiyet’i, dinimi rahatlıkla karışmadan, herhangi bir zora girmeden yaşatacak kim var? Ona vereceksin ve arkasına da verdiği oydan da sorumlusun.’ derdi.”²⁰⁰

“Dedem kendini ilme vermiş, hiç sağıyla soluyla uğraşmayan, siyasetle de hiç uğraşmayan biri olarak siyasi yönlendirici olmasa da istikameti belliydi. Mesela, askerken bizim arkadaşlar bize ‘Siyasetle ilgilenin, dedeni bir ziyaret edelim.’ dediler. Onlarda kendi fikirlerine destek arıyorlar. Gittik, oturduk orada dedem, ‘Oylar kaybolmasın, bize en yakın en büyük parti hangisi ise onda birleşelim.’ gibi yani ortak bir akıl tavsiyesinde bulundu. Yani Müslümanların faydasına olacak taraf, en büyük bize yakın olan kimse onda birleşelim. Gider seçilemeyeceği belli ya da çok az oy alacağı belli ona veririz, oylar boşa gider, mahiyetinde akıl verdi.”²⁰¹

¹⁹⁷ K3, Kişisel Görüşme, 6.Aralık 2023

¹⁹⁸ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

¹⁹⁹ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁰⁰ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁰¹ K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

Yapıcı (2021b, 46-47), İslam'ın temaşa kültürü olduğunu ve bu durumun da her yerde ve her şeyde “*ahsenül-hâlikîn*”i görmeyi gerektirdiğini ifade eder. Bu minvalde Köksal'ın Naat'ının dizelerini örnek verir:

“Değil Asım kulun, Hassan da olsam, vasfa sığmazsın

Seni, kalben temaşa oldu evla Yâ Rasulallah!”

Köksal'ın yoğun bir şekilde iştigal ettiği şiirin, onu klasik İslam uleması ile birleştiren özelliği olduğunu ve irfanî temelli gönül dindarlığını yaşamak ve yaşatmak istediğini ifade etmektedir. Peygamberler tarihi eserinde kendi yorumlarını katmayışı kendini ön plana çıkarmayı istemediğini göstermektedir. Gerekli gördüğü yerde açıklama amacıyla görüşünü ifade ediyor. Aynı şekilde şiirlerinde de kendini ön plana çıkarmadığı görülmektedir.

Yapıcı, Köksal'ın şahsiyetini şu şekilde özetlemiştir; “*Din ile ahlakı, dünya ile ahireti, şekil ile özü, madde ile manayı ayırmaması İslam kültür ve medeniyetinin temel dinamiklerini şahsında gösterdiğinin en önemli kanıtıdır. Seküler ve kapitalist bir özellik arz eden çağın ruhuna meydan okuyan eserleri ve yaşam mücadelesi, onun Türk-İslam kültürünün yaşanması ve yaşatılması konusunda hassasiyetini ortaya koymaktadır. Mustafa Asım Köksal tevhit prensibini merkeze alıp geleneği bugüne taşıyarak geleceği inşa etmek istemektedir. İctihat kapısının açık olduğu, İslam'ın özüne odaklanmak kaydıyla yeni şart ve durumlara uygun fetvalar verilebileceği kanaatindedir.*” (Yapıcı, 2021b, 47)

Yapılan görüşmelerde dikkatimizi çeken önemli bir nokta, Asım Köksal'dan bahsederken kişilerin yüzlerinde hemen bir gülümseme belirmesiydi. Ondan bahsetmekten mutlu oldukları, onu sevdikleri ve onu her daim akıl danışılacak sevecen biri olarak gördükleri hem anlattıklarından ve ses tonlarından hem de vücut dillerinden yani jest ve mimiklerinden okunmaktadır Yani hisleri her hallerine yansımaktaydı. K9'un eşi tebessüm ederek “*Asım dede, nur yüzlü pamuk gibi biriydi. Her halinden belliydi çok güzel bir hayatı olduğu.*” ifadelerini kullandı.

Köksal'ın nüktedan olduğuna dair yakınlarının anlattığı bazı misaller şöyledir;

“Espriyi severdi, sohbetlerinin arasında hep Nasrettin Hoca dan fıkralar anlatırdı. Bildiğimiz Nasrettin Hoca'nın fıkralarını haricinde çok değişik fıkralar anlatırdı. Yaşanan olayla ilgili hemen çok güzel fıkralar anlatırdı tam gediğine oturttururdu. Örneğin, Nasrettin Hoca oğluna epeyce uğraşmış da bir İhlas suresini öğretememiş. Sonra hadi oku oğlum demiş okumuş. Aferin oğlum demiş. Oğlu, yoksa baba beni hafız mı yapacaksın? Aman Oğlum Seni Hafız yapmaya değil benim ömrüm beşeriyetin ömrü yetmez demiş.” Yani konuşmasının sohbetini dinlerken zamanın nasıl geçti anlamazdın çünkü toplum psikolojisini iyi bilirdi. Toplulukta

dikkatin dağıldığını hisseder araya küçük bir hikâye, küçük bir fıkra ilgi ve alakayı tekrar toplar ve anlatırdı.”²⁰²

“Dedemlerin bağında çocuklardan ikisi kabak bostanında tohumluk ayırdığı kabakları, bostanı mahvetmişler. Benim hiç bunlardan haberim yok. Akşam geliyorum, dedem azarlıyor, bastonuyla vuruyor. Dede ne yaptım, niye beni dövüyorsun onu anlamadım. ‘Kabak bostanını parçalamışsınız’ dedi. Kadınlar diğer iki çocuğun yaptığını söyledi. Dedem gene bana kızıyor. O anda babam bir fıkra anlattı; ‘Adamın biri köyün birinde çift sürüyor iki tane biri genç biri de çok yaşlı öküzü var. Biri genç biri yaşlı böyle çift sürerken sürerken genç öküz çökermiş, adam da tutar yaşlı öküze vururmuş. Bunu görenler; ya bu genç olan taze öküz çöküyor sen yaşlıyı dövüyorsun. Ona o aklı o veriyor sen çok ben de biraz dinleneyim diye.’ tabi epey bir gülüşmeler filan oldu. Aile içinde veya sülale toplu olduğu içinde olduğu zaman böyle çok nükteli, ibretlik şeyler de anlatırdı.”²⁰³

İlmi kişiliği, tasavvufi tavrı, günlük hayatta sergilediği davranış kalıpları ile yaşadığı yakın tarihte sık sık görüşlerine başvurulana kanaat önderi kabul edilen her gün birçok ziyaretçiye evini açarak sorularını bıkmadan sabırla cevaplayan Köksal’ın bu kadar teveccüh karşısında hiçbir siyasi ya da sivil toplum örgütü liderliği yaparak kitleleri arkasından sürükleyebilecek istidatta olmasına rağmen kendisi mütevazı bir İslam tarihçisi kimliğini bilinçli bir şekilde tercih ettiği görülmektedir. Dini ilimlerden; siyer, fıkıh, tefsir, tasavvufu, hadis, tarih, akâid alanlarında geniş bilgi birikimine sahip olan istediği takdir de bunu kolaylıkla yapabilecek bir konuma sahipken ve evlatlarından alınan bilgilere göre bu konuda kendisine teklifler gelmiş olduğu halde kendisi kabul etmediği gibi evlatları ve yakın çevresine de bu tavrı tavsiye etmemiştir. Köksal’ın bu tavrı ilgi çekmektedir. Ayrıca yakınlarının ifadesiyle süreçte yaşanan bazı tecrübeler ne kadar haklı olduğunu ispatlamıştır.

Yapıcı²⁰⁴, “Psikolojide çok önemli bir kavramı vardır. Yarım kalmış işler / Zeigarnik Etkisi diyoruz. Geştalt psikolojisinde; İnsanda yarım kalmışlık varsa ruhsal sıkıntılar vardır. Yarım kalmışlık varsa ilerleme yoktur, problem vardır. Köksal Peygamberimizden hareketle bu etkiye dikkat çekmiştir.”²⁰⁵ ifade etmiştir. Yapıcı’nın ifade ettiği dizeler şu şekildedir;

“Yürüdüm hak yolunda dosdoğru, yol açıksa /Asla geri dönmezsin, cihan karşına çıksa.
Başladığım bir işi, bırakmazdın yarıda / Bulunurdum herkese bu yolda uyarıda”

²⁰² K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁰³ K3, Kişisel Görüşme, 6.Aralık 2023

²⁰⁴ Prof. Dr. Asım Yapıcı Kayseri Develi’de Yapılan Panel toplantısı; 28 Kasım 2022 saat 15.00 Develi Belediyesinin ve Erciyes Üniversitesinin Mustafa Asım Köksal’ı Anma Programın da yaptığı konuşmadan.

²⁰⁵ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

Köksal'ın dedesinin tasavvuf ehli olması ve aynı zamanda babasının yokluğunda babasının yerini doldurması Köksal'ın kişiliğinin oluşmasında etkili olduğu gözlemlenmektedir. Allah inancını yetiştirdiği çevrede doğal olarak alan Köksal geniş bir yelpazede okumaları sonucunda şüphe ve tereddütler gelişmiş ama bu özünde her daim doğrulukla kabul ettiği ve küçük yaşta yaşadığı dini tecrübeler sonucunda dini tüm şüpheler kendinden şüphe duymakla eşdeğer çünkü onunla duydu yetiştirdi benini oluşturduğu her anda Allah ve Peygamber var birçok noktada kendisini ile Peygamber arasında benzerlikler kurmuştur; onun babasının olmaması, evladını kaybetmesi vb. Köksal irfanî temelli gönül dindarlığını yaşamak ve yaşatmak istemektedir. Din ile ahlakı, dünya ile ahireti, şekil ile özü, madde ile manayı ayırmaması yaşamına yansıtma biçimi ile yaşadığı dönemde devrin ihtiyaç duyduğu alim tavrını sergilediği ifade edilebilir.

*"Toprakta gezen gölgeme toprak çekilince heyhat,
Günler şu heyulayı da, er geç, silecektir.
Rahmetle anılmak, ebediyet budur amma,
Sessiz yaşadım, kim beni, nereden bilecektir?"*

Akif'in dizelerinde ortaya koyduğu tavrı benimsemiş olan Köksal aynı zaman da Akif'in unutulacağı düşüncesinin aksine onu unutmamış ve unutturmamıştır. Buradan yola çıkarak sevdiklerine vefalı olduğunu söyleyebiliriz.

3.3. Mustafa Asım Köksal'ın Hayatında ve Eserlerinde Din ve İnanç

3.3.1. Köksal'ın Dine Bakışı

Asım Köksal'ın şahsiyetinde ve gündelik yaşamında belirleyici etkenlerin başında dindarlık gelmektedir. Başka bir deyişle onun kimliğini, kişiliğini, dünya görüşünü, tutumlarını ve hem kendiyle hem de sosyal çevresiyle ilişkilerini belirleyen ana unsur olarak karşımıza her daim din çıkmaktadır. Köksal (2021, 22-24) *Peygamberler Tarihi* isimli eserinde kendi verdiği mealle "*Allah katında makbul din, İslam dini'dir*"²⁰⁶ ayetine dayanarak din denince İslam dininin tevhide dayanan tek ve hak din olduğunu ifade eder. Köksal'a göre Hz. Âdem'le başlayan İslam dinini her peygamber, kendi devrine ait olan kısmını tebliğ etmiştir. Köksal için Adem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen bütün peygamberler, İslam peygamberidir. Bunların tamamı tevhit başta olmak üzere güzel ahlak ilkelerini tebliğ etmiştir. Köksal (2021,19) için *din*; iman, İslam ve bütün şeriatları kapsayan umumi bir isimdir. *İman*, inanç esaslarını kalbin tasdiki iken mümin, Allah'ı, Resulünü ve onun getirdiği ilkeleri onaylayan kimsedir.

²⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/19.

Anlaşılaçağı üzere iman etme ve mümin olma öncelikle kalbin şeksiz ve şüphesiz bir şekilde ilahi talepleri kabul etmesidir. Ancak Köksal’a göre bu yeterli değildir. İlahi taleplerin yani dini emir ve yasaklar gündelik hayata yansması gerekir. Esasen bunu samimi bir şekilde yansıtan kişiye de mümin denir.

Bilindiğı üzere Hz. Peygamberden günümüze Müslümanların dine dair bilgi kaynaklarının başında Kitap ve sünnet gelmektedir. Sünneti vahyin anlaşılması, yorumlanması ve tatbiki şeklinde değerlendiren Köksal, Müslümanların gündelik hayatlarını vahye göre şekillendirmesi gerektiğı kanaatindedir. Ona göre Hz. Peygamberi dikkate almaksızın mümin olmak olası değildir. Diğer bir ifadeyle vahye iman, Hz. Muhammed’in peygamberliğini tasdikle başlar. Bilgi kaynakları konusunda da sünnetin merkezi bir öneme sahip olduğunu belirten Köksal, Hz. Peygamberin Muâz b. Cebel’i Yemen’e vali olarak gönderirken aralarında geçen konuşmayı örnek gösterir. Köksal’ın kaleme aldığı İslam Tarihi’nde aralarında geçen diyalog şu şekilde yer almaktadır:

"Sana bir dava getirilip arz edildiğı zaman nasıl ve neye göre hüküm verirsin?" diye sordu. Muaz b. Cebel: "Allah'ın Kitabındaki hükümlere göre hüküm veririm!" dedi. Peygamberimiz Aleyhisselam: "Eğer Allah'ın Kitabında dayanacağın bir hüküm olmazsa, neye göre hüküm verirsin?" diye sordu. Muaz b. Cebel: "Resûlullahın o hususlardaki hükümlerine, sünnetine göre hüküm veririm" dedi. Peygamberimiz Aleyhisselam: "Eğer Resûlullahın hükümlerinde, sünnetinde de dayanacak bir hüküm bulunmazsa ne yaparsın?" diye sordu. Muaz b. Cebel: "O zaman ben de tereddüt etmeden kendi görüşüme göre içtihad²⁰⁷ eder, hüküm veririm" dedi. Bunun üzerine, Peygamberimiz Aleyhisselam, eliyle Muaz b. Cebel'in göğsünü sığayarak: "Hamd olsun O Allah'a ki, Resûlullahın elçisini Resûlullahın hoşnut olacağı şeye muvaffak kıldı" buyurdu"(M. A. Köksal, 1987, 36-37). Görüleceğı üzere Köksal, dini düşünce ve uygulamaların Kur'an ve sünnet üzerinden şekillenmesi gerektiğı kanaatindedir. Zaten bu kaynakların önemine binaen "Kur'an ve Sünnet" isimli bir eser kaleme almış, söz konusu eserin telif gerekçesini de şöyle izah etmektedir: Hadis ve sünnetin itibarsızlaştırılması zamanla vahyin de itibarsızlaştırılmasını beraberinde getirir (Yapıcı, 2021b, 45). Bu anlamda Köksal hem sadece Kur'an Müslümanlığı hem de sadece hadis Müslümanlığını doğru bulmamaktadır. Gündelik yaşamında da Kur'an ve sünnet bütünlüğü içinde yaşamaya önem vermektedir.

Modern dünyada Aydınlanma felsefesi ve pozitivist düşüncenin etkisiyle din ve ahlak, din ve ilim, din ve dindışı birbirinden ayrıışmıştır. Halbuki Köksal'ın dini algı ve yaşayışında geleneksel dini düşüncenin etkisi belirgindir. Çünkü o, gerek duygu ve düşünce dünyasında

²⁰⁷ İctihad: Dini konularda kıyas yoluyla yeni sonuçlar elde etme, hüküm çıkarma (Serinsu, 2009, 156-157)

gerekse dinin etki boyutu anlamında gündelik yaşamında din ile ahlakı, din ile ilmi, dünya ile ahireti, şekil ile öz, madde ile manayı birbirinden ayırmamakta, hatta bunları birbirinden ayırtılamaz bir bütün (geştalt) olarak değerlendirmektedir. Daha açık bir ifadeyle o, din (kutsal) ve din dışı (profan) ayrımını kabul etmemekte her konuya dini bir hassasiyetle yaklaşmayı tercih etmektedir. Köksal, her ne kadar İslam dinine aykırı olmayan yeni düşüncelere açık olsa da dinin kuşatıcılığını ve hayata yön vericiliğini hem fillerinde hem de sözlerinde göstermektedir.

“İhlas”, “takva” ve “hassasiyet” kelimeleri onun din algısını ve yaşayışını özetler mahiyettedir. Gerek yazılı eserlerinde ve kayıtlı sohbetlerinde gerekse aile fertlerinin, yakınlarının ve talebelerinin anlatılarında onun bu husustaki görüşlerini ve davranışlarını izleyebilmek mümkündür:

Eşi; *“Dini konularda her zaman her şeye çok dikkat ederdi. Bir keresinde hacca Diyanet ile vazifeli gitti, uçakta hep konuşma yaptı. Geldikten sonra ‘huzursuz oldum. Bundan sonra kimse adına gitmeyeceğim kendim gideceğim. Kendim gitmek istiyorum.’ dedi ‘Böyle gitmek istemiyorum, insanın üzerine yük oluyor. Oldu mu, olmadı mı, vazifeyi tam yaptın mı, yapamadın mı endişesi oluyor.’ dedi. Ondan sonra hep kendimiz gittik.”*²⁰⁸

Görüleceği üzere burada Köksal’ın hassasiyet ve sorumluluk bilinci öne çıkmaktadır. Çünkü dünya ve ahireti birbirinden ayırmadığı için sorumluluk gerektiren işlerde ortaya çıkacak aksamalardan uhrevi endişe duyarak huzursuz olmaktadır. Çünkü sıkı sıkıya davranışlarının muhasebesini yapması (öz yargılama) onun hem yanıltıcı ısrar etmemesine hem de gelecekte davranışlarını daha iyi ve olumlu yönde planlamasına (ön görüş kapasitesi) destek sağlamıştır. Hata yaptığıının bilincine vardığı zaman bir daha onu yapmamaya özen göstermesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.

*“Köksal, dinine sıkı sıkıya bağlı peygamber aşığı bir insandı ve bu bağlılığı hayatının tamamına yansırdı. Bütün dünya işlerinde inancına göre hareket eder, inancına uymayan her şeyi hayatından silirdi. Ticareti, oturması, kalkması, gülüşü, konuşması hep inandığı değerlere göre olurdu. Asla İslam’a aykırı hiçbir işi olmazdı. Bu, çocukluğundan beri gelen hayat tarzıydı. Hiçbir zikzağı olmadı.”*²⁰⁹

Burada geçen *“Bütün dünya işlerinde inancına göre hareket eder”* ve *“Ticareti, oturması, kalkması, gülüşü, konuşması hep inandığı değerlere göre olurdu.”*²¹⁰ ifadeleri onun

²⁰⁸ K1, Kişisel Görüşme, 23 Aralık 2022

²⁰⁹ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²¹⁰ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

din ile dünyayı birbirinden ayırmadığını ortaya koymaktadır. Bu tavır bir yönüyle şahsiyet bütünlüğünü de ortaya koymaktadır.

Dindarlık; kişiden kişiye, gruptan gruba, çevreden çevreye ve devirden devire önemli değişiklikler ve çeşitlenmeler gösterebilir. Bu nedenle zamanın ruhunun insanları nasıl etkilediği, dolayısıyla dini duygu, düşünce ve davranışlarda ne tür farklılıklar tezahür ettiği hususu incelenmeden gerek devrin din algısını gerekse o devirde yaşayan insanların dindarlıklarını analiz etmek pek olası değildir. Bununla birlikte devrin ruhu denilen faktörün herkesi aynı biçimde ve yoğunlukta etkilediği söylenemez. Zira bir toplumda aynı dine inandıkları halde dini farklı şekillerde ve farklı tonlarda yaşayan insanlarla karşılaşmak mümkündür. Kimileri daha ibadet odaklı (ritüalistik) kimileri daha duygusal ve sufiyane (mistik) kimileri sihri mitik unsurlarla bezeli halk dindarlığı, kimileri ise fıkıh temelli dindarlık sergilerken bazıları da inandığı halde dini hayata ilgisiz ya da mesafeli bir tutum gösterebilir. Bireylerin bağlı olduğu din ve bireyde etkin olan dinî duygu ve tecrübeler (huşu, vecd, korku, ümit, bağlanma, sığınma, tövbe, arınma hissi, ruhsal huzur vb.) dindarlığın şahsi yansımalarına olarak değerlendirilebilir (Yapıcı, 2002,81). Köksal'ın bireysel dindarlığını da bu bağlamda ele almak mümkündür.

Köksal'ın dinî hayatının merkezinde Hz. Peygamber gibi yaşama hassasiyeti mevcuttur. Keza, ilim anlayışını da yine bunun üzerine kuruludur. Gündelik hayatında her türlü tutum ve davranışında (örneğin su içerken, yemek yerken, misafir karşılarken, çocuklarıyla ilgilenirken ve kitap yazarken) Hz. Peygamberi rol model almaya çalışmaktadır.

Köksal, dini tutum merkezli, bir yaşam sürmektedir. Onun dini tutumun merkezinde ise Allah ve peygamber sevgisi vardır. Köksal'ın İslam'ın tevhit ilkesine mugayir ya da Peygamberlerin sıfatlarına aykırı rivayetleri eserlerinde kullanmaması²¹¹ onun hem dini hassasiyetini hem de hayatını dini tutum temelli yaşadığını gösterir mahiyettedir, Kızının ifadesiyle; *“Hiçbir çocuğuna da torununa da başını ört, namazını kıl, namaz kılmalsın vs. demedi. Sadece namazı anlatırdı. Bir de örtünmenin farz olduğunu ayetleriyle anlatırdı.”*²¹²

*“Bayramları çok güzel geçirirdik. Sabahtan babam bayram namazına gider, gelir, gelenler gidenler misafirler olurdu. Erkekler kadınlar ayrı yerlerde oturulurdu. Evimiz geniş erkekler babamın odasına veya salona gelirler, çocuklar ortada oynarlardı. Bayramlar da hepimizi alır mezarlığa ziyarete götürürdü. Bayram harici çok gitmezdik.”*²¹³

²¹¹ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

²¹² K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²¹³ K2, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

“Dini günlere önem verir Bayramlarda özellikle ailesinin bir araya gelmesinden mutlu olur hepimizi toplar sohbet eder namaz konusunda titizlik göstermemizi öğütlerdi kandillerde ailesine cemaatle namaz kıldırır bol bol dua eder tesbihatta bulunurdu.”²¹⁴

Tasavvufi kaynaklara yakınlığı onun dindarlığını, iç kaynaklı ve bireysel olmaya yönlendirdiğini ifade edebiliriz. Köksal’ın dindarlık tiplerinden; aşkın mistik tip ve hümaniter tip kategorisinde değerlendirilebileceği ifade edilebilir. Hümanist olarak nitelendirebileceğimiz bir din anlayışına sahip olan Köksal’ın, başkalarının dini hayatlarına müdahale etmediği görülmektedir. İnsanlara tavsiyelerde bulunmuştur ancak kimseye karşı tahakküm kurmamıştır. Grupların birbirlerini ısrarla ayrıştırdığı bilinmektedir. Ancak Köksal’ın bilakis mezhebi farklılıklarda dahi bütünleştirici bir tavır sergilediği gözlenmektedir. Bu tavır, şafî bir kişi yanına geldiği zaman kendini ayrı hissetmemesi için bilinçli bir tavır olabilir. Torununun ifadeleri bunu destekler niteliktedir;

“Dedem abdestliyen elini öpmek isterim. Eğer abdestini yeni aldıysa öptürmez, abdestini tazeleyecekse ‘Hadi abdestimi tazeleyeceğim öp’ derdi. Abdest tazeleyeceği zaman elini öptürürdü. Diğer türlü içine sinmezdi.”²¹⁵

Torunu, *“Dedeme hanımlar da sorularını sorardı.”²¹⁶* Torununun eşi, *‘... benim bile yüzüme bakmadan konuşur, hatta abdestli iken elini öptürmezdi. Abdestliyen hanımına bile elini öptürmezdi.’* Bu ifadeler Köksal’ın hem Hanefi fikhına riayet ettiği hem de Şafî fikhına uygun davrandığını göstermektedir. Kur’an’a ve Hadislere uygun olan içtihatların tamamına uymakta bir beis görmediği gibi bunu yakınlarına da tavsiye ettiğini uygulamalarından hareketle söyleyebiliriz. Bir de hadis kaynaklarına hakim olan Köksal’ın mealen başkaları cevaz verse de iyi olan içinize sinendir, hadisi doğrultusunda davrandığı şeklinde yorum yapabiliriz. Sohbetini dinlemeye çok farklı kesimlerden gelenler olduğu ifade edilmektedir. Torunu; *“Dedemin sohbetlerine aleviler de gelirdi. Alevi bir adam vardı. Sohbetlere geliyordu ve dede mi böyle sıkıştırıyor, sıkıştırıyor. ‘Bize kim gelirse gelsin başımın üstün de yeri var.’ derdi.”²¹⁷*

“Diyalette birçok reisle çalışması ona büyük katkı sağlamış araştırmacı yönünü geliştirmiştir. Zamanın İslam üzerindeki tesirlerini iyi incelemiş neye ihtiyaç olduğunu anlamış ve kendine hedef belirlemiştir. İnsanların dinlerini doğru kaynaktan saf ve temiz öğrenmesi

²¹⁴ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²¹⁵ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²¹⁶ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

²¹⁷ K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

gerektiği tespiti ile İslam Tarihini kaleme almış zaman içinde gerekli konularda toplumun ihtiyacına göre eserler kaleme almıştır.”²¹⁸

Yapıcı,²¹⁹ “Mustafa Asım Köksal’da dine dayanmayan bir medeniyetin olmayacağı kanaatindeydi. İslam Medeniyetinin İslam kültürüne dayanması gerektiğini söylüyordu.” İnsanlar içinde bulundukları sosyal şartlardan etkilenmektedir. Bu nedenle insanı ancak içinde bulundukları şartların onlara sunduğu avantajlar veya dezavantajları, imkanları ya da imkansızlıkları göz önünde bulundurduğumuzda daha net görebilir ve daha doğru bir değerlendirme yapabiliriz. Köksal’ın içine doğduğu dini hayata yönelik yaygın anlayış olan Tasavvufta rüya bir bilgi kaynağıdır. Köksal tasavvufi geleneği benimsemiş olduğu için bilgi kaynağı olarak Kur’an ve sünnetin yanında aklı, duyuları, sezgileri ve rüyaları da bilgi kaynağı olarak gördüğünü ifade edebiliriz. Hayatında rüyaların önemli bir yol gösterici olduğuna dair anlatılardan, eserlerinde yer verdiği bilgilerden hareketle rüyalara bir bilgi kaynağı olarak itibar ettiği görülmektedir. Hatta bazen talebelerinin rüyalarını yorumladığı da ifade edilmiştir.

Köksal rüyasında dairedeki sekreteri kendisine: “Asım Bey! Babanız Arjantin’den dönmüş!” dediğini görür ve ertesi gün rüyası aynı şekilde gerçekleşir.

Kasım Yapıcı Develi’den gelerek rüya gördüğünü Peygamberin hayatını yazacağını ifade etmesi üzerine Köksal’ın emekli olması en bilinen rüyayı bilgi kaynağı olarak gördüğü ve ona göre önemli kararlar alabildiğine dair örneklerdendir.

“Bir rüya gördüm. Köksal ile virane bir evdeyiz evin tavanı yok birlikte oradayız. Ona anlattım. “Virane ev dünyaya rağbet etmemek, çatısının olmaması da amellerin Allah’a ulaşmasıdır.” diyerek rüyamı yorumladı.”²²⁰

Torunu, dedesi Asım Köksal’ın, “Trafik kazasında vefat eden Hatice Sema teyzemin ölümünü de rüyasında görmüştü.”²²¹ şeklinde ifade ederek evladının vefatını rüya ile haber aldığını ifade etmiştir. Şu şekilde anlatmaya devam etmiştir; “Dedem rüyasında çocuklarından birinin trafik kazasında öleceğini görmüş. Kim olduğu belli değil. Dedem hep dayılarımı araba kullanıyorlar, trafiğe çıkıyorlar, kaza yapacaklar diye düşünüp ‘dikkatli olun’ diye hep uyarırdı. Her kim yola çıkacak olsa ‘dikkatli olun’ diye uyarırdı. Burada dikkatli olun derken, bana göre Allah’a teslim olarak okuyarak gidin demek istiyordu.”²²²

²¹⁸ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²¹⁹ Prof. Dr. Asım Yapıcı Kayseri Develi’de Yapılan Panel toplantısı; 28 Kasım 2022 saat 15.00 Develi Belediyesinin ve Erciyes Üniversitesinin Mustafa Asım Köksal’ı Anma Programın da yaptığı konuşmadan.

²²⁰ K14, Kişisel Görüşme, 17 Şubat 2024

²²¹ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²²² K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

Köksal'ın vefatından kısa bir süre önce gördüğü rüyayı kızı şu şekilde ifade etmiştir; *“Babam rüya görüyor ve sabah namazına yakın; ‘Hacı Hanım Betül’ün bir kızı olmuş lacivert kadife bir elbise giydirmiş. Koşarak geldi.’ şeklinde anlatıyor. “Ben hamileymişim, bilmiyordum. Kızımın haberini o zaman babam vermişti.”*²²³

Köksal'ın dua konusunda ki tutumu torunlarının ifadesiyle şu şekildedir; *“Duaların kısa ve öz olmasına dikkat eder uzun ve ağdalı dualara pek hoş bakmazdı. “Duanın kısa ve öz olup içten geleni makbuldür.” derdi. “Allah akıbetimizi hayretsin” en çok yaptığı dua idi.”*²²⁴ *“Dedem Kayseri'ye çok gelir, sohbetler yapardı. Kapıdan girdiğinde söylediği ilk söz; “Rabbim akıbetimizi hayır eylesin. Hep kapıdan girince bunu söylerdi.”*²²⁵ Köksal'ın dilinden eksik olmayan duasının *“Allah akıbetimizi hayretsin.”* olduğu birçok katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Bununla ilgili torunu *“...farklı bir dua etsen”* dediğinde Köksal; *“Oğlum aslında her şey bu duanın içinde”* cevabını vermiştir. Bu ifadesinden hareketle onun dualarını bilinçli ve en geniş alanı kapsayacak şekilde, kısa ve öz yaptığını ifade edebiliriz.

3.3.2. Köksal'ın Allah Tasavvuru

Tanrı kavramı, içinde yaşanan toplum ve birey tarafından kısmen kendi kendilerine oluşturulmaktadır. Tanrı tasavvuru pek çok faktörün de devreye girmesiyle oluşmaktadır. Toplamlar ya da bireyler Tanrı'nın bazı özelliklerini daha fazla ön plana çıkarırken, bazıları daha farklı nitelikleri daha sık vurgulama eğiliminde olabilirler (Yapıcı, 2004, 170-171).

Tanrı anlayışlarındaki bu farklılığın etkin sebebi dört unsur öne çıkmaktadır. İlk olarak evrensel öğeler; yaratıcı, güç, itaat ve ibadet edilen yani tapılan varlık gibi yönleri kapsayan öğeler öne çıkmaktadır. Genellikle tüm din ve inançlarda ortak olan bu özellikler Tanrı olmadan bu düzenin olamayacağını, mutlak varlık iddialarının temelini oluşturan unsurlardır (Küşat, 2006 113- 155).

İkinci etken ise kutsal metin ve dinin temel kaynaklarından ulaşılan Tanrı'nın kendisini nasıl tanıttığı inancın temel noktasını oluşturan Tanrı hakkında bilgi verici kaynaklardır. Yapıcı (2016,106) tanrı tasavvurunu etkileyen faktörlerin başında kişinin inandığı dinin geldiğini ifade etmektedir. Çünkü her din mensuplarına Tanrı'ya dair birtakım bilgiler vermektedir. Tanrıya dair bilgi kaynaklarının başında ise kutsal metinler gelmektedir. Kutsal metinlerde geçen Tanrıya dair bilgiler, sıfatlar ve tasavvurlar mensuplarının Tanrı tasavvuru nu etkilemektedir.

²²³ K4, Kişisel Görüşme, 4 Kasım 2023

²²⁴ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²²⁵ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

Üçüncüsü ise inancın ve Tanrı tasavvurunun sosyal ve kültürel etkilenmeler sonucu inşa edilen yönleridir. İncanın yaşandığı sosyo-kültürel ortama göre farklılaşması ve toplum yapısının farklılaşması ile inancın ve Tanrı tasavvurunun değişmesidir. Dinin etkin olduğu kültürel ortamların, bireylerin Tanrı tasavvurlarını etkilemeleri yanında aynı kültür ortamında farklı mezhep, cemaat, tarikat gibi dini yapılara mensubiyet Tanrı tasavvurunun oluşumunu etkileyen diğer etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır (Çetin, 2018, 81-83) .

Dördüncü etken ise bireysel farklılıklardan kaynaklanan Tanrı'yı algılama şeklinin değişmesinden mütevellit ortaya çıkan anlayış farklılıklarıdır. Yapıcı (2004, 171-172) bireylerin kişilikleri, karakterleri, yaşayış biçimleri, ilgileri Tanrı'yı anlama ve tasavvur etme biçimi üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Bu durumda inanan insanda oluşan Tanrı tasavvurunda bireysel ilgi ile ihtiyaçlara dayalı psişik ve zihinsel yapının etkisi ile birlikte dinlerin beraberinde getirdiği Tanrı anlayışının, din ve toplumsal yapıyla harmanlanan eski kültürel kalıntıların, mevcut sosyo-kültürel yapının ve sosyal değişme süreci gibi pek çok faktörün etkisi altında biçimlendiğini ifade edebiliriz.

İslam'da Tanrı tasavvuru, yaradılış (fitrat) potansiyeli kullanılarak ana baba sembolizmi kapsamında temsil edilen sosyo-kültürel çevrenin de etkisinde zihinde görüntülenir (Mehmetoğlu, 2010, 176). Yapıcı (2016, 106) *“İslam kültür ve epistemolojisine göre inanç gelişimi “fitrat” ve “çevre” olmak üzere iki temelden beslenmektedir. İnanmak için yeterli (asıl) neden fitrattır. Çevresel faktörler (aile, okul, arkadaşlar vs.) ise gerekli nedenleri oluşturmaktadır İnanmaya hazır oluşu sağlayan fitrat çevresel faktörlerle şekillenmekte, bu bağlamda uygun ortam bulunduğu zaman filizlenmekte, bulunamadığı zaman ise körelmektedir.”* Şeklinde ifade etmektedir. Dolayısıyla Allah tasavvurunun şekillenmesi ve belirleyici olması noktasında bebeklik dönemi önemlidir. Allah'a bağlanmanın şekli yalnızca bebeklik devresine ait değildir. İlk ve son çocukluk, ergenlik döneminde aldığı din eğitimi ve bu süreçte sunulan Allah tasavvuru oldukça belirleyici mahiyettedir. (Yapıcı, 2016,97)

Bireyin Tanrı tasavvurunu etkileyen unsurları Hökelekli (2010, 172) beş unsur olarak saymaktadır. Çetin (2018,82) aynı unsurlara Wulf'u kaynak göstererek altıncıyı eklemektedir. Bu unsurlar şunlardır: 1. Ebeveynle yaşanan ilişkiler / 2. Önemli kişi ve grupların etkisi / 3. Benlik saygısına yönelik duygular/ 4. Tanrı hakkındaki öğretim ve Tanrı-insan ilişkisi/ 5. Dini ibadet, dua ve dini konularla ilgili tartışmalar hakkında kişinin düşünceleri / 6. Kişinin Tanrı'yla ilişkisinde yaşadığı bireysel tecrübelerdir. Köksal'ın Tanrı tasavvurunu ortaya koyan birçok şiiri bulunmaktadır. Bunlardan *Yücelerden Yücesin* adlı şiirin bir kıtası şu şekildedir; ...Her

işinde birlik var, / Her birlikte dirlik var, / Bu, herkese aşikâr:/ “Yücelerden Yücesin, / Kimse bilmez nicesin...(M. A. Köksal, 1946, 8;a.mlf., 1999a, s. 18)

Köksal, inanç konularına *Dînî ve Ahlâkî Sohbetler* adlı eserinde” de yer vermektedir. Allah tasavvurunu; *Allah ve Kâinat I-II, Müslümanlıkta Allah’a İman Akidesi I-II-III-IV* ve *Allah (c.c)’in Her Şeyi Kapsayan Rahmeti I-II* başlıkları altında ortaya koymaktadır. Ayrıca *İslâm İlmihali* adlı eserinde “*İman ve İslam*” bölümünde *İman Esasları ve Amentü* başlığı altında İslâm inanç esaslarını sıralayarak amentüyü zikrettiği görülmektedir. Öncelikli olarak imanı tanımlamakta ve daha sonra iman akidesini açıklamaktadır (M. A. Köksal, 1977, 25-26). Köksal, inanç esasları konularında amentü sıralamasını takip etmektedir. İslâm inanç esaslarının ilk esası olan Allah’a iman konusunun alt başlıklarından oluşmaktadır. Kendi ifadesiyle metodu Kur’an kaynaklıdır dolayısıyla ayetlerin peş peşe sıralanmasıyla konular izah edilmiştir. Köksal’ın ilmihal yazımında Osmanlı eğitim metodlarından şiir metodunu kullanarak insanların kalıcı öğrenmesini kolaylaştırmaktadır. Köksal’ın (1999,58) “Benim Dinim” adlı şiirinden; ...*Âmentü billah de! Gir, / Gönülde kalmaz pas, kir; / Düşmesin dilde Tekbir, /Allah bir, benim dinim! ...*” dizeleri Köksal’ın hem inanç esaslarını hem de var ve bir olan bir Tanrı inancı olduğunu açık, sade ve anlaşılır şekilde ortaya koymaktadır.

Köksal’ın (1999, 20) *Tevhid* adlı şiirinden birkaç dizesine bakalım; *Başka yok, var bir Allah,/ Lâ ilâhe illallah!...Sular devrilip gider,/ Zerreler teşbih eder, /Her nefes bak der: Allah,/ Lâ ilâhe illallah!... İslam’ın tanrı tasavvuru tevhit akidesi Allah’ın tekliğini ve yaratıcı özelliğini vurgulamaktadır. Allah’ın benzersizliğin tekrarlayarak O her şeyi gören, bilen, duyan, her şeye kâdir sonsuz güç ve kudret sahibi, başlangıcı ve bitişi olmayandır (M. A. Köksal, 1981a, 1-28). Köksal eserlerinde Allah’ın zatî ve sübutî sıfatlarına yer vermektedir. Zatî sıfatları; vücûd, vahdaniyet, kıdem, bekâ ve muhâlefetün li’l-havâdis ve sübutî sıfatları ise; ilim, hayat, semi, basar, kudret, irade, kelâm, tekvin olarak açıklamaktadır (M. A. Köksal, 1977, 28-29, 1981b, 1-25). İslâm İlmihali eserinde her konunun sonunda iman meselesine dair kendi şiirlerine yer vermektedir. Örneğin Allah’a iman bahsinin sonunda bulunan “*Allahım!*” adlı şiirin ilk kıtası şu şekildedir; “...*Dolduruyor gönlümü, / Senin sevgin Allah’ım! / Sevdireyor Ölümü, / Senin sevgin Allah’ım!...*”(M. A. Köksal, 1999, 26)*

Köksal *Dînî ve Ahlâkî Sohbetler* adlı eserinde *Allah(c.c)’in Her Şeyi Kapsayan Rahmeti I-II* başlıkları altında ilgili ayet ve hadisten örneklerle Esmâ-i Hüsnâ’nın yarıdan fazlasının rahmetle ilgili olduğunu ortaya koymuştur (M. A. Köksal, 1981b, 34-39). Köksal eserlerinde Allah’ın Rahman ve Rahîm ismine çokça vurgu yapmaktadır. Rahmetinin, gazabını geçtiğine dair hadisler ile Allah’ın kuluna karşı ne derece lütufkâr olduğunun üzerinde durarak insanlara

umut aşlamaktadır. Köksal'ın eserlerini bitirebilmek için dualarında Rabbinden zaman istediği anlatılmıştır. (K8, K9) Köksal'ın eserlerini bitirebilmek adına gösterdiği bu tavırdan hareketle Onun Allah'ı her an aleme müdahale eden bir varlık olarak tasavvur ettiğini söyleyebiliriz. Onun tasavvurunda Allah, Kadir-i Mutlak her şeye gücü yeten irade ve Kudret sahibidir. Köksal Allah'ı kullarına ihsanda bulunan olarak algılaması bir yana her an yaratma halinde olduğu bilinciyle isterse rızkı da ömrü de azaltan çoğaltan olarak tasavvur ettiği görülmektedir.

3.3.3. Köksal'ın Peygamber Tasavvuru

Köksal'ın art arda kaleme aldığı *Müsteşrik Caetani'nin Yazdığı İslâm Tarihi'ndeki İsnad ve İftiralara Reddiye, İslam Tarihi* ve *Peygamberler Tarihi* adlı eserleri ve diğer eserleri incelendiğinde Peygamber tasavvuru ile ilgili yeterli veriye ulaşılmaktadır. Köksal (2021, 1-7) Peygamberler Tarihi eserine Nebi Resul farkını ortaya koyarak başlamaktadır. İlk olarak nübüvveti; *“akıl sahibi kulların, üzerlerindeki dünya ve ahiret işleri hakkında, Allah ile kulları arasında yapılan elçilik”* olarak ifade etmektedir. Nebi'yi ise; *“Kendisine, melek tarafından vahy veya kalbine ilham olunan ya da salih rüya ile uyarılan zat”* olarak tanımlamıştır. Ayrıca Köksal, nebînin melek vasıtasıyla, kalbe ilham yoluyla veya salih rüya gibi farklı şekillerde vahiy alabileceğini ifade ederek nebîliğin resulden daha genel bir nitelik olduğuna işaret etmiş ve resulün melek Cebrail vasıtasıyla vahiy aldığını belirtmiştir

Köksal'ın resul tanımını ise şöyledir: *“Resul ise, resul olması haysiyetiyle, nübüvvet vahyinin fevkinde özel bir vahiy ile üstün kılınmış olan ve kendisine Cebrail Aleyhisselâmın, Allah tarafından özel olarak indirdiği Kitap ile vahy etmiş olduğu, Yüce Allah'ın hükümlerini, halka tebliğ etmek üzere gönderdiği kâmil insan demektir.”*

Köksal'ın (2021, 1-10) nebî ve resul tanımlarına baktığımızda onun nebî ile resul arasında bir ayrım olduğunu düşündüğü görülmektedir. Resulün özel bir vahiy alması, kitap getirmesi ve kâmil olması gibi bir takım üstün vasıfları olmaktadır. Ayrıca resulün tanımında tebliğ hususunu zikrederken; nebînin tanımına tebliğ unsurunu dâhil etmediği görülmektedir. Köksal, *“her resul nebîdir; fakat her nebî resul değildir”* ifadesiyle nebîliğin resullükten daha genel olduğu kanaatini belirtmektedir. Kur'an ayetleri ile Köksal Hz. Muhammed'in hem nebi hem de resul olduğunu söylemiştir. Yani Hz. Muhammed'i kavminin Resulü, bütün insanlığın ise nebisi olarak görmektedir. Köksal'ın dünya görüşü veya dini algılayışı konu her ne olursa olsun Kur'an ile temellendirdiği ve delillendirdiği görülmektedir.

Köksal (1941, 10) *Peygamberler* adlı manzum eserinde ki *Peygamberler* isimli kısa şiiri şu şekildedir; *“İnsanlara doğru yolu / Peygamberler göstermiştir, / Onlar Hakkın aziz kulu, / Onları Hak göndermiştir. Sayıları değil belli, / Her Millete gelmiş biri, / Hazreti Âdem evveli,*

/ Peygamberimiz *âhiri*.” dizeleri Köksal’ın genel Peygamber tasavvurunu açıkça ortaya koymaktadır.

Köksal (1981, 106-107) vahyi “*Cenâb-ı Hakk’ın dinî hükümlerini insanlar arasından seçtiği peygamberlerine dilediğini dilediği tarzda melek vasıtasıyla veya başka bir suretle bildirmesidir.*” şeklinde Kur’an ayetleri ile temellendirerek ifade etmiştir. İlk vahyin Hz. Adem’e geldiğini, son vahyin ise Hz. Muhammed’de geldiğini söyleyerek ilahi vahiy kapısının Hz. Peygamber’le son bulduğunu ifade ederek peygamberlik iddialarını topyekûn reddetmektedir (M. A. Köksal, 2018b, 68-69).

Köksal’ın (1999, 37-38) *Peygamberim Uludur* adlı şiiri ise Hz. Peygamberi sade ve açık bir dille anlatmaktadır; ...*Kırk yaşına değince, / Peygamberlik verildi. / Allah birdir’ deyince, / Putlar yere serildi. Herkes kördü, sağırdı. / Gelin diye bağırdı. / Hakk’ın doğru yoluna, / İnsanları çağırdı.*

Kur’an, Hz. Peygamberin Peygamberlik ve beşer yönüne dikkat çekmektedir. Köksal’ın Peygamber algısı vahiy ışığında şekillenmiştir. Yani Peygamberi âlemlere rahmet bir elçi seviyesine çıkartan tek şey ilahi vahye muhatap olup peygamber olarak vazifelendirilmesidir. Hz. Muhammed’in sorumluluğu Allah’tan aldığı vahyi hiçbir eksiltme ya da arttırma yapmadan olduğu gibi insanlara iletme. İkinci önemli vazife, vahyi beyan etmek yani açıklamaktır. Köksal’a göre Peygamber vahiy alması itibariyle yol gösterici ve rehberdir. Peygamber Kur’an’daki iman ve ibadet esaslarını, emir ve nehiyleri kavli ve fiili sünnetleriyle açıklanması hasebiyle her alanda örnek ve üstün rol modelidir. Ona İslam’ın temel amacı Hz. Peygamber’e benzemek, onun gibi yaşamaktır. Hz. Peygamberi en üst makamda gördüğünü yakın akrabası şu şekilde anlatmıştır; “*Edebiyat hocamız bize; “En büyük makam Ene’l-Hak.” dedi. Ben de amca bu kafamı karıştırdı. Ene’l-Hak en yüksek makam mıdır? Diye sordum, tebessüm etti ‘Değil’ dedi. Ama O öyle diyor dedim. ‘Onlar bu konuyu tam bilmiyorlar.’ dedi. “Nedir peki en büyük makam?” ‘Makam-ı Mahmud, Ene’l Hak filan değil oda kime ait? Peygamberimiz Hz. Muhammed’e (s.a.v.) sonra bir gazelinde de bunu dile getirdi. Tam Divan şiiri formatıyla da yazdığı Naat’ından:*

“*Makam-ı Has-ı Mahmud bahşolunmuş Zat-ı Valana,*

Hemen Sen’sin kelim-i Has-ı Mevla Ya Rasulallah!”

Burada sanki Divan Edebiyatından bir şair okuyormuşuz gibi” ²²⁶

Köksal (2014, 6), Kur’ân ve sünnetin, her devirde temel başvuru kaynağı olduğunu sık sık dile getirmiş, eserlerinde de Kur’ân ve hadisi ana kaynak olarak kullanmıştır. Ona göre

²²⁸ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

Kur'an ve Sünnet, bilgi değeri bakımından asıl kaynaklardır. Sünnet, Kur'an'dan çıkarılmış uygulamalar olmasından dolayı önemlidir. İnananlar problemlerini Kur'an ve Sünnet ekseninde çözümler üretmelidir. Köksal, İslam Tarihi eserinin başında her inanan kadın ve erkeğin Peygamberin hayatını ayrıntılı olarak bilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre insanoğlunun hedefi insan-ı kâmil (İdeal ben) derecesine yükselmektir ve bunu en mükemmel örneği Hz. Muhammed Aleyhüsselamdır. Torununun anlattıkları da Köksal'ın eserlerinde yazdıklarını yaşadığını onaylar niteliktedir.

Torunu; *“Din denince Köksal'ın hayatı, mücadelesi, yaşam tarzı bizim için örnektir, çünkü Peygamberi örnek alıp yaşadı. O önderinin hayatını çok iyi bildiği için onun gibi yaşamaya gayret ederdi. Olaylar karşısında Allah Resulü nasıl davranmışsa öyle davranmaya çalışır, hayatını ona göre tanzim ederdi. İbadetlerini, toplumla olan ilişkilerini, aile yaşantısını ona göre düzenlerdi ve hep peygamberimizin hayatından örnekler vererek neden ve niçinlerini açıklardı. İnsanlara yumuşak ve tatlı bir dille İslam'ı bıkmadan, usanmadan anlatırdı. İnsanları asla kırmaz, dökmez sabırla anlatırdı.”*²²⁷

Köksal'a (1981a, 92-107) göre peygamberler gelmiş ve tebliğlerini eksiksiz yerine getirmişlerdir. Peygamberler, Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, kullarına doğru yolu göstermek üzere, insanlığın ihtiyaçlarına binaen Allah tarafından seçilerek gönderildiğine inanmaktadır. Akıl ile bazı gerçeklerin bilinmesi mümkünken; bazı şeylerin bilinemeyip Allah tarafından bildirilmesini gerekli görür. Akıl, insanların mukayese yapabilmeleri için gereklidir. Ancak insanların bir takım arzu ve temayüllerinin bulunduğunu belirterek, aklın yanılmaya müsait olduğunun altını çizmektedir. İnsanların akıllarının gerçeklere ulaşmada her zaman yeterli olmadığını ifade etmektedir. Peygamberleri, üstün vasıflara sahip mübarek insanlar olarak niteler ve insanların doğruya ulaşabilmeleri için peygamberlere ihtiyaç vardır. Yani akli gerekli ancak yeterli görmemektedir.

Köksal (1981, 97-99) Peygamberlere imanı, Peygamberler hakkında bilinmesi, itikad edilmesi gereken hususları bilmek ve ona göre itikad etmek olarak tanımlamaktadır. Peygamberlerin sıfatlarını yakın akrabasına²²⁸; emânet, sıdk, fetânet, ismet ve tebliğ, zükûret (erkek olmak) olmak üzere altı tane olarak ifade etmektedir. Köksal Peygamberlerde şu beş sıfatın bulunduğu şeksiz şüphesiz inanmak gerektiğini vurgulayarak tek tek açıklamaktadır.

Emanet: Peygamberlerin her yönden emin ve güvenilir olmalarıdır.

Sıdk: Peygamberlerden yalan söz sadır olmayıp, yalandan münezze olmalarıdır.

²²⁷ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²²⁸ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

Fetanet: Peygamberlerin yaratılıştan itibaren herkesten ziyade kavrayışlı, anlayışlı, üstün akıl ve zekâya sahip olup, gafletten uzak bulunmaları demektir.

İsmet: Bütün peygamberlerin küçük, büyük bütün günahlardan uzak olmalarıdır. Peygamberlerden makamının yüceliğın dışında kusur sayılabilecek bazı davranış ve sürçmelerin nadiren de olsa mümkün olabileceğı Allah'ın uyarmasıyla peygamberlerin hatadan hemen vazgeçeceğini ifade eder.

Tebliğ: Peygamberlerin vahyi ekleme-çıkarma yapmadan, saklamadan bildirmeleridir.

Köksal (1981, 110-114) Peygamberlerin zaman zaman gelecek hadiseleri, en uzak yerlerde gerçekleşen olayları, insanların içlerinden geçirdikleri şeyleri ya da ileride vuku bulacak olayları söylemiş olduğuna eserlerinde yer vermiştir. Bu durum Köksal'ın Peygamber tasavvurun da Allah isterse peygamberlerin gaipten haber verebileceğini ve Peygamberliği gereğı mucizelerde sergileyebileceğı kanaatinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Evladı; *“Develi’de gençlik döneminde çok sıkıntı çekmiş babasız büyümüş ama o çağın şartlarında azmetmiş kendini yetiştirmiş. Peygamber nasıl yaşadıysa öyle yaşamaya gayret etmiş. Çoğu zaman Annem; Hacı Efendi öğlen yemek ye yemek der, Oda iki kaşık alır giderdi Yemekte hiç oyalanmadan, yemeğini yer hemen işinin başına kitaplarının başına dönermiş. Hayatını Allah Resulüne vakfetti hakikaten vakfetti nedenini söyleyeyim. Benim şahit olduğum bunu annem de teyit edecektir. İki kere rahmetliye garanti yerden milletvekilliğı teklif edildi ikisini de reddetti.”*²²⁹

Köksal, insanlarda bulunan arzu ve temayüllerin akli yanıltmaya müsait hale getirdiğini bu nedenle akli yeterli görmeyerek doğruya ulaşabilmek için bir mürşide yani peygamberlere ihtiyaç olduğu söylemiştir. İnsanların zaman zaman hata yapmaları, doğru yoldan çıkmalarından dolayı peygamberler gönderilmesini hem ihtiyaç hem de lütuf olarak görmektedir. Allah her millete peygamber göndermiştir ve son peygamber olarak da Hz. Muhammed'i göndermiştir. Bu bakımdan Allah'a inanmak nasıl farz ise Hz. Muhammed'in son peygamber olduğuna inanmakta öyle farzdır. Hz. Muhammed'in ismet sıfatı onun geçmiş ve geleceğini içine alacak şekilde kapsamlıdır. Kur'ân-ı Kerim en büyük ve en devamlı mucizedir. Peygamberlerin ismet, emanet, sıdk, fetanet ve tebliğ-i şariat sıfatlarının bulunduğu şeksiz şüphesiz inanmayı peygamberlere iman gereğı (Doğan, 2021, 353-355) olduğunu kanaatindedir.

Köksal (1987, 8) İslam Tarihi eserinin başında Ahzap /21 ayeti gereğı yani ilahi yönlendirmeye Hz. Peygamberin hayatını ayrıntılı olarak bilinmesinin önemini şu şekilde ifade

²²⁹ K3, Kişisel Görüşme, 6.Aralık 2023

etmektedir; *“Peygamberimiz Aleyhisselamın hayatını okumak ve öğrenmekte; erkek-kadın her Müslüman için, hatta herkes için, temiz, ibretli ve mutlu bir hayatı örnek edinip kendilerini kötü örneklerin etkilerinden kurtarmak, başka bir deyişle İslâmiyeti öğrenmek, yaşamak, dünya ve âhiret mutluluğunu kazanmak vardır.”* Yani birey kendi yararı için Peygamberin hayatını okumalı, öğrenmeli ve yaşamalıdır. Görüldüğü üzere Köksal verdiği her hükmü ayet ve hadislerle temellendirmektedir. Bu durum Köksal’ın hem Kur’an ayetlerine hem de hadis metinlerine hakimiyetini ortaya koyduğu gibi onun zihin yapısının ve kavramlarının Kur’an ve sünnet temelli oluştuğunu ve geliştiğini göstermektedir. İnsan kavramlarla düşünen bir varlık olması nedeniyle Köksal’ın Kur’an kavramları ile düşündüğü görülmektedir. Bu da bize bilinin Kuran temelli şekillendiğini göstermektedir. Kur’an’ın oku, düşün gibi emirlerini, kavramsal ve eylemsel temelli davranış modelini Köksal’ın gerçekleştirdiğini, hayatına ve eserlerine yansıttığını ifade edebiliriz. Bu durumu evlatları, yakınları ve talebeleri şu şekilde ifade etmişlerdir:

Evladı; *“Benim babam gerçekten her an peygamberimizle yaşıyor gibiydi. Soru sorardık veya bir şeye izin isterdik. Hep bize peygamberimizden anlatarak, peygamberimizi örnek göstererek anlatırdı.”*²³⁰Bu durumu farklı ifadelerle tüm katılımcılar özellikle K1, K2, K3, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K19 farklı örneklerle temellendirerek anlatmışlardır.

Köksal Reddiyeyi yazarken zorlandığını ancak Peygamberimizin hayatını yazarken mucizeler yaşadığını ifade etmiştir. Peygamber Efendimizin desteğini aldığını söylediğini ifade edenler olmuştur. Köksal (1981, 106-114) mucize konusuna peygamber dışında kimsenin gerçekleştiremeyeceği olağanüstü haller olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bunun peygamberliğin bir delili olarak onlara Allah tarafından verildiği kanaatindedir. Mucizelere sorgulamadan inanmak gerektiğini düşünmektedir. Ona göre akıl bu tür olağan üstü hadiseleri anlamak için yeterli değildir. Peygamber’in mucizelerini sıralamaya başlar. Bunların içinde şakk’ül- kamer denilen ayın ikiye bölünmesinden Miraç hadisesine kadar birçok mucize örneklerine eserlerinde yer vermektedir. Bu durum Köksal’ın Peygamber tasavvurun da beşer olmasının yanı sıra mucizeler sergileyebilen bir Peygamber algısı olduğunu bu tarafını da Peygamber olmanın gereklerinden biri olarak kabul ettiği görülmektedir.

²³⁰ K4, Kişisel Görüşme, 4 Kasım 2023

3.3.4. Köksal'ın Hayatında Kur'an ve Sünnetin Yeri

Kendisine Kur'an ve sünnet temelli bir hayat nizamı kuran Köksal tüm iş ve işlemlerini bunların ölçüsüne vurmayı şiar edinmiştir. Bu tutumunu *Kitap ve Sünnet* adlı eserini yazarken de devam ettirmiştir. Konunun önemi ve bazı çevreler tarafından hadis ve sünnete yönelik itibarsızlaştırma hareketlerine set çekmek amacıyla elindeki eseri yarım bırakıp bu eserini kaleme almıştır. Bu eseri yazdığı dönem Yapıcı, (2021b, 45) “*Neden böyle bir eser yazmaya ihtiyaç duydunuz?*” sorusuna Köksal'ın cevabı tam da onun hayatında Kur'an ve sünnetin konumunu gösterir mahiyettedir. Köksal şöyle cevap vermiştir; “*İslam'da Kur'ân ve Sünnet birbirinden ayrılmaz. Hadis ve Sünnet değersizleştirilirse sıra Kur'ân-ı Kerim'e gelir. Önce sünnet itibarsızlaştırılacak, hadislerin itibarı azaltılacak, sonra da Kur'ân-ı Kerim için aynı ameliye yapılacaktır. Bu eserin amacı bu ikisinin birbirinden ayrılmaz olduğunu, biri olmadan diğerinin eksik kalacağını Müslümanlara göstermektir.*” (Yapıcı, 2021b, 45) Dini tasavvur ve uygulamaların Kur'an ve sünnet üzerinden şekillenmesi gerektiğini düşünen Köksal, hadis ve sünnetin değerini kaybetmesi durumunda kısa zamanda vahyin de itibarsızlaştırılması durumunu doğuracağı öngörüsüyle harekete geçtiği görülmektedir.

Köksal (2014, 2) *İslam'da İki Ana Kaynak Kitab ve Sünnet* kitabının önsözünde hiç kimsenin benzerini getiremeyeceği bir kitap²³¹ olarak nitelendirdiği Kur'ân-ı Kerimi şu şekilde tarif etmektedir; “*Alemlerin rabbi olan Yüce Allah tarafından²³² insanları, karanlıklardan aydınlığa, Allah'ın yoluna çıkarmak için²³³ son peygamber Hz. Muhammet'in kalbine Cebrail aracılığı ile²³⁴ vahy edilmek²³⁵, okunmak²³⁶, hiç unutmamak, hafızasından silinmemek üzere²³⁷, azar azar indirilmiştir.²³⁸” Tanımda ilk dikkat çeken unsur Köksal'ın Kur'an'ı tanımlarken her kelimesini yine Kur'an ayetleriyle delillendirerek ortaya koyduğu görülmektedir. Bu durum onun hem Kur'ân-ı Kerim'e ne kadar hâkim olduğunu hem de kendisinin fiiliyatta da yani her iş ve işleyişinde de kaynak olarak Kur'ân-ı Kerim'i kullandığına örnek teşkil etmektedir.*

Köksal'ın *Kitâbımız* adlı şiiri Kur'ân-ı Kerim'e bakışını net bir şekilde ortaya koymaktadır; “*„Yüceliği ayandır, / Takdirlere şayandır. / İlâhi bir beyandır, / Kur'andır Kitâbımız! / Dinlemek yeter bir kez, / Feyz alır ondan herkes, / Diriltici bir nefes, / Muciz inen Kitâbımız! / El malını kapma! der, Kötü işler yapma! der, Hak var, puta tapma! der, Sapma!*

²³¹ İsrâ 17/88.

²³² Vâkıa 56/80.

²³³ İbrahim 14/1.

²³⁴ Bakara 2/37.

²³⁵ Ahzâb 33/40.

²³⁶ Kiyamet 75/18.

²³⁷ A'lâ 87/6.

²³⁸ İnsan 76/23.

der Kitâbımız!... Şunu sen kalbine yaz:/ O, kul sözü olamaz! / Cibril imrense az, / Çok mümtaz Kitâbımız!’”(M. A. Köksal, 1999,56)

Köksal (2014, 26), sünneti Kur’an’ın açıklaması ve uygulaması olarak gören Köksal gündelik yaşamı da dahil tüm hayatını Kur’an ve sünnet bütünlüğü içinde yaşama gayretindedir. Tehlikeyi fark edince hemen duruma açıklama ihtiyacı hisseden Köksal bu tutumuyla, Müslümanca yaşamanın yalnızca bu bütünlük ile mümkün olduğu bilincini ortaya koymaktadır. Her hususta olduğu gibi bu konuyu da ayetlerle açıklama yoluna gitmiştir. Konuyla ilgi torunu şunları söylemiştir; *“Dedem İslam tarihini yazarken bu biliniyor bir ara İslam tarihini yazmayı bıraktı. Kur'an ve Sünnet kitabını yazdı. İslam tarihini yazmak için dedem manen görevlendirildi. İslam Tarihi yazmaya niye ara verdin diye sorduk. ‘Çok yakın bir zamanda sünnetler terk edilmeye başlayacak, ben onu fark ettim. İslam tarihine ara verdim.’ dedi.”*²³⁹

*“Sünnet konusunda aykırı seslere çok kızar bunlara cevap vermek için Kitap ve Sünnet eserini yazmıştı. Kitaba sünnete sıkı sıkıya bağlıydı. Her şeyi tahkik eder ondan sonra Kitap, sünnet süzgecinden geçirir fikrini öyle söylerdi. Sünnete karşı olanlara hadisleri yok sayanlara kızardı. Bu konuda ki sohbetlerini çok dinledim.”*²⁴⁰ Sünnetinin vahiyle bir zıtlık içerisinde olamayacağını düşünen Köksal için Hz. Peygamber’in sahih sünneti olan bir durumun Kur’ân’a ters düşmeyeceğini kabul ettiği görülmektedir. Köksal, Kur’ân’dan sonra Hz. Peygamber’e uymanın önemi ile ilgili şu ayetlere yer vermektedir: *“... Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının...”*²⁴¹ *“Allah ve Rasûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Rasûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.”*²⁴² ayetleriyle sünnete bakışını ortaya koymaktadır. Köksal’a göre sünnete karşı *“en ufak şüphe ve tereddüt göstermek, ilme, tarihe, akla, mantığa ters hareket etmektir. Bu konuda şüphe ve tereddüt eden gayri Müslim ise hasedini ve kastini, Müslüman ise cehaletini ortaya koymuş olur”* (C. A. Köksal, 2020,288) şeklinde açıklama yaparak net tavrını ve kanaatini ortaya koymaktadır.

Köksal’a (2014,27) göre Hz. Peygamberin rol model olduğunu düşündüren Ahzâb suresinde ki; *“Evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah, her şeyin iç yüzünü bilendir ve her şeyden haberi olandır.”*²⁴³ ayetinde yer alan hikmeti; hakkında ayet inmeyen, ancak Peygamber Aleyhisselama vahyolunan dini hükümler ve sünnetler olarak ifade etmesidir. Yani Köksal, sünnetin kaynağının da Kur’ân gibi vahiy olduğu kanaatini

²³⁹ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁴⁰ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁴¹ Haşr 59/7.

²⁴² Ahzâb 33/36.

²⁴³ Ahzâb, 33/34

taşımaktadır. Köksal bu düşünceyi desteklemek amacı ile “İyi biliniz ki bana Kitap ile birlikte bir o kadar daha verildi.”²⁴⁴(M. A. Köksal, 2014, 28) rivayetine de yer vermektedir. Köksal (2014,29), Kur’ân’ı doğru anlayabilmek ve emirleri gereği gibi yerine getirebilmek için Hz. Peygamber’in sözlü ve fiili sünnetine başvurmak gerektiğini dile getirmektedir (M. A. Köksal, 1981b, 84-102)

Talebesi, Köksal’ın ifadelerini şu şekilde aktarmıştır; “*Ben eskiden çok kalın gözlük kullanırdım. Bu okumalara başladıktan sonra gözlüğü attım. Kulaklarım duymaz oldu.*” dedi²⁴⁵ Köksal’ın gözlerinin zamanla daha iyi görür hale gelmesini turunu da anlatmış ve Köksal’ın yorumunu şu şekilde aktarmıştır; “... *Cenabı Hakk’ın Kur’an’ı ve İslam’la haşır neşir olduğu için Allah’ın ona ikramı olduğunu söylerdi.*”²⁴⁶Köksal, kulaklarının zayıflamasını ama gözlerinin okudukça açılmasını, Kur’ân ve sünnetle hem eserlerinde hem de günlük yaşamında hemhal olmasının hayatına katkısı olarak değerlendirmiştir.

Köksal (2014, 226-227) Kur’ân bize yeter şeklinde tavır sergileyenler karşı Hz. Peygamber’in şu hadisine kitabında yer vermektedir: “*Çok sürmez karnı tok, koltuğuna kurulmuş bir adama, hadislerimden bir hadis söylenir de o: “Bizim aramızda ve sizin aranızda Allah’ın kitabı var, size o yeter, onda helal bulduğunuz şeyi helal olarak kabul edin, onda haram bulduğunuz şeyi de haram olarak kabul edin. Bizde onda helal bulduğumuz şeyi helal sayarız, haram bulduğumuz şeyi haram sayarız. Sakın! Herhangi birinizi, koltuğuna kurulmuş olduğu halde kendisine erişen hadislerimden bir şey yapılmasını emir veya yasakladığım bir emrim hakkında, ben bunu bilmiyorum, tanımiyorum, biz ancak Kur’ân’da bulduğumuz şeye uyarız, biz bunu Kur’ân’da bulmadık.*” Köksal bu gibi hadisleri paylaşarak Hz. Peygamberin sünnetini hafife alanların çıktığını ve çıkacağını Hz. Peygamberinde bildirdiğini ortaya koymakla birlikte bunun yanlış olduğuna dikkat çekmektedir. Son olarak Veda Haccı hutbesinden; “*Ben, size öyle bir şey bıraktım ki ona sımsıkı sarılırsanız hiçbir zaman delaletе düşmez sapmazsınız. O Allah’ın kitabıdır ve Resulullah’ın sünnetidir,*” sözlerini paylaşarak Kitap ve sünnetten ayrılmamak için dua ederek bitirmektedir. İslam’ın her emrinde ve her kuralında bir hikmet olduğuna dikkat çeken Köksal, bu nedenle Kur’an ve sünnete kendisi itina ile uyduğu gibi uyulması gerektiğini de ifade etmektedir.

²⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 2/367

²⁴⁵ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

²⁴⁶ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

3.3.5. Köksal'ın Kader inancı

Köksal (1981, 169), her Müslümanın hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine iman etmesi gerektiğini ifade eder. Kaderi: “*olacak bütün şeylerin olmadan önce ne zaman, nerede ve nasıl olacağının Allah'ın ilim ve irade sıfatlarının gereği olarak ezelde bilmesi*” şeklinde, kazayı ise “*Allah'ın ezelde bildiği şeylerin zamanı gelince ilim ve iradesine uygun olarak tekvin sıfatı gereğince yaratması*” şeklinde tanımlar.²⁴⁷ Allah'ın bilgisinin dışında herhangi bir şey yoktur. Allah kullarının yaptığı bütün iyi ve kötü fiilleri önceden en ince taraflarına varıncaya kadar ezelden bilmektedir (M. A. Köksal, 1987, 77).

İnsanın iradesi konusuna da değinen Köksal, Allah'ın insanlara iyilik ve kötülüğü dileme ve tercih etme (irade) yetkisini insana verdiğine ancak bunları işlemelerini de tekvin ve kudret sıfatı ile mümkün kıldığına dikkat çekmiştir. Yani insan hangi fiili işlemek isterse Allah tekvin ve kudret sıfatının gereği olarak o işi dileyenin eliyle meydana getirir. Bunun delili olarak “*Oysa sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı.*”²⁴⁸ Ayetine yer vermiştir. Köksal insanlar hayır ve şer işlerden hangisini yapmak isterse, Allah onu yaratır. İnsan seçtiği için sorumluluğun ona ait olduğunu söyler. Köksal, kader ve kaza ile ilgili Müslümanların sorguladıkları zaman bazı aşırı düşüncelere gitmeleri sebebiyle Hz. Peygamber tarafından bu bahse dalmaktan menedilmiş olduğu kanaatindedir.²⁴⁹ Bunu, kulun Allah'ın varlığına iman ile mükellef ve Zatı hakkında düşünmesine de memnu olması gibi değerlendirmektedir (M. A. Köksal, 1977, 77-78, 1981, 169-172). Yani insan kaza ve kadere iman ile mükelleftir ancak kaza ve kaderin iç yüzünü Allah'a havale etmekle de memur olduğu inancına sahiptir.

Köksal bir gün bir iftar yemeğine davet edilmiştir, o günün koşulların da gitmeyi uygun görmediğinden torununa, “*Ben gitmeyi düşünmüyorum ama ne yapsam diye düşünüyorum.*”²⁵⁰ Köksal iftar yemeğinin olduğu gün ağır bir grip olur ve hastalığını iftar yemeğine gitmemek için Cenabı Allah'tan geldiği (yükleme) şeklinde yorumlar. Bunun gibi hayatının birçok anında iki seçenek arasında kaldığında Allah tarafından yardım geldiğini ifade etmiştir. Bu durum Köksal'ın niyetin, tercihin önemli olduğu bilincini yansıtmaktadır. Aynı zamanda insan tercih ettiği konuda çözüm aradığında Allah'ın ona yardım ettiği kanaatinde olduğunu ortaya koymaktadır.

²⁴⁷ Mustafa Asım Köksal'ın Pazar Sohbetlerinden video kaydı. Konu: Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslamiyet 7 Eylül 1997 (Kaza, kader)

²⁴⁸ Sâffât 37/96.

²⁴⁹ Mustafa Asım Köksal'ın Pazar Sohbetlerinden video kaydı. Konu: Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslamiyet 7 Eylül 1997 (Kaza, kader)

²⁵⁰ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

Torunlarının ifadesiyle Köksal; “*Keşke lafını lüğatinizden çıkarın.*”²⁵¹ Tavsiyesinde bulunmaktadır. “*Keşke kelimesi en çok karşı olduğu kelimedir.*”²⁵² şeklindeki ifadelerden kaza ve kader algısının; Allah’ın bilgisi dahilinde, olması gerekenin olduğu bilinciyle, tam bir teslimiyet halinde yaşanmasının gerektiği kanaatinde olduğunu söyleyebiliriz.

Köksal İslam İlmihali kitabında her iman esasından sonra bir şiirle konuyu özetler gibi konu ile ilgili bir şiir kaleme almıştır. Kadere iman bahsinin sonunda *İnandım Ki* şiiriyle iman konularına nokta koymaktadır:

İNANDIM Kİ...

İnandım ki: Bir Allah var, O’ndan başka İlah yok!

Yaratan O, öldüren O, rızık veren, ancak O.

Yüksek, büyük yalnız O’dur, görür, bilir O en çok,

Yere, göğe nizam veren, ışık veren ancak O!

İnandım ki: Vardır nurdan yaratılmış melekler,

Bu günahsız kullar ile, yerler, gökler, doludur.

Önümüzde, ardımızda melekler var, beklerler,

Meleklerden dördü var ki, Hak katında uludur.

İnandım ki: Resullere inmiş yüz dört kitap var,

Yüzü suhuf, dördü: Tevrat, Zebur, İncil, Kur’an’dır.

İnsanlara, bunlarda hep acı, tatlı hitap var.

Bozulmuştur baştan üçü, bozulmayan Kur’an’dır.

İnandım ki: Yüce Allah, Peygamberler gönderdi,

İlki Âdem babamızdır, sonuncusu Muhammed.

²⁵¹ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁵² K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

*İnsanlara doğru yolu peygamberler gösterdi,
Hep onlardan öğrenildi insanlık ve fazilet.*

*İnandım ki: Ahiret var, hesap-kitap günü var,
O gün herkes, suçlu suçsuz bir araya derilir;
Yaratanın, kullarına açık hitap günü var,
O gün bütün amellerden bir bir hesap verilir.*

*İnandım ki: Hayır ve şer Allah'tandır, kader hak:
Yaprak bile kıpırdamaz O'nun izni olmadan;
Bir gün Allah, ölenleri diriltecek muhakkak,
Diriltmeye kadir elbet bizi yoktan yaratan (M. A. Köksal, 1977,79).*

Köksal'ın amentü bilincini, duygularını ve tavrını açıkça ortaya koymaktadır.

3.3.6. Köksal'ın İbadet Anlayışı ve Yaşantısı

Köksal (1977, 84) *İslam İlmihali* eserinde ibadeti, “Allah'ı en büyük saygı ve sevgi ile anmak, övmek, Allah'ın buyruklarını yerine getirmek, boş meyil ve arzuların şiddetini kırmak...bedeni, elbiseyi, kalbi temizlik içinde bulundurmaktır.” şeklinde tanımlamıştır. En üstün ibadetin de Namaz olduğunu söylemektedir. Köksal, ibadet konusunda önce temizliğe değinmektedir. Köksal yakın akrabasının ifade ettiği üzere takva kavramını biraz farklı tanımlamaktadır: “‘Takva, elin kesilince de kan akınca da abdest alacaksın, bir hanıma deyince de abdest alacaksın. Hangisinin doğru olduğunu bilemeyiz.’”²⁵³ Bir mezhebe bağlı olmanın yanında, herhangi bir mezhebin olmaz dediği şeye de uymak gerektiği kanısında olduğu görülmektedir. Hanefi olan Köksal, Şafiiliğin kurallarına da itina ile uyduğu K5, K6, K9 gibi diğer katılımcılar tarafından da ifade edilmiştir. Köksal eserlerinde, sohbetlerinde ve günlük hayatında ilk sırada olan namazdan önce abdestin güvenilir ve geçerli olmasına dikkat etmektedir.

Namaz, oruç, hac ve zekât ibadetlerinin fıkhi hükümlerini ve yapılış şekillerini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Ayrıca ibadetlerin hem bireye hem de topluma katkısını da sosyal

²⁵³ K12, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

hayattan örneklerle açıklamıştır. Namaz, oruç ve hac gibi ibadetlerle ahlak arasındaki ilişkiye de değinen Köksal her zaman yaptığı gibi Kur’ân ayetlerinden ve Hz. Peygamber’in hadislerinden referanslarla konuları anlatmıştır.

Kafasında merkezi ibadet formunun namaz olduğunu birçok kişi ifade etmiştir. Birkaçı şu şekildedir: *“Namaz ibadet hayatının çok merkezindeydi. Namaza çok vurgu yapardı. “Namazla erilir.” derdi. Namazın müminin miracı olduğunu hadislerden rivayet eder. Namaza yönelik hem İbrahim Ethem Efendiden hem de Kuddûsî Hazretleri’nden referanslarla da destekleyerek en merkezi, en temel ibadet olarak ifade eder, sürekli vurgulardı.”*²⁵⁴

*“Hacı baba namaz konusunda çok duyarlıydı. Kıyamet günü ilk sorgulamanın namazdan olacağı olgusundan hareketle herkesi, özellikle beş vakit namaza dikkat etmesi, konusunda uyarırdı. Bunları yaparken de bu önemli, ölçüsü; sorgulama da ilk önce farzlar hesaba katılacak, farzlarda ki boşluklar vaciplerle tamamlanacak, vaciplerdeki boşluklar da nafilyle doldurulacak. Dolayısıyla insanların farz kılamadığı zaman vacibi ihmal etmemesi, vacibi kılamadığı zaman sünneti veya nafiliden vazgeçmemesi gerektiğini devamlı hatırlatırdı. Bunları herkese tavsiye ederdi.”*²⁵⁵

Köksal (1981, 207-228) Hz. Peygamber’in namazı kılışı ve müminlere kıldırışı hakkında ayrıntılı bilgiler verirken namazın kılınması, hangi rekâtlarda hangi sure ve duanın okunacağına kadar her adımı Hz. Peygamber’in öğrettiği ve onun kıldırıldığı gibi aktarmaya çalışmıştır. Ayrıca Hz. Peygamberin uygulamaları dışında bir ibadet şekli olamayacağını da hadislerden delil göstererek ortaya koymuştur. *“Beni nasıl namaz kılar görürseniz, o şekilde kılınız.”* Rivayetin de olduğu gibi her ibadeti ilgili çok sayıda hadis vererek anlatmıştır. Namazı Hz. Peygamber gibi eda etmeyi esas kabul etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’in namazda itinasız davranan, hafife alan kimseleri uyardığını hatta bazı kimselerden namazını tekrar etmesini istediğine dikkat çekmiştir. Benzeri pek çok husus hadisler vasıtasıyla Köksal tarafından izah edilmiştir (M. A. Köksal, 2014, 67-68). Eserlerinde vurguladığı konuları hayatında da tatbik eden Köksal’ın bu hususta ki hassasiyetini aile efradı şu şekilde anlatmıştır:

“Namazlarını tadili erkâna uyarak kılardı. En önem verdiği ibadeti namazları idi. Ramazan ayında çok hassaslaşır ibadetlerine itina gösterir, iftarda mutlaka misafir olurdu. Tüm ailesine Ramazan ayında dikkatli olmalarını, ibadetlerini aksatmamalarını öğütlerdi. Teravih namazını kendi ailesine imam olur kıldırırdı. Onun imamlığında namaz kılmak kalben huzur verirdi. Zekatını hiç aksatmaz öğrencilere fukaralara verir öğrenci okutmaya gayret

²⁵⁴ K7, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

²⁵⁵ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

ederdi. İslam Tarihine verilen 5000 dolar ödülü fakirlere ve öğrencilere dağıtmıştı. Bol bol sadaka dağıtır ihtiyacı olanların ihtiyaçlarını gidermeye gayret ederdi.²⁵⁶

“Evde de kim varsa bir kişi de olsa cemaatle namazlarını kılardı. Ama sadece ihlas ve Kevser Suresi ile kıldırđı.       hepimiz genciz  ocu uz bıkmassınlar, yorulmassınlar diye ihlas ve Kevser Suresi ile teravih kıldırırdı.”²⁵⁷

“Akşam ile yatsı arasında her gün yirmi rekât nafil  namaz kılardı. Hiç bırakmadığı ibadeti bu namazdı. Bu namaz Peygamberimizin sünnetinde var, o yüzden onu mutlaka kılardı. Hatta ev halkı, ‘uzun namaza durmadan yemeği yiyelim.’ derlerdi. Teravih namazı gibi akşam namazından sonra mutlaka bu nafil  namazı yatsıya kadar kılardı Yatsıdan sonra vakit geçirmeden biraz günlük haberler falan izler, yatar, gece kalkardı. Dedemle müteaddit defalar aynı odada kalmışlı ımız oldu. Uykum hafif olduğu için arada uyanıyor, duyuyorum, sürekli yattığı yerden zikreden bir görüntü, içimden de ya ne zaman uyuyor diyorum. Mesela güneş altı yedi gibi do uyorsa    gibi kalkıyor.  nce bir namaz faslı var. Bu arada uyudu u vakit sürekli Kelimeyi Tevhid, esta furullah duyuyorum. Her uyandı ımda kısık bir şekilde Esta furullah Esta furullah L  ilâhe illallah, L  ilâhe illallah duyuyorum.”²⁵⁸

“Akşam namazından sonra yirmi rekât nafil  namazı hiç bırakmazdı. Yemekleri biz ona göre ayarlardık.  nce veya namazı bittikten sonra yerdik.       yemek yenecekken bekletmekten hoşlanmaz çok rahatsız olurdu.”²⁵⁹ Akşam namazının ardından kıldığı altı rekât Evvabin namazı ve İbrahim Ethem Efendinin de bir tür sünneti olan ve tavsiye ettiği akşam ile yatsı arasında yirmi rekât nafil  namazı hiç bırakmadığı, devam ettirdiği görülmektedir.

“Gece Teheccüd namazını da hiç bırakmazdı. Sabah saat 9.00’da kahvaltıyı etti mi kuşluk namazını kılardı. Diğer saatlerde de hep çalışırdı zaten o eserler nasıl ortaya geldi. Gece yatış saati hiç belli olmazdı. Saat 11.00’de misafir geldiği çok olurdu. Misafirimiz olursa geç yatarđı. Ekseriyet çok erken yatmaz, devamlı çalışırdı. Gerçekten ne gecesini ne gündüzünü hiç zayı etmedi, ara vermedi hep namaz vakitlerini g zetti. Teheccüd namazını sabaha ba lardı. Teheccüd namazından sonra hiç uyumazdı sabah namazını kılmayınca yatmazdı. Zaten çok uykucu bir adam değildi. Her zaman tetikte, kulağı uyanıktı. Nasıl dinleniyordu ben de şaşıyordum. Efendi bir dinlen derdim. Bir gün ‘K fi ve vafi. O bana yeterli’ dedi. Sabah namazından sonra yatarđı. Saat 8.00 gibi tekrar kalkar eğer kahvaltı hazır değilse çalışırdı.”²⁶⁰

²⁵⁶ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁵⁷ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁵⁸ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

²⁵⁹ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁶⁰ K1, Kişisel Görüşme, 23 Aralık 2022

“Teheccüd namazını hiç bırakmazdı. Her gece iki saat kadar ibadet hayatı var. Teheccüd namazı kılıyor ve sonrasında virtleri var onları çekiyor. İbrahim Ethem Efendiden gelen bir virdi var Kuddüsî Ahmed Efendi’den gelen virdi var. Zikirlerini çekiyor. Kur’an-ı Kerim okumayı hiç ihmal etmez, her gün okur. Dört rekât kıldığı Kuşluk namazı var. Akşam namazının ardından kıldığı altı rekât Evvabin namazı var. Onun ardından da İbrahim Ethem Efendinin tavsiye ettiği, hiç bırakmadığı, 20 rekâtlı nafile namazı var. Bunu hiç bırakmazdı. Yani ibadet hayatı bu şekilde yoğun bir şekilde devam ederdi. Namaz, Kur’an-ı Kerim, Zikir.”²⁶¹

Köksal’ın bir gününü özetleyecek olursak; *“Sabah ezanından önce kalkar abdestini alır hazırlığını yapar. Ezan okunana kadar dersini, zikrini eda eder. Ezan okunduktan 15-20 dakika sonra sabah namazını aile bireylerine imam olarak kıldırır. Namazdan sonra odasına geçer çalışmasına başlar çalışırken adeta başka bir aleme geçer. Öğle yemeğine kadar çalışır eğer çok yoğunsa yemeği bile yemezdi daha sonra öğle namazını kılar bazen yarım saat kadar uyur daha sonra çalışmasına devam eder. İkinci namazını kılar tekrar çalışmaya başlar. Akşam namazından sonra kendi uzun namazlarını kılar yemekten sonra kahve içmeyi sever, “Kahve Yemen’den yemekten sonra gelir.” diye söyler ve gülerdi. Yatsıyı bekler ev halkına imamlık yaparak yatsı namazını kıldırır. Yatsı namazından sonra yarım saat kadar sohbet eder, sonra yatar. Gece çok az uyurdu gece kalkar ibadet eder, tesbihatını çeker sabah namazı vaktine kadar zikir ve tesbihatla meşgul olurdu.”²⁶²*

“Dedemizin sürekli ibadet halinde olmasının bizde pozitif yansımaları oldu. Namazınızı şöyle yapın, şimdi yapmanız gerekir, diye bir baskı uygulamadığı için onun yaptığı her şey çok normal ve bizim de yapmamız gereken bir şey olduğunu anladık. Çok sıkı değildi. Şu oruçları tutacaksınız, şu namazları kılacaksınız gibi yapmazdı. Namazınız olmadı, çok hızlı kılıyorsun gibi hiçbir şey söylemezdi.”²⁶³ Buradan da anlıyoruz ki kendisi sözle anlatmak yerine davranışlarıyla rol model aldığı Peygamber gibi yaşamayı tercih etmiştir.

İbadetlerimizi yapma noktasında özellikle namaz hususundaki tavsiyeleri; *“Namaz kıldığımı birkaç defa gördü ve ‘Evladım, namazlarını kılıyorsun, Allah kabul etsin ama namazlarını kılarken huşu noktasında dikkatli değilsin çok acele ediyorsun.’ Böyle bir nasihati olmuştu.”²⁶⁴* Burada torunu ²⁶⁵; *“Bunu da herkese söylemezdi. Başka kimseden duymadık. Kuddüsî hazretlerinin söylediği gibi dedemin de yaptığı, çok araştırıp sormadan sağdan soldan uğraşmadan, ‘sadece namaz! gerçek bir namaz!’ diğer ibadetler için gerçeğini yapmaya*

²⁶¹ K7, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

²⁶² K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁶³ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁶⁴ K10, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁶⁵ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

uğraştığında başka şeyler araştırmaya, sormaya vaktin, halin, gücün, beynin kalmaz.” K10’da eşini onayladı. Genel olarak çoğu tasavvuf ehli gibi Asım Köksal’da çok soru sorulmasını uygun bulmamaktadır. Namazın her alanda yeterli olduğunu birçok kez ifade etmiştir.²⁶⁶

“Özellikle akşam ve yatsıyı kıldıktan sonra mübarek yatar, çok oturmazdı. Şöyle bir yarım saat 45 dakika kadar yatar, gece kalkar gece namazı kılardı. Ben uyandığımda bakarım gece iki, üç dedem namaz kılıyor. Akşam namazından sonra Evvabin namazı uzun uzun yirmi rekât kılardı, yatsı namazından sonra yatar gece 02.00’de kalkar, sabah namazına kadar yatmaz namazını kılar, zikrini çeker, sabah namazını da kıldıktan sonra kitaplarına başlardı. Toplam uykusu üç dört saatti, beş saati geçmezdi.”²⁶⁷

“Hiç boş durmazdı. Uyku da bile boş durmaz dili sürekli Lâ ilâhe illallah, Lâ ilâhe illallah uyku da uyuyor ama sürekli zikir çekerdi çoğunluk gece pek uyku uymazdı. Bizleri sabah namazına kaldırmaya diretirdi. Annem bazen kıyamazmış. Hacı Hanım sen bunların yanmalarına nasıl dayanacaksın? Kaldır çocukları kaldır’ derdi. Rahmetli ablamın çocuğu yeğenim trafik kazasında ablam vefat ettiğinde yedi yaşındaydı. Çok ağır bir kalça ameliyatı geçirdi. Çocuk ameliyatlı anneme ‘Yunus’u namaza kaldır.’ demiş ‘Ameliyatlı çocuk kıyamıyorum.’ Yanmasına nasıl dayanacaksın? derdi. Nasıl dayanacaksın onların yanmasına? Şimdi kıyamıyorsun, o zaman nasıl kıyacaksın? Hep söylerdi

“Namaz konusunda çok hassastı. Bize cemaatle sabah namazını kıldırırdı. Ben Fetih Suresi’ni onun dilinden ezberledim. Sabah namazların da dinleye dinleye öğrendim.”²⁶⁸

“Sürekli Kur’an-ı Kerim okurdu. Kur’an okumazsa kitap yazardı. Onu bırakır bize sohbet ederdi. Yani hayatında bir günde hiç boş vakti olmazdı.”²⁶⁹

“Kızım küçüktü yanımda namaz kılardı. Kapıdan severek bakar, ‘Cenabı Allah meleklerine görüyor musunuz şu küçük kulumu benim için namaz kılıyor diye övünür’ derdi. Bunları iltifat olarak söylerdi.”²⁷⁰ “Namaz üzerinde çok dururdu. Mesela Ankara dışına çıkacağım zaman kendisine gelir, bir isteğiniz var mı? diye sorardım. ‘Tek isteğim var. Namazlarını ihmal etme.’ derdi. En büyük isteği buydu.”²⁷¹ “Hep kaza namazı kılardı. Her namazın arkasından geçmiş namazlarını kılardı. Akşam namazından sonra babam hep nafile namaz kılardı yatsıya kadar, Yatsı namazından sonra yine nafile namaz kılardı.”²⁷² K1, K3,

²⁶⁶ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁶⁷ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁶⁸ K4, Kişisel Görüşme, 4 Kasım 2023

²⁶⁹ K4, Kişisel Görüşme, 4 Kasım 2023

²⁷⁰ K11, Kişisel Görüşme, 4 Kasım 2023

²⁷¹ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

²⁷² K2, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K14 çok fazla kaza namazı kıldığını söylemektedirler. *“Sohbetlerinin hepsinde namaz birinci sıradaydı. İlla namazın olması gerektiğinin altını çizerek anlatırdı.”*²⁷³ *“Hacı babaya bazı sıkıntılarımı anlattım nasıl çözebiliriz diye sordum. Hacı Baba ‘Sen namazına dikkat et hepsi zamanla çözülür.’ dedi. Gerçekten de dediği gibi zamanla çözüldü. Önce namazdan terbiye ederdi.”*²⁷⁴

Namazlarda duyduğu haz ile ilgili; *“... yaşlanmıştı bir gün teravih namazı kılacak, bana ‘oğlum sen kıldır.’ dedi. Ben kıldırardım, namazı bitirdik. Bana, ‘Yordun bizi ...’ dedi. Kendisi tabii namazı huşu içinde kılıyor. Biz biraz namazı seri kıldırduğumuz için böyle demişti. Namaz vakti girdiğinde o namazı kılmanın telaşı üzerine düşerdi. Ezan okunurken camlar açılı, bir ezan sesi dinlenirdi.”*²⁷⁵ *“Ezanın Türkçe okunmasının çok üzdüğünü ifade etmiş bu konu da aslının yerini alamayacağını söylerdi.”*²⁷⁶ ” Namaz vaktini şevkle bekleyen Köksal’ın ilk vakitte kılmaya özen gösterdiği görülmektedir. Ayrıca ezan dinlemenin de ona zevk verdiği hem yakınlarının ifadelerinden hem de Ezanlar adında yazdığı şiirin şu dizelerinde duygularını açıkça ifade etmektedir.

*“İlahi bir belagatle perde perde yükselir,
Hak dininin esasını ilan eder bu sesler.
İman dolu gönüllere vecid gelir, şevk gelir,
Arş’a kadar gök kubbeyi aşar gider bu sesler.*

*Seher vakti sanki Lahut aleminden okunur;
Yeryüzünde için için başlar hemen sema’lar!
Seher vakti ezan sesi Kur’an gibi dokunur;
Üzerine kapanarak dinler durur semalar.”*

*“Tepebaşı’ndaki evde cumaya gitti mi muhakkak misafir getirirdi. Ben artık böyle her cuma yemek hazırlardım. Bir gün baktım arkasında 3 tane delikanlı var her zaman gelenler yok. Bu çocuklar İstanbul’dan gelmişler ama Hacı Efendiye gelmemişler. Buralarda bir akrabalarına gelmişler, camide Hacı babayı görmüşler, O da ‘buyurun evde oturalım, konuşalım’ demiş. Bana ‘Bunlar yabancı misafir, garipler bunlara iyi bir şeyler hazırla’ dedi.”*²⁷⁷

²⁷³ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁷⁴ K17, Kişisel Görüşme, 16 Aralık 2022

²⁷⁵ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

²⁷⁶ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁷⁷ K1, Kişisel Görüşme, 23 Aralık 2022

“Dedem artık öyle bir dereceye geldi ki namaz kılariken dizlerinin bağı çözülüp düşüyordu. Ondan sonra sandalyede namaz kılmaya başladı ve bunu tavsiye ediyordu, Tahta bir sandalyesi vardı. Arkasına yaslanmadan sandalyede oturur, kalkar sadece tahiyyatta sandalyeye otururdu. Dedem buna çok üzüldü. Ama sandalyede kılmak zorunda kaldı.”²⁷⁸

Dizinden rahatsız olan birkaç yakını Köksal’a namazlarını nasıl kılmaları gerektiğini soruyorlar o da sandalyede namaz kılmalarını söylüyor. Hatta bir senedir, ayağını kibleye uzatarak namaz kıldığını söyleyen yakınına *“O bir senelik namazını iade et.”²⁷⁹* cevabını verdiği ifade edilmiştir.

“Namazlarla alakalı olarak havatır konusuna çok hassasiyet gösterirdi. ‘Havatır, namazda ki gelgitler, namaz içerisindeyken durdurulması mümkün değil. Namaz antrenman yeri değil, namazda gelip gidiyorlarsa, bırakın gelsin gitsin. Ama eğer siz ondan kurtulmanın yollarını arıyorsanız. Kendinizi namaz dışı zamanlarda nefsi terbiye sadedinde bir egzersize tabi tutmanız gerekiyor. Bunun için günlük bir dakika hiçbir şey düşünmeden durmaya çalışmalı, duramasanız bile belli bir süre bu egzersizlere devam ettiğinizde zamanla on, yirmi, belki elli dakika belki bütün namazda, hiçbir şey düşünmeden durabilirsiniz.’ şeklinde insanları tefekküre yönlendiren tarafları da vardı.”²⁸⁰

Köksal seferi iken önceden seferi olarak kıldığı namazları sonradan tam kılmaya başlıyor ve bunun nedenini yakınlarına su şekilde açıklıyor; *“Çok araştırdım, kaynaklara baktım. O zamanki seferi namazlar için gerekli saat 13 saat sürüyor. Hesaplamalara göre günümüzde 13 saate denk gelen yol gidersen seferi kılabiliyorsun. O günkü yolculuk standartları ile 13 saat, bugün aynı meşakkat yok, o yüzden günümüz şartlarında otobüs, duraklar, tuvaletler tertemiz, abdest alma, namaz kılma şartları farklı, yol güvenliği şartları farklı, can güvenliği sıkıntısı yok. Zorluklar aynı olmadığı için gerek yok 13 saat yolculuk olmadıktan sonra 90 kilometre de seferi olmayı kabul etmiyor.”²⁸¹*

Teheccüd sonrası sabaha kadar üzerine bir örtü örterek hafif bir sesle zikir çektiği anlatıldı; *“Başına örtüsünü örter hiç etrafına bakmaz orada ibadet ederdi. Ondan sonra da namazını kılar yatarı. Öğlen hiç yatmazdı gündüz yattığını hiç görmedim. Kandil gecelerinde sohbetlere gider en çok namazı tavsiye ederdi. İllaki namaz, en çok sohbetin de namaz üzerinde dururdu.”²⁸²* Farklı katılımcılarında değindiği gibi Köksal her gece Teheccüd namazına mutlaka kalkıyor, kıyafetlerini değiştiriyor, somyasının üstüne diz çökerek oturup, zikrini

²⁷⁸ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁷⁹ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁸⁰ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

²⁸¹ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁸² K1, Kişisel Görüşme, 23 Aralık 2022

çekiyor. Teheccüd ve sonrasında çektiği zikirlerin Köksal'ın rutin yaptığı ibadetlerden bir tanesi olduğunu ifade edilmiştir. Bu halini torunu da şöyle ifade etmiştir; *“Dedem gece sabah namazından bayağı bir önce kalkardı Elinde tespih, üzeri örtülü, tespih çektiğini gördüm.”*²⁸³ Başka bir torunu da şunu anlatmıştır; *“Kayseri’de biz bir gece bağda aynı oda da beraber kaldık. Rahmetli sürekli Kelime-i Tevhid çekiyor. Ben uyuyor uyanıyorum, yattığı yerde sürekli bir zikir halinde duyuyorum. Bize; ‘Yat kalk nerde olursan ol, Kelime-i Tevhide devam et.’ derdi.”*²⁸⁴ Köksal her gün hatta vefat ettiği ana kadar zikre devam ediyor. *“Dedem monitöre bağlı, yoğun bakımda ziyarete gittiğimizde oradaki doktorlar ‘Allah’ sesini duyduklarını sürekli ifade ettiler. Yoğun bakımdaki biri ‘Elinde devamlı bir şey yazıyor gibi eli hareket ediyor gördük’ dedi.”*²⁸⁵

*“Kandillerde genelde eş dost toplanır, onlara sohbet ederdi. Kandillerle ilgili bugün şunu yapın bunu yapın diye bir şey yoktu. Kendi yaptığı, özel bir şey varsa da davulla zurna ile yapmazdı. Kendi içinde yapardı. Zaten her günü kandil gibiydi, Kandil’e özel başka bir şey yapmazdı. Zannımca on beş günde bir hatim yapar, her gün mutlaka Kur'an okurdu. Hiç aksatmadan devam ettiği bir uygulamaydı. Çalışmaktan yorulduğunda, Kur'an-ı Kerim'i okuyarak dinlenirdi.”*²⁸⁶

*“Hacı baba kamunun tanıdığı şekil de kendisi bir ilim adamı, kendisinin ifade ettiği gerçek de buydu. Yani ben şeyhim, ben ehli tasavvufum bunları kesinlikle kullanmazdı. Halkın da kendisini ilim adamı olarak bilmesini ve halka faydalı olan şeklin de bu olduğunu ifade ederdi. Hacı baba feraset sahibiydi. Gelenlerin konumuna göre hareket ederdi. Eğer zikir çekilmesini gerektirecek bir ruh hali söz konusuysa kendisi ona karar verir ve çok ta uzatmadan kendisi rehberlik ederek zikrini yapar, arkasından da duasını yapardı.”*²⁸⁷ Bazen kandil günlerinde zikir yapardı. Şahsen ben onun çok zikir meclislerine katıldım. Yapmadığı olurdu muhakkak zaten ona gelenler her ayın ilk pazarında, yani ayda bir sefer halka açık toplantılar yapardı. Orada genellikle zikir olmazdı. Çünkü kalabalık oluyordu. Ama tavsiye ettiği zikirleri(dersi) vardı. Ben size verdim²⁸⁸. Asım Efendi zikri açıktan yapıyordu. 100 defa Kelime-i Tevhid zikri çekilirken akşam olursa genellikle ışıkları söndürüyordu. Sohbetlere gelince

²⁸³ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁸⁴ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

²⁸⁵ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁸⁶ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

²⁸⁷ Zikir duasının fotoğrafı ekler bölümünde yer almaktadır.

²⁸⁸ Hangi zikirleri çektiği konusunda daha fazla bilgi almak için Köksal'ın İbadet Anlayışı ve Yaşantısı bölümüne ve ekler bölümüne bakılabilir.

sohbetlerinde Asım Efendi hiç kimse hakkında olumsuz bir şey söylemez, dedikodu, gıybet ikinci üçüncü şahıslarla ilgili konulara girmezdi.”²⁸⁹

“Mesela zikirle ilgili hocam toplanalım zikir çekelim, diyenlere; ‘Zikir de namaz gibidir, sesini yükselttiğinde namaz bozulur, zikir de aynen öyledir.’ derdi. Çok ısrar ettiler, ayın ilk pazarı ya da cuma akşamı 1-2 zikir çekildiği de oldu. Dedem ‘Tamam bitti. Biz buna kendi evimizde devam edelim.’ dedi Kimseyi de kırmadan, bu şekilde sonlandırdı.”²⁹⁰ Köksal’ın bu tavrını diğer bazı katılımcılar; kendisine şeyhlik bırakıldıktan sonra iki üç kere toplantı ve zikir yaptığını ancak zikir çoğaldıkça üçüncüde bıraktığı ifade ettiler. Yani daha fazla yapmadığı görülmektedir. Birçok alanda Köksal’ın Peygamberi rol model aldığını söylenebilir. Köksal’ın bu tavrı, Hz. Muhammed’in, teravih namazını mescitte kılmaya başladıktan üç gün sonra Teravih gibi nafile bir namaza gelen sayısının çok fazla olması, Hz. Peygamberi nafile bir namazın farz namazların önüne geçmesi endişesine sevk ediyor ve üç kere mescitte kıldırdıktan sonra bir daha Teravih namazını mescitte kılmamıştır. Köksal’ın zikir konusunda ki tutumu, Peygamberin teravih namazı konusunda ki tutumu ile aynı doğrultuda olduğunu ifade edebiliriz.

Köksal’a (1981b, 187-189) göre devamlı zikir Allah’tan başka her şeyi unutarak sadece O’nu anmak demektir. Bu da ancak, O’ndan başka bütün varlık ve eşya ile ilişkiyi kesmekle mümkündür. Zikir, insanı Allah’la kavuşmaya yönlendiren, kendi varlığından bütünüyle geçecek derecede Allah’a odaklanmasını, yoğunlaşmasını sağlayan pozitif bir eylemdir. Zikir lisanî ve kalbî olmak üzere ikiye ayrılır. Kalbin daimî zikri mertebesine kul, lisan zikri ile vasıl olur. Tesirli olan kalp zikridir. Hem lisan ile hem kalp ile zikir yaptığını, lisan bir şekilde durdurulsa bile kalbin zikre devam edeceğini göstermektedir.

“Her gün Kur’an-ı Kerim okurdu. Her gün kaç sayfa okuyacaksa okur yeri belliydi sık sık hatim yapardı. Akşam namazından sonra yatsı namazına kadar tabii misafir yoksa zamanı müsaitse bol bol kaza namazı kılardı.”²⁹¹ Birçok katılımcı Kur’an-ı Kerim okumayı hiç ihmal etmediğini, her gün mutlaka okuduğunu ifade etmiştir.

“1987 yılında beraber karayoluyla gittiğimiz umrede Suudi Arabistan’ın Irak’tan giriş kapısını da aramak için bizi otobüsten indirdiler. Bir tek Dedem dizinden rahatsız olduğundan inmedi dedemle uzun uzun konuştular Dedemle sarıldılar falan sonra dedeme sordum, Ne konuştunuz adamlarla uzun uzun? ‘Sen niye inmedin herkes indi? dedi. Ben dizlerimden rahatsızım Onun için inmedim diye anlatınca, hocam sen edebiyatçı mısın diye sordu. Niye öyle

²⁸⁹ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

²⁹⁰ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

²⁹¹ K2, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

söyledin dedim. Senin konuştuğun Arapça edebiyatçıların konuştuğu Arapça Ben ilk kez duyuyorum. Edebiyatçılar ya da üniversite hocaları kullanır' dedi. Ben Türkiye'de İslam Tarihi yazıyorum diye anlatınca adam oturmuş bazı şeyleri anlattırmış ve dua istemiş.²⁹²

Bu hatıra önemli çünkü kitaplarda yazan Arapça ile konuşuyorsun diyerek Arapçasını çok beğendiğini ifade etmiş.

"Irak'ta gittiğimiz her yerde dedem önce kitapçıları soruyor. Eski köhne bir binanın altında bir kitapçı var. Bodrum'a iniliyor, tozlu tozlu yığılı kitaplar var. Dedem yıllardır aradığı bir kitap Caetani'nin İslâm Tarihi kitabında kaynak gösterdiği kitabın da aynısı, dedem de var ancak Caetani'nin kitabında kaynak gösterdiği 1917 baskısı, dedem de o yok 1917 baskısını bulamadığı için Caetani'nin o iftirasına cevap yazmış ancak içinde de uhde kalmış. 1917 baskısını da bulup orada da olmadığını görmek istiyormuş. O kitabı buldu. 1917 baskısı 6 ciltlik bir kitap 600 dinar, O gün için 600 dinar iyi para üstelik dinar da yok. Dolar verelim diyoruz. Hayır illa dinar istiyor. Dedem, bu kitabı alacağız oğlum Ne yapalım otobüsün şoförleri yolda ticaret yapıyor onlar da dinar oluyor. Ben burada oturayım siz gidin şoförlerden paranızı değiştirin. O kitapçıda oturdu elini de kitapların üzerine koydu almaya kararlı! Koştur koştur ara sokaklardan gittim. Şoförlerden Dinar'ı aldım kitapları aldık. Kitapları tek tek otobüsün üst tarafı var oraya koydu. Sonra bir yarım saat gidiyoruz, kitapları alıyor, bakıyor, çeviriyor, geri koyuyor, gidene kadar kitapları aldı sevdiği tekrar geri yerine koydu. Medine'de de Mekke'de de yine kitapçılara gittik aradığı kitaplardan bulduklarını tek tek hepsini aldık."

"Gittiğimiz her yerde rahmetli Dedem oranın tarihiyle ilgili anlatıyor; mesela Uhud dağına gittik Uhud Savaşı'nın canlı olarak bize orada anlatırdı. Şurada Müslümanlar ordu kurdu, şurada saf tuttu, şuraya okçuları yerleştirdi, hepsini tek tek anlatırdı. Mezarlarına gidiyoruz, onların hikayesini anlatıyor, geçmişini anlatıyor. Her gittiğimiz tarihi mekânda orada olan hadiseleri bizzat dedemin ağzından dinlemiştik."²⁹³

"Eskiden oteller şimdiki gibi değil, yemekler falan yok oteller eski iptidai oteller. Rahmetli bir kez de şikâyet etmedi, görmedim. Normalde insanların şikayetlendiği şeylerin hiçbirinden şikâyet etmedi."²⁹⁴

"Mekke'de; oğlum Kâbe'yi seyretmek de ibadettir tavaf edin, namaz kılın, yorulduğunuzda da oturun, zikir çekin, Kâbe'yi seyredin. Kâbe'yi seyretmek de ibadettir."

²⁹² K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁹³ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁹⁴ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

derdi. Kendisi de dizinden rahatsız olduğu için yorulduğunda otururdu. Özellikle de güneşe oturur orada Beytullah'ı seyrederek, zikir çekerti. ”²⁹⁵

3.4. Mustafa Asım Köksal'ın Tasavvufi Hayatı

3.4.1. Tasavvufa intisabı ve İskilipli İbrahim Edhem Efendi

İnanç oluşumu ve gelişimi ile ilgili ilk olarak kalıtım (fitrat) ve çevrenin etkili olduğu bilinmektedir. Yapıcı²⁹⁶; “*Fitrat, en temiz yapımız, bu mevcut ama bu fitrat toprağa atılan bir tohum gibidir. Fitrat bir tohum düşünelim o meyveye durma özelliği var.*” Bu sözleriyle fitrat ve çocukluk dönemindeki sosyal çevrenin fitrata etkisine dikkat çekmektedir. Yavuz (1987, 39-43) çocuğun dini inanca hazır ve kabiliyetli olduğunu (fitrat) ve ilk olarak dinî tecrübe ile doğrudan doğruya ailede karşılaşan çocuğun dini tutumunun aile yapısına ve ailenin din ile ilişkisine göre değişiklikler gösterebileceğini ifade etmektedir. Çocuğun dini öncelikle anneden, babadan, büyükbaba veya büyükanneden kaynaklı (Yavuz, 1987,46) edinebileceğine de dikkat çekmektedir. Yavuz (1987, 62-70) aileden başlayarak aile içinde ve dışında oluşan, dinî, ahlaki ve kültürel atmosfer içinde çocuğun edindiği gözlemlerin de çocuğun dinî gelişiminde etkisi olduğunu söylemektedir. Köksal da çoğu çocuk gibi din eğitimi ile ailede karşılaşmıştır ve onun dinini besleyen ilk kaynağın dedesi Yakup Efendi olduğu söylenebilir. Köksal'ın dedesi Yakup Efendi tasavvuf ehli biridir ve torununu çok küçük yaşlarda yanına alarak zikir meclislerine götürmüştür. Yapıcı (2021b,36), Köksal'ın dinî-tasavvufi hayatının temellerinin atılmasında ve sûfi kişiliğinin oluşumunda bu zikir meclislerinin etkili olduğu kanaatindedir. Yani Köksal'ın Tasavvuf hayatının tohumları burada yeşermeye başlamıştır. Köksal'ın çocukluğuna dair kendi ifadeleri de bu görüşü destekler şekildedir;

“*Ben Kayseri’de çocukken dedem elimden tutar camiye namaza götürürdü. Dedem kadiri dervişlerinden, bir hayli ilerlemiş takva ehli bir kimseydi. Beni çok severdi. Yine bir gün Ramazan günü, elimden tutup beni teravih namazına götürdü. Henüz namaz başlamamıştı. Vaaz ediyordu. Dedemin yanı başında oturuyordum. Bir ara gözüm dalmıştı. Yemyeşil, çiçeklerle bezenmiş bağların içine uçtum. O kadar güzeldi ki, beşer lisanı ile anlatmak imkansızdı. O güzelliğin içinden ayrılmak istemiyordum. Tekrar tekrar gözlerimi kapatıyor, aynı güzellikleri görmeyi ümit ediyordum. Namaz kılarken devamlı ağlıyor, namazda çok huzur duyuyordum...*” (Cebecioğlu, 2004, 156-157) Bu ifadelerden hareketle fitratından gelen manevi

²⁹⁵ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

²⁹⁶ Prof. Dr. Asım Yapıcı Kayseri Develi’de Yapılan Panel toplantısı; 28 Kasım 2022 saat 15.00 Develi Belediyesinin ve Erciyes Üniversitesinin Mustafa Asım Köksal’ı Anma Programın da yaptığı konuşmadan.

kapasitesinin yeşerebileceği bir toprakta filizlendiği yorumunu yapabiliriz. Köksal'ın tasavvufi hayatının çocukluğun da başladığı ve tasavvuf ehli bir karakter olmasında çocukluğunu geçirdiği ortamın etkisinin olduğunu ve taklit ve tekrar ile başlayan sürecin tahkike ulaştığı müşahade edilebilir. Köksal'ın hayatında en etkili bireylerden biri olarak karşımıza çıkan Yakup dede tasavvuf ehli olması hasebiyle torununu zikir meclislerine götürerek Köksal'ın tasavvufi yönünü o günlerden beslediği görülmektedir. Bu durum Yakup dedenin Köksal'ın kişiliğinin oluşumunda ki etkilerine örnek teşkil etmektedir. Anlatılardan ve kaynaklardan hareketle farkında olmadan kirpi eti yemesinden dolayı ağzından kan gelinceye kadar kusmuş ve uzun süre yemek yiyememiştir. Bu hadise Köksal'ın tasavvufi yönünün temelindeki şeriata işaret etmektedir. Fıkhi olarak yenmesi haram olan bir şeyi zorunluluktan dahi olsa bilmeden yemesi kaşsısındaki bu tutumu onun takva ve hassasiyetini (C. A. Köksal, 2000,24, 2020, 12-13; Ünal, 2021,53) öne çıkaran bir hadise olarak yorumlanmıştır. Yani Köksal'ın fitratındaki naifliğinde tasavvufa meyiletmesinde etkisinin olduğunu ifade edebiliriz.

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin tepesinde yer alan kendini gerçekleştirme kavramı ile tasavvuftaki insan-ı kamil olma kavramları, insanı değişen ve gelişen bir varlık olarak değerlendirdiklerini göstermektedir (Ayten - Düzgüner, 2019, 39-40). Bu yönüyle hümanistlik Psikoloji ve tasavvufun insanı benzer şekilde algıladıkları ifade edilebilir. Köksal'ın hümanist ekolün kurucusu Maslow'un *doruk deneyimler* olarak adlandırdığı mistik halleri çocukluğunda yaşadığı görülmektedir. Köksal'ın bu deneyimlerinin yerini ergenlik dönemi itibariyle şüphe ve tereddütler almaya başlamış ve giderek artmıştır. Arayış sürecine giren genç Köksal, Develi'de tükenen çabaları sonunda anneyi ikna ederek, Ankara'ya hicret etmek durumunda kalmıştır. Bu sıkıntıların İskilipli İbrahim Ethem ile karşılaşınca kadar devam ettiğini Köksal otobiyografisinde²⁹⁷ ifade etmektedir.

Köksal, Cebecioğlu'nun (2004, 156-157) *Allah Dostları* eserinde İbrahim Ethem Efendinin en büyük eseri olarak takdim edilmiştir. Kitapta, İbrahim Ethem'e intisap edene kadar Köksal'ın yaşadığı manevi sıkıntılar kendi ifadeleriyle, Dursun Güler aracılığıyla şu şekilde nakletmiştir; "...*Ergenlik çağına geldikten sonra bu halim zail oldu(kayboldu). Hiç hoşuma gitmeyen, beni sıkıntıya sokan kötü düşünceler kalbimi dolduruyor, çok rahatsızlık duyuyordum. Bu düşüncelerden kurtulmak için, ne kadar uğraştı isem nafile, bir türlü kurtulamıyordum. Çeşitli çarelere başvuruyordum, fakat bir sonuç alamıyordum. Ankara'da büyük alimlerin var olduğunu duymuştum. Onların sohbetlerine devam edersem, belki bu halden*

²⁹⁷ Mustafa Asım Köksal'ın, bizzat kendi sesinden otobiyografik video kaydı, 06 Haziran 1998.

kurtulurum düşüncesiyle Ankara'ya hicret etmeye karar verdim. En sonunda annemi ikna ederek Ankara'ya yerleştik. Yüce Allah (c.c) yardım etti., Diyanet İşleri Başkanlığı'nda memur olarak göreve başladım. Vaizlik yapan çok sayıdaki hoca efendilerin sık sık sohbetlerine devam ediyordum. Diyanet İşleri Başkanı ile de görüşüp konuşuyordum. Fakat kalbimdeki kötü düşünceler, azalmak yerine artarak devam ediyordu. O kadar rahatsız oluyordum ki, sıkıntıdan rahatsızlanıyor, kan ter içinde kalıyordum. Yüce Allah (c.c)'a yalvarıyor, “Allah'ım! Beni bu kötü düşüncelerden kurtar!” diye dua ediyordum” Karaca, (2010, 129-134) ergenlik dönemi için dini şüphe ve sorgulamaya kaynaklık ettiğini ifade etmiştir. Ergenler, dinî konularda çeşitli şüpheler yaşar ve bunları çözümleyebilmek için içsel bir mücadeleye girer. Hakikat arayışının eşlik ettiği şüpheler bireyi inanca götürücü bir işleve sahiptir (Hökelekli, 2018, 195-196). Bu bilgiler ışığında Köksal'ın gelişim sürecinin etkisiyle, Yapıcı'nın da (2021b, 40) ifade ettiği şüphelerinin psikolojik bakımdan inkârâ yönelik şüpheler olmadığını arayış, hakikat ve sadakat şüphesi olduğunu ifade edebiliriz.

Köksal'ın dini anlayış ve dini yaşayış tarzının şekillenmesinde etkili olan dini manevi önder kapsamında başat rol oynayan şahsiyetler olarak İskilipli İbrahim Ethem Efendi, Ahmed Kuddûsî ve Mahmut Sami Ramazanoğlu sayılmaktadır. Köksal'ın tasavvufa intisabı öncesi yaşananları torunu şu şekilde ifade etmektedir; “*Edhem Efendi tanıştıkları günler, dedem için çok sıkıntılı günler; eşi vefat etmiş, üç çocuk, bir de kendisini sıkın şüphe ve tereddütler...*”²⁹⁸ Bu ifadelerden hareketle Köksal'ın tasavvufa ilgisinde ve aktif müritliğe geçişinde aile çevresi ve şahsi mizacının etkili olması yanında, Edhem Efendi'yle tam da eşinin ağır bir hastalık ile mücadele ettiği dönemde karşılaşmasının da rolü olabilir. Kısa bir süre sonra ilk eşi Neşadet Hanım çok genç yaşta, ardında üç, sekiz ve on iki yaşlarında üç çocuk bırakarak vefat ettiğinde Köksal 37 yaşındadır. Annesi Döne Hanım Köksal'ın yanında kalmaktadır. Bütün bu sıkıntılar ile baş başa kaldığı dönemin Tasavvufa olan yatkınlığını, Tasavvufa intisaba dönüştürmüş olması muhtemeldir.

Torunu, Köksal'ın manevi hayatının kaynağı olarak İbrahim Edhem Gerçekkoğlu'na şu şekilde vurgu yapmıştır; “*İbrahim Edhem Efendi'yi bilmek gerek. İskilipli İbrahim Edhem Efendi'nin yetişmesini, dini neşvesini de bilmek gerek. Dedemin yetişmesinde ve dini neşvesinde de Ethem Efendi'nin yeri, yetiştirmesi, tavrı, hayatı çok önemli.*”²⁹⁹ Bu doğrultuda Gerçekkoğlu'nun tasavvuf anlayışını da ortaya koymak gerekmektedir. Çünkü Köksal üzerindeki etkisi çok sık ifade edilmiştir. Köksal'ın Gerçekkoğlu'na intisabından sonra

²⁹⁸ K7, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

²⁹⁹ K7, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

kurtulduğu şüphe ve tereddütler ve bunlardan sıyrılma sürecine dair anlatılanların ortak noktası şu şekildedir; “... İbrahim Ethem ile tanıştıktan sonra kısa bir zaman içinde şüpheleri gidiyor. Aşama ve safhalarına vakıf değiliz. Nasıl olduğunu bireysel bir tecrübe olduğu için bilmiyoruz. Sohbetlerine devam ede ede zaman içinde kalbinde bir yakın oluştuğunu her türlü sıkıntılardan kurtulduğunu ifade etti. İstidlali³⁰⁰ yol ile değil tecrübi yolla dinin hakikatlerine erdiğini söyleyebiliriz.”³⁰¹ Bu durum katılımcılardan K1, K2, K3, K5, K6, K8, K9, K10, K12 tarafından da benzer şekilde ifade edilmiştir.

İskilipli İbrahim Edhem Gerçekkoğlu; 1887 Çorum’un İskilip ilçesi Büyüктаş mahallesinde dünyaya gelmiştir. Soyu Hz. Hüseyin’e dayanır. Anne ve babasının gördükleri bir rüya üzerine çocuklarına İbrahim Ethem adını vermişlerdir (C. A. Köksal, 2000, 50). İbrahim Edhem 4-5 yaşlarında iken namaz kılmaya başlamıştır. Çok genç yaşlarında devamlı bir manevi huzur içinde, ilahi aşk ile yaşamıştır. Zahiri ve batini ilimleri bünyesinde toplayan İbrahim Ethem iyi bir medrese tahsili görerek şeri ilimleri, bir şeyhin terbiyesinden geçerek de manevi ilimleri tahsil etmiştir. İbrahim Ethem Gerçekkoğlu Müderris Mehmed Efendi’den icazet alan, ledün ilmini şeriat ilmiyle birleştirerek “Zülcenaheyn” (çift kanatlı olan) olmuştur. Gerçekkoğlu, Enbiya- Zade Mehmet Hilmi ve müderris Mehmet Efendi gibi tasavvuf üstatlarından hayatları boyunca ders almıştır. Şeyhi Enbiya- Zade Mehmet Hilmi Efendiden tasavvuf icazetnamesi alarak irşat vazifesine başlamıştır. Gümüşhaneli ve Seydişehirli gibi büyük veliler ile görüşmüş olan Mevlevi Fazlullah Rahime’den Mesnevi dersi almıştır. Mesnevi zevkine eren İbrahim Ethem Efendi, sohbetlerinde Mevlana’dan beyitleri okur ve açıklamasını yaparmış. Ayrıca Farsça ve Arapça’ yı iyi bilmektedir (Söylemez, 2002, 15-24).

Gerçekkoğlu; Millî Mücadele yıllarında Ankara’nın Çubuk ve Kızılcahamam ilçelerinde irşad görevinde bulunmaktadır. Ankara vali vekili Yahya Galip Kargı ve Rıfat Börekci’ nin davetiyle onlarla görüşmüş ve çeşitli isyan girişimlerini yatıştırmak, halkı milli Mücadele’ye teşvik etmek gibi faaliyetlerle Milli Mücadeleye katkı sağlamıştır (Yılmaz, 2020,159). Milli Mücadelenin başarıyla sonuçlanmasından sonra Ethem efendiye bizzat Mustafa Kemal tarafından gayrimenkul, makam, tekke açma, Hacı Bayram Dergâhı Postnişinliği gibi birçok teklif gelmişse de kabul etmemiştir (C. A. Köksal, 2000,53).

³⁰⁰ İstidlal: Bir veya birden çok önermeden başka bir önerme çıkarma, akıl yürütme anlamında mantık terimi. Sözlükte “yol gösterme, rehberlik etme” anlamındaki delâlet kökünden türeyen ve “birinin rehberliğini isteme, delil arama” gibi manalara gelen istidlâl kelimesi mantık terimi olarak “bir iddiayı ispat etmek amacıyla delil ortaya koyma” anlamında kullanılır. <https://islamansiklopedisi.org.tr/istidlal>

³⁰¹ K7, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

Köksal'ın Edhem Efendi ile ilk yakınlaşmaları şu şekilde gerçekleşmiştir: *“Yatsı namazını Efendi'min imamlığında birlikte kıldık. Namazda zihnime, o zamana kadar hiç gelmeyen sayıda havâtır³⁰² geliyor. Birini kovayım derken onu birden hücum ediyordu. Huzurlu bir namaz kılamadım. Namazdan sonra Edhem Efendi bana ‘namaz kılarken bir ara senin kalbine doğru gözüm ilişti: O ne kadar havâtır öyle! Böyle namaz olmaz oğlum! Bunları atacaksın’ dedi.”* (C. A. Köksal, 2000, 47-49) Bu olayı ayrıntıları ile K1, K2, K3, K6, K7, K8 ve K9'da anlatmıştır. Bu durumun ardından Köksal komşunun evinde efendi hazretleri buluşmaları her akşam olmak üzere 6-9 ay kadar sürer. Köksal her gün geç vakte kadar kalıp rahatsızlık vermekten sıkıntı duymaktadır. Yine bir gece evden ayrılırken yine bu his içindedir. Bu sırada Edhem Efendi elini omzuna koyar: *“Oğlum! Benim burada Ankara’da ve bu evde ne işim olduğunu zannediyorsun? Ben manevi bir işaretle senin için, seni yetiştirmek için İskilip’ten Ankara’ya bu eve geldim. Sen buraya sıkılmadan her gün geleceksin.”* buyurur. Bunun üzerine Köksal bir nebze rahatlar. Gerçekoğlu 9 ayın sonunda tekrar geleceğini söyleyerek Ankara’dan İskilip’e döner. Asım Köksal bu 9 aylık süreçte kendisinde olan değişikliği şöyle anlatır: *“Efendi Hazretlerini İskilip’e yolcu ettikten sonra, kalbimi kontrol ettiğimde gördüm ki kalbim iyice temizlenmiş ve parlamıştı. Öyle ki, bırakın havâtır gelmesini, düşünmek istediğim halde gelmiyordu, düşünemiyordum bile. O kadar rahatlamıştım ki, demek ki dedim, kalplerin ilacı evliyaların sohbetleri ve teveccühleri imiş.”* İbrahim Ethem sık sık Ankara’ya gelir ve Ankara’da olduğu müddetçe zamanını Köksal ile birlikte geçirmektedir.

Asım Köksal, İbrahim Ethem hazretlerine karşı derin bir muhabbet duymakta ancak gönlünde M. Sami Ramazanoğlu’na karşı da aynı muhabbeti duymaktadır. Torunu ilişkileri ile ilgili şunları ifade etmiştir. *“Hacı Sami Efendi sohbetlerinde kitap olarak İslam Tarihi okuyorlar, dedem ziyaretine gidince ‘Su geldi teyemmüm bozuldu. Asım Efendi okusun’ demiş. Sami Efendi ile iyi bir hukukları vardı.”*³⁰³ Kime intisap edeceği konusunda bir ara tereddüt yaşamıştır, bir türlü karar veremez. İstihare yapmaya karar verir. Ethem Cebecioğlu’na bu durumu şöyle anlatır; *“Bir akşam istihare namazını kıldım ve Allah’a (c.c.) yalvardım. ‘Allah’ım! Bu iki veli kulundan hangisinden ders alıp intisap etmem gerekiyorsa, benim yetişmem hangisinin eli ile olacaksa, bana göster Ya Rabbi! Adap üzerine uykuya daldığımda, rüyamda şunu gördüm: Çok yüksek ulu bir dağın tepesinde idim. Abdest alıp namaz kılmam lazımmış. Abdest alacak su arıyorum. Dağın etekleri uçsuz bucaksız bir derya ile kaplı olduğu*

³⁰² Havâtır: İnsanın içine gelen hitap, iç âlemden duyulan ses, alınan mesaj. Bu hitap, Allah’tan melekten, şeytan ve nefisten olabilir. Bkz. Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999), 227.

³⁰³ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

için, abdesti dağın eteğine inip denizden almam gerekiyor. Fakat aşağı inersem yukarı çıkmam imkânsız diye düşünürken, etrafıma bakınıyordum. Bir de ne göreyim, sağ tarafında gürül gürül akan billur gibi bir ırmak oluştu. Hemen ırmağa koşarak abdest almaya başladım. Abdest alırken içimden dendi ki: “Bu abdest aldığın ırmak, İbrahim Edhem Hazretleridir. Bu ırmaklar, dereye akıp deryayı oluştururlar.” O derya da Sami Efendi Hazretleriymiş!” Köksal istiharesini Sami Efendiye anlatır. O da İbrahim Edhem’e intisap etmesi gerektiğini söylemiştir. Köksal, İbrahim Edhem hazretlerine intisap eder. İbrahim Edhem Ankara’ya yerleşir. “On iki sene komşu olarak beraber oturduk. Evimizin yukarısında cami vardı. Her sabah namaza birlikte giderlerdi. Ben, onlar gelinceye kadar çay demlerdim. Namazdan gelir çay içerlerdi. Mübarek semaver çayını severdi.”³⁰⁴ Asım Köksal 12 sene boyunca efendi hazretlerinden ders alır. “İbrahim Edhem Efendi, her akşam, evlerinin merdiveninden, akşam bize gelin, diye bana işaret ederdi. Her akşam giderdik. Asım beyle, İbrahim Edhem hazretleri odalarına çekilirler. Ses yok, sada yok, huzurdalar... Biz valide hanım ve çocuklarla öbür odadayız, on iki sene her akşam baş başa Asım Beyi böyle yetiştirdi.”³⁰⁵ (Cebecioğlu, 2004, 162).

Cebecioğlu, (2004,167) Köksal’ın şeyhiyle olan sohbetini şöyle ifade etmektedir: “Efendim’in sohbetinde ve huzurundayken etrafımdaki her şey yok olurdu. Duvar, eşyalar hiçbir şey görülmezdi. Hatta kendime baktığımda bedenimi de görmezdim. Bütün âlem gözümünden silinirdi. Sanki iki gözüm birer halka olmuş, geriden Efendi’yi seyrediyordum. Başka bir şey yoktu. Efendi hazretleri manevi sohbetini bitirip de ‘Ee, Asım Bey oğlum, biraz da salatalık konuşalım. Çoluk-çocuk nasıllar?’ Demeye başladı mı oda, duvar, eşyalar ve bedenim tekrar yerine gelir, o hal giderdi. Bu hissettiğim hali kendisi de bildiğinden, daha ben bir şey söylemeden şöyle derdi: ‘Bak, biz ne zaman ki manevi sohbetimizden ve halimizden, mübah olan dünyevi konulara geçtik, bütün o gördüğün haller yok oldu. Bunu yok eden, tabii ve mübah olan hâl hatır soruşlar. Ya, birde meşru olmayan şeyler konuşsak durum, nasıl olur, düşün artık?’” (C. A. Köksal, 2000, 48 ayrıca; K1, K2, K6, K8, K9, K13) Bu yaşanan durumu Köksal şu şekilde açıklamıştır; “Rabbi’l alemin kullarının hep kendisini anma halinde olmasını istiyor. Yani sevgisinde kıskançtır. Hep kullar onu anar halde olacak. Böyle olunca Cenab-ı Allah ne yapar. Yani kulu dünyayı istemez, istese de ne istese, onu kulunun önüne serer.”³⁰⁶ Bu açıklamaya göre Allah anılınca alınan manevi lezzetleri kaybetmek için bir söz kafidir. Köksal bu hassasiyeti Allah’ın kuluna olan sevgisine bağlamaktadır.

³⁰⁴ K1, Kişisel Görüşme, 23 Aralık 2022

³⁰⁵ K1, Kişisel Görüşme, 23 Aralık 2022

³⁰⁶ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

Köksal, Gerçekoğlu'nun evindeki bereketi şu şekilde anlatıyor; “Efendi'nin evine her zaman ziyaretçiler gelir, efendide onları daima en iyi şekilde ağırlamaya çalışırdı. Sofrası her zaman misafirler ile dolu olurdu. Ortaya bir miktar yiyecek gelir, ben ‘Acaba bu yiyecekler misafirlere yetecek mi? ‘diye merak ederdim. Yemekler yenir ve doyulur, fakat sofradaki yiyecek pek azalmazdı.” (Cebecioğlu, 2004,163)

Köksal, Gerçekoğlu'nun ders halkasına katılanlara tembihlerini şu şekilde dile getirmiştir: “Tasavvufa intisaplı olduğumuzu ne kadar gizli tutarsak o kadar iyi olur. Hatta evdeki hanımımız dahi bilmese daha iyi olur. Maneviyatımızı ne kadar gizlersek o kadar çabuk ilerler, yükselir ve derecemizi artırırız. Manevi hallerimizi gizlemezsek bu halleri taşıma gücü ve kuvvetini kazanamayız. Dışarı sızdırırız, manevi halimizi kaybeder daha ileri gidemeyiz. Bu sebepten dolayı keramet gösterme gibi olağanüstü haller görüntüsünü büyüklerimiz hoş görmemişler, müsaade de etmemişlerdir. Bizler ancak yokluk duygusu içinde, devamlı kalbimiz kırık, gözüümüz yaşlı bir halde yüce Allah’a tevazu ve niyazda bulunarak Rıza-i ilah-iye’sini kazanmak için çaba göstereceğiz.” (Cebecioğlu, 2004,145) Edem Efendi, olağanüstü hallerin kulu denemek için Allah’ın iltifatları olduğunu söylemektedir. Bu hallere takılmadan direk Allah’ın kendi zatının istenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Köksal mürşidinin huzurunda ve sohbetinde *tarifsiz haller* ve zevkler tattığından söz etmiştir. Hatta bir ara ilmi çalışmalardan, kitaplarından soğuduğunu, hatta kütüphanesinin kendisine bir süre sonra anlamsız kâğıt yığınları haline geldiğini ve kitaplarını bile tasfiye etmeyi düşündüğünü söylemiştir. Ancak mürşidi İbrahim Edhem Efendi, onu bu şekilde davranmaktan men etmiş, daima çalışmasını teşvik hatta emretmiş, yaptığı ilmi çalışmaların kendisi için vazife olduğunu belirtmiştir. Köksal’ın ilmi çalışmalarını artırarak devam ettirdiği görülmüştür (Cebecioğlu, 2004, 175). Sadık ve samimi bir müridin gerçek manada mürşidinden feyz alarak ilerlemesinin, nefis mertebelerin de yükselmesinin bir yolu, ona karşı aşırı muhabbet beslemek ve kendinden geçmektir (Yılmaz, 2021, 255). Bu durum Köksal’ın ilim adamlığı ve sufilik arasında kaldığı gönlünün sufiliğe meylettiğini göstermektedir. Öyle ki ilmi çalışmalardan zevk alamamaya başlamış. Hatta o bin bir zahmetle oluşturduğu kütüphanesini bile tasfiye etmeyi düşünmüş ve bunu da dile getirmiştir. Kütüphanesini oluşturmak için maddi manevi fedakarlıklarla bulunan Köksal’ın onları “*anlamsız kâğıt yığınları*” gibi görmesi yaşadığı dini duygular ve dini tecrübeler sonucunda hayatın anlamına dair bakış açısının değiştiği veya yaşadığı içten içe dinsel değişimin kuvvetini göstermektedir.

Gerçekoğlu vefatından önce beraber Cuma namazına giderken Köksal’a şunları söyler; “Oğlum bu fani bir gün gidecek. Ben vefat edince vazife sen geçeceksin. Vazifeyi sen

yürüteceksin.” der. M. Asım Köksal:” Efendim, malumunuz ben çok meşgul bir kimseyim. Resmi ve ilmi çalışmalarım var. Yaparım, yapamam, eğer uygun görürseniz, münasip kardeşlerimizden birisine verseniz?” deyince Edhem Efendi de:” Oğlum bu benim elimde olan bir şey değil. Bana manen böyle emredildi.” deyince bunun üzerine Köksal sukut ettiğini bir söz söyleyemediğini ifade etmiştir (Cebecioğlu, 2004,168; C. A. Köksal, 2020,215). Köksal bu durum hakkında; “Hiç istekli olmadım oğlum. Çünkü bunun ne kadar ağır olduğunu biliyordum ama mecburuz. Tabii ki yapmak zorundayız.”³⁰⁷ dediği ifade edilmiştir. Öyle ki vazifeyi teslim alırken, ağır bir mesuliyet³⁰⁸ olduğu için günlerce çok hasta olduğu söylenmiştir.

İbrahim Edhem, talebesi Köksal’ı, Dursun Güler’e şu şekilde anlatmıştır; “Oğlum Yüce Allah beni İskilip’ten Ankara’ya Asım Köksal’ı yetiştirmek için gönderdi. Kendisinde üç güzel özellik vardı: ‘İlim sahibi olması, cömert olması, güzel ahlak sahibi olması. Bu özellikleri olmayan kimse mürşit olamaz.’ ... Bir gece kendisine ‘hilafet duası’ yaptık. Dua sonunda Köksal yanıp tutuşmaya başladı. Bu hal kendisinde iki sene devam etti. Halk arasında hakk’a vuslata erdirildi. Dışı halk ile içi tamamen maneviyatla dopdolu olarak ‘Halvet Der Encümen’ şeklinde yetiştirdi...”(Cebecioğlu, 2004,169). Köksal, bu hilâfetnâme’yi herkese göstermemiş, bazı özel günlerde açmıştır (C. A. Köksal, 2000,60). İskilipli İbrahim Ethem Gerçekkoğlu; 6 Şubat 1963 vefat etmiştir. Mezar taşında Köksal’ın Hocası için yazdığı şu dizeler bulunmaktadır;

Gizlendi bu yerde kâmil insan /Mensûb-u Cenâb-ı Gavs-ı Geylân / İbrahim Edhem İskilipli / Allah deyip etti azm-i Sübhân / Ya Rabbi! Onu eyle rahmetinle / Di’dârın ile sa’d ü handân

Köksal (1963, 57-58), Gerçekkoğlu’nun vefatı ardından kaleme aldığı yazısında hocasını şu şekilde anmaktadır: “Hayatının tamamını, gönüllere Allah ve Peygamber sevgisini aşılacak, ibadet:zevk ve neş’esini tattırmakla geçiren İbrahim Edhem Gerçekkoğlu; gerçekten, Peygamberimizin ahlakıyla ahlaklanmıştı: Halim, selimdi, afivkardı, müsamahakardı, cömertti, ibadete düşkündü. Akşam namazını, nafile namazlarla yatsıya ulardı. En ağır rahatsızlıkları sırasında bile bu itiyadını aksatmazdı. Hastalığım, yorgunluğunu namazla dindirdiğini, her şeye namazla erileceğini söylerdi. Yatsı namazını kılar kılmaz yatarı. Sabah namazı vaktinden en az iki saat kadar önce kalkar,Teheccüd namazı, Evrad-u Ezkar’ıyla meşgul olurdu. Sabah ezanı okununca ev halkını namaza kaldırırdı. Kalbine danışmadan iş yapmaz, hak ve hakikatten ayrılmazdı. En kasvetli köşelerde bile manevi bir alemin huzuru içinde

³⁰⁷ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³⁰⁸ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

yaşardı. Sohbeti, muhataplarına büyük ferahlık ve huzur verirdi.” Köksal’ın tasavvuf yolunda Ehl-i sünnet anlayışı ile farklı mezhep ve tasavvufi oluşumlardan dostluklar kurarak bütünleştirici bir tutum sergilediği görülmektedir. Köksal’ın bu tutumu hocası Edhem Efendi’de görülmektedir. Köksal, Kadirî olduğu halde Nakşî Mahmud Sami Ramazanoğlu, halefi Musa Topbaş, asıl ismi Musa Baştürk olan Nakşî/Hâlidî Dede Paşa, Talaslı Cemil Baba ile dostluk kurmuş, Mevlevî A. Remzi Akyürek’ederin muhabbet beslemiştir. Yine Nakşî/Hâlidî tarikatına mensup Gümüşhânevî dergâhı şeyhi Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevî’nin, şeyhi İbrahim Edhem Efendi’ye onun da aynı cübbeyi kendisine verdiğini ifadeyle, bu yeşil cübbeyi severek hep sırtında taşımıştır (C. A. Köksal, 2000, 61-72).

Köksal’ın talebelik ahvalini torunu şu şekilde aktarmıştır; *“Efendi Allah’tan, Peygamber sevgisinden anlatırdı çoğunlukla bildiğim şeylerdi. Ama ben yeni bilgi veriyor gibi böyle gözlerim fal taşı gibi açılmış, ilk defa duyuyormuş gibi bir edeple, dikkatle dinlerdim. Ethem Efendi Hazretleri; ‘Ben senin bu halini seviyorum oğlum. Bildiğin şeyler olduğu halde ilk defa duyuyormuş gibi dinliyorsun’”*³⁰⁹ Köksal’ın torunu Ethem Efendi’nin *“Bizde ağır riyazetler yok, sohbetle manevî kemâlat sağlanır. Sohbetle erdirilir.”*³¹⁰ sözünü aktarmıştır. Buradan sohbetin bizatihi kendisinin işlevsel olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla sohbetin içeriğinden daha etkili olanın onu edeple büyük bir dikkatle dinlemenin önemine vurgu yapmaktadır. Köksal bu konuyu şu şekilde açıklamıştır; *“Edhem Efendi hazretleri, Allah’a çok niyaz etmiş. ‘Yarabbi benim müritlerimi ağır imtihanlara çekme sohbetimde irşat olsunlar’. Cenabı Allah da ona müritlerinin sohbetinde irşat olmasına izin vermiş. Bize de kızım neşir vazifesi verildi. Bizim de eserlerimizi okuyanlar irşat olurlar.’ dedi.”*³¹¹ Bu ifadelerden Kuddûsî Hazretleri ve diğer tarikat geleneğinin normali olan riyazetler, zikirler vs. devrin insanına ağır geleceği endişesiyle Edhem Efendi kendisine gelenlerin sohbetleriyle irşat olması için dua ediyor ve onun talebeleri bu yolla nefis mertebelerini aşıyorlar. Köksal ise K11’in ifade ettiği gibi kendisine gelenlerin neşriyat yolu ile irşat oldukları kanaatini taşımaktadır. Yani kendisine neşriyat görevi verildiğini belirtmektedir. Burada Köksal ve hocasının zamanın gereklerini gözettikleri şeklinde yorumlanabilir. Muhatabına faydalı olma adına Gerçekoğlu ve Köksal, irşad metotlarını, insanının yapısını da göz önünde bulundurarak bilinçli bir şekilde yapılandırma gayretinde olduklarını söylenebilir. Yani muhataplarını gözlemliyor ve

³⁰⁹ K7, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

³¹⁰ K7, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

³¹¹ K11, Kişisel Görüşme, 4 Kasım 2023

durumlarını analiz ederek en uygun yaklaşım için dua edip akabinde yardım aldıklarına kanaat getirdikleri görülmektedir.

Torunu Köksal'ın tasavvufi yolunu şu şekilde ifade etmiştir; *“Temel seyr-i süluk'u İbrahim Ethem Efendi'den ve onun yolu. Kuddûsî Ahmed Efendi Hazretlerine de ayrı bir merbutiyeti (bağlılığı) vardı. Ahmet Kuddûsî Hazretlerine ayrı bir ittisali olduğunu düşünüyorum. Tasavvufla ilgili tek kitabı Ahmet Kuddûsî Hazretleri ile ilgilidir.”*³¹² Kuddûsî Hazretlerinin meşrebi Kadiri tarikatı üzerine silsile yoluyla babadan oğula devam etmektedir. Köksal'ın kutupluk makamında büyük bir evliya olduğuna inandığı Kadiri şeyhi, Borlu divan şairi-mutasavvıf Ahmet Kuddûsî Divanını doğru okunabilsin diye kitabını yazmıştır. Hatta hürmetinden mütevellit kendi adını yazmayarak kısaca M.A.K. yazdırmıştır. Kuddûsî Hazretlerinin “Hem Halvetî, hem Celvetî, hem Kadirî hem Nakşîyem” diyerek Allah'ı zikir ibadetinde tekeli bir zihniyeti benimsemediğini söylemiştir (M. A. Köksal, 2001,60).

Köksal'ın Reyhani Vakfı ilk halifesi Erzincanlı Dede Paşa ile iyi bir hukukları olduğunu anlatan torunu, Dede Paşa ile ilgili bir hatıra anlattı. Köksal ile Dede Paşa Bor'a gitmişler. Kuddûsî Hazretlerini kabrini ziyarete giden Dede Paşa hayasından ayağındaki lastiklerini çıkartmış ve Köksal'ın yanına gelince Köksal'a: *“Ya Efendi, ben bir evliya ölünce, vefat edince kılıç kınına girmiş gibi görevi biter zannedirdim. Hazret hala görev başında”* demiş. Köksal'da ona Kuddûsî Hazretlerini divanından göstermiş. *‘Abdulkadir Geylani Hazretlerine verilen imtiyaz bana da tanındı. Kıyamete kadar ben de irşada devam edeceğim. Bu imtiyaz bana da verildi.’ bölümünü okumuş.”*³¹³ Köksal Ahmet Kuddûsî Divanını doğru okunabilsin diye yazdığı kitaba kendi adını yazmadığını kısaca M.A.K. yazdığı bilinmektedir. Yani Köksal'ın Kuddûsî Divanına hâkim olduğu anlaşılmaktadır ve Dede Paşanın sözlerine karşı çıkmayıp tam tersi kıyamete kadar irşad görevine devam ettiğini ifade eden bölümü okutması Köksal'ın da kanaatinin bu yönde olduğunu göstermektedir.

Yapıcı (2021b, 38) *“Gelişimsel açıdan insanın üç doğumundan bahsedilir. Birincisi biyolojik doğum, ikincisi sosyokültürel doğum, üçüncüsü gerçek ben'in doğumudur. Bu doğumlar şahsiyetin oluşmasında etkilidir.”* Köksal'ın sosyokültürel çevresinin yapısı onu tasavvuf yoluyla yani bir Mürşit aracılığıyla ikinci doğumu gerçekleştirmiştir. Buna göre dünya ana rahmi gibidir ve sûfinin bunu yırtarak manevi âleme geçmesi ikinci bir doğuma benzetilir. İşte mürşit bu ikinci doğumun dölleyicisi konumundadır.

³¹² K7, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

³¹³ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

“Gülerken kahkaha ile güldüğünü, dişlerinin görüldüğünü görmedim. Konuşurken çok ağır alçak sesle konuşurdu; sözleri sayılabilecek kadar tane tane idi... Kimseye kızmaz, hiç kimseyi kınamazdı. Kötümser konuşmazdı. Örnek dahi verirken kötü misaller vermezdi. ... Günlük uykusu bir saati geçmezdi... Uyku halinde bile, kalbinin zikri bazı kimseler tarafından işitilir ve hissedilirdi... Çok cömertti. Misafire ikramı severdi. Kimseyi azarladığı görülmemiştir.”(Cebecioğlu, 2004, 141-142) Katılımcıların Köksal hakkındaki ifadeleriyle Köksal’ın hocasını anlattığı bölümlere dikkat edilirse Köksal’a hocası Edhem Efendinin halinin sirayet ettiği görülmektedir. Köksal’ın hocası hakkında söyledikleri ile yakınlarının Köksal hakkındaki ifadeleri neredeyse birebir aynı görülmektedir. Köksal’ın, Edhem Gerçekkoğlu’nun dini tutumlarına dair anlattıkları ile Köksal’ın dini tutumunun paralellik gösterdiği görülmektedir. Köksal kendi dini tutumunu anlattığı gibi bir izlenim oluşmaktadır. Nitekim talebesinin anlattıkları da bu duruma işaret etmektedir; “*Tasavvuf sohbeti, genelde Ethem Efendi üzerinden yansıtımlarla olurdu. Kendisini doğrudan söylemezdi. Onun için Abdülkadir Geylani, Bahaüddin Nakşibendi gibi büyükler değil, aynı zamanda bütün mezhep imamları şeyh makamındaydı. Hepsini aynı kategoride değerlendirir ve dolayısıyla saygıyı o manada hepsine eşit paylaştırırdı. Ayırım da yapmazdı. İlim ehli olmayanla ilgili onun kanaati çok olumlu şeyler değildi.*”³¹⁴ Katılımcıların ifade ettiği bu ve benzeri anlatılardan ve eserlerinden hareketle Köksal’ın, kendini ön plana çıkarmak istemediğini, ayrımcılık ve ötekileştirme yapmaktan uzak durduğunu, ilme çok önem verdiği, tarikat anlayışının; önce şeriat sonra tarikat şeklinde olduğunu ve dini tutumunun merkezinde Allah ve Peygamber sevgisi olduğu görülmektedir.

3.4.2. Tasavvuf Anlayışı

Köksal, dedesi ile katıldığı tasavvuf meclislerinde kendi ifadesiyle, orada çekilen zikirlerden manevi lezzetler almış ve hayatında izler bırakmıştır (Cebecioğlu, 2004, 156). Çocukken mahalledeki büyükler Köksal’ın manevi kişiliğinden etkilenmiş ve kendisinden dua istemiş ve sevgili diye hitap ettikleri Köksal’ı evlerine dua etmesi için götürmüşlerdir (C. A. Köksal, 2000, 23 ayrıca K1). Torunu, Köksal’ın tasavvuf anlayışının da kaynağının Hz. Peygamber olduğunu şu şekilde ifade etmiştir; “*Rehberi peygamberimizdir. Peygamberimizin hayatının adeta her anını bilir ve hayatına tatbik etmek isterdi. Peygamber efendimiz ailesine nasıl davransaydı öyle davranmaya çalışırdı. Torunlarıyla çok ilgilenir, ilahiler söyler, onlarla oyun oynardı. Çocukluğundan itibaren tasavvufun içinde olmanın kendisini çok*

³¹⁴ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

olgunlaştırıp manen geliştirdiğini ifade etmiştir. Edhem Efendi ve Kuddûsî hazretleri çok önemli kişiler olarak hayatında yer almıştır.”³¹⁵

Beyazyüz (2016, 178), “Duygular belleğe olayların tutunmasını sağlarken bireyin zihin yapısında da izler bırakır. Basit bir manyetik kasetten çok daha farklı bir kayıt sistemi olan insan belleği olaylar işlenirken bütün zihin işleyişinde bu kayıtlarla birlikte bir değişim meydana gelir. Daha önceki ve daha sonraki yaşananlarla yeni olay ilişkilendirilir, benzeyen tarafları ve farklı tarafları arasında çizgiler çizilir, eşlik eden duyguların ortak paydasında bu olaylar ayrı bir sınıflandırmaya tabi tutulur ve buna benzer birçok mekanizmayla her yeni olay belleğe kaydedilirken bütün zihin de baştan düzenlenir. Bu düzenlemeler, henüz yapısı yerleşmemiş, demirbaşları olmayan çocuk zihninde çok daha büyük değişiklikler şeklinde olur ve zaman içinde zihinde ki, gelişim diye adlandırdığımız bu değişimlerin hızı yavaşlamaya başlar, çünkü bazı unsurlar zamanla demirbaş haline gelir ve yeni unsurlar bu demirbaşların yerleşim planının izin verdiği ölçüde bir değişim yaratabilir.” şeklinde açıklamaktadır. Bu açıklama gençlerin yaşlılara nispeten neden değişime daha açık yaşlıların daha muhafazakâr olduğu konusunda bir fikir vermektedir. Ayrıca yaşanmışlıkların zihin yapısını, algılarımızı etkilediği ifade edilmektedir. Hatta gelecek algı yapımızı, zihnimizi şekillendirdiği söylenebilir. Dolayısıyla çocuklukta oluşan şemaların bizi ister istemez zamanla katılaştırdığı sonucu çıkarılabilir. Bu durum insanın daha esnek olmasını, farklı fikirlere açık olmasını engellediği söylenebilir. Burada Beyazyüz; düşünce sistemini değiştirme noktasında gösterilen direncin nedeni olarak, yerleşmiş demirbaşlar olarak adlandırdığı zihin yapısı (hayatı anlamlandırma biçimi, şemalar, algılar) olduğunu ileri sürmektedir. Köksal’ın zihin yapısı ve hayatı algılayışındaki temel etkenin yani demirbaşlarının; Allah ve Peygamber sevgisi olduğu ifade edilebilir.

Beyazyüz’e (2016, 182-183) göre kalabalıklar içinde bağ kuramayan insan ruhunun çektiği zorluk, fiziksel ayrılıktan dolayı ruhun çektiği zorluktan daha zordur. Kişinin yalnızlığı ne kadar büyükse, kendini ne kadar yalnız ve çaresiz hissediyorsa, o kadar daha büyük daha güçlü dosta ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Yalnızlığı ve çaresizliği ile baş edemeyen çocuk yaşadığı yalnızlığı büyüklüğüne binaen Allah’ın dostu olmasını ister. Allah’ı dost olarak seçmesinde yetiştiği aile, çevre ve toplum kabullerinin etkisi olduğunu ifade etmektedir. Köksal’ın babasızlığı, yokluk yıllarında yaşanan çaresizlikler, babasının yerini alan dedesinin de henüz beş yaşında iken vefat etmesi yalnızlığını ve çaresizliğinin büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Çocukluktan aşına olduğu tasavvufi ortam ve dini tecrübeler onu en büyük dosta,

³¹⁵ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

Allah’a yönelmiş olabilir. En yakın dostu Allah olan Köksal’ın, yaşadıkları benzer kayıplardan dolayı kendini Hz. Peygamber ile özdeşleştirmiş olduğu ifade edilebilir. Eşinin vefatı sonrası üç çocukla yalnız kaldığı bir dönemde, Ethem Gerçekoğlu’na intisabı, duyulan derin yalnızlık ve çaresizlik duygularından mütevellit olabilir.

Köksal’ın fitratı ve dedesinden aldığı tasavvufi terbiye tasavvuf anlayışının temellerini oluşturmuştur. İlk defa çocukken yaşadığı manevi tecrübeler, huzur ve huşu hali ergenlikle kaybolmuştur. Hatta kendi kendine; “*Küçükken böyle değildim, şimdi niçin böyle oldum? Kalbimi havatırdan nasıl koparacağım?*” (Gökdemir, 2006, 8) şeklinde yaşadığı gelişimsel etkileri, şüphe ve tereddütlerini dile getirmiştir. Köksal, Edhem Gerçekoğlu’ndan aldığı tasavvufi terbiye ile olgunlaşmış ve icazet almıştır. Edhem Efendi’nin oğulları olmasına rağmen hilâfetnâme’yi yetiştirdiği Köksal’a vermiştir. Köksal’ın manevî dünyasının gelişiminde büyük etkiyi ve yönlendirmeyi Gerçekoğlu’nun yaptığı görülmektedir. Köksal’ın tasavvuf anlayışının şekillenmesinde etkisi olan bir diğer tasavvuf ehli Ahmed Kuddûsî’dir.

Köksal’a (2018a, 149) göre Tasavvuf; “*kalbi kötü huylardan temizlemek ve Resulullah’ın şeriatına tabi olmaktır.*” Tasavvufun İslam dininin kalbi olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir; “*Nasıl ki kalpsiz bir beden düşünülemezse, tasavvuf olmaksızın da İslamiyet düşünülemez.*” şeklinde tasavvufun önemini vurgulamıştır. Köksal, tasavvuf ve bu ilmin pratiği sayılan tarikat anlayışını dillendirmek istememiş ve tasavvufi yanını öne çıkarmamıştır. Köksal tarikatı, ihsan kavramı üzerinden değerlendirmiştir. Onun için tarikat; insanı Allah’ı görür gibi ibadet etme seviyesine çıkaran, dini pratiklere alıştıran bir yapıdır. Köksal (1981b, 222); “*İnsanları gaflete daldıkça uyandıracak, yaptıkları bütün işlerden dolayı, bir gün sorguya çekileceklerini kendilerine hatırlatacak bir vesileye, vasıtaya ne kadar ihtiyaç vardır!*” sözüyle insana istikametini hatırlatan bir çevrenin önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca Köksal, *Gençlere Din Kılavuzu* eserinde Hz. Ali’nin, oğlu Hz. Hasan’a tavsiyeleri başlığı altında; “*Hayır ehli olanlarla düşüp kalkarsan onlardan olmakta gecikmezsin.*” (M. A. Köksal, 2010, 197) sözüne

yer vererek iyi insanlarla birlikte olmanın yararlarına ve kötülerle zaman geçirmenin de zararları olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu sözlerden hareketle Köksal’ın, tarikatın insanı yanlışla düşmekten koruyan ve ihsan şuuru kazanma yolunda sağlayacağı pratik katkılar nedeniyle yani tarikatın sosyal çevre olarak oynayacağı rolden dolayı önem verdiği söylenebilir.

Beyazyüz (2016, 308); “*Geçmişin öldüğünü düşünmek hatadır. Geçmişte olup da şimdiye etkisi olmayan hiçbir şey yoktur*” kişinin geçmiş yaşamının önemine vurgu yapmaktadır ancak insan çocukluğunu ya da geçmişte yaşanmış her hangi bir durumu aktarırken, o günkü duygularıyla değil süreç içinde oluşan zihinsel süreçlerden etkilenerek bu

günkü ruhsal gücünün de etkisiyle anıları şekillendiğini ifade etmektedir (Beyazyüz, 2016, 177). Beyazyüz'ün (2016, 178); “*Duygular belleğe olayların tutunmasını sağlarken bireyin zihin yapısında da izler bırakır...*” sözü, insan zihninin hatıraları duygularla beraber kaydetmesi Proust'un romanında çay içer ve çayın kokusu, tadı onu bir anda çocukluğuna, halasının odasına götürmesi hatırlamanın, duygularla belleğe tutunan anıların tekrar gelişi ile olaylar arasında bir ilişki kurarak sınıflandırdığı ifade edilebilir.

Beyazyüz (2016, 234); “*Devlet insan zihninde onu koruyan kollayan baba imajına sahiptir.*” şeklinde ki ifadesinden hareketle Köksal'ın Diyanet işlerinde çalışarak hem okuma yazma eylemlerine hem de koruyucu babaya ulaşma ihtiyacından kaynaklanmış olabilir.

Köksal'ın, tarikata bakış açısını ortaya koyan sözlerini, ailesinden katılımcılar, birebir aynı ifadeleri kullanarak şu şekilde aktarmışlardır; “*Şeriat olmadan tarikat olmaz. Bunlar iç içe geçmiş halka gibidir. Şeriatı olmayan adamın tarikatı olmaz. Önce şeriat olacak sonra tarikat olacak. Şeriatı mugayir hareket eden adam ehli tarik, havada uçuyor görsen inanma!*” (K1, K6) Bu ifadelerden hareketle Köksal'ın fetva ve takvanın birbirine mezcedilmesi gerektiği kanaatinde olduğu ifade edilebilir. “*Bize hep imanın tabanını anlatırdı. Namaz kılmak, hacca gitmek, oruç tutmak, zekât vermek yani İslam'ın şartları, imanın şartları... bize hep temelde asgariden Müslüman olabilmeyi anlattı.*”³¹⁶ Köksal keramete değil, İslam'ın kural ve kaidelerine göre yaşamaya önem verdiği görülmektedir. Köksal (1983, 4), İbrahim Edhem'in: “*Dervişlere iki kitabı tavsiye ederim: Mızraklı İlmihal ile Kuddûsî Divanı. Bunları çokça okumalarını tavsiye ederim. Biri şeriat, diğeri de tarikatı öğretir.*” sözünü paylaşmakta, şeriat ile tarikatın birlikte olması gerektiğini hatırlatmaktadır.

Köksal (2018a, 154), aklın gerekli ancak tek başına yeterli olmadığına; “*Müstedlilin istidlâli, çöpten direktir*” özdeyişini kullanarak dikkat çekmektedir. Köksal (1983, 4-5), Ahmed Kuddusi' nin görüşüne birkaç eserinde yer vererek aynı konuya vurgu yapmaktadır; “*Kuddûsî Efendi küçük yaşta Tehzib'e kadar ders gördükten sonra Cenab-ı Hakk'ı delillerle bilmeye çalışmanın pek de sağlam ve emin bir yol olmadığını, Yüce Allah'ın zahiri ilimlerle gereği gibi bilinemeyeceğini, bulunamayacağını anlayan bu genç ve zeki mollanın kendisini büsbütün tasavvuf mesleğine verdiğini...*” belirtmektedir. Benzer ibareler bir başka eserinde şöyle yer almaktadır: “*Yüce Allah'ın zahiri ilimler gereği tam bilinemeyeceğini, bulunamayacağını anlamış, her şeyi bırakarak kendisini tasavvuf deryasına salmış, hakikat ilminin dersini Huda'sından almıştır*”(M. A. Köksal, 2018a, 155). Buradan hareketle Köksal'ın tasavvuf

³¹⁶ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

anlayışında Ahmed Kuddûsî'nin etkisi olduğu ve onun görüşlerini benimsediğini ifade edebiliriz.

Köksal, tasavvufa dair görüşlerini daha çok *İmandan İhsana* adlı eserinde yer vermiştir. Köksal'ın tasavvuf anlayışını ortaya koyan bu eser namaz bahsi ile başlamaktadır. Amellerin en üstünü olarak gördüğü namaz için hocasının; *“Namaz ile erilir.”* (Cebecioğlu, 2004, 135-136) tabirini kullanarak, tasavvuf anlayışında da ilk sırada namazın geldiğini ortaya koymaktadır. Köksal, namazları hep ilk vaktinde eda etmiştir. Köksal (1981a, 221-228), insanların Allah'la, kendileri ve toplumla ilişkilerini düzeltmek için ibadetlerini düzeltmeleri gerektiğini, özellikle de namazlarına çok dikkat etmeleri gerektiğini söylemektedir. Namaz ibadetini Allah'ın bir lütfu olarak görmektedir. Namazın kalbe sıkıntı veren huzursuzlukları, maddi ve manevi hastalıklara iyi geldiğini ifade etmektedir (M. A. Köksal, 2018a, 20). Namaz ibadeti başta olmak üzere huşu ve ihlas ibadetin geçerli olabilmesi için çok önemli iki unsurdur. Nitekim bir ayette³¹⁷ ancak huşû ile kılınan namazın müminleri kurtaracağı ifade edilir (C. A. Köksal, 2000, 258-259) Bu sebeple, huşûnun önemine vurgu yapan Köksal, namazda huşûyu sağlamanın yolunu da göstermektedir: *“İstenilen herhangi bir vakitte sessiz bir yere çekilip, gözler yumulmalı ve zihinden her türlü fikir ve düşünce atılıp Allah'la baş başa kalmaya çalışılmalıdır. Bu hal ilk bakışta beş dakikada gerçekleşir, sonra hemen düşünceler akın eder. Ancak bu alıştırmaya devam edilirse zamanla mutlak huzur ve sükûn sağlanır.”* (C. A. Köksal, 2000, 259-260) şeklinde ifade etmektedir. Köksal (1981a, 217), ihlası; *“Ameli yazıcı meleğin bile yazamayacağı, şeytanın anlamayacağı şekilde kul ile Allah (cc) arasında gizli kalmasıdır”* şeklinde tanımlamaktadır.

Tasavvufta Seyr ü süluk olarak adlandırılan uygulamanın amacı; nefsin arındırılması ve kalbin tasfiyesidir. Köksal (2018a, 151-152) kalbi tasfiye edebilmek ve temizlemek için önce nefsi terbiye etmek gerektiğini ifade etmektedir. Nefsi temizlemenin önemini şu şekilde ifade etmektedir; *“Allah'ın yolunu takip ederek nefsin terbiyesini başaranlar, Allah'ın veli kulları arasına girmiş, gerçekten kâmil ve olgun birer insan haline gelmişlerdir”*.

Köksal (2018a, 150), kalbi şu şekilde tasnif etmektedir; *“Dört türlü kalp vardır; ecred, ağlef, menkus, musaffah. Ecred yani kılıflı kapalı ve örtülü kalp kafir ve münkirlere aittir. Menkus, tersine çevrilmiş kalp, münafıkların kalbidir. Musaffah, yani ikiyüzlü kalp, içinde hem iman hem nifak bulunur. İman, böyle bir kalpte temiz suyla yeşeren ve gelişen sebze gibidir.*

³¹⁷ Köksal (1981a, 214), *“O Müminler ki namazlarında huşûludurlar.”* Mü'minin 23/2 ayetine bu şekilde mana vermiştir.

Nifak ise kan ve irinle gelişir. Çibana benzer ki, bunlardan hangisi ötekine galebe çalarsa onu körletir ve geriletir.”

Köksal (2018a, 70), nefis muhasebesi başlığı altında, insan yapısı hakkında ki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir; “*insanın akıl ve mantıkla baş başa kaldığın da araya giren nefis ve şeytanın telkiniyle, yaptıklarını daima haklı görür...*” şeklinde ifade etmektedir. Bunun hali hazırda yaşanan bir durum olduğunu vurgulamaktadır. Devamında bakış açısının nedenlerini şu şekilde açıklamaktadır; “*İnsanlara haksızlıklarını ve kötülüklerini itiraf ve kabul ettirmek zordur! ‘Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz’ der dururuz ama kusurunu itiraf edecek insan da kolay kolay rastlayamayız.*” şeklinde görüşünü ortaya koymaktadır. Buradan hareketle Köksal’ın nefis terbiyesi için bir rehber ihtiyacımız olduğunu ifade etmektedir.

Köksal (1981a, 93), nefis tezkiyesinin tek başına mümkün olmadığını insanın bu hususta ilahi bir Mürşide ihtiyacı olduğunu ve bu Mürşidinde Hz.Peygamber olduğunu ifade etmektedir. Köksal süreci şu şekilde açıklamaktadır: “*Bir insan dünyada nefisini sıkı bir muhasebeye tabi tutar, her hal ve hareketinin dine uygunluğunu sağlar, haram yemez, helalden ayrılmaz, yalanı, gıybeti, iftirayı ağızına almaz, kimsenin aleyhinde bulunmaz, evvelce yaptığı günahlar varsa bir daha dönmek üzere tevbe istiğfarda bulunur. Allah’a (cc) ibadetten, taattan, yemede-içmede, uyumada itidalden ayrılmaz, her türlü aşırı istek ve arzuları bırakır, gözünü gönlünü, bütün azalarını Allah’ın hoşnut olacağı şekilde kullanır, şüpheli şeylerden, kendisini Allah’tan uzaklaştıracak hallerden sakınır, kalbini Allah (cc) sevgisiyle doldurur, o sevgiyle yatar kalkar, en büyük hazzı o sevgiden alırsa, abitler, zahitler, muttakiler zümresinden, Allah’ın veli kullarından olabilir. İnsan nefisini böyle terbiye ruhunu tasfiye ede ede ilahi iltifat ve tecellilere mazhar olması da mümkündür. Bütün bunlar olur ve olmuştur.*” sözleriyle insanın nefis mertebelerini nasıl aşabileceğinin reçetesini ayrıntılı bir şekilde vermektedir. Ayrıca ilahi tecelliler ve ilahi iltifatlar yaşamının olabilirliğine şahitlik etmektedir.

Köksal (2014, 76), amel muhasebesine çok önem vermiştir. Bu konu, sohbetlerinin ana konuları arasında yer almaktadır. Müslümanların amellerini gözden geçirmesi gerektiği yine Kur’an ayetiyle ifade etmiştir; ‘*Ey iman edenler! Allahtan korkun Herkes yarın için önceden ne gönderdiğine baksın! Allah’tan korkunuz! Çünkü Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdardır*’³¹⁸ bu ayete sohbetlerinde sık sık vurgu yapmaktadır. Köksal, doğru ve hak olmayı sadece kendi tarikatına has bir özellik olarak görmemektedir. Bu durum, onun tasavvuf anlayışında Ehl-i Sünnet çizgisine uygun, birleştirici/bütünleştirici bir tutum içerisinde

³¹⁸ Haşr 59/18

olduğunu göstermektedir. Tasavvufun derin ve tartışmalı bahisleri yerine, daha çok İslam'ın temel kavramları üzerinde durmuştur (Yılmaz, 2021,265). Köksal'ın, Kur'an ve sünneti her konuda temel başvuru kaynağı olduğunu ifade etmiştir. Bazı tasavvufi uygulamaların uygun olmadığını ayet ve hadislerle açıklayarak, doğruları aktarma çabasındadır diyebiliriz. Örneğin; rabitanın bir ibadet şekli olarak icra edilişine karşı eleştirel bir tutum sergilemektedir (Gökdemir, 2006, 22-23). Köksal'ın istismar ve tartışmalara konu edinilen rabıtaya sıcak bakmadığını ifade edebiliriz.

Köksal, Cibril hadisinde geçen “iḥsan” kavramını da bu bağlamda yorumlamaktadır. Yani kişinin ibadetini Allah'ı görüyor gibi eda etmesini, bir nevi Allah'a rabıta olarak anlamlandırmaktadır. *“Cibril hadisi ibadet rabıtası hakkında sarıh ve kesin nasır. Buna aykırı uygulama caiz değıldir.”* (C. A. Köksal, 2000, 265-266; M. A. Köksal, 2014,76). Bu konuda talebesi; *“Asım Efendi ‘Rabıta eğer yapılacak olsa bir şekilde Hz. Peygambere yapılır. Kaldı ki Cibril Hadisin de Hz. Peygamberde kendini oradan dışarıya çıkarmış Rabıtayı sadece Allah'a yapın huzur içinde.’ derdi.”*³¹⁹ Köksal, bu yaklaşımla temelde rabıtaya karşı olmadığını, ancak uygulanış şeklini onaylamadığını ortaya koymaktadır. Köksal'a göre rabıta sadece Allah'a yapılmalıdır. Köksal Ahret yolculuğu şiirinde iḥsan kavramını dizelerinde şu şekilde ifade etmiştir; *...Cebrail'in bir gün gelip: / “İhsan nedir?” sorusuna / Peygamber Aleyhisselam. / “Allah'a ibadetini, / O'nu görür gibi yapman, / Göremesinde sen O'nu, / Görürdür O, seni mutlak!” / Diye karşılık vermiştir, / Bir çare de göstermiştir. / Gidince kalbdeki karan, / Allah'la düzelir aran! ...* Köksal'ın genel adeti; ayet ve hadislerin manasını bozmadan açık, anlaşılır ve sade bir dille manzum olarak muhatabına sunmaktır. Bu şekilde okuyucuya tesir etmek ve kalıcı öğrenmenin gerçekleşmesini sağlamayı hedeflediğı ifade edilebilir.

Tarikatlar, zikri Zikr-i hafi (sessiz zikir) ve zikr-i cehri (sesli zikir) olarak iki şekilde yapmaktadır. Köksal'ın müntesibi bulunduğu Kadirilik tarikatı aslında zikr-i cehriyi uygulamaktadır. Ancak Köksal'ın zikir için de verdiği ölçü yine Kur'an'dandır. *“Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbini an. Gafillerden olma.”*³²⁰ Ayetinden hareketle zikrin sessiz çekilmesi gerektiğı kanaatindedir. Beş vakit namaz akabinde uygulanan tespihatta ki sessizliğı de buna örnek gösterir (C. A. Köksal, 2000, 235-236; a.mlf., 2020, 217-218).

³¹⁹ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

³²⁰ A'raf, 7/205.

Köksal'ın bu konudaki tavrını aile efradı şu şekilde ifade etmiştir; “*Cehri zikir ama yüksek sesle değil sessiz bir şekilde. Işıkları kapatıp, hafif bir sesle, öyle bağırarak değil. Kimse ayakta olmaz. Köksal zikir anlayışını ne tam sessiz ne de yüksek sesle ikisi arasında bir dengeyi tutturarak yapılması gerektiğini ifade eden ayeti*³²¹ *çok sık hatırlatırdı. ‘Zikirler böyle yapılmalı’ derdi*”³²² “... *Sesli yapılan zikirlerden pek hoşlanmazdı Allah'ı sessizce kısık bir sesle zikredin sessiz yapılmasını tavsiye ederdi.*”³²³ Başka Kadiriler sesli zikir yaptırırken o sessiz zikir yaptırmayı tercih etmiştir. “*Birkaç defa toplu zikir yaptırmış olmakla birlikte genellikle tek başına virtlerini yapardı.*”³²⁴ Talebesi; “*Asım Efendi, ‘Bir insan eğer yatsı namazını kılar abdestli yatarsa ve yattığı esnada da ağzında zikrullah olursa, uyuduktan sonra da kalp uyanıncaya kadar o zikri devam ettirir.’ derdi. Bir de bunu bizzat tecrübe olarak yaptığını da söylüyordu.*”³²⁵ Köksal, Kuddûsî Hazretlerinin “*Hem Halvetî, hem Celvetî, hem Kadirî hem Nakşîyem*” diyerek Allah'ı zikir ibadetinde tekerci bir zihniyeti benimsemediğini söylemiştir (M. A. Köksal, 2001,60). Köksal'ın *Ahiret Yolculuğu* şiirinde zikirle ilgili dizeleri şu şekildedir; “...*Yap zikri ibadet gibi, /Yapma sakın adet gibi... Zikret Rabbini içinden / Ne açık ne de kapalı. / Yalvarır, korkar bir halde / -Sabah akşam- / Gafillerden olma (sakın) / Namazların sonunda da, / Çekilen tesbihler bugün, / Zikrin tarzında bize / Gösterir apaçık, bugün, ...*”(M. A. Köksal, 1999, 78).

En çok çektiği zikir torununun ifadesiyle *Lâ ilâhe illallah*’dır ve onlara da tavsiye ettiğini ve sayı sınırlaması yapmadığını, “*Bunda sınır yok*” dediğini ifade etti. Torunu kendilerine verdiği günlük terkihi şöyle sıraladı; “*Üç İhlas, bir Fatiha, on tane Salavat-ı Şerife, yüz tane istiğfar(estağfurullah), iki yüz tane Lâ ilâhe illallah, Altmışaltı tane Allah, sonunda yine üç İhlas bir Fatiha ile bitiriyorsunuz. Onu geçmişlere takdim ediyorsunuz. Onun da kendine has bir duası var, kısa bir dua onu okuyorsunuz. Günlük virdimiz buydu.*”³²⁶ Köksal, torunlarına günlük zikir tavsiyesi verirken iki noktaya dikkat çekiyor; “*Kelime-i Tevhid' de sınır yok. Ancak Allah lafzını altmışaltıyı geçirmeyin.*”³²⁷ Bu bilgiler dahilinde Köksal’a göre zikir yalvarır ve korkar bir halde ne yüksek bir sesle ne de iyice sessiz yapılmalıdır. Dolayısıyla buna uymayan ve içine başka şeyler karıştırılan zikir uygulamaları gözden geçirilmelidir. Zikrin ideal tatbiki

³²¹ “Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbini an. Gafillerden olma.” Araf, 7/205

³²² K7, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

³²³ K2, Kişisel Görüşme, 4. Aralık 2022

³²⁴ K7, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

³²⁵ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

³²⁶ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

³²⁷ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

için, beş vakit namazdan sonra çekilen tespihler örnektir; namaz tespihatı icra edilirken takınılan tutum bütün zikirler için de geçerli olmalıdır.

Köksal, Edhem Efendi'nin; "... tasavvufa intisaplı olduğumuzu hanımımız da dahil gizli tutmak gerekir." (Cebecioğlu, 2004) şeklinde onları uyardığını aktarmıştır. Gizli tutulmadığında manevi hallerin kaybedileceğini ifade etmiştir. Keramet gösterme gibi olağanüstü hallerin hoş karşılanmadığını ve bu tip hallere müsaade de edilmediğini aktarmıştır. Köksal ve Ahmed Kuddûsî'nin bu konuda ki görüşlerini katılımcılar şu şekilde ifade etmiştir;

"Kuddûsî baba kerameti kerih görür. Köksal, Ahmed Kuddûsî Efendi'nin keramet ile ilgili görüşünü ifade ederdi."³²⁸ Köksal'ın, Ahmed Kuddûsî Efendi'nin keramet ile ilgili görüşünü benimsediğini talebesi şöyle ifade etmiştir; "Keramet boş cebine elini sokup elma çıkarmak keramet değildir. Keramet; Elini sokup cebindeki elmayı bulamamaktır."³²⁹ Köksal'ın bu sözü sık sık onlara söylediğini aktarmıştır. Köksal'ın tasavvuf anlayışındaki önemli bir kaideyi talebesi şu şekilde ifade etmiştir; "Ethem Efendi ve Asım Hoca mahalle imamı gibi olacağız. Hallerimize hanımlarımız bile vakıf olmayacak diyorlardı."³³⁰ Buradan İbrahim Edhem Efendi ve Köksal'ın tasavvufi yönünü hiç kimseye hissettirmeme konusunda ki hassasiyetlerini ortaya koymaktadır. Köksal hakkında yapılan çalışmalar üzerine literatür taraması yaparken bu durum ilgimizi çekmiştir. Köksal'ın eserlerinden, hakkında yazılan eserlerden ve katılımcılarla yapılan mülakatlardan Köksal'ın dini tecrübe kapsamında yaşadıkları hakkında tafsilatlı bilgi vermek istemediği anlaşılmaktadır. Köksal bu yönünü kendi içinde yaşamayı tercih etmiştir. Köksal'ın ilmi yönü hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Köksal ile ilgili yazılanlar ve anlatılardan hareketle dini tecrübe olarak yaşadığı birçok hadise ve misaller olduğu görülmüştür.

Köksal'ın şeyhlik mevzusuna bakışı şu şekilde ifade edilmiştir; "Rahmetliye hem dedem (Ahmet Eren) tarafından Kuddûsî hazretlerinin icazeti hem de Ethem Efendi tarafından icazetnamesi olduğu halde bir tek gün bile hiç kimse babam için o bir şeyh efendi idi şeyhlik yaptık diyemez. Onu hiçbir zaman dedirtmedi. Çünkü istismar edileceğini bilirdi. Biz vakıf kurmak istedik. Ben ne sağken ne de öldükten sonra adıma vakıf kurmayacaksınız.' dedi. Gerekçesi ne sorduk; 'vakıf demek veballi bir iştir suiistimal edilebilir. 'dedi"³³¹ Köksal, şeyhlik konusu istismara açık bir konu olduğu için bu yönünü ifşa etmeyi tercih etmediği görülmektedir. Onun genellikle İbrahim Edhem Gerçekkoğlu'ndan icazet aldığı ifade edilmiştir.

³²⁸ K1, Kişisel Görüşme, 26 Aralık 2022

³²⁹ K14, Kişisel Görüşme, 17 Şubat 2024

³³⁰ K14, Kişisel Görüşme, 17 Şubat 2024

³³¹ K3, Kişisel Görüşme, 6.Aralık 2023

K3 hem Kuddûsî hazretlerinin icazetini hem de Ethem Efendi tarafından icazetnamesinden her ikisinin de dersini yaptığını ifade etmek istemiş olabilir çünkü K1’de her iki tarafında derslerini yaptığını ifade etmiştir.

*“Dedemin inzivaya çekildiği bir durum olmazdı. Sürekli hayatın içindeydi. Kafamı dinleyeyim, itikafa gireyim adeti yoktu. Misafiri çok severdi. Özellikle de Ramazan’da misafiri sever, davet eder, davetlere de giderdi.”*³³² Köksal’ın, tarikat geleneklerin de olan bazı uygulamalara itibar etmediği, yalnız kalmaktansa halkın arasında irşad faaliyetlerini tercih ettiği görülmektedir.

*“Bir kişinin kendisini şeyh gibi görmesinden şeyh diye isimlendirmesinden çok rahatsızlık duyar. Bu tür kavramları kullananlar da şayet bir manevi kazanım varsa da bu kazanımların kalmayacağını, ifade ederdi. Her zaman Tasavvuf ehlinin veya takva bir Müslümanın küçük de olsa hatalardan kaçınması gerektiğini zira diğer insanlar için günah olmayan şeylerin onlar için katmerli günah olduğu kanaatine sahipti... Dinimiz de bir iyiliğe niyet eden insan gerçekleşmezse bir sevap alıyor, ama gerçekleşirse on sevap alır. Tersi bir kötülük düşünen insana bir günah yok. Çünkü eyleme geçmemiş ama kötülük icraya geçmişse, karşılığı bir günah olur. Asım Efendi, takva ehli tasavvuf ehli olanlar için tersi işlediğini söylerdi. Kendisi de buna dikkat ederdi. Bir tasavvuf ehlinin kalbinden bir kötülüğün geçmesi demek, onun doğrudan günah olmasına yetiyordu...sevap işlerini kendince ayrı bir değerlendirmeye tabi tutardı.”*³³³ Buradan Köksal’ın, tasavvuf ehlinin de hata yapabileceği, günaha girebileceği düşüncesinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Hatta onların daha da dikkatli olması gerektiği kanaatini taşıdığını ifade edebiliriz. Çünkü ona göre tasavvuf ehlinin günah ve sevap hesabı farklı değerlendirilir. Ölçü farklı olduğu için daha dikkatli davranılması gerektiğini ifade etmektedir.

*“Hocamız çok büyük bir zattır, hocamız çok ilim sahibidir gibi söylerler ama hani onun maneviyat ehli olup olmadığı hakkında kimilerinin bir kanaati bile yoktu. Çünkü o bunu vermeye çalışmadı. O hep bunu ben gizleyim, ben sadece doğruları evlatlarıma aktarmaya çalışan bir kimse olayım dedi.”*³³⁴

Talebesi Köksal’ın sohbet ederken insanları sıkmamak ve anlattığı bahisle ilgili taşı gedğine koyacak şekilde arada fıkra anlattığını ifade etmiştir.³³⁵ Yakını; *“Köksal, Bor’a geldiğinde gelen insanların suallerine cevap verirdi.”*³³⁶ şeklinde ifade etmiştir. Çünkü kendi

³³² K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

³³³ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

³³⁴ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³³⁵ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

³³⁶ K10, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

babası da bir tarikat şeyhi olan yakını, babasının yanına gelen bir ziyaretçiyle hiç konuşmadan karşılıklı oturduklarını, muhabbet olmayınca gitmek isteyen misafire, babasının şu cevabı verdiğini ifade etmiştir; “*Beri bak evladım, bizim sessizliğimizden bir şey anlamayan kişi, konuşmamızdan hiçbir şey anlamaz!*”³³⁷ Bu durum Köksal’ın ziyaretine gelenlere karşı sohbet etme ve sorularını cevaplama yöntemini kullanarak irşad etmeyi tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Bir nevi danışmanlık hizmeti verdiği söylenebilir.

Nevzat Yalçıntaş, Köksal’ı şöyle anlatır: “*İnsan-ı kâmil sıfatını... ilk kullanacağım şahıslardan biri Mustafa Asım Köksal ağabeyimizdi. Güler yüzlü, yumuşak huylu, zarif, mükrimdi... Biz o zaman talebe idik. Buna rağmen bize büyük adam muamelesi yapar, teşvik eder, güler yüzle nasihat eder, birlikte sohbet ederdik. Ben onun insanlardan birinin kalbini kırabilmiş olacağını düşünemiyorum. İnsan-ı kamil sözünü boşuna kullanmıyorum* (C. A. Köksal, 2000, 60). Bu anlatıda olduğu gibi Köksal hakkında en çok ifade edilen nitelendirmelerin ortak noktası şu şekildedir; yumuşak huylu, güler yüzlü, zarafet sahibi, hoşsohbet, sohbetlerini fıkralarla canlandıran, başkasına yük olmayı sevmeyen, kendi işini kendi yapan, samimi tavırlarıyla danışmaya gelenleri rahatlatan müşfik bir zatı muhteremdir. Özellikle çalışma hayatı ile ilgili en çok zikredilen ifadeler; programlı, tertipli, titiz, zamanını boşa geçirmeyen bir ilim adamı olduğu şeklindedir. Köksal ilmî şahsiyetinin yanında sahip olduğu ahlaki olgunluk ile dikkat çekmektedir. İslam’ı samimi bir şekilde hayatına yansıtması sebebiyle çevresinde sevilen ve güvenilen bir İslam alimi olarak görülmüştür. Özellikle emekli olduğu dönemde herkese açık olan kapısı sayesinde tebliğ ve irşat faaliyetini vefatına kadar aralıksız sürdürdüğü görülmüştür (C. A. Köksal, 2020, 227).

“*...Kendisine tezimi takdim ettiğimde, tezimin İslam bölümünü baştan sona okudu, bazı notlar aldı. Bana tavsiyeleri oldu. Hatta bazı kitaplar takdim etti... üşenmeyen, yorulmayan, bıkmayan özel bir tavrı vardı. Himmeti herkese çoktu.*”³³⁸ şeklinde ifade etmiştir. Köksal’ın kendi işine olduğu kadar başkasının işine de aynı titizlik ve sorumluluk bilinciyle yaklaştığını ifade edebiliriz. Köksal’a (1981b, 297-299) göre Müslümanlık, edep ve ahlak dinidir. Müslüman, tam manasıyla ahlaklı insan demektir. Tasavvufu, teoriden ziyade bir ahlak biçimi olarak algıladığı ve öyle yaşadığı müşahade edilmektedir. Tasavvufi ahlakın vazgeçilmez unsurlarından biri olan günaha karşı oldukça hassastır. Köksal’a göre insan, işlediği günahın küçüklüğüne değil, onunla, kendisini sorguya çekecek olanın büyüklüğünü hesaba katarak amel muhasebesi yapmalıdır.

³³⁷ K10, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

³³⁸ K13, Kişisel Görüşme, 01 Aralık 2022

Köksal, Tıp eğitimi alan yakınına her daim, “tasavvufun güzelliğini ve bu yolun köklü bir yol olduğunu”³³⁹ anlattığı ifade edilmiştir; “Özellikle namazlarımıza dikkat etmemiz, Allah’ın emirlerine dikkat etmemiz, yasaklardan sakınmamız konusunda bize sürekli telkinde bulunurdu. Daha sonra rahmetli babam vefat ettikten sonra bana; ‘Evladım bu ocağı sen devam ettireceksin.’ dedi. ‘Ben tıp doktoruyum.’ dedim. ‘Olsun, büyükler senin imdadına yetişir, sana destek olur.’ dedi.”³⁴⁰ Buradan ataları ve kendisi tasavvuf müktesebatına sahip olan Köksal’ın fıkıh ile tasavvufu, şeriat ile tarikatı, hakikat ile marifeti mezceden bir din ve dindarlık anlayışı olduğunu ifade edebiliriz.

Köksal’ın talebesi Köksal’ın velilere bakış açısını, Mevlana’ya atıf yaparak şu şekilde aktarmıştır; “Veliler hayatlarında kınında ki kılıç gibidir. Vefatlarından sonra kılıç kınından sıyrılır çekilmiş kılıç gibi olurlar.”³⁴¹ Köksal’ın bu sözleri, sık sık ifade ettiği katılımcılardan K6, K11 tarafından da ifade edilmiştir. Bu ifadeler Köksal’ın velilerin manevi görevli olduklarını, görevlerinin vefat ettikten sonra da artarak devam ettiği ve tasarruflarının bitmediği kanaatinde olduğunu göstermektedir. Köksal; “Evliyalar Allah ile kullar arasında boş kütük ya da kamış gibidir. Yukarıdan ne üflenirse aşağıdan o çıkar o gelir.” derdi.”³⁴² Köksal burada velilere görev ve sorumluluk atfettiği gibi velileri Allah ile kulları arasında aracı olarak gördüğü ifade edilebilir (C. A. Köksal, 2000, s. 96).

Köksal’ın sezgilerinin çok güçlü olduğuna ya da halk arasında kalp gözü açık olarak nitelendirilen Allah dostlarından olduğunu ifade eden bazı anlatılar şu şekildedir; “...Dedem, ‘Ben senin düşününe geledim, al şu parayı’ dedi. Para verdiği yeni evli yakınımızın evinde sobası, kömürü yokmuş. O parayla soba ve kömür almış tam soba ve kömür alacak para! Bana; ‘Evimizde sobamız yanmıyordu. Asım amca bize o parayı (tam da kömür sobası ve kömür parası) verince aldık.’ dedi.”³⁴³ Köksal’ın o günün şartlarında bu kadar yüklü miktarı tam ihtiyacı karşılayacak şekilde vermesini Köksal’ın kalp gözüyle durumu hissettiğine dair bir atıf yaptıkları görülmektedir. Benzer bir durum da şu şekilde ifade edilmiştir;

“Ankara’da öğrenciyim biz öğrenciyken altın diş yapıldı... Ben bir hastadan 6 gram altın aldım. Dolabıma kilitledim. Dolabımı biri açmış, dolabımda altın yok! Öğrenciyim hafta sonu dedeme geldim. Hizmet ettik filan dedem; ‘Oğlum nedir problem?’ dedi. Yok bir şey dedim. Ondan sonra akşam oldu.... ‘O gün sen gitme dur’ dedi. Kütüphanesine gitti... zarfın içine parayı koymuş getirdi ‘bunu al sıkıntını gider’ dedi... dolmuşa binince baktım. Tam 6

³³⁹ K10, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

³⁴⁰ K10, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

³⁴¹ K14, Kişisel Görüşme, 17 Şubat 2024

³⁴² K14, Kişisel Görüşme, 17 Şubat 2024

³⁴³ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

gram altın parası!”³⁴⁴ Köksal’ın insanların sıkıntılarını insanlar anlatmadan fark ettiğini ve bu sıkıntılarını da onları incitmeden hemen çözdüğüne dair bu tarz birçok yaşanmış hadise katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Mahrem dairede anlatılan fakat yazmamıza izin verilmediği için çalışmamızda yer veremediğimiz çok sayıda dini tecrübe (doruk deneyim) kategorisinde ki yaşananlar saklı kalacaktır. Çünkü Asım Köksal, bu tecrübelerini anlatmadan önce kimseye anlatmama şartı ile katılımcılardan söz alarak anlatmıştır. Dolayısıyla katılımcılar, anlatma izni verilmediği için anlatamayacaklarını ifade etmişlerdir. Bunun dışında Köksal ile ilgili bizzat kendilerinin yaşadığı veya şahit oldukları bazı dini tecrübe veya keramet olarak nitelendirilebilecek durumları anlatmışlardır. Bu anlatılardan katılımcıların çalışmamızda kullanmamıza izin verdikleri ya da zaten topluma mâl olmuş bazı hadiseler şu şekildedir;

*“Kâbe’de oturuyoruz... hiç tanımadığım bilmediğim milletten insanlar, dedemin elini öpüyor, hürmet ediyor, dua istiyorlar, sürekli dua et diyorlar. Demek ki bizim göremediğimiz bir şeyleri görmüşler.”*³⁴⁵

*“Ahmet Eren bize gelirdi. Dedem de gelir, onlar geldi mi? Kapı çalar Kasım Yapıcı da gelirdi. Bu üçü bir araya geldin mi? Bir de Cemil Baba var, O da gelir, kapıyı çalar, ‘datlım kıymatlım’ (Asım Köksal) geldi mi? derdi. Telefon da yok! Nasıl haberleşmiş gibi birlikte gelirler? Anlam veremezdik.”*³⁴⁶

Köksal, Reddiyeyi yazdığı dönem rüyasında, kendisini bir mecliste, sarıklı ve heybetli âlimlerle büyük bir halkanın içinde görmüştür; *“Meclisin en yüksek yerinde, taht gibi bir şeyin üzerinde çok uzun boylu; oturur hâli, normal bir insanın ayaktaki hâli gibi olan bir zât oturmaktadır. Bu zatın en bariz özelliği son derece sarışın olmasıdır. Üzerindeki kıyafetler de âdeta hükümdarların kıyafetleri gibi ihtişamlıdır. Bu zatın yanında ve ayakta başka birisi daha bulunmaktadır.”* (C. A. Köksal, 2000, 124-125) Köksal, zatın elini öpmek için hareketlenir, o şahıs da aynı anda davranır ve Köksal, kim kimin elini öptüğünü anlayamadan uyanmıştır. Uyandıktan sonra, çalıştığı konudan dolayı o zatın İbn Abbas olabileceğini düşünerek, İbn Abbas’ı araştırır. ve *“İbn Abbas’ın çok uzun boylu olduğunu, öyle ki oturduğu zaman sanki ayaktaymış hissi verdiğini; en bariz özelliğinin çok sarı saçlı oluşunu, hükümdarlar gibi haşmetli giyindiğini görür. Yanındaki ayakta duran zatın Ebu Hureyre olduğunu, diğer oturan sarıklı ve heybetli zevatın ise tarih boyunca yetişen muhaddisler olduğunu anlar.”* Köksal eserlerini yazarken bu ve benzeri dini tecrübeler (doruk deneyimler) yaşadığı ifade edilmiştir.

³⁴⁴ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

³⁴⁵ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

³⁴⁶ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

Köksal'ın talebesi, 1980-1984 yıllarında Ankara vaizliği (ismi bizde saklı) yapan Diyanet çalışanının anlattığı olay üzerine Köksal'a talebe olmaya karar verdiğini söylemiştir. Talebesinin³⁴⁷ anlatımına göre Ankara vaizi bir konu üzerinde araştırma yapmaktadır. Köksal'a sormak için ziyarete gider. Ancak Köksal cevap vermemiş ve araştırmaya sevk etmiştir. Oda araştırmaya başlamış ve sonunda aradığı cevabı bir gece yarısı bulmuştur. Sabah namazı vakti Köksal'ın kapıyı çalarak vaize; *“Oğlum o belgeleri ver, kimseye de anlatma bunlar yayılmaz.”*³⁴⁸ dediğini duyunca tanışmak isteyerek Köksal'ı arayıp bulduğunu ve vefat edene kadar hatta vefat ettikten sonrada aileden hiç ayrılmadığını ifade etmiştir. Köksal'a bir gün sohbet çıkışı bir kişinin; *“Size bugün çok soru sordular sizi yorduk.”*³⁴⁹ dediğini Köksal'ın da ona; *“Cenabı hak onlardan gelmeden ahvallerini iletiyor. Sukut etseler bekleseler alacaklar, cevabını bulurlar.”*³⁵⁰ şeklinde karşılık verdiğini ifade etmiştir.

*“...Hastayım, benim içimde çok fazla dedemi görme arzusu var. Gittim, dedem odasında sanki beni bekliyor. Dede ben geldim dedim ‘Seninki normal hastalık değil kızım manevi hastalık. Hiç kimse bilmez, normal bir hastalık değil manevi hastalık’ dedi. Nasihatlerde bulundu; ‘Tesettürüne daha çok dikkat et. Erkeklerle daha az iletişime geç. İbadetlerini daha dikkatli yap.’ bana bir sürü bir tarzda öğütler verdi ...”*³⁵¹ Bu ifadelerden Köksal'ın manevi hastalık ve tedavisine dair bir inanç taşıdığını ifade edebiliriz. Yani ruhsal bazı rahatsızlıkların bedeni hasta (psikosomatik rahatsızlıklar) ettiği kanaatinde olan Köksal'ın verdiği nasihatlerden ruhsal hastalıklara emir ve yasaklara riayet etmemenin neden olduğunu düşündüğü ifade edilebilir.

*“Bandırma'da bir ölüm kokusu hissetmeye başladım. Telefon açtım dedeme, dede ölüm kokusu hissediyorum. Ne yapacağım ben bilemiyorum. Nasıl geçer? Böyle bir şey var mı yok mu? Çok kötü hissediyorum diye söyledim. ‘Kızım bu çok güzel bir şey bunu bil sadece’ dedi. Başka bir şey söylemedi hiç kimseyi anlatmadım.”*³⁵² Bu anlatı, Köksal'ın duyu organlarının farklı hassasiyetleri olduğu bilgisine sahip olduğunu ve bunun ne manaya geldiğine dair de bir fikri olduğu yorumu yapılabilir. Bunun yanı sıra en yakını da olsa sebebini bilmediğimiz bir şekilde açıklama yapmamaktadır. Bu durumu katılımcıların birçok kez ifade ettiği *“muhababının seviyesine göre cevap verirdi.”* (K6, K9, K13, K14) tutumunu göz önünde bulundurursak torununun cevaba hazır olmadığını ya da kaldıramayacağını düşünmüş olabilir.

³⁴⁷ K14, Kişisel Görüşme, 17 Şubat 2024

³⁴⁸ K14, Kişisel Görüşme, 17 Şubat 2024

³⁴⁹ K14, Kişisel Görüşme, 17 Şubat 2024

³⁵⁰ K14, Kişisel Görüşme, 17 Şubat 2024

³⁵¹ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

³⁵² K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

“Biz tepe başındaki evde otururken bir çocuk getirdiler. Gözleri görmez olmuş, babamı duymuşlar çocuklarını okusun diye getirmişler. Babam ona okudu merdivenden indiler. Gerisin geri çıktılar. Gözü açıldı çocuğun diyerek nasıl sevinerek, ağlayarak ailesi çıktı. Bir iki yıldır görmüyormuş çocuk... Biz de şaşırdık okudu üfledi.”³⁵³ Bu hadise hayli ilginç pelasebo etkisi ya da keramet olarak atıf yapılabilir. Hristiyanların Hz. İsa’nın körleri iyileştirdiğine inandıkları bilinmektedir.

“Dedemle yalnızız, Dede sana bir soru soracağım biraz özel ama dedim. ‘İyi sor bakalım, kolay olsun.’ dedi. Hayatında yaptığın işlerde, yaşantında hiç keşke dediğin oldu mu? dedim. Sorulan soruya hemen cevap vermezdi. Bir müddet bekler, ondan sonra cevap verirdi. ‘Çok mu öğrenmek istiyorsun.’ dedi. ‘Evet’ dedim.”³⁵⁴

Köksal; “Önceleri söylüyordum. Keşke şunu yapmasaydın sonra bana bir ses geldi. ‘Kulum senden razıyım dedi. Ondan sonra bitti.’ dedi... O gelen sestten bir müddet sonra hiç ‘Keşke’ demedim.”³⁵⁵ Buradan Köksal’ın hedef ve beklentisinin sadece Allah rızası olduğu ve dünya ya da ahiret hiçbir şey için ‘keşke’ demediği anlaşılmaktadır.

Köksal, Peygamber Efendimizin yalnız Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali’ye zikirle alakalı vazife verdiğini, kendisinin silsile olarak Hz. Ali Efendimize bağlı olduğu ifade etmiştir.³⁵⁶ Köksal’ın tabiriyle; “Otuzüçlük tespihin Hz. Peygamber Efendimiz imamesi ise birinci sırada Hz. Ali Efendimiz, otuz üçüncü sırada da Mustafa Asım Köksal.”³⁵⁷ olduğu ifade edilmiştir. K19, ilk kişinin Peygamber Efendimiz olduğunu Köksal’ın kendisinin söylediğinin altını çizmiştir. Bu silsile-i şerifte Peygamber Efendimiz imame... 3. sırada Hasan-ı Basri Hazretleri... 8. Cüneyd-i Bağdadi.... 14. sırada her birimizin çok iyi bildiği Seyyid Abdulkadir Geylani Hazretleri... Bunlar hep bilinen büyük şeyhler böylece devam ediyor. Tabii bu silsile-i şerifte rahmetli 33. sırada, bir tespihin tamamlandığını ifade etmiş.”³⁵⁸ Yani imame Hz. Peygamber 1.olunca Köksal 34. Sırada yer almıştır. Bu silsile ekler bölümünde verilmiştir.

“Hz. Ebu Bekir Efendimizden öyle bir silsile mutlaka vardır. Muhtemeldir ki o zatlardan birisi, Sami Efendidir. Çünkü yine böyle Ankara’ya geldiği o yıllarda bir rüya görüyor; Rüyasında bir su kenarında Sami Efendi ve Edhem Efendi, her ikisini birden görüyor. Biri bir kolundan çekiyor. Bir öbürü diğer kolundan çekiyor. ‘Gel oğlum’ diyorlar. Her ikisi de çekiyorlar. ‘Ben sonunda Efendi Rahmetullah tarafında kaldım.’ diyor. Sami Efendi

³⁵³ K4, Kişisel Görüşme, 4 Kasım 2023

³⁵⁴ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

³⁵⁵ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

³⁵⁶ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³⁵⁷ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³⁵⁸ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

Hazretlerine karşı da çok büyük muhabbeti vardı. Hatta sanıyorum onun dersini de çekiyordu. Kuddûsî Hazretlerinin dersini de çekiyordu. Yani Ethem Efendi gibi Sami Efendi'nin de Kuddûsî Hazretlerinin de derslerini, ayrı ayrı çekiyordu rahmetli. Onlara da manen bağlıydı diye düşünüyorum."³⁵⁹ Tasavvuf ehlinde olduğu gibi Köksal için de bazı rüyalar bilgi kaynağıdır ve rüya yorumlanabilir ve ona göre hareket edilebilir. Mürşidini seçme konusunda birkaç rüya gördüğü ifade edilmiştir. *"Zahirde bizim gördüğümüz bir cami hocası, ders anlatan, bize dinimizi anlatan, bir ders hocası, bâtında ise mutlaka yaşadığı manevi halleri vardı. Bunu bizimle çok cüzi şeyler paylaştığı oldu ama asla bunu açmaya çalışmadı."*³⁶⁰ şeklinde ifade etmiştir. *"Kendisi zaten hiç bu konularla ilgili mevzu açmazdı."*³⁶¹ Köksal; *'Ben de nihayetle, Rabbimin aciz bir kuluyum.'*³⁶² diyerek kendine bir makam mevki atfetmediğini göstermektedir. *"Herkes kendine göre bir şeyler istifade etti. Ama onun temel hedefi; Allah'ı kayıtsız şartsız bilmek ve Peygamber efendimize de kayıtsız şartsız tabi olmak ve çok sevmek!"*³⁶³ olduğunu belirtmiştir.

Köksal'ın evine gece geç vakitlerde bile soru sormaya gelenler olmaktadır. Onu korumak adına konu açıldığında Köksal şu cevabı vermiştir; *"Oğlum, bizim böyle kapımıza biri gelecek. Biz de buna yok diyeceğiz. Bizim böyle bir hakkımız yok... Biz bir öğretmen nasıl mesul ise talebesine bir şey öğretmeye, biz de kapımıza gelene ne soracaksa veya ne anlatmamız gerekiyorsa mecburuz. Mecburuz diyorum sana. Yok, bunun başka bir tarafı."*³⁶⁴ dediğini ifade etmiştir. *"Köksal'ın bu görevi makam mevki için değil, istememesine rağmen, vazife şuuru ile yaptığını ifade etmektedir."*³⁶⁵ Aslında *"vazife almak istemiyor ama vazife veriliyor."*³⁶⁶ şeklinde durumunu açıklamıştır.

Köksal, konuşmayı çok istemediği bu konu hakkında yeri geldiği için bir açıklama yapmak durumunda kalmıştır; *"... vazife maneviyat ehli ve ilim sahibi olanlara verilir..."*³⁶⁷ şeklindeki açıklamasını şu şekilde izah etmiştir; *"...maneviyat sahibi olmak başka bir şey, ilim sahibi olmak başka bir şey. Her ikisi birden olmak bambaşka bir şey. Oğlum, biz çift kanatlıyız. Biz, bir şey içtihat ederken, bir şey söylerken hem Kur'an'a hem hadise veya her ikisinde yok ise bizdeki olan ilim ve bilgiye dayanarak bir şey söyleriz. Bunda da yanılma ihtimalimiz çok*

³⁵⁹ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³⁶⁰ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³⁶¹ K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

³⁶² K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³⁶³ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³⁶⁴ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³⁶⁵ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³⁶⁶ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³⁶⁷ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

azdır. Yok denemez ama çok azdır. İşte bu çift kanatlı olmaktır. Eğer bir soru sorulacaksa tabii nasip ise böyle ilim sahibi olan maneviyat ehline sormak ve ondan bilgi almak lazım. O en doğru cevap budur.”³⁶⁸ bu tarz vazifelerin kimlere verildiğini açıklamaya çalışırken istemeden verdiği bilgilerden hareketle Köksal’a göre ana bilgi kaynağı olan Kur’an ve sünnetin ardından akıl, sezgi, ilham, keramet ve sadık rüyayı da bilgi kaynağı olarak kabul ettiğini ifade edebiliriz. Sağlam bilgi kaynağı olarak gördüğü manevi ilimlerin de bir ehliyet gerektirdiğine dikkat çekmektedir. Burada Köksal’ın vurguladığı; vazife verilebilmesi için ne sadece maneviyat ehli olmak yeterlidir ne de sadece ilim sahibi olmak ancak ikisi bir arada olursa vazife verilebilir kanaatini taşımaktadır. Zaten Köksal yerine kimseyi bırakmamıştır. *“Bu iş için zahiri ilim de lazım Maltepe camii vaizi var onu yetiştirmek isterdim. Onun ilmide var ama ömrü vefa etmedi.*”³⁶⁹ şeklinde ifade etmiştir. *“Halifesi yok, sen şunu yaptır dediği biri yok. Havale ettiği kimse yok.*”³⁷⁰ Köksal silsilede 34. Sırada olduğu için teşbihin tamamlandığı kanaatini taşıdığını da ifade etmiştir.

“Beş tane büyük velinin bulunduğu hakikat dairesi, marifet dairesinden de anlatmak isterim... Kuddûsî Hazretlerinin ifadesinde marifet ehlerinden yükselmiş olan Allah’ın kulları üç yüzler denilen veliler makamına gelmiş oluyor. Yani üç yüzler denilen velilerden olduk. Sonra onların arasında yine yükselenler, kırklar. Sonra onların arasında daha da yükselenler yediler dediğimiz makamlara geliyorlar. Bunlar marifet ehli oluyor. Bunların da karşılığı nefsin halleriyle ifade edebiliyorduk. Yani babam rahmetli; ‘Nefsi Emmare, Nefsi Levvame, Nefsi Mülhime, sonra velilik makamın ilk basağı olan Nefsi Mutmainle, sonra Nefsi Raziye, Nefsi Marziye ve Nefsi Safiye. Nefsi Safiye kutuplar makamıdır.’ derdi. Yani böyle hani dört halakayla, halaka insanların böyle Allah katındaki manevi tabakalardaki yerleştirilmelerini, nefis hallerini de bu şekilde böyle ince ince anlatırlar.”³⁷¹ Köksal’ın tasavvuf anlayışında nefsin mertebelerini bu şekildedir.

Köksal’ın oğlu babası hakkında vefatından yaklaşık 11 yıl önce bir rüya görmüştür ve ona anlatmıştır. Köksal; *“Oğlum sen bu rüyayı bir yaz. Ola ki yeri gelir anlatırsın.*”³⁷² demiştir. Rüyayı gören kişi bu rüyayı Köksal vefat ettikten sonra sadece birkaç kişiye anlattığını ifade etmiştir; *“Rüyamda karşımda dünyayı görüyorum. Kocaman bir dünya, bir su havuzu gibi. Bir zat tepesine oturmuş, bağdaş kurmuş. Başında sarığı ile bakıyorum, bu nedir ki böyle? diye kendi kendime sorarken. Bu zat başını suya sokuverdi. Dünyanın tepesi yani dünyanın*

³⁶⁸ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³⁶⁹ K14, Kişisel Görüşme, 17 Şubat 2024

³⁷⁰ K7, Kişisel Görüşme, 05 Nisan 2023

³⁷¹ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³⁷² K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

büyükülüğünün yarısı kadar bir büyüklük tasavvur edin kafanızda. Bir kürenin ortasına, bir zat oturmuş bağdaş kurmuş. Başını suya sokunca öldü haberi veriliyor. O öldü, bu dünyadan göç etti. Allah Allah diyorum, derken bakıyorum, Rahmetli babam, oturmuş aynı şekilde. Şimdi ‘Baban, Asım Köksal oturuyor.’ diyorlar.”³⁷³ Babasına bir şey olur mu? diye korku içinde Köksal’a rüyayı anlatmıştır. Köksal; ‘Oğlum, bu bizim en yüksek makama³⁷⁴ getirilişimizin rüyasıdır. Sana gösterilmiş. Bunu biz tabi söyleyemeyiz de bir yer gelir, bir vakit gelir, kişilere, yeri geldiğinde, sen bunu anlatman icap ettiği zaman, anlatırsın.’ dedi.”³⁷⁵ “Hiç kendi makamıyla ilgili asla bir şey ağzından kaçırmazdı.”³⁷⁶ Ancak anlatılanlardan hareketle Asım Köksal’ın tasavvufi nefis mertebelerinden Marziye ya da Safiye makamında olduğu yorumu yapılabilir. İnsanı-kâmil seviyesine ulaştığına dair ifadeler kullanılan Köksal’ın evliyalardan hakkında ki şu ifadeleri; “...kamış gibi yukarıdan ne gelirse onu yansıtırlar...” ve “...bu bizim en yüksek makama³⁷⁷...” getirilişimizin rüyasıdır.” ve tüm edinilen verilere dayanarak Köksal’ın (C. A. Köksal, 2000,17) insan-ı kâmil seviyesine ulaştığı yorumu yapılabilir. Dolayısıyla insan-ı kamile ulaşanlar için ifade edilen; kendini Hakk’ın yansıması olarak tasavvur ettiği Köksal içinde söylenebilir. Manevi yönü ile alakalı dini tecrübe (doruk deneyimler) olarak nitelendirilebilecek hadiseler olmasına rağmen kitaplarının önüne geçmesin diye anlatmak istemediklerini ifade etmişlerdir.

3.5. Köksal’ın Ölüm ve Ölüm Sonrasına Bakışı

İnsanın ölümlü olması, zamanının sınırlı ve her an tükenmekte olduğunu bilmesi insanı anlamlı yaşayıp yaşamadığı konusunda kaygılandırmaktadır (Geçtan, 2019,152). Kişinin ölümüne bakış açısını belirleyen temel ölçülerden biri kendini ne kadar gerçekleştirebildiği ile ilgili görülmektedir. (Geçtan, 2002, 186). Kişinin benliği ile ideal benliğindeki uyum onun ölüm olgusuna bakışı üzerinde etki göstermektedir. Bireyin ölüm algısı davranışlarına yön vermektedir.

Ölüm olgusu, her bireyde belli ölçülerde tepkiye neden olmaktadır. Bireyin temel içgüdüleri hayatta kalmak ve sonsuza kadar yaşamaktır. Ölüm karşısındaki tutum, bireysel tutumlar ve günlük yaşantı ile yakından ilgilidir. Diğer tutumların oluşmasında etkili olan, bireyin yaşadığı sosyal ve kültürel çevre, coğrafi şartlar ile ekonomik seviye, ideolojik düşünce biçimi ve din ve dindarlık gibi faktörler burada da oldukça belirleyici olmaktadır (Hökelekli,

³⁷³ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³⁷⁴ Kutbul’aktablık mertebesi Hz. Peygamberin nübüvvetinin batınına mazhariyettir (M.A.K., 1983, 10).

³⁷⁵ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³⁷⁶ K11, Kişisel Görüşme, 4 Kasım 2023

³⁷⁷ Kutbul’aktablık mertebesi Hz. Peygamberin nübüvvetinin batınına mazhariyettir (M.A.K., 1983, 10).

1991, 152-153). Buradan hareketle ölüme yaklaşım tarzı ile varoluşa yüklenilen anlam arasında karşılıklı sıkı bir etkileşimden söz edilmektedir. Bu durumun göz önünde bulundurulması çalışılan kişinin anlaşılması noktasında gerekli görülmektedir. Ölüm bir yok olma değil, bu hayattan başka yeni bir hayata geçme durumudur. Ölümü böyle kabul edenler daha sakin ve daha rahat bir hayat yaşamaktadır. Ölüm ile ilgili tutumlar değişiklik göstermesine rağmen değişmeyen çoğunlukla yatışma isteğidir. İnsanoğlu doğduğunda ölüm süreci başlamaktadır. Bu süreçte farklı aşamalardan geçmektedir (Karaca, 2000, 90).

Ölümle ilgili tutumları etkileyen faktörler arasında bireysel farklılıklardan kültüre, kültürden dine kadar birçok unsur sayılmaktadır (Karaca, 2000, 239-243) Yapılan araştırmalar dini inancın ölüm olgusuna geliştirilen tutumları etkilediği görülmüştür (Karaca, 2000, 374) Ölüm karşısında temel olarak dört tutum sergilendiği görülmektedir; inkar, meydan okuma, onu isteme ve kabullenme (Karaca, 2000, 226). Köksal'ın ölümü kabullenme tutumu sergilediği ifade edilebilir.

Ölümü kabullenme tutumu içerisinde olan kişi ölümü hayatın doğal bir parçası olarak algılamaktır. Birey, kendinin ölümlü bir varlık olduğunu kavradığı ölçüde bu dünyadaki ödevlerinin farkına varmaktadır (Hökelekli, 1991,160). Bu tutum hayatın bir anlamı olduğunu ve bu anlamın bulabileceği olgusuna dayandığı söylenebilir. Frankl'a (2018, 81-83) göre toplama kampları; kişinin kendi tutumunu belirlemenin dışında hiçbir insani özgürlüğün olmadığı yerlerdir. Burada yaşanan büyük acıya katlanma yolları, gerçek içsel bir başarıdır. İşte kaçınılmaz acıya karşı ortaya konulan bu tavır, yaşamı anlamlı ve amaçlı kılan, insanın elinden alınamayan bu ruhsal özgürlüktür. Ölümü kabullenme tutumunun hayatın gerçek anlamını bulma noktasında önemli bir kazanç olduğu ifade edilebilir. Hatta bu tutumun kişiye hayatın sorumluluğunu yüklenme ve gerçek bir özgürlük verdiğini savunulabilir.

Genel olarak hayatını iyi bir şekilde değerlendirdiği duygusuna sahip olan kimseler, ölümü sükûnetle kabullenme tutumu gösterirler. Dini inancın ölüme yaklaşımda sükûnet, boyun eğme ve kabul tutumunu doğuracağı söylenebilir. Kişinin dini inanç ve dini görevlere kendisini veriş derecesi ve dinin özelliği bu hususta önemli bir etken olarak gözükmektedir (Hökelekli, 1991, 161-162). Ülkemizde yapılan araştırmalar kapsamında bastırma ve maskeleyme olarak ifade edilen modern insanın ölümü yadsıma (inkar) tutumu bağlamında batı ile farklılık gösterdiği görülmüştür. Özellikle ülkemizde manevi değerlerinden kopmayan bölgelerde nispeten yaygınlaşmadığı daha net görülmektedir (Karaca, 2000, 379).

Köksal, *Ahiret Yolculuğu* adında, hayata ve ölüme bakış açısını ortaya koyan 192 beyitten oluşan şiirin son kıtasını yazdıktan rahatsızlanarak vefat etmiştir. Eserini, *'Ey iman edenler! Allahtan korkun Herkes yarın için önceden ne gönderdiğine baksın! Allah'tan*

*korkunuz! Çünkü Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdardır*³⁷⁸ ayeti ışığında ölüm, ahiretin varlığı, ahirete iman gerekliliği ve ahireti kazanmanın yollarına dair konulara yer vermektedir; “...Ölmek var, dirilmek vardır / Mahşer’e derilmek vardır...”(M. A. Köksal, 1999,84) dizelerinde ölüm ile dirilmeyi beraber ele aldığı görülmektedir *Ahret Yolculuğu ve Kıyamet* adlı şiirlerinden bazı dizeler şu şekildedir; “...Konunca ,kabre Müslüman / İki melek gelir heman ...Kabir,çok uzun bir süre /Kulun, ameline göre / Ya Cehennemden bir çukur, /Ya Cennet’den bahçe olur!... Akıllar, gelecek başa! / Yaramayacak bir işe!...Hiç kimsenin yaptıkları, / Şundan, bundan kaptıkları, / Yanına kar kalmayacak. / ...Kalmayacağı, muhakkak!... Cehennem alev denizi / Görenin solar benizi! / Cehenem’in üzerine, / Sırat Köprüsü kurulur.... / Ahiret yolu, çok uzun! / Bol azık al! yetmez azın!... / İhlaslı yap amelini, / Ahirete geçip, giden....”(M. A. Köksal, 1999, 75-91). Köksal, insanın ölümler ahiret yolunun farkına vardığını ama iş iştenden geçmiş olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca ahiret hayatında huzurlu olmanın yolunun dünya hayatında iyilik³⁷⁹ yapmaya bağlı olduğunu söylemektedir (M. A. Köksal, 1981).

*“Teyzemin üç tane çocuğu vardı, üç çocuk kaldı. Ağlıyoruz, çok üzüliyoruz. Yusuf çok küçük diye ağlıyoruz dedem “Niye ağlıyorsunuz Hatice’ye, O öyle güzel bir yere gitti ki oturun da kendi halinize ağlayın “dedi.”*³⁸⁰

Köksal, ölüm ve ötesini hakkındaki görüşlerini, Kur’ân ayetlerine ve Hz. Peygamber’in hadislerine referansla ortaya koymuştur. Köksal, kişinin ölümü ile başlayan ahiret hayatı ile ilgili süreci, vahiy ve sünnet ile gerçekleşeceği bildirilen sırayı takip ederek vermektedir. Ahiret hayatını Kur’ân kavramları ile açıklamıştır. Ahiretin varlığı ve ahirete iman konularında, ayrıca ahiret ile ilgili kavramların izahında Ehl-i Sünnet itikadı çerçevesinde açıklamaya gayret etmiştir.

*“Ailesinden kaybettikleri karşısında Peygamberimizi örnek alıp asla isyan etmez sükûnetle karşılar ölümün son olmadığını ahiret hayatını anlatır ve ahirete hazır olarak yaşamak gerektiğini anlatırdı. Kızı vefat ettiğinde eşini ve diğer çocuklarını nasıl teskin ettiğini gördüğümde sabrına ve acısına rağmen ailesine sabrı tavsiye etti. Hepimize ahiret hayatının güzelliklerini anlatmış ve asıl hayatın o olduğunu belirtmiş hedef göstermişti.”*³⁸¹

³⁷⁸ Haşr 59/18

³⁷⁹ “Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır”. Bakara 2/177

³⁸⁰ K5, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

³⁸¹ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

Köksal’a (1981a, 173-176) göre, her Müslümanın ahiret gününe, öldükten sonra dirilmeye inanması gerekmektedir. Kabrin azabı yeri veya nimet olması insanlara bağlıdır. Dünya hayatında işledikleri amellere göre rûhî bir ferahlık veya sıkıntı verilecektir. Yani azabın da nimetin de insana hissetme olarak verileceğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber’in “*insanın ölür ölmez ahiret yolunun farkına varacaktır, münker ve nekir adlı meleklerin ise ölenin karşısına geçerek “Rabbin kim?”, “Dinin ne?” sorularını soracak, Müminler bu suallere kolaylıkla cevap verecek, inanmayanlar ise cevap veremediği için şaşırıp kalacak*” Söz konusu hadisten hareketle, suallere doğru cevap verenlerin yattıkları yerin cennet bahçesi, cevap veremeyenlerin kabrinin de cehennem çukuru olacağını ifade ederek kabir azabı ve nimetini vurgulamaktadır (M. A. Köksal, 1977, 71-72). “*Dünya’ya ahiretin tarlası düşüncesi ile bakardı. Yolculukta mola yerinde dinlenme gibi görürdü.*”³⁸²

Köksal, (1981a, 174-176) vefat eden kişinin öldüğünün bilincinde olduğunu ve öldükten sonra kabir sorgusuna muhatap olup burada yeniden dirilişe kadar geçen sürenin kabir hayatı olarak isimlendirildiğini belirtir. Dünyada iyilik etmiş ve Allah’ın buyruklarına uymuş kimseler bu soruya cevap verebileceklerdir. Köksal, kıymet gününün ansızın iki sura üfleneceğini belirtir. Ölenler yeniden dirilitilir ve mahkeme kurulur. İnsanlar amellerinden hesaba çekilir ve mizan kurularak müminlerin amel defteri sağ ellerine, diğerlerinin ise sol ellerine verilir. Cehennemin üzerine sırat köprüsü denilen ince ve geçilmesi zor bir köprü kurulur. Müslümanlar o köprüden Hz. Peygamberle beraber ilk olarak geçerler. Bu kimseler cennete varır ve diğerleri ise sıratı geçemezler ve cennet ve cehennem hayatı başlamaktadır.

“*Komşumuz trafik kazasında vefat etti. Oğlu anlattı; ‘Hacı baba geldi. Taziye evinde, babamı yeni defnetmişiz. Sohbet esnasında bir fıkra anlattı. İçimden tabii ölen benim babam, onun babası değil ki fıkra anlatır, güler de oynar da’ diye içinden geçirdim. Sonra kızı Hatice Sema abla vefat etti. Bu sefer eve biz taziye geldik. Hocam benim gözümün içine baka baka bir fıkra daha anlattı...’ Ben dedemi, hayatımda sadece bir kere kendi kızının vefatında ağlarken gördüm. O da şöyle bir yana sendeledi, gözünden iki damla yaş düştü. Bu kadar, ondan sonra bu fıkra olayı oldu.*”³⁸³ Bu olayda bir kez daha ortaya koymaktadır ki Köksal için ölüm ve ahiret ayrılmaz bağlarla bağlı bir bütündür. Kabullenme tutumu sergileyen Köksal ölümü hayatın doğal bir parçası olarak algılamaktadır. Ölümlü bir varlık olduğunun ve bu dünyadaki ödevlerinin farkında olduğu görülmektedir. Beyazyüz (2016, 295); “*Kayıplar her insanı farklı etkiler ama etkiler.*” sözü baba yokluğu ve yerine konana dedenin erken yaşta

³⁸² K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

³⁸³ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

kaybı, eş kaybı, 22 yıl sonra yeni kavuşulan babanın kaybı, Mehmet Akif Ersoy'un kaybı, evlat kaybı ve İskilipli İbrahim Edhem'in Kaybı Köksal'ı üzen kayıplar olarak karşımıza çıkmaktadır. Mehmet Akif Ersoy'un vefatı sonrası ara ara ağladığı³⁸⁴ bile ifade edilmiştir. Ölümü sükûnetle karşıladığı aktarılmıştır. Dini inancının önemli bir etken olduğu ifade edilebilir. Dini inancın, ölüme yaklaşımda sükûnet, boyun eğme ve kabul tutumuna vesile olduğu söylenebilir. Tüm bu kayıplar karşısındaki tutumunun ve tesellisinin kaynağının ahiret inancı olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

3.6. Mustafa Asım Köksal'ın Hayatında Ahlak ve Değerler

Kayıklık (2021, 59-60); açıklamanın görülen ile ilgili bir kavram iken anlamının davranışı oluşturan duygusal ve bilişsel süreçleri kavramayı gerektiren bir kavram olduğunu ifade etmektedir. İçsel yaşayışı anlamak bireyin iç dünyasına nüfuz etmeyi gerektirdiğine dikkat çekmektedir. Anlama; *“bir ifadenin işaret ettiği zihinsel içeriği kavramak”* ise burada ifadelerin en önemli araç olduğu söylenebilir. Anlama eyleminde ikinci önemli unsur ifadenin sahibinin tabiatını, kültürünü ve ifadenin bağlamına vakıf olmak olarak özetlenebilir. Dinin, psikolojik kaynaklarında ifade edilen gereksinimler, sıkıntı ve endişeyi ortadan kaldırma (ahiret inancı) dini tecrübeler ... kişilik yapısı, çevresel faktörler vs. din duygusunun tek bir kaynağı olmadığını ortaya koymaktadır (Kayıklık, 2021, 73-91). Kişinin durumuna göre değişkenlik gösteren bir olgu olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda Köksal'ın eserlerinden ve katılımcıların ifadelerinden hareketle, Köksal'ın ahlaki yapısının ve değerlerinin ana kaynağı olan din duygusunu nasıl açıkladığı önem arz etmektedir.

Köksal'a (1981b, 291-293) göre din duygusu; Allah'a iman ve ibadet insanlarda yaratılıştan mevcuttur ve hayatın her safhasında kendini hissettirmektedir. Ahlak da din duygusu gibi beşer hayatının her safhasında kendini duyurmuş ve kabul ettirmiştir. Köksal'a göre din duygusu fazilet ve saadet kaynağıdır ve Peygamberler; Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar, içtimai hayatta uyulması gereken ahlaki kaideleri tebliğ etmektedirler. Ona göre Kur'an-ı Kerim ise baştan başa ahlaki, içtimâi kaideler, emirler ve tavsiyelerle doludur. Köksal, ahlaklı olmayı tavsiye eden ayetler³⁸⁵ ile de bu iddiasını delillendirmektedir. Ayrıca Köksal, bütün ibadetlerinin ahlakı yükseltecek mahiyette olduğu iddiasıyla, tüm

³⁸⁴ K1, Kişisel Görüşme, 23 Aralık 2022

³⁸⁵ “Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılup zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır”. Bakara 2/177

ibadetlerin ahlaka katkılarını örneklerle ortaya koymaktadır. Köksal'ın bu ifadelerinden din duygusunun yaratılıştan (fitrat) geldiğini ve ahlak gibi hayatın her safhasında kendini hissettirdiğini ifade etmektedir. Yani Köksal'a göre dini duygu doğal bir duygudur ve ahlaklı olmak temel hedefimiz olmalıdır, şeklinde ifade edilebilir. Köksal *Ahiret Yolculuğu* şiirinde İslam'ın fazilet kaynağı olduğunu şu dizeler ile anlatmaktadır; “...İslam'ın bütün nassları, / Faziletin esasları, / Gerçek olan tüm kurallar, / Ne ararsanız onda var!...Çekilmeden hesaba sen, / Hesaba çek gel kendini! / Uğramadan azaba sen, / Garantiye al kendini! ...”(M. A. Köksal, 1999, 76-78).

Bireysel yaşamda farklı doğrultuda dinsel değişimler ortaya çıkmaktadır. İnanılan dini yaşamda görülen ve içten içe olarak nitelendirilen, kendi dininde dindarlaşmanı en tipik yansıması; tasavvufi dinsel yaşayışa geçişte görülmektedir (Kayıklık, 2021,111). Bireysel gelişimde sorgulama ve kimlik arayışının öne çıktığı ergenlik ve orta yaş, dinsel değişimin daha yoğun ortaya çıktığı evreler olarak görülmektedir (Kayıklık, 2021,126). Köksal'ın hayatında da bu evreler önemlidir. Çocukluk dönemi yaşadığı manevi tecrübelerin ergenlikle kaybolması sonucunda da şüphe ve tereddütler yaşamıştır. Köksal, hakikat ve sadakat şüphesi olduğuna kanaat getirilen şüphelerden kurtulmak için Ankara'ya hicret etmiştir. Bu arayış 37 yaşına kadar devam etmiştir. Edhem Gerçekoğlu ile karşılaştıktan sonra tasavvufa intisapla, şüphe ve tereddütlerden kurtulmuştur. Köksal tekrar çocukluğunda tecrübe ettiği manevi halleri yaşamaya başlamıştır. Aslında tasavvufun yapığı insanın fizik ve psikolojik özelliklerini belirli yöntemlerle eğitip değiştirmektir (Kayıklık, 2021,271). Köksal'ın yaşadığı değişimin Edhem Gerçekoğlu'ndan aldığı, 12 yıl her gün devam eden eğitim süreci sonucunda olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda tasavvuf bir terbiye sistemi olarak kabul edilebilir.

Köksal'a (2018a, 149) göre tasavvuf; “kalbi kötü huylardan temizlemek ve Resulullah'ın şeriatına tabi olmaktır.” Köksal (2018a, 100), İslam ahlakını da; “Yaratana kulluk, yaratıklara şefkatten ibaret...” olarak tarif etmektedir. Görüldüğü üzere Köksal'ın tasavvuf ve ahlak tanımı aynı doğrultudadır. Ona (2018a, 149-152) göre kalpsiz bir beden nasıl düşünülemezse tasavvufsuz İslamiyet de düşünülemez. Köksal (2018a, 108); *İslam ahlakı, nazariyeden ziyade pratik bir değer taşımaktadır.*” İfadesiyle İslam ahlakının davranış boyutuna vurgu yapmaktadır. Köksal (1981b, 297-303), İslam ahlakının kaynağı olarak ta Kur'an ve sünneti ileri sürmektedir. Ona göre Müslüman tam manası ile ahlaklı insan demektir. Köksal, Hz. Peygamber için “Hiç şüphesiz sen, büyük bir ahlak üzerindesin.”³⁸⁶ ayeti ile birlikte “Ben,

³⁸⁶ Kalem 68/4

ancak ahlakın güzellerini tamamlamak için gönderildim.”³⁸⁷ hadisini de yer vererek Müslümanlıkta ahlakın her şeyden önce ve üstün olduğunu belirtmiştir. Köksal’ın eserlerinde ve sohbetlerinde seçtiği konular ve hadisler, kendi reyi ile olduğu için bir taraftan onun hayata ve dine bakışını ortaya koyduğu ifade edilebilir. Köksal (1981b, 301-302), adaletli, iffetli, cesaretli ve hikmetli olmayı emreden ayetlerden örnekler vererek İslam ahlakının çerçevesini Kur’an ve hadislerden verdiği örneklerle çizmektedir. Ardından Ahzap suresi 21. ayetten³⁸⁸ hareketle Hz. Peygamberin her hususta örnek alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında Köksal’ın tasavvufu veya ahlakı dinin tebliğcisi olan peygamberin emaneti şeklinde yorumladığı ifade edilebilir. Dolayısıyla Köksal’ın sünneti günümüz insanına öğretmek gerektiğine inandığı ifade edilebilir.

Köksal’ın eserlerinden ve katılımcıların beyanlarından hareketle Kur’ân’ın “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”³⁸⁹ Buyruğu doğrultusunda tasavvufun gönül dilini kullanarak irşat faaliyetlerini yürütmeğe gayret ettiği ifade edilebilir. Toplumu içinde bulunduğu halden kurtarmak için çabalamak gerektiği üzerinde duran Köksal (2010,10), ahlaki olarak toparlanabilmesi için din eğitimi gerekli görmektedir. Köksal’ın din anlayışının merkezinde, Hz. Peygamber gibi bir hayat yaşamak olduğu görülmektedir. Dini tutumunu bunun üzerine kurduğu görülen Köksal’ın ilim anlayışını da bunun üzerine kurduğu görülmüştür. Dini tutumun merkezinde de Allah ve peygamber sevgisi olduğu görülmektedir. Hayatının her alanında her davranışı Hz. Peygamber’i baz alarak gerçekleştirmeye gayret ettiği tüm katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Ne yapacaksa Hz. Peygamberi rol model almaktadır. Su içişinden kitap yazışına kadar onu örnek almaktadır. Ondan bağımsız hiçbir şekilde hareket etmediği ifade edilebilir.

İçe dönük dindarlar her şeyin Tanrı iradesinde gerçekleştiğine kanaat getirmektedirler. Köksal’ı bu bağlamda içe dönük dindar olarak adlandırabiliriz. Kişiliğin bileşenleri hem birbirlerini hem de dindarlık düzeylerini etkiler (Tokur, 2020, 159-160). Kişiliğin bazı özellikleri genel dindarlık düzeyi üzerinde etkilidir. Kişiliğin öz saygı, öz disiplin ve uyumluluk özellikleri dindarlıkla pozitif ilişkili olduğu ifade edilebilir. Öz saygısı yüksek olan bireyler Tanrı’nın uygun zaman da dualarına cevap vereceğini düşünürken, düşük öz saygıya sahip

³⁸⁷ Ahmedb. Hanbel-Müsnedc.2,s381,Buhari-Edebülmüfred 78

³⁸⁸ “And olsun ki: Resûlullah’da sizin için,Allah’a ve Ahiret gününü ummakta olanlar,Allah’ı çok zikredenler için güzel bir imtisal numunesi vardır” Ahzap 33/21

³⁸⁹ Nahl, 16/125

olanlar hemen bir cevap beklentisini de olabilir. Bunun yanı sıra yaşanan dini tecrübenin kişinin öz saygısını artırdığı ifade edilebilir (Kayıklık, 2021,297). Köksal'ın kişiliğinde en etkili unsurlardan biri öz disiplin sahibi olmasıdır. Bu yapısının günlük hayatına ve meslek hayatına sirayet ettiği görülmektedir. Köksal özü sözüne mutabık biri olarak ifade edilmiştir. Yazı işlerinde ve tüm memuriyet hayatında hep takdir edilmiş ve kendi işleri için çok çalıştığı gibi dairede başkalarının işlerini de yaptığı ifade edilmiştir. Köksal (C. A. Köksal, 2000, 150), emekliye ayrılarak, İslam Tarihi'ni yazarken dahi günde 12 saat çalıştığı ifade edilmektedir.

“... Huzur ile yapılan iş, /Boşa gitmez, Arş'a gider. / Kusur ile yapılan iş, / Ne hoş ne boşa gider... / Şudur hep ilahi sünnet; / Değişmezdir ilelebet:/ Bozmadıkça, halin bir kavm, / Alınmaz ondaki nimet! / İslamiyet, bugün, yazık! / Yaşanmıyor bütün yazık! / İnançlar, ameller...Taklit / Birer kuru alışkanlık! / Kargaşalık, yaşıyor, / Eş, erinden boşanıyor! / Mü'minler amellerini / Kontrole üşeniyor! / Yansıtmıyor yaşantılar, / Şeriatı, tarikatı! / Suçlamağa kalkanlar var, / Öğrenmeden hakikati! / Amellerin tüm hikmeti, / Bilinmeyince kıymeti, / Tarikatla yaşanır din. / Gelin tetkik, tahkik edin! / Tarikat, aslında, şeksiz, / Dinle içli, dışlı araç, / Bu bakımdan, her Müslüman, / Dini kadar ona muhtaç! / Tarikatla dөlekleşir / Kullar, Allah'a yaklaşır. / Savmın, salatın hikmeti, / Tarikatla gerçekleşir, / Aksi halde, kabahat hiç / Dinde, tarikatta değil; / Onlardan, hakkıyla feyiz, / Alamamış olmakta bil! / Geniş amel denetimi / Yapan mü'min bir toplumun / Pürüzleri düzeldi mi, / Düzeldir yönetimi! / Peygamberimiz bir kere: / “Olduğunuz hale göre / İdare edirsiniz!” / Buyurmuştu gayet veciz. / Az sözden, çok anlayın siz! / Ahiretin yolu, uzun! / Yoldaş olmaz oğlun, kızın! ...”(M. A. Köksal, 1999a, 80-83) Bu dizelerden hareketle Köksal'ın, toplumun şikâyet ettiği sorunların sebebini; ahlaki yozlaşma olarak gördüğü ifade edilebilir. Çözüm olarak her bireyin işini iyi yapması gerektiğini ifade etmiştir. Bu iş ahlakının bireyden başlayarak topluma sirayet etmesi gerektiğine vurgu yapan Köksal, İslamiyet'in yaşanmadığını da vurgulamaktadır. Taklitten, tahkike geçilmesi gerektiğine işaret eden Köksal, bunun tarikatla sağlanabileceğine değinmektedir. Tasavvufu bir terbiye süreci olarak gören Köksal'a göre tarikatlar birer vesiledir. Bu aracı kullandığı halde menzile varamamanın nedeni bireyde aranmalıdır. Bireyin amel muhasebesi yapmasına dikkat çeken Köksal, toplum kendini düzeltirse yönetiminde buna bağlı olarak düzeleceğini ifade etmiştir.

Köksal'ın evlatlarına öğütleri genel olarak şu şekildedir; *“Son derece mütevazı olunuz. Kibir ve gururdan sakınınız. Bunun insanı şirke götürdüğünü unutmayınız Yumuşak olunuz. Sertlikle arkadaşlık asla bir arada yaşamaz. Hilm sizin vasfınız olsun. Fedakarlığa talip olunuz.... Arkadaşlarınıza ikramda bulununuz... Hatalı olduğunuzu kesinlikle bildiğiniz hususlarda onları nazikte uyarınız. Unutmayınız ki, gerçek dost, topluluk içinde değil, başbaşa*

kalınca uyaran kişidir (C. A. Köksal, 2020, 234-235). Bu öğütlerin yanı sıra evlatlarına vasiyetleri ve başarının yolları gibi eserlerinde ve sohbetlerinde değindiği tavsiyeleri ekler bölümünde yer almaktadır.

Köksal (1981, 308-329) çalışma alanı olması hasebiyle sohbetlerinde ahlak ve değerleri anlatırken Hz. Peygamber'in hayatından bol bol örnek vererek, ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Köksal'ın sohbetlerinde en sık geçen tema da kulluk bilinci ve ihlastır. Bunun da ötesinde o; dinî, millî, ilmî ve edebî değerlere ve İslam ahlakına sahip bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem yaşayışı hem de eserleri bu hususu destekleyici mahiyettedir (Yapıcı, 2021b, 45) Köksal'ın eser ve sohbetlerinde; doğruluk, affedicilik, cömertlik, tevazu, başkalarına yardım ve haya gibi ahlak konularına yer verdiği görülmektedir.

Köksal, Diyanette çalıştığı yıllarda kimi problemlerini İbrahim Ethem'e aktarır ve onun tavsiyesi doğrultusunda yönünü ve rotasını çizerdi. Köksal, söyledikleri ile amel eden bir alim olduğuna dair birçok beyan bulunmaktadır. O yapılmayacak şeyleri muhataplarına söylemekten sakınan, samimi, kılık ve kıyafetinde sade, muhataplarına karşı olan zarif ve latif üslubu ile onları etkilendiği katılımcıların ifadelerinde yer almaktadır;

“Sohbetlerin de en çok namazdan namazın nasıl kılınması gerektiğinden bahsederdi. İhlaslı olmak, dürüst olmak, iyi ahlaklı olmaktan yılmadan usanmadan anlatırdı. Nasıl doğru Müslüman olunur? Anlatırdı. Çok soru sorarlardı. O piyasadaki popüler şeyler ile ilgili hiç kırmadan, dökmeden, incitmeden ve ötekileştirmeden kimsenin sorularına kızmadan insanlara doğruyu anlatırdı. Bir daha bir daha anlayana kadar anlatırdı. Üslubuna da dikkat ederdi. İnsanları ayırmazdı. İnsanların dış görünüşüne hiç önem vermez kıyafeti pejmürde de olsa oturur Ona güzel güzel anlatırdı. Bakardım makam mevki sahibi olsa da onlara da aynı şekilde anlatırdı. Çocukları da aynı şekilde çocuklarımla oturur hak şerleri hayr eyler ilahisini dizlerine vura vura beraber söylerdi. Benim çocuklar ona hak şerler dede derdi. Çocukla çocuk olur büyükle büyük olurdu. Çocuklara asla kızmaz, öfkelenmez, onların karşısına oturur büyük adam gibi onlara nasihat eder, doğruyu güzeli anlatır, şiir okurdu. Özellikle çocuklar için ortaokul kitaplarında yazdığı şiirler vardı. O şiirler çocuklarımla da benim de hala ezberimde. Her şeyi çok güzel örneklerle akıl ve mantık örgüsünde sohbet ederek anlatırdı. İnsanları şüpheyne düşürmeden, aksine tüm şüphelerini ortadan kaldıracak şekilde tek tek dantel örер gibi anlatırdı.”³⁹⁰

Talebesi, Köksal'ın mütevaziliğini ve adab-ı muaşeret bilgisini davranışları ile aksettiren tavrına, şu şekilde dikkat çekmiştir; *“Bir gün kapıyı çaldım biraz geç açıldı. Evde*

³⁹⁰ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

kimse yok ben elini öptüm oturdum. O çıktı 10-15 dakika gelmedi. Anladım zahmet etmesin diye çıktım. 85 yaşında elinde tepsi, tabaklar yemek hazırlamış bana getiriyor. Birde ben rahat yiyeyim diye dışarı çıktı.”³⁹¹ Bu ifadeler talebesine hizmet etmekten yüksünmeyen Köksal’ın, ilerleyen yaşına rağmen misafirini en rahat edeceği şekilde ağırlamaya özen gösterdiği görülmektedir. Buna ilaveten evladının şu sözleri; “...Annemiz dahi yazar, bir ilim adamı falan böyle bir yere koyduk ama başka bir tarafta çok kıymetli haller yaşamış. Allah rızası için bir işler yapmış...”³⁹² tasavvufi yönünü gizlediği gibi günümüzde ilim adamı, şeyh veya kanaat önderlerinde şahit olunan kendine ikram ve izzet beklentisinde Köksal’da olmadığı da ifade edilebilir.

“Haline bakarsanız, hakikaten yumuşak, her derdini açabileceğin samimiyeti görüyorsun, hiç böyle uzak değildi.”³⁹³ Peygamberin hayatını ve sünnetini, yaşamının her alanında kendisine rehber edinmiş bir alim olan Köksal yumuşak huylu, hoş sohbet, sohbetlerini fıkralarla bağlayan, kendi işini kendi yapan, başkasına yük olmayı sevmeyen, israftan hiç hoşlanmayan, her fırsatta irşad ve tebliğ görevini yerine getirmeye çalışan, programlı, tertipli, titiz, zamanını boşa geçirmeyen bir alim olarak aktarılmıştır. Köksal’ın zerafeti sözlerini seçerek kullanmasında, konuşmalarını kimi zaman şiirlerle süslemesinde açıkça görülmektedir. Hatta Reddiye eserinde bile İslam ahlak ve adabına uygun bir dil kullandığı (Ünal, 2021,58) ifade edilmiştir. “Aşırı titiz, fedakâr, sabırlı, defaten aynı şeyi yüzlerce kez tekrarlamak, tekrar tekrar aynı kitapları taramak. On sekiz cildi, bu şekilde yazdı. Hatta orada bir ön sözde, biz bu süreçte yalnız değildik. Sanki olaylar ve hadiselerin içinde yaşadık. Sanki derken aslında belki öyleydi de sanki demek edeptendir.”³⁹⁴ “Safî edep, edep. Başka bir şey değil. Yani kötüye kötüsün diyemezdi, edep ederdi.”³⁹⁵ Köksal’ın bu tavrını katılımcıların hepsi benzer şekilde ifade etmişlerdir.

“Hiç kimse şahit olmadı gıybet ettiğine ancak böyle çok üzüldüğü bir şeyler olduğunda, yayıncılardan biraz üzüldü. Konuyu anlatıyordu, yorum dahi yapmıyordu.”³⁹⁶ Köksal, kendisine bir kişi hakkında soru sorulduğunda olumlu ise cevap veriyor. Olumsuz ise susuyor. “Ya hayır konuş ya da sus”³⁹⁷ hadisi doğrultusunda hareket ettiğine kanaat eden yakınları ve talebeleri susmasından anlıyorlar ki burada olumsuz bir durum var ki susuyor şeklinde

³⁹¹ K14, Kişisel Görüşme, 17 Şubat 2024

³⁹² K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³⁹³ K8, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

³⁹⁴ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³⁹⁵ K11, Kişisel Görüşme, 4 Kasım 2023

³⁹⁶ K19, Kişisel Görüşme, 09 Mart 2024

³⁹⁷ Buhari, Edep,31

yorumladıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumda rol model aldığı Peygamberinin her hadisini uygulamaya çalıştığı yorumu yapılabilir. Köksal'ın muhataplarına; *“İslam tarihinden medeniyet örneklerini verir ve hedef gösterirdi. İslam medeniyet dini olduğunu anlatır ve örnekler verirdi. Batıya Batı Medeniyetinin huzursuzluk getirdiğini anlatır. İnsan fıtratına uymayan medeniyetin mutsuzluk vereceğini anlatırdı. Asrısaaadetteki huzurun tekrar gelmesini arzu eder bu yönde insanlığın gayret etmesini isterdi.”*³⁹⁸ bu doğrultuda doğruları doğru bir şekilde aktarma gayretinde olduğu söylenebilir. Torunu Köksal için şu tabiri kullanmıştır; *“Hiç sigortası atmayan biri”*³⁹⁹ Köksal'ın her daim çok sabırlı, yumuşak huylu ve sakin bir yapısı olduğu ifade edilebilir.

Yapıcı⁴⁰⁰; *“Gelenğimizde öğrenmenin en iyi yollarından birisi şiidir. Çünkü toplumumuz şifahidir, şiir akılda kalır. Onun için Mehmet Akif'ler, Ziya Gökalp'ler, Mehmet Emin Yurdakul'lar falan her şeyi şiirle anlatmak isterler. En temel şey Destanlarımız şiirle gelir vs. Mehmet Akif'in manzum olarak yazmaya niyetlendiği ancak ömrü yetmediği için yazamadığı Hz. Muhammed'in hayatını yazma istediğini yani Peygamberimiz ile ilgili o manzum hikâyeyi “Peygamberimiz” adıyla 1944'de yayınlıyor.”* Köksal, naif ve zarif bir kişiliğe sahip olduğu ve bunu da eserlerine ve günlük yaşamına yansıttığı görülmektedir. Konuşmalarını şiirle süslemiş, bunu ilkokullara ve gençlere yazdığı eserlerinde yoğun bir şekilde kullandığı görülmüştür. Şiirin ruha olan etkisinden faydalandığı gibi bilginin kalıcılığını sağlamayı da hedeflediği ifade edilebilir. Bu etki hali hazırda manevi derinliğinin izlerini katılımcılar ile yapılan mülakatlar ve eserlerini okuyanların beyanatları ile ortaya konulmuştur. Köksal, ifrat ve tefritten uzak itidalli tavırlarıyla muhataplarına İslam'ın güzelliğini hissettirmeye çalışarak, kendi tarihsel koşullarında taşıdığı sorumluluğu yerine getirmek için, gerekli tutumu ihсан şuuruyla ortaya koyduğu ifade edilebilir.

Köksal'ın ahlak anlayışını ortaya koyan bir hadise memur olan talebesi tarafından şu şekilde aktarılmıştır: Kardeşi askere gidince kırtasiye dükkânına bakabilmek için kimseyi bulamayan talebe, bir yakını için sürekli bakıma muhtaç heyet raporu alırsa 6 ay ücretsiz izin alabileceğini duyunca istifa etmeden kardeşinin dükkanına bu yöntemle bakma konusunu Köksal'a soruyor. Köksal; *“Oğlum her ne kadar devlet sana maaş vermeyecek olsa da işin içine yalan giriyor. Hasta olmayan biri hasta gözüküyor. Sabırlı ol oğlum.”*⁴⁰¹ cevabı ahlaki tavrını

³⁹⁸ K6, Kişisel Görüşme, 7 Ocak 2023

³⁹⁹ K9, Kişisel Görüşme, 25 Mayıs 2023

⁴⁰⁰ Prof. Dr. Asım Yapıcı Kayseri Develi'de Yapılan Panel toplantısı; 28 Kasım 2022 saat 15.00 Develi Belediyesinin ve Erciyes Üniversitesinin Mustafa Asım Köksal'ı Anma Programın da yaptığı konuşmadan.

⁴⁰¹ K14, Kişisel Görüşme, 17 Şubat 2024

net ortaya koymaktadır. Köksal'ın en yakınlarından alınan bilgiler sonucunda ilkeli ve düzenli olduğuna dair bazı paylaşımlar şu şekildedir;

*“Hayatının her devresinde hem emekli olduğu 64'ten önce hem de emekli olduğu 64'ten sonra o kadar düzenliydi ki ve bu düzeni hiçbir şekilde bozmadı. Sabah kalktığı saat, kahvaltı ettiği saat, gittiği saat, geldiği saat hepsi bellidir... Rahmetlinin devletteki memuriyet hayatı 32-33 seneyi buldu. Bu kadar süre zarfında kendinden de işittim. Bir tek gün devletin kendine verdiği izin hakkı dışında izin kullanmamıştır. 30 küsur yıl boyunca senelik izin tarihi bellidir... Bunun dışında ben kapımızın kapandığını bilmem. Hiç kimseyi reddetmez, hayat boyu böyleydi. Mesela iyi niyetli ihvanlar gelir saatlerce oturur. Onun çalışmasına engel olduğunu bilirdik... O hiç ilmi olmayan cahil ümmi biri de gelse ehli ilim de gelse hiç şikâyet etmezdi.”*⁴⁰² Köksal'ın düzenli ve disiplinli hayatına, insanları ayırmadığına ve kırmamaya özen gösterdiğine dair tüm katılımcılar benzer ifadeler kullanmışlardır. K8, Köksal'ın kimseye fikrini dikte etme huyunun olamadığına vurgu yapmıştır.

*“Rahmetlide ki sabrı hiç kimse de görmedim müthiş sabırlı insan. Diyanet'te yaşadığı bize anlattığı bazı şeyler vardı... Sabretmiş, herkese de sabrı öğütlerdi.”*⁴⁰³

Köksal'ın Keçiören'de aldığı arsanın yarısını Edhem Gerçekoglu'na verdiği bilinmektedir. Sonrasında bu arsanın diğer yarısı hakkında şu ifadelere yer verilmiştir; *“Ethem Efendi merhuma, İskilipli bir hemşerileri bir talepte bulunmuş... Arsanın yarısını da öksüzlere verdi... Onlardan dolayı o kadar mağduriyetler yaşandı ki ev komşuluğu var. Biz şikâyet ettikçe ‘Evladım, ev ahalisine de annemize de sakın ola komşuyla ilgili bir şey söylemeyin suizanda bulunmayın. Çünkü Allah Resul’ünün bu emri ilahisidir; komşuyu komşuya mirasçı edecekti... O kadar sabır gösteriyordu ki...komşu adam bağırır, küfürler eder. Babam ki küfürden nefret eden bir insan... Onlara yıllarca sabretti...”*⁴⁰⁴ Köksal kendi sabrettiği gibi çevresine de sabrı tavsiye etmektedir. Her daim kendisi hüsn-ü zanda bulunduğu gibi suizanda bulunmama konusunda dikkatli davranmış ve muhataplarına da tavsiyelerde bulunmuştur. Allah'ın emirlerine riayet ve yasaklarından kaçınma ibadet kapsamında değerlendirilir. Mülk anlayışı, emanet psikolojisi ahlakını ve değerlerini daha net ortaya koyan faktörler arasında sayılabilir. Yasal olan bazı faaliyetler İslam dinine göre hak olmayabilir. Köksal hangi yaşam alanında olursa olsun her durumunda her daim Allah'ın ne dediğine ve peygamberin uygulamasını yani dinini seçtiği görülmektedir. Köksal'ın zarafet sahibi olduğu, hüsnü zanla hareket ettiği, yardım

⁴⁰² K3, Kişisel Görüşme, 6.Aralık 2023

⁴⁰³ K3, Kişisel Görüşme, 6.Aralık 2023

⁴⁰⁴ K3, Kişisel Görüşme, 6.Aralık 2023

yaparken muhatabını incitmeden, kırmadan yardım ettiği, tüketim kültürüne muhalif tavır sergilediği vb. hasletleri K1, K2, K3, K5, K6, K8, K9 vd. tarafından defaten ifade edilmiştir.

SONUÇ

Mustafa Asım Köksal'ın din algısı ve dini yaşayışını araştırma süreci, Köksal'ın dine bakışı, Allah tasavvuru, peygamber tasavvuru, tasavvufi hayatı ana başlıkları altında incelenerek yürütülmüştür. Köksal'ın yakınları ve onu tanıyanlarla yapılan mülakatlar, otobiyografisi⁴⁰⁵ ile birlikte ilmi eserleri, şiirleri ve hakkında yazılan tezler, makaleler ve biyografik ürünlerden istifade edilmiştir.

Köksal (2021, 19) için din; iman, İslam ve bütün şeriatları kapsayan umumi bir isimdir. Köksal, imanı öncelikle kalbin şeksiz ve şüphesiz bir şekilde ilahi talepleri kabul etmesi olarak tanımlamaktadır. Ona göre başlangıç noktası, kabul etmektir ancak dini emir ve yasakların gündelik hayata kesinlikle yansması gerekmektedir. Bunu samimi bir şekilde yansıtan kişiye de mümin denir. Köksal'a göre Adem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen bütün peygamberler, İslam peygamberidir. Bunların tamamı tevhit başta olmak üzere güzel ahlak ilkelerini bildirmek ve yaşayarak örnek olmak üzere görevlendirilmişlerdir.

Köksal, Müslümanların gündelik hayatlarını vahye göre şekillendirmesi gerektiği kanaatindedir. Ona göre, Hz. Peygamberi dikkate almaksızın mümin olmak olası değildir. Yani vahye iman, Hz. Muhammed'in peygamberliğini tasdikle başlar. Köksal, bilgi kaynakları konusunda Kur'an ve sünnetin merkezi bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir. Dini düşünce ve uygulamaların Kur'an ve sünnet üzerinden şekillenmesi gerektiği kanaatindedir.

Modern dünyada Aydınlanma felsefesi ve pozitivist düşüncenin etkisiyle din ve ahlak, din ve ilim, din ve dindışı birbirinden ayrılmıştır. Halbuki Köksal'ın dini algı ve yaşayışında geleneksel dini düşüncenin etkisi belirgindir. Çünkü o, gerek duygu ve düşünce dünyasında gerekse dinin etki boyutu anlamında gündelik yaşamında din ile ahlakı, din ile ilmi, dünya ile ahireti, şekil ile özü, madde ile manayı birbirinden ayırmamakta, hatta bunları birbirinden ayırtılamaz bir bütün (geştalt) olarak değerlendirmektedir. "İhlas", "takva" ve "hassasiyet" kelimeleri onun din algısını ve yaşayışını özetler mahiyettedir. Gerek yazılı eserlerinde ve kayıtlı sohbetlerinde gerekse aile fertlerinin, yakınlarının ve talebelerinin anlatılarında onun bu husustaki görüşlerini ve davranışlarını izleyebilmek mümkündür.

⁴⁰⁵ Mustafa Asım Köksal'ın, bizzat kendi sesinden otobiyografik video kaydı, 06 Haziran 1998.

Köksal'ın dini hassasiyet ve sorumluluk bilinciyle hareket ettiği görülmektedir.⁴⁰⁶ Köksal, dünya ve ahireti birbirinden ayırmadığı için sorumluluk gerektiren işlerde ortaya çıkacak aksamalardan uhrevi endişe duyarak huzursuz olmaktadır. Çünkü sıkı sıkıya davranışlarının muhasebesini yapması (öz yargılama) onun hem yanı sıra ısrar etmemesine hem de gelecekte davranışlarını daha iyi ve olumlu yönde planlamasına (ön görüş kapasitesi) destek sağlamıştır. Hata yaptığının bilincine vardığı zaman bir daha onu yapmamaya özen göstermesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.

İnsanın doğuştan getirdikleri (fıtrat) ve sonradan edindiği kimliksel diyebileceğimiz unsurların hepsi kişiliği oluşturmaktadır. Köksal'ın kişiliğinin sonradan edinilen kısmını tamamen Hz. Peygamber üzerinden kurduğu görülmektedir. Köksal, dini tutum merkezli, bir yaşam sürmektedir. Köksal'ın dinî hayatının merkezinde Hz. Peygamber gibi yaşama hassasiyeti mevcuttur. Onun dini tutumun merkezinde ise Allah ve peygamber sevgisi bulunmaktadır.

Köksal'ın hayata tasavvufî ortamı deneyimleyerek başlaması, dindarlık tipi olarak iç kaynaklı ve bireysel olmaya yönlendirdiğini söyleyebiliriz. Köksal dindarlık tiplerinden; aşkın mistik tip ve hümaniter tip kategorisinde değerlendirilebilir. Köksal, fıkhi yapıda takıntılı değildir, tüm görüşleri değerlendirir, taassup sahibi olmadığı görülmektedir. Mevlâna da olduğu gibi bütünleştirici bir din anlayışına sahiptir. Yani hümanist olarak nitelendirebileceğimiz bir din anlayışına sahip olan Köksal'ın, başkalarının dini hayatlarına müdahale ettiği görülmemiştir. İnsanlara tavsiyelerde bulunmuştur ancak kimseye karşı tahakküm kurma tavrı sergilememiştir. Grupların birbirlerini genel olarak ayrıştırdığı bilinmektedir. Ancak Köksal'ın bilakis mezhebi farklılıklar da dahil bütünleştirici bir tavır sergilediği görülmektedir. Köksal'ın hem Hanefî fikhına riayet ettiği hem de Şafî fikhına uygun davrandığı, Kur'an'a ve Hadislere uygun olan içtihatların tamamına uymakta bir beis görmediği gibi bunu yakınlarına da tavsiye ettiği görülmüştür.

Köksal, tasavvufî geleneği benimsemiş biri olarak Kur'an ve sünnetin yanında aklı, duyuları, sezgileri ve rüyaları da bilgi kaynağı olarak kabul ettiği ifade edilebilir. Hayatında rüyaların önemli bir yol gösterici olduğuna dair anlatılardan, eserlerinde yer verdiği bilgilerden hareketle rüyalara bir bilgi kaynağı olarak itibar ettiği söylenebilir.

Köksal'ın eserleri ve şiirleri doğrultusunda Tanrı tasavvurunun, İslam dininin Tevhid inancı çerçevesinde olduğu görülmektedir. Köksal'ın Tanrı tasavvurunda Allah; tek yaratıcı, ezeli ve

⁴⁰⁶ Mustafa Asım Köksal ev sohbeti video Kaydı 04 Mayıs 1997 13:37 (17 sayfa)

ebedi var olan, Kadir-i Mutlak her şeye gücü yeten, her an aleme müdahale eden, irade ve Kudret sahibidir. Köksal, Allah'ı kullarına ihsanda bulunan olarak algılamaktadır. O, Allah'ın her an yaratma halinde olduğu bilincine sahiptir. Yani Onun tasavvuruna göre Allah isterse rızkı da ömrü de azaltabilen ve artırabilen irade, güç ve kuvvete sahiptir.

Köksal'a (1981, 92-107) göre peygamberler Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, kullarına doğru yolu göstermek üzere, insanlığın ihtiyaçlarına binaen Allah tarafından seçilerek gönderilmiştir. Köksal, akıl ile bazı gerçeklerin bilinmesi mümkündür ancak bazı şeyler akıl ile bilinemez düşüncesine sahiptir. İnsanoğlu, bunların Allah tarafından bildirilmesine ihtiyaç duymaktadır. Akıl, insanların mukayese yapabilmeleri için gereklidir. Ancak insanların bir takım arzu ve temayüllerinin bulunduğunu belirten Köksal, aklın yanılmaya müsait olduğunun altını çizmektedir. İnsanların akıllarının gerçeklere ulaşmada her zaman yeterli olamadığı kanaatindedir. Köksal, Peygamberleri, üstün vasıflara sahip mübarek insanlar olarak niteler ve insanların doğruya ulaşabilmeleri için peygamberlere ihtiyaç olduğunu söylemektedir.

Köksal'ın Peygamber algısı vahiy ışığında şekillenmiştir. Ona göre Peygamberi âlemlere rahmet bir elçi seviyesine çıkartan, peygamber olarak vazifelendirilmesidir. Peygamberlerin sorumluluğu Allah'tan aldığı vahyi hiçbir eksiltme ya da arttırma yapmadan olduğu gibi insanlara iletmektir. Köksal'a göre Hz. Muhammed, vahiy alması itibariyle yol göstericidir. Onun için Peygamber, Kur'an'daki iman ve ibadet esaslarını, emir ve nehiyleri kavli ve fiili sünnetleriyle açıklanması hasebiyle her alanda örnek ve üstün bir rol modelidir. Köksal'a göre Kur'an ve Sünnet, bilgi değeri bakımından asıl kaynaklardır ve her devirde temel başvuru kaynağı olma sıfatını korumaktadırlar. Ona göre insanoğlunun hedefi insan-ı kâmil (İdeal ben) derecesine yükselmektir ve bunun en mükemmel örneği Hz. Muhammed Aleyhüsselamdır.

Köksal (1981, 106-114), mucize konusunda Peygamberler dışında kimsenin gerçekleştiremeyeceği olağanüstü haller olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bunun, peygamberliğin bir delili olarak da onlara Allah tarafından verildiği kanaatindedir. Mucizelere sorgulamadan inanmak gerektiğini düşünmektedir. Köksal'a göre Peygamber, beşer olmasının yanı sıra mucizeler sergileyebilmektedir. Ayrıca mucize Peygamber olmanın olmazsa olmaz şartıdır.

Kendisine Kur'an ve sünnet temelli bir hayat nizamı kuran Köksal, tüm iş ve işlemlerini bu ölçüye vurmayı şiar edinmiştir. Dini tasavvur ve uygulamaların Kur'an ve sünnet üzerinden şekillenmesi gerektiğini düşünen Köksal, hadis ve sünnetin değerini kaybetmesi durumunda kısa zamanda vahyin de itibarsızlaştırılacağı kanaatindedir. Köksal'ın (1999, 56) *Kitâbımız* adlı

şii İslam'ın her emrinde ve her yasağında bir hikmet olduğuna dikkat çekmektedir. Köksal, bu nedenle Kur'an ve sünnete kendisi itina ile uyduğu gibi uyulması konusunda tavsiyelerde de bulunmaktadır.

Hayatının her dönemi maddi manevi mücadele ile geçen Köksal'ın aile hayatının mütedeyyin bir yapıya sahip olması ve ardından hayatının kırılma noktalarında karşısına çıkan tasavvuf ehlinin de desteğiyle, tasavvufi hayatını Kur'an ve Sünneti savunmaya adanmış ifade edilebilir. Köksal'ın dedesi Yakup Efendi tasavvuf ehli biridir ve torununu çok küçük yaşlarda zikir meclislerine götürmüştür. Yapıcı (2021b), Köksal'ın dinî-tasavvufi hayatının temellerinin atılmasında ve sûfi kişiliğinin oluşumunda bu zikir meclislerinin etkili olduğu kanaatindedir. Köksal, dedesi ile katıldığı tasavvuf meclislerinde kendi ifadesiyle, orada çekilen zikirlerden manevi lezzetler almış ve hayatında izler bırakmıştır (Cebecioğlu, 2004, 156). Maslow'un *doruk deneyimler* olarak adlandırdığı dini tecrübeler, ergenlik dönemi itibarıyla yerini şüphe ve tereddütlere bırakmıştır. Çocukluk dönemi yaşadığı manevi tecrübelerin ergenlikle kaybolması sonucunda Köksal, yaşadığı şüphe ve tereddütlerden kurtulmak için Ankara'ya hicret etmiştir. Köksal'ın, hakikat ve sadakat şüphesi olarak değerlendirebileceğimiz sıkıntıları İskilipli İbrahim Ethem ile karşılaşınca kadar devam ettiği bilinmektedir. Edhem Gerçekoğlu ile karşılaştıktan sonra tasavvufi yöntemlerle, şüphe ve tereddütlerden kurtulmuştur. Tasavvuf, bir terbiye sistemi olarak kabul edilebilir. Tasavvufun yaptığı aslında insanın fizik ve psikolojik özelliklerini belirli yöntemlerle eğitip değiştirmektir (Kayıklık, 2021). Edhem Gerçekoğlu'na intisap ettikten sonra Köksal, tekrar çocukluğunda tecrübe ettiği manevi halleri yaşamaya başlamıştır. Köksal'ın dini anlayış ve dini yaşayış tarzının şekillenmesinde etkili olan dini manevi önderler arasında en başta İskilipli İbrahim Ethem Efendi, Ahmed Kuddûsî ve Mahmut Sami Ramazanoğlu sayılmaktadır ancak Köksal, tasavvuf ve bu ilmin pratiği sayılan tarikat anlayışını dillendirmek istememiş ve tasavvufi yanını öne çıkarmamıştır.

Köksal (2018a, 20), amellerin en üstünü olarak gördüğü namaz için "*Namaz ile erilir.*" tabirini kullandığı, tasavvuf anlayışında da ilk sırada namazın geldiği söylenebilir. Köksal, namazları hep ilk vaktinde eda etmiştir. Namaz ibadetini Allah'ın bir lütfu olarak görmektedir. Çünkü Köksal'a göre namaz, kalbe sıkıntı veren huzursuzluklara, maddi ve manevi hastalıklara iyi gelmektedir. Namaz ibadeti başta olmak üzere huşu ve ihlas tüm ibadetlerin geçerlilik ilkelerindendir. Tasavvuf ehlinde olduğu gibi Köksal için de bazı rüyalar bilgi kaynağıdır ve rüya yorumlanabilir ve ona göre hareket edilebilir. Köksal'ın fıkıh ile tasavvufu, şariat ile tarikatı, hakikat ile marifeti mezceden bir din ve dindarlık anlayışı olduğu ifade edilebilir.

Köksal'a (2018a) göre tasavvufsuz İslamiyet düşünülemez. İslam ahlakının davranış boyutuna vurgu yapan Köksal'a göre Müslüman tam manası ile ahlaklı insan demektir. Köksal yaratılışın hikmet ve sebebini ibadet olarak görmektedir. Köksal, İslam dinine göre ibadet olarak görülen ilmi çalışmaları ile birlikte her anını ve her gününü ibadet ile geçirmektedir. Teheccüd vakti kalkarak sabah namazına kadar Kur'an ve zikir ile meşgul olan Köksal sabah namazını aile bireylerine imamlik yaparak kıldırılmaktadır. Namazdan sonra odasında öğle yemeğine kadar çalışan Köksal, eğer çok yoğunsa yemeği bile yemeden çalışmaya devam etmektedir. İkinci namazını kılarak tekrar çalışmaya başlayan Köksal, akşam namazını nafile namazlarla yatsıya bağlamaktadır. Ev halkına imamlik yaparak yatsı namazını kıldırarak Köksal, yatsı namazından sonra yarım saat kadar ev halkı ile sohbetten sonra erkenden yatmaktadır. Çünkü gece tekrar kalkıp gece rutinini gerçekleştirmektedir. Köksal'ın genellikle ikinci vakti ve yorulduğu zaman Kur'an okuyarak dinlendiği ifade edilmiştir.

Köksal, çocuk yaşta çekilen zikirlerden manevi lezzetler almış ve hayatını etkilemiştir. Yaşadığı dini tecrübeler, ergenlik dönemi itibarıyla kaybolmuştur. Edhem Gerçekkoğlu, sohbetleriyle Köksal'ın fiziki ve psikolojik özelliklerini terbiye ettiği ifade edilebilir. Köksal'ın, Edhem Gerçekkoğlu'ndan aldığı, 12 yıl her gün devam eden eğitim süreci sonucunda değişim yaşadığı görülmektedir. Köksal tekrar çocukluğunda tecrübe ettiği manevi halleri yaşamaya başlamıştır. Köksal'ın tasavvuf anlayışında etkili olan tasavvuf ehli, kerameti ve onu ifşa etmeyi kerih gördükleri için Köksal, bu tecrübelerini kimseye anlatmama şartı ile katılımcılardan söz alarak, sadece yakın çevresine anlatmıştır. Dolayısıyla katılımcılar, anlatma izni verilmediği için anlatamayacaklarını ifade etmişlerdir. Bunun dışında Köksal ile ilgili bizzat kendilerinin yaşadığı veya şahit oldukları bazı dini tecrübe veya keramet olarak nitelendirilebilecek durumları anlatmışlardır. Mahrem dairede anlatılan fakat yazmamıza izin verilmediği için çalışmamızda yer veremediğimiz çok sayıda dini tecrübe (doruk deneyim) kategorisinde ki anlatılar saklı kalacaktır. Sadece eserlerinde yer alan veya katılımcıların izin verdiği bazı dini tecrübe kategorisinde değerlendirilebilecek anlatılara yer verilmiştir. Söz ve davranış uyumu, kulluk ve ibadet vurgusu, ihlas ve samimiyeti ile öne çıkan, Köksal'ın dilinden eksik olmayan duası; *"Allah akıbetimizi hayretsin."* dir. Köksal'ın *Ahiret Yolculuğu* şiiri ismi ve içeriği ile hayatı ve ölümü nasıl algıladığını sade ve anlaşılır bir şekilde ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Adler, Alfred. *İnsan Doğasını Anlamak*. çev. D. Başkaya. İzmir: İlya İzmir Yayınevi. 2004.
- Adler, Alfred. *İnsanı Tanıma Sanatı*. çev. K. Şipal. İstanbul: Say Yayınları. 15. Basım, 2006.
- Allport, Gordon. W. *Birey ve Dini*. çev. B. Sambur. Ankara: Elis Yayınları. 2004.
- Altınköprü, Tuncel. *Şahsiyet ve Karakter Analizi*. Ankara: Hayat Yayınları. 2015.
- Atkinson - Hilgard. *Psikolojiye Giriş*. çev. Öznur Öncül - Deniz Ferhatoğlu. Ankara: Arkadaş Yayınevi. 6. Basım, 2019.
- Ayten, Ali. *Din Psikolojisi Dine ve Maneviyata Psikolojik Yaklaşımlar*. İstanbul: İz Yayıncılık. 2. Basım, 2012.
- Ayten, Ali. *Psikoloji ve Din Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*. İstanbul: İz Yayıncılık. 5. Basım, 2017.
- Ayten, Ali. - Düzgüner, Sevede. *Tasavvuf Psikolojisine Giriş Bireysel Arınma ve Güzel Ahlak*. İstanbul: Sufi Kitap. 2. Basım, 2019.
- Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları. 4. Basım, 2002.
- Baltacı, Ali. "Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/2 (2018), 368-388.
- Beyazyüz, Murat. *Cemil Meriç'in Psikobiyografisi*. İstanbul: Timaş Yayınları. 2016.
- Bilgin, Faruk. "Tarih Yazmak Zor". Mustafa Asım Köksal ile söyleşi. *İslam*, 5/49 (1987), 32-34.
- Burger, Jerry. M. *Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri*. çev. İ. D. Erguvan Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları. 5. Basım, 2016.
- Cebecioğlu, Ethem. *Allah Dostları Mehmet Hulusi Baybal-İskilipli İbrahim Ethem Efendi*. Ankara: Alperen Yayınları, 2004.
- Ceylan, Ayşe. *Ayşe Şasa'nın Eserlerinde Din Algısı ve Dini Yaşantısı*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranış Psikolojisinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitapevi. 37. Basım, 2019.

Çamdibi, Mahmut. *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*. İstanbul: Çamlıca Yayınları. 5. Basım, 2014

Çetin, Özer. "Erich Fromm'da Tanrı Tasavvuru". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 18/3, 2018.

Doğan, Suat. "Mustafa Asım Köksal'ın Nübüvvet Anlayışı". ed. Cafer Acar - Aygün Yılmaz. *Mustafa Asım Köksal ve İlmî Kişiliği*. 333-357. Bursa: Emin Yayınları, 2021.

Doğanay, Süleyman. *Edebi Bir Eserde Şairin Dini Yaşamasi, Arif Nihat Asya Örneği*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Egemen, B. Ziya. *Din Psikolojisi: Saha, kaynak ve metot üzerine bir deneme*. Ankara: Türk tarih kurumu Basımevi, 1952.

Emmons, Robert. A. - Paloutzian, Raymond. F. *Din Psikolojisi*. çev. Ali Ayten. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 21/2, (2001), 105-124.

Fowler, James. W. "İman Bilincinin Evreleri" çev. Ali Ulvi Mehmetoğlu. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2000), 85-104.

Fragar, Robert. *Kalp Nefs Ruh* çev. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Gelenek Yayıncılık. 2005

Frankl, Victor. E. *İnsanın Anlam Arayışı*. İstanbul: Okyanus. 26. Basım, 2018.

Fromm, Erich. *Sevme Sanatı*. çev. Işitan Gündüz. İstanbul: Say Kitap. 6.Basım, 1984.

Fromm, Erich. *Psikanaliz ve Din*. çev. Aydın Arıtan. İstanbul: Arıtan Yayınevi. 1991.

Geçtan, Engin. *Varoluş ve Psikiyatri*. İstanbul: Metis Yayınları. 10.Basım, 2002.

Geçtan, Engin. *İnsan Olmak*. İstanbul: Metis Yayınları. 17.Basım, 2019.

Glock, Charles Young. "Dindarlığı boyutları üzerine" çev. M. E. Köktaş. ed. Y. Aktay - M. E. Köktaş, *Din sosyolojisi*. Ankara: Vadi Yayınları. (1998), 252-274.

Gökdemir, Emine. *Mustafa Asım Köksal'ın Hayatı ve "Peygamberleri Tarihi" İsimli Eserinin Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 2006.

Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları. 2018.

Hökelekli, Hayati. " Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü". *Diyanet Dergisi*, 21/2 (1985), 16-28.

Hökelekli, Hayati. "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/3 (1991), 151-165.

Hökelekli, Hayati. "Din Psikolojisi Bilimi". ed. Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi. 2010.

Hökelekli, Hayati. "Türkiye’de Din, Dindarlık ve Din Psikolojisi Araştırmaları: Psikolojide Yerellik ve Evrensellik Tartışmaları Bağlamında Bir Değerlendirme". *DEÜİFD Din Psikolojisi Özel Sayı*, (2016), 311-333.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 14.Basım, 2018.

İmamoğlu Gündoğdu, Züleyha. *Mustafa Asım Köksal’ın Caetani’ye yazdığı Reddiye’nin Değerlendirilmesi*. Rize: Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Johnson, Paul. E. "Dini Davranış". çev. Habil Şentürk. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1985), 25-29.

Jung, C. Gustow. *Psikoloji ve Din*. çev. Raziye Karabey. İstanbul: Okyanus. 1998.

Jung, C. Gustow. *Keşfedilmemiş Benlik*. çev. Canan Enver Sılay. İstanbul: İlhan Yayınevi. 1999.

Kahveci, Harun. *Psikobiyoğrafik Açından Ömer Lütfi Mete’nin Hayatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Kaplan, Hasan. "Dini İnanç, Dini Tasavvur, Şüphe ve İnançsızlık". ed. Halil Apaydın. *Din Psikolojisi*. Lisans Yayıncılık. 2018.

Karaca, Faruk. *Ölüm Psikolojisi*. Beyan Yayınları. 2000.

Karaca, Faruk. "Dindarlığın Fonksiyonelliği Üzerine". *Dini Araştırmalar* 6/16 (2003), 75-85.

Karaca, Faruk. "Dindarlığın gelişimi". ed. Hayati Hökelekli. *Din Psikolojisi* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. 118-142. 2010

Karaca, Faruk. "Din Psikolojisinde Psiko-biyografi Geleneği". *Bilimname* 10/4 (2019), 7-35.

Karakaya, Semra. *Dindarlık ve Kişilik Arasındaki İlişki, Allport ve Fromm'un Karşılaştırmalı Analizi*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Kayıklık, Hasan. *Din Psikolojisi Bireysel Dindarlık Üzerine*. Adana: Karahan Kitapevi. 7.Basım, 2021.

Kayıklık, Hasan - Yapıcı, Asım." Gençlerde dinsel hayatın ötekine yönelik tutumlara etkisi: Çukurova Üniversitesi örneği". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2005), 5-38.

Kobyay, Murat. "Din Sosyolojisinde Dini Davranış Kuramları". *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2015), 50-63.

Köksal, A. Cüneyd. *M. Asım Köksal Hayatı ve Hatıraları Peygambere Adanmış Bir Ömür*. İstanbul: Köksal Yayıncılık, 2000.

Köksal, A. Cüneyd. *Mustafa Asım Köksal*. İzmir: Kaynak Yayınları, 2007.

Köksal, A. Cüneyd. *Mustafa Asım Köksal Hayatı, Hatıraları ve Eserleri*. İstanbul: Ketebe, 2020.

Köksal, M. Asım. *Ezanlar Dini Duygular*. Ankara: Yeni Cezaevi Basımevi, 1946.

Köksal, M. Asım. *Peygamberler*. İstanbul: Köksal Yayıncılık, 1999.

Köksal, M. Asım. *Peygamberimiz*. İstanbul: Köksal Yayıncılık, 1999.

Köksal, M. Asım. *İslam İlmihali*. İrfan Yayınevi, 1977.

Köksal, M. Asım. *Dini ve Ahlâki Sohbetler*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1981.

Köksal, M. Asım. *İslam Tarihi* (C. 1-2). İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987a.

Köksal, M. Asım. *İslam Tarihi* (C. 17). İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987b.

Köksal, M. A. *Ahiret Yolculuğu ve diğer şiirleri*. İstanbul: Köksal Yayıncılık, 1999.

Köksal, M. Asım. *Hak Âşık'ı Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsî (k.s) Hayatı, Üstün Kişiliği, Divanından Seçmeler*. İstanbul: Köksal Yayıncılık, 2001.

Köksal, M. Asım. *Gençlere Din Kılavuzu*. İstanbul: Nesil, 5.Basım, 2010.

Köksal, M. Asım. *İslam 'da İki Kaynak Kitap ve Sünnet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 6.Basım, 2014.

- Köksal, M. Asım. *İmandan İhsana*. İstanbul: Semerkand, 2018a.
- Köksal, M. Asım. *İslamiyet ve Hıristiyanlık*. İstanbul: Semerkand, 2018b.
- Köksal, M. Asım. *Peygamberler Tarihi* (C. 1-2). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 27.Basım, 2021.
- Köse, Ali-Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 4.Basım, 2014.
- Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- M.A.K. Hakk Âşık'ı, *Büyük Mürşid Ahmed Kuddusi (k.s.) Hayatı, Mesleki, Üstün Kişiliği, Eserleri*. Ankara: Fon Matbaası, 1983.
- Mehmedoğlu, A. Ulvi. "İnanç Psikolojisi". ed. Hayati Hökelekli *Din Psikolojisi* 144-166. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Mehmedoğlu, A. Ulvi. *İnanç Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Çamlıca Yayınları. 2013
- Merter, Mustafa. *Dokuz Yüz Katlı İnsan Tasavvuf ve Benötesi Psikoloji (Transpersonel Psikoloji)* İstanbul: Kaknüs yayınları, 2007.
- Neuman, W. Lawrence. *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*. 1(2) Yayın Odası. 2014.
- Onay, Ahmet. *Dindarlık, etkileşim ve değişim*. İstanbul: DEM Yayınları. 2001.
- Öveç, Selma. *Didem Madak'ta Dinsel Hayat*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Özel, Ahmet. "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/292-293. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Pargament, Kenneth. I. "Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme" Çev. A. Ulvi Mehmetoğlu. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2005), 279-313.
- Peker, Hüseyin. *Din psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 12.Basım, 2015
- Polat, Selma. *Mustafa Asım Köksal'ın Hayatı Eserleri ve Tarihçiliği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Schultz, Duane P. - Schultz, Sydney. *Ellen Modern Psikoloji Tarihi*. Çev. Yasemin Aslay, İstanbul: Kaknüs Yayınları. 2007.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Dini Terimler Sözlüğü*. Ed. Ahmet Nedim Serinsu. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. 2009.

Söylemez, Hilal. *İskilipli İbrahim Edhem Hazretlerinin Hayatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Lisans Tezi, 2002.

Spranger, Eduard. *İnsan Tipleri bir kişilik psikolojisi*. çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.

Sunay, Aynil. *Necip Fazıl Kısakürek'in Psikobiyografisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Şahin, Kamil. "Mustafa Asım Köksal Hayatı ve Eserleri", *Diyanet Üç Aylık İlmi Dergi*. 25/2 (1999), 117-128.

Taplamacıoğlu, Mehmet. "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 10 (1962), 141-151.

Taş, Kemalettin. "Dindarlık Ölçeği: Dini Tutumlar Üzerine Bir Araştırma". *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji* 3/8 (2003) 239-247.

Tokur, Behlül. *Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi*. Ankara: Son çağ Akademi Yayınları. 2. Basım, 2020.

Topçu, Nurettin. *Psikoloji*. İstanbul: Dergah Yayınları. 8. Basım, 2019.

Turan, Yahya. *Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 2009a.

Turan, Yahya. "Kişilik ve Dindarlık Üzerine Bir Alan Araştırması". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 20 (2009b), 279-295.

Uysal, Veysel. *Türkiye'de Dindarlık ve kadın*. İstanbul: Dem Yayınları. 2006

Uzunöz, Okan. "Mustafa Asım Köksal'ın Eserleri ve Hakkında Yapılmış Çalışmalar". ed. Cafer Acar - Aygün Yılmaz. *Mustafa Asım Köksal ve İlmi Kişiliği*. 23-33. Bursa: Emin Yayınları, 2021.

Ünal, Mehmet. "İrşad Geleneğimiz Açısından Mustafa Asım Köksal". ed. Cafer Acar – Aygün Yılmaz. *Mustafa Asım Köksal ve İlmi Kişiliği*. 51-62. Bursa: Emin Yayınları. 2021.

Yapıcı, Asım. "Dinî Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2002), 75-117.

Yapıcı, Asım. "Fiziksel ve Sosyal Hadiselere Sebep Atfetmede Dinin Rolü". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2003), 127-166.

- Yapıcı, Asım. *Din Kimlik ve Ön Yargı: Biz ve Onlar*. Adana: Karahan Kitapevi, 2004.
- Yapıcı, Asım. “Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2006), 65-115.
- Yapıcı, Asım. “Müslüman Türk Kültüründe İnanç Gelişimi: Bir Model Denemesi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Din Psikolojisi Özel Sayısı*, (2016): 83-113.
- Yapıcı, A. “Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları” *İlahiyat Akademi*, 12, (2020a):1-44.
- Yapıcı, Asım. *Toplumsal Cinsiyet Din ve Kadın*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2. Basım, 2020b.
- Yapıcı, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din: Psikososyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Yayınları, 3. Basım, 2021a.
- Yapıcı, Asım. “Türk-İslam Medeniyeti Perspektifinden Mustafa Asım Köksal: Şahsiyeti ve Dünya Görüşü”. Ed. Cafer Acar - Aygün Yılmaz. *Mustafa Asım Köksal ve İlmî Kişiliği*. 35-49. Bursa: Emin Yayınları, 2021b.
- Yavuz, Kerim. “Din Psikolojisinin Araştırma Alanları”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1982a), 87-108.
- Yavuz, Kerim. “Din Psikolojisinin Araştırma Alanları”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1982b), 87-108.
- Yavuz, Kerim. “Dinî İncanın Gelişmesinde Nativizm ve Tecrübecilik Problemi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1986), 129-142.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 1987.
- Yavuz, Kerim. “Yunus Emre’nin İç Benine Dini ve Psikolojik yaklaşımlar”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1990), 12-21.
- Yavuz, Kerim. “Günümüz İnsanları ve Dini Görüntüler”. *Yeni Bir Geleceğe Açılırken İnsan ve Din Sempozyumu*, (2002),147-157.
- Yazır, E. M. Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili Tefsiri*. Cilt 1. Ankara: Akçağ Yayınları. 2018.

Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 11. Basım, 2018.

Yılmaz, Ömer. Anadolu Millî Mücadele Hareketine Tekke ve Tarikat Şeyhlerinin Katkıları. *Journal of Analytic Divinity* 4/2 (2020), 148-165.

Yılmaz, Ömer. “Mustafa Asım Köksal’ın Sûfî Kişiliği ve Tasavvuf Anlayışı”. ed. Cafer Acar - Aygün Yılmaz. *Mustafa Asım Köksal ve İlmî Kişiliği*. 251-277. Bursa: Emin Yayınları. 2021.

EKLER

EK1. Katılımcı Görüşme Tarihleri ve Süreleri

Yakınlık Durumu	Cinsiyet	Kod Adı	Görüşme Tarihi/Saati	Görüşme Yeri	Görüşme Süresi
Eşi	Kadın	K1	4.12.2022 Pazar 15:00 23.12.2022 Cuma 17:30 26.12.2022 Pazartesi 14:00 defaten görüştük	Köksal Apartmanı	1000 DK üzerinde
Evladı	Kadın	K2	4/12/2022 Pazar 18:00	Köksal Apartmanı	120 DK
Evladı	Erkek	K3	6.12.2023 Çarşamba 16:05	Telefon	45 DK
Evladı	Kadın	K4	4.11.2023 Cumartesi 16:00	MAKAM	30 DK
Torunu	Kadın	K5	7.01.2023 Cumartesi 12:30	Kayseri Vakıf	230 DK
Torunu	Erkek	K6	7.01.2023 Cumartesi 16:30	Kendi İşyeri	80 DK
Torunu	Erkek	K7	05.04.2023 Çarşamba 16:00	ZOOM	80 DK
Torunu	Erkek	K8	25.05.2023 Perşembe 10:30	Köksal Apartmanı	90 DK
Torunu	Erkek	K9	18.12.2022 Pazar 15:30 25.05.2023 Perşembe 11:00	Köksal Apartmanı	100 DK
Hısım	Erkek	K10	7.01.2023 Cumartesi 12:30	Kayseri Vakıf	80 DK
Hısım	Kadın	K11	4.11.2023 Cumartesi 15:10	MAKAM	40 DK
Akraba	Erkek	K12	05.04.2023 Çarşamba 16:00	Kendi İşyeri ZOOM	
Talebesi	Erkek	K13	01.12.2022Perşembe 18:00 22.12.2022 Perşembe 18 00	MAKAM	140 DK
Talebesi	Erkek	K14	26.12.2022 Pazartesi 17:00 17/02/2024Cumartesi 12:00	Köksal Apartmanı Çubuk Kendi Evi	80 DK 430 DK
Talebesi	Erkek	K15	21/10/2023 Cumartesi14:00	MAKAM	45 DK
Talebesi	Kadın	K16	23/12/2022 Cuma 16:00	Köksal Apartmanı	60 DK
Talebesi	Kadın	K17	16/12/2022 Cuma 16:00	Köksal Apartmanı	180 DK
Talebesi	Erkek	K18	17/02/2024Cumartesi 17:00	Çubuk Kendi Evi	130 DK
Evladı	Erkek	K19	09/03/2024Cumartesi 21:00	Köksal Apartmanı	80 DK

KARAR(ISSUE NUMBER): 05.06.2024/

T.C.
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI
VE
BİLİMSEL YAYIN ETİK KURULU
(SOCIAL SCIENCES UNIVERSITY OF ANKARA
INSTITUTIONAL ETHICS COMMITTEE OF SOCIAL SCIENCES AND
HUMANITIES RESEARCH AND PUBLICATION)

ETİK ONAY BELGESİ
(CERTIFICATE OF ETHICS APPROVAL)

Araştırma Yöntemi (Research Method)	Mülakat ,Diğer : Yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi kullanılacaktır. Görüşme esnasında görüşmenin akışına göre şekillenecektir.
Araştırmanın Adı (Study Title)	Mustafa Asım Köksal'ın Din Algısı ve Dini Yaşayışı
Sorumlu Araştırmacının Adı Soyadı (Principal Researcher Name Surname)	Rabia Kartal
Karar (Committee Decision)	UYGUN

e-imzalıdır
Prof. Dr. M. Hakan TÜRKÇAPAR
Başkan (Chair)

e-imzalıdır
Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ
Üye(Member)

e-imzalıdır
Prof. Dr. Sutay YAVUZ
Üye(Member)

e-imzalıdır
Prof. Dr. Mehmet Emin BİLGE
Üye(Member)

e-imzalıdır
Prof. Dr. Aslı AKAY
Üye(Member)

e-imzalıdır
Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK
Üye(Member)

e-imzalıdır
Prof. Dr. İsmail ÇAKIR
Üye(Member)

Belge Takip Adresi : <https://turkiye.gov.tr/ebd?eK=5451&eD=BSU4AELL92&eS=118414>

Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

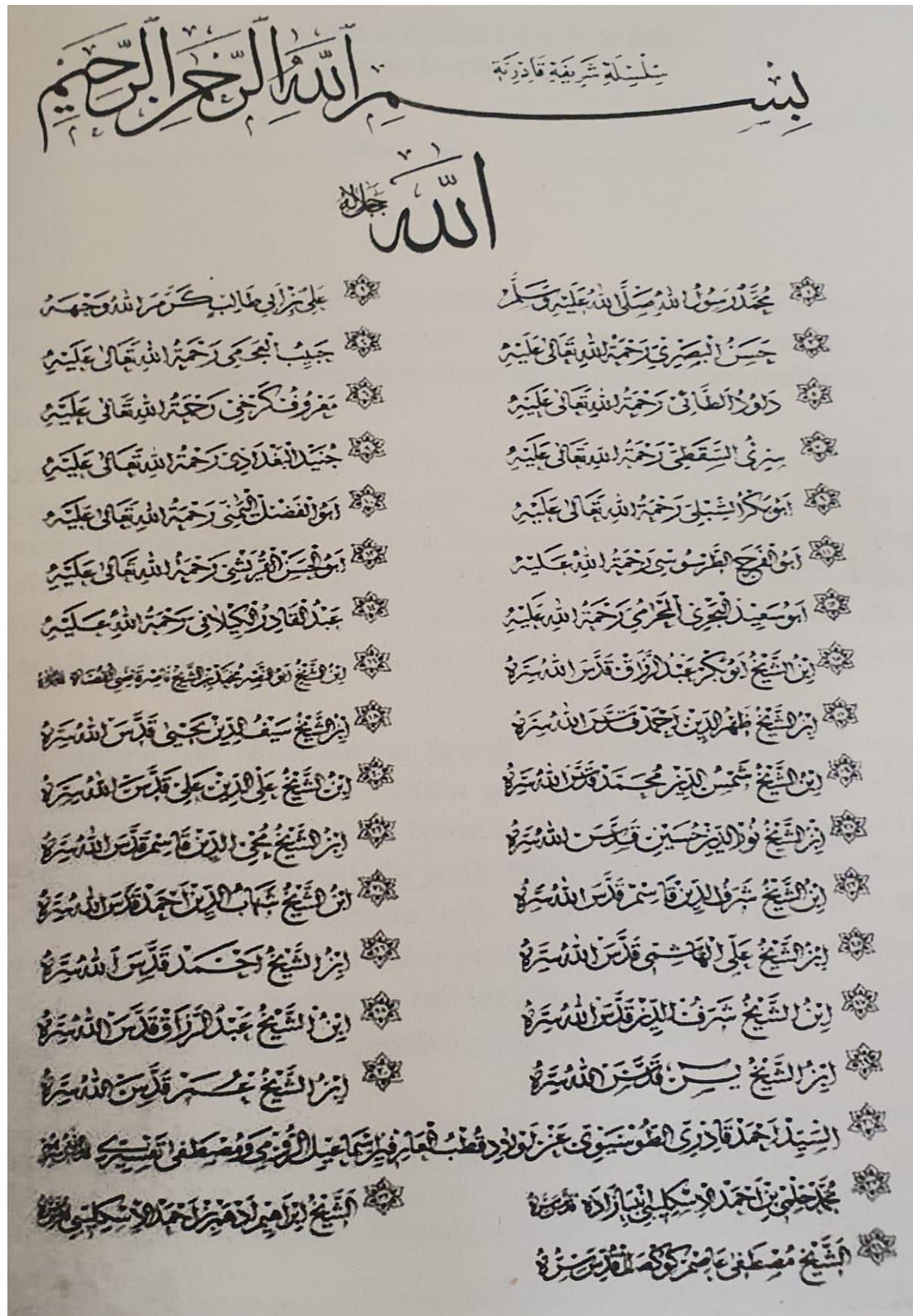
EK2. Mülakat Soruları

Asım Köksal'ın din anlayışı ve dini yaşayışının anlaşılması bu araştırmanın ana sorusudur. Bu soruya bağlı olarak şu alt sorulara cevap aranmıştır:

1. Asım Köksal'ın Allah ve Peygamber tasavvuru nasıldı? Bu tasavvurların onun günlük hayatına etkisi nasıldı?
2. Köksal'ın tasavvufi hayatını inşa eden/şekillendiren unsurlar nelerdir?
3. Köksal'ın Kur'an ve sünnete bakışı nasıldı? Bu bakış ibadet hayatını nasıl şekillendirirdi?
4. Köksal'ın yaşadığı dini tecrübeler nelerdir?"
5. Köksal dini şüpheler yaşadı mı? Yaşadıysa bu süreç nasıl ilerledi ve sonuçlandı?
6. Köksal'ın eserlerindeki ideal insan Köksal'ın yaşamına ayna tutuyor mu?

Bu doğrultuda mülakat esnasında katılımcılara aşağıdaki sorular yönlendirilecektir:

1. Mustafa Asım Köksal'ın şahsiyeti (Kişilik yapısı) ve dünya görüşü hakkında bize neler anlatabilirsiniz? Önem verdiği değerler nelerdir?
2. Bize günlük, haftalık ve aylık farz ve nfileleri de barındıran ibadet hayatı hakkında neler anlatabilirsiniz?
3. Tasavvufa intisabı ve İskilipli İbrahim Edhem Efendi-Ahmed Kuddusi torunlarından Ahmet Eren ile ilişkisi nasıldı?
4. Mustafa Asım Köksal hakkında ne anlatmak, sorular dışında ne ilave etmek istersiniz?
5. Mustafa Asım Köksal'ın Medeniyet Tasavvuru nasıldı? İslam medeniyeti için neler hayal ederdi?
6. Mustafa Asım Köksal çocukluk döneminde dedesi ile katıldığı zikir meclisinde yaşadığı dini tecrübe ve Hocası İskilipli İbrahim Ethem ile yaşadığı bazı farklı tecrübeler bilinmektedir. Sizin şahit olduğunuz ya da kendisinin size anlattığı bir dini tecrübe oldu mu?

EK3.b:

Mustafa Asım Köksal'ın tasavvuf silsilesi ise şu şekildedir (C. A. Köksal, 2020, 219-220)

1. Hz. Muhammed Mustafa (as)	19. İbnü's- Şeyh Şemseddin Muhammed (ks)
2. Hz. Ali (ra)	20. İbnü's- Şeyh Alaeddin Ali (ks)
3. Hasan-ı Basrî (ks)	21. İbnü's- Şeyh Nureddin Hüseyin (ks)
4. Habib-i Acemî (ks)	22. İbnü's- Şeyh Muhyiddin Kasım (ks)
5. Dâvud-ı Tâî (ks)	23. İbnü's- Şeyh Ebu Şerefüddin Kasım (ks)
6. Ma'ruf Kerhi (ks)	24. İbnü's- Şeyh Şehabeddin Ahmed
7. Sırrı Sakatî (ks)	25. İbnü's- Şeyh Ali el-Hâşimî (ks)
8. Cüneyd-i Bağdâdî (ks)	26. İbnü's- Şeyh Ahmed (ks)
9. Ebubekr eş-Şiblî (ks)	27. İbnü's-Şeyh Şerefüddin (ks)
10. Ebu Fadıl el-Yemenî (ks)	28. İbnü's-Şeyh Abdürrezzak (ks)
11. Ebu Ferec-i Tarsûsî (ks)	29. İbnü's-Şeyh Yasin (ks)
12. Ebu'l-Hasan-i Kureşî (ks)	30. İbnü's-Şeyh Ömer (ks)
13. Ebu Said-i Bahri el-Mahzûmî (ks)	31. Es-Seyyid Muhammed Ahmed el-Kadrî Tosyavî (ks)
14. Seyyid Abdülkadir Geylani (ks)	32. Es-Seyyid Muhammed Hilmi b. Ahmed İskilibî (ks)
15. İbnü's- Şeyh Ebubekir Abdürrezzak (ks)	33. Eş-Şeyh İbrahim Edhem b. Ahmed el-İskilibî (ks)
16. İbnü's- Şeyh Ebu Nasr Muhammed b. Nasr (ks)	34. Eş-Şeyh Mustafa Asım Köksal (ks)
17. İbnü's- Şeyh Fahreddin Ahmed (ks)	
18. İbnü's- Şeyh Şerefüddin Yahya (ks)	

Bismillâhürrahmânirrahîm

Yüce Rabbinize hamd-ü senâ ve Peygamberinize Efendinize salât-ü se-lâmeden sonra desin ki:

- 1- Allâh'a kulluk vazifesini ihmal etmeyiniz.
Namazınızı vaktinde kılınız! Âhirette önce Namazdan, sonra da, bütün tutum ve davranışları ınızdan sarıya çekeceğinizi hiç bir zaman unutmayınız!
- 2- Erken uyanınız, erken kalı- nınız!
- 3- Her işinizi sıkı ve sağlam tutunuz!
- 4- Hiç bir zaman doğruluk- tan ayrılmayınız!
- 5- Vaktinizi ve nakdinizi israf etmeyiniz, bosa harcamayınız!
- 6- Daimi tutumlu olunuz!
- 7- Aldığınızı, verdiğinizi yazı- nız ve bu hususta hiç ihmal- liki göstermeyiniz!
- 8- Güveni sarıya çekerek hiç bir karekette bulunmayınız! Her hareketiniz, sizlere olan güveni artırsın, eksiltmesin.
- 9- Kururunuzu veya yaralınızı söyleyenlere kızmayınız. Bilakis, memnun olunuz ve o eksik ve yaralınızı düzeltmeye çalışınız!
- 10- Alacağınızı takip, borcunu- zu gününde te'diye ediniz!
- 11- Hayr'a hayır! demeyiniz!
- 12- Büyüklüklerinize hürmet, küçük- leminize sevgi ve seflat gösteriniz!
- 13- Çouklarınıza iyi örnek olunuz! Onları, ahlaklı, imânî ve tutumlu yetiştiriniz!
- 14- Daima sadıqlı, has gözün olunuz!
- 15- İş başında, has şeylerle uğraşmayınız!
- 16- İyi insanlarla arkadaş- lık ediniz!
- 17- Ümidsizliğe düşmeyiniz!
- 18- Daima şayanık ve tedbiri olunuz!
- 19- Yüce Allâh, dünya da ve Âhirette yardımcınız olsun Amin!

M. Asım Köksal

EK5. Mustafa Asım Köksal Gençlik Fotoğrafi

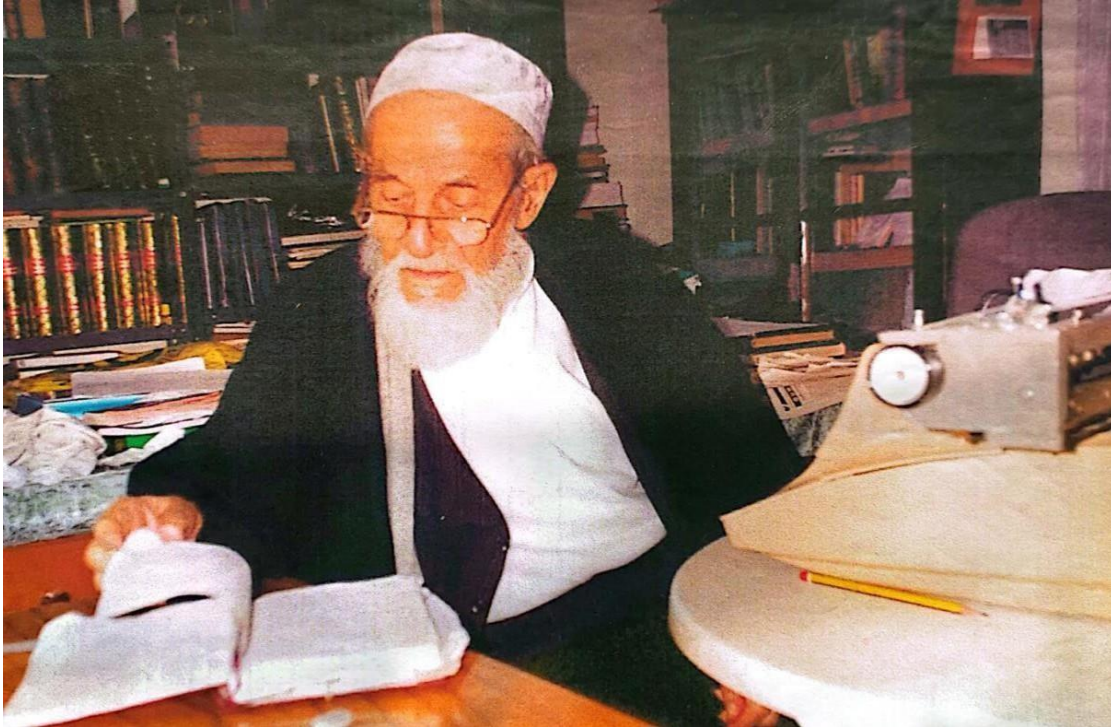
EK6. Mustafa Asım Köksal'ın Askerlik Fotoğrafi

EK7. Mustafa Asım Köksal çalışma odasında çalışırken

Mustafa Asım Köksal çalışma odasında daktilo başında çalışırken çekilen bir fotoğraf.

EK8. Mustafa Asım Köksal her zaman dizinde olan battaniyesi

DUA

Hayrı,şerri farkedecek bağışla bir üstün akıl,
Bu millete, bu vatana hepimizi hayırlı kıl.

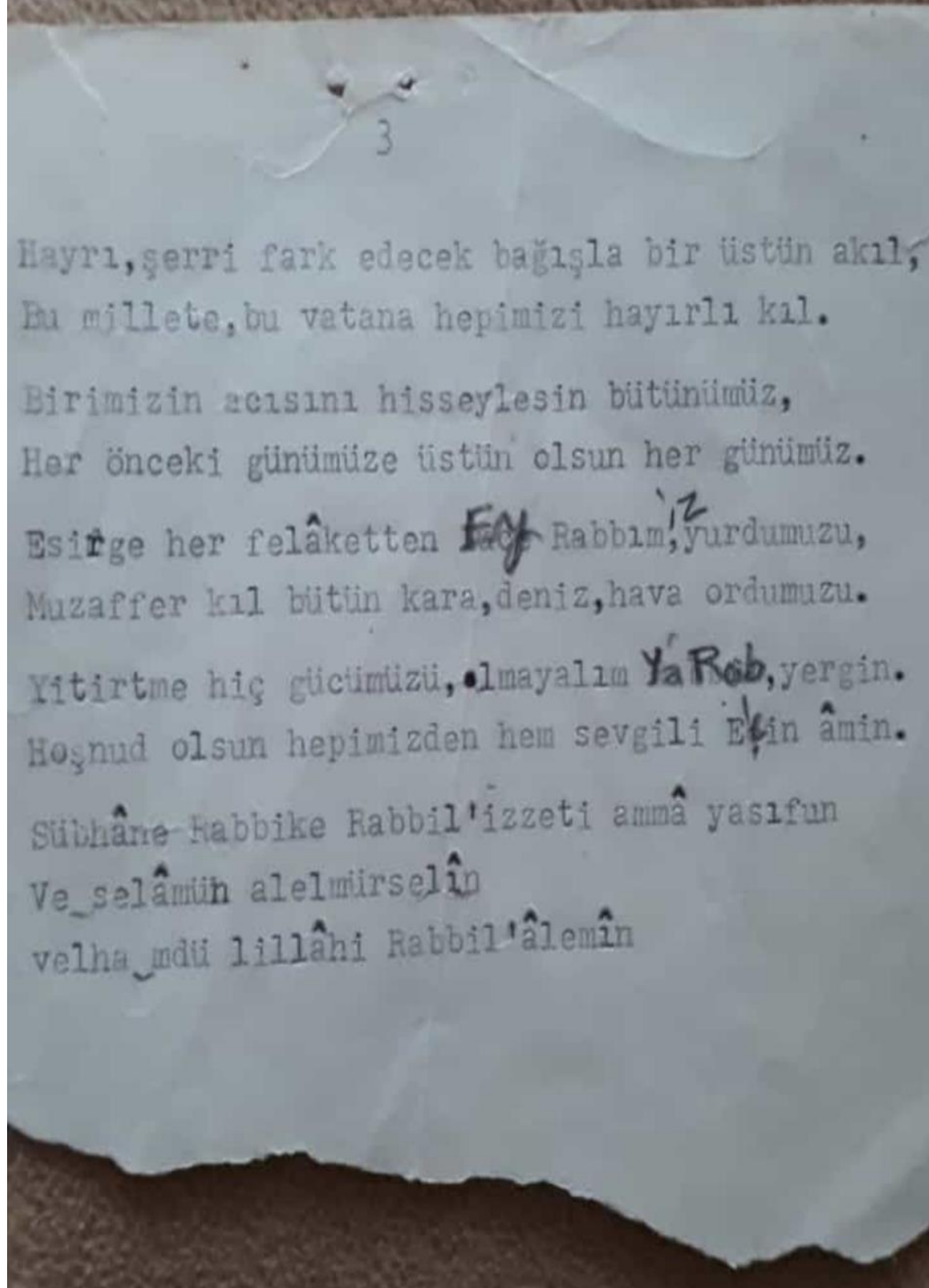
Birimizin acısını hisseylesin bütünümüz,
Her önceki günümüze üstün olsun her günümüz.

Esirge her felâketten Ey Rabbi'miz, yurdumuzu,
Muzaffer kıl bütün kara, deniz, hava ordumuzu.

Yitirme hiç gücümüzü, olmayalım Yâ Rab, yergin.
Hoşnud olsun hepimizden hem sevgili Elçin, âmin.

Sübhâne Rabbike Rabbi'l-izzeti ammâ yasıfun
Ve selâmün ale'l-mürselîn
Ve'l-hamdülillâhi Rabbi'l-âlemîn

Mustafa Asım KÖKSAL

EK10.a: Aşağıda torununa evlilik öncesi tavsiyelerinin bulunduğu fotoğrafın yazıya dökülmüş hali bulunmaktadır;

Sevgili Kızım Birsen'e öğütüm:

Dünyâda ve Âhirette ağzın tatlı,
Hayatın mutlu olmasına istersen,
Koca nın iyi gördüğünü iyi, kötü
gördüğünü, kötü gör!

Bu, Senin için kâru körüne bir
itâat sayılmaz.

Çünkü, Zeref, tahsilli, imanlı ve
amelli bir insandır, kârları gi-
bi, kesa ve yantık görüşlü) bir in-
san değildir, mâkul olan görüşlere
de, saygı göstermesini bilir.

Dinimiz, Erkeğin de, Kadının da hak
ve vazifelerini ayırmış, Kocasına son
derecede itâatlı olan kadını dünyada
da, Âhirette de kayırmıştır.

Umarım ki, Sen de, o kayırlan
mutlulardan olursun kızım!

Amir T. K. K.

EK10.b: Aşağıda torununa evlilik öncesi tavsiyelerinin bulunduğu fotoğrafın yazıya dökülmüş hali bulunmaktadır;

Sevgili Kızım Birsen'e öğütüm:

Dünyâ da ve Âhirette ağzın tatlı, hayatın mutlu olmasını istersen, Koca'nın iyi gördüğünü iyi, kötü gördüğünü, Kötü gör!

Bu Senin için körü körüne itâat sayılmaz.

Çünkü, Şeref, tahsilli, imanlı, ve amelli bir insandır, bazıları gibi, kısa ve yanlış görüşlü inatçı bir insan değildir, mâkul olan görüşlere de, saygı göstermesini bilirdir.

Dimiz, Erkeğinde de, kadının da hak ve vazifelerini ayırmış, Kocasına son derece itaatlı olan kadını dünyada da, Âhirette de kayırmıştır.

Umarım ki, Sen de, o kayırılan mutlulardan olursun kızım!

(İmzasını; Mustafa Asım Köksal olarak atmıştır.)

Köksal, kurulacak yuvalara maddi destek yanında manevi destek verme noktasında gayret gösterdiği görülmektedir. Evlenecek yakınlarına her daim tavsiyelerde bulunmuştur. Bu konuda kadının ve erkeğin vazifelerinin yanı sıra ağız tadı ve huzur için tavsiyede bulunmaktadır.

Zikir Düası Programı:

1-İlmihalden.sirasile,bir bahis okunacak,
2-Kur'an-ı kerim kasetinden sırasile: Vedduhâ,
İnşirah,Kadr,Asr,Elem Tere'den aşağıya doğru olan
sûrelerinden birer sûre veya Bakare sûresindan
başından beş âyetle Âyetülkürsi,Âmenerresûlû,
Âl-i İmran sûresinin 191-194 .âyetleri,Haşr sûre-
sinin 21-24.,Lev enzelâ ayetlerinden birer âyet
dinlenerek kiraetler düzeltilecek, ezberlemek is-
teyenler,ezberleyecek.

3-İslam Tarihinin son cildindeki Zikir bahsinden
birer paragraf okunacak,bahis bittikçe tekrarla-
nacak.

4- \$\$\$ Kâh:

Ey rahmeti bol Pâdişah! Cürmüm ile geldim Sana.
Ben eyledim hadsiz günah, cürmüm ile geldim Sana.

Hadden tecavüz eyledim,deryâyı zenbi boyladım,
Mâlum Sana,ben neyledim,cürmüm ile geldim Sana.

Senden utanmadım heman,ettim hatâ gizli,ayan,
Vurma yüzüme el'eman.Cürmüm ile geldim Sana.

Adın Senin Gaffar iken,ayb örtücü Settar iken,
Kime gidem Sen var iken,cürmüm ile geldim Sana.

Hiç Sana kulluk etmedim,râhı rızâna gitmedim,
Hem buyruğunu tutmadım,cürmüm ile geldim Sana.

Bin kerre bin ey Pâdişah! etsem dahi böyle günah
Lâ taknatû! Yeter penah,cürmüm ile geldim Sana.

İsyanda Kuddûsî şedid,kullukta bir battal pelid,
Der kesmeyip Senden ümid cürmüm ile geldim Sana.

tlâhisi \$\$\$ kâh da:

Benim yok şuglum ey Mevlâ! Sana yalvarmadan gayrı
İlacı bulmadım asla Sana yalvarmadan gayrı.

Kesel deryasına daldım,gemiye engine saldı,
Necat olmadığın bildim Sana yalvarmadan gayrı.

Enil ağyarı terk etmez, Sana ıktal edüp gitmez,
Ben anladım işim bitmez Sana yalvarmadan gayrı.

Günahım gerçigayet çok ve lâkin rahmetin artuk,
Elimde bir Vesilem yok Sana yalvarmadan gayrı.

Erüp maksûda gülmedim, visâle nail olmadım,
Bu derde çâre bulmadım Sana yalvarmadan gayrı.

Benim halimi kim bile ki rahm edüp kerem kıla,
Çalıştım bulmadım hile Sana yalvarmadan gayrı.

Heman Kuddûsiya yalvar de! Yâ Settaru yâ Gaffâr!
Kapunda bulmadım bir kâr Sana yalvarman gayrı.

İlâhisi sokunacak.

5- 33 kerre Besmele ,

6-100 kerre Estağfirullâh,

7-100 kerre Lâilâhe illâllâh ,

8-33 kerre Sübhânallâh ,

9-33 kerre Elhamdülillâh ,

10-33 kerre Allâhü ekber,

11-66 kerre Allâh ,

12-100 Hû ,

13-33 kerre Allâhümme salli alâ Seyyidînâ Muham-
medin ve alâ âlihî ve sahbihî vesellim

14- 3 kerre Kelime-i şehadet ,

15- Dûa:

~~Ey Rabbim!~~ **Rabbimiz!** Bizleri Sen doğru yola irşad buyur,
Doğruluğun, doğru yolun neşesini sezdire, duyur.

Ey Rabbim! Dünyamızda bize dirlik, düzenlik ver.
Ahrette de azabından koru bize esenlik ver.

Yanılırsak, unutursak, etme bizi muâhaze,
Tâkatımız yetişmeyen ağır yükü vurma bize.

Afvet bizi, yarlığa Sen, **Ey** Rabbim, bize acı,
Her zamanda, her mekânda Sensin bize Sen yardımcı.

Pasını sil içimizin, aydınlık ver kalbimize,
Gerçekleri öğrenelim, basiret ver **Kâ Rabb** bize.

Hayrı,şerri fark edecek bağışla bir üstün akıl,
Bu millete,bu vatana hepimizi hayırlı kıl.

Birimizin acısını hisseylesin bütünümüz,
Her önceki günümüze üstün olsun her günümüz.

Esiğe her felâketten ~~Ey~~ Rabbim, yurdumuzu,
Muzaffer kıl bütün kara,deniz,hava ordumuzu.

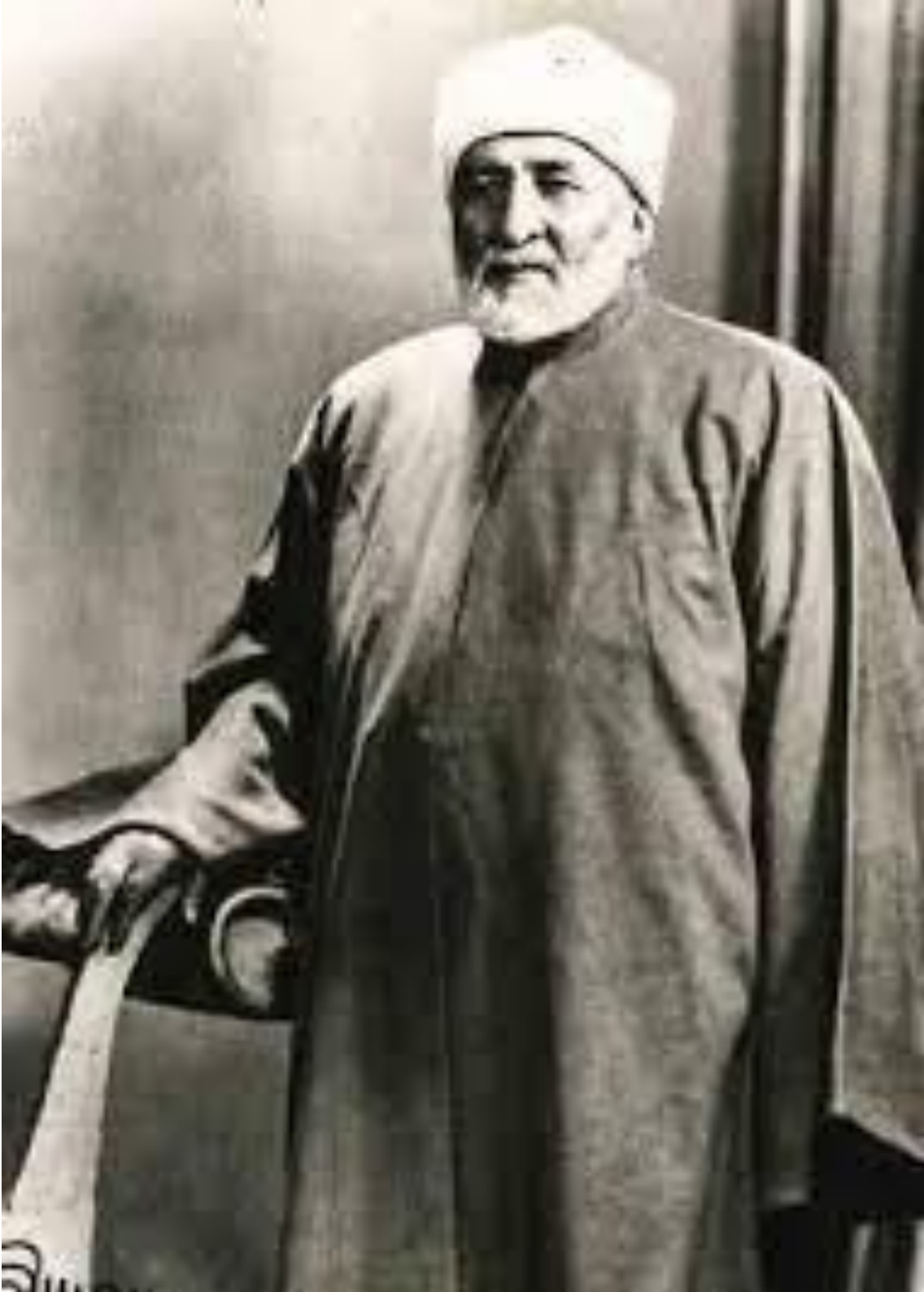
Yitirtme hiç gücümüzü,olmayalım ~~Ya Rab~~,yergin.
Hoşnud olsun hepimizden hem sevgili Eşin âmin.

Sübhâne Rabbike Rabbil'izzeti amnâ yasıfun
Ve_selâmüh alelmürselîn
velha_mdü lillâhi Rabbil'âlemîn

EK12. Mustafa Asım Köksal

EK13. İskilimli İbrahim Edhem Gerçekoğlu

EK14. Ahmet Eren, Kasım Yapıcı, Mustafa Asım Köksal.

EK15. K13'ün M. Asım Köksal için yazdığı ve “Burada bütün felsefesi ve idealleri var.” Şeklinde tarif ettiği “*vuslatın Ardından*” adlı şiiri.

Vuslatın Ardından

Rumi, bin üç yüz yirmi dokuz senesi Develi,
En büyük olayı yaşadı kendini bileli,
Geldi dünyaya yirminci asrın ilim deryası,
Asırları aydınlatır onun büyük dehası.
Öğrendi bazı ilimler orada birer birer,
Ankara’da rehber oldu ona Ethem Gerçekler.
Aldı türlü ilimler on iki sene boyunca,
Efendi rahmetli oldu talebesi doyunca.
Otuz yıldan çok çalıştı Diyanet işlerinde,
Pek çok hayırlı işleri bıraktı peşlerinde.
İslam Tarihi’ni orda okudu Kaetani’nin,
Anladı ki bu yüz karası İslam tarihinin.
Tam beş yıl çalıştı, reddiye yazmak için ona,
Diyanet’ten ayrıldı eseri erince sona.
Tüm dünyaya tanıttı Peygamberin siretini
İnsanlığa ikram etti İslam’ın servetini
Otuz beş sene uğraştı İslami ilimlerle,
İlmihal’le başladı, devam etti Sohbetler’le.
Peygamberler Tarihi yazdı iki cilt olarak,
Ana kaynağından doğru bilgileri bularak
Eğer okursan Kitap ve Sünnet ayrı bir güzel,
Şiir kitabı var sadece Peygambere özel.
Daha çok eserleri var da saymakla bitmiyor.
Nasıl yazdı bunları insanın akli yetmiyor?
Kitaplarla geçirdi kütüphanede ömrünü,
Çalışıp değerlendirdi, gecesini gününü.
Bildiklerini kâğıda yazdı şahittir kalem,
Eserleriyle tanıdı hep onu cümle alem.
Aştı İslam’a halinden şikayet etmedi,
Yazacak çok şeyi vardı, lakin ömrü yetmedi.

EK15. K13'ün M. Asım Köksal için yazdığı ve “*Burada bütün felsefesi ve idealleri var.*” Şeklinde tarif ettiği “*vuslatın Ardından*” adlı şiiri.

Tevazünün örneği idi insanlar arasında
Zira kibre yer bulunmazdı onun davasında,
Zil çalarsa kalkar kapısını kendi açardı,
Gösterişi bilmez, sahabe asrını yaşardı.
Herkes gelirdi evine gece gündüz demeden,
Gitmezdi kimse, ikramdan az da olsa yemeden.
Hacı anne hazırlardı çay ile pastasını,
Servisi kendi yapar istemezdi başkasını.
Boş dönen olmazdı herkes nasibini alırdı.
Kısa da olsa onu tanıyan memnun kalırdı.

Doyulmazdı başlayınca sohbetinin tadına,
Herkes huzura dalar, gelmezdi dünya yadına.
Sıkılmıyordu hiç kimseyi, hem de şaka yapardı.
Çoğu zaman sohbetini bir fıkrayla kapardı.
Tatlı tatlı gülerdi en ciddi zamanda bile,
Görevi irşat idi insanları sohbet ile.
Ahirete hazırlardı sohbeta gelenleri,
Uyarmayı görev saydı, günahkâr gidenleri.
“Nefis muhasebesi” sohbetinin özü oldu.
Zira bu, Allah’ın Kur’an da emrettiği yoldu.
Yanındaki herkese orta yolu önerirdi,
İfrat ile tefrite gidenleri çevirirdi.
Kimselere kızmaz idi, yapmazdı gıybetini,
Gıybet derdi: “yemektir ölü kardeşin etini”.
Kerametini ifşasını ayıplardı veliye,
Allah’tan geleni kullara açıkladı diye.
Şeriatı önde tutardı, tarikat yolunda.
Cahilliği sevmezdi, Cenab-ı Hakkın kulunda.
Muttaki olun derdi, “rabita”ya yoktu hacet,
Sadece Allah’ı düşünün isterseniz şayet.

EK15. K13'ün M. Asım Köksal için yazdığı ve “*Burada bütün felsefesi ve idealleri var.*” Şeklinde tarif ettiği “*vuslatın Ardından*” adlı şiiri.

Resul-ü Ekrem'in dünyada gitti yol buydu
Cebraîl'in dediğini bütün sahabe duydu.
Rabîta; ibadetinde kulun hakkı görmesi,
Ya da Allah'ın kendini gördüğünü bilmesi.
Rabîtada gönül yalnız Allah'a bağlanır,
Ne bir kul akla gelir, ne de bir resme ağılanır.
Allah'tan başkasını düşünmeden durmak mümkün,
Sadece on dakika Allah'ı düşünsen her gün.
Rabîtada esastır, düşünmemek Hakk'tan başka,
Gönülde havadır oldukça, ulaşılmaz Hakk'a.
Olgun Müslüman için gerek yok “burhan”a, “şîş”e
Riya gösteriş karıştırılmaz manevi işe.
Müslümanlığı sade Allah için yapmalısın,
Kalbinde O olsun yalnızca O'na tapmalısın
Zikretmeli Allah'ı yüksek olmayan bir sesle,
O'nu sabah akşam zikrederek ruhunu besle.
Yalvarmalı Allah'a hem de O'ndan korkmalı,
Masivadan uzak durup kalbi temiz tutmalı.
Allah'a ibadet insanlığa kulluğun borcu,
Nafileler ve zikir dir din kalesinin burcu.
Gönlün masiva dolu, aklın dünyada oldukça,
Manevi terfi olmaz, günah kasesi doldukça
Allah her şeye yeter, sakın düşmesin dilinden,
Doğru yaşa, başka bir şey gelmesin de elinden.
Nasihatı buydu ziyarete gelen herkese,
Vasiyet etti herkese ağır gelse de nefse
Sabır tavsiye etti bütün darda kalmışlara,
Ne mutlu! Onun nasihatinden ders almışlara.

EK15. K13'ün M. Asım Köksal için yazdığı ve “*Burada bütün felsefesi ve idealleri var.*” Şeklinde tarif ettiği “*vuslatın Ardından*” adlı şiiri.

Bir ömür boyu çalıştı, bakmadan saatine,
Bir ömür boyu çalıştı, bakmadan sıhhatine.
Hasta olsa da kalmadı bir an ilimden uzak,
Dünya meşguliyetini, görürdü ilme tuzak.
Kitap ve sünnet dışına çıkmadı hayatında
Umarım emeği zayi olmaz Allah katında.
Çünkü o dedi: “Yolların en güzelidir Kur’an”,
Kendini Kur’an’ın emrinden ayırmadı bir an.
Ömrünün sonuna kadar sünnet üzere yaşadı.
Başka şeylerden almadı bundan aldığı tadı.
Onun gözünde olmadı dünyanın malı mülkü,
Allah’ın rızası, Resul’ün yolu ona ülkü.
Bir Müslüman olarak yaşadı, zikir dilinde,
İbadetle geçti ömrü, evinin hariminde.
Akşam kılardı nafile, gece vardı evradı,
Bir şeyden almadı, ibadetten aldığı tadı.
Peygamberin adı geçince “salavat” ederdi,
Söz açılınca Efendi’den “rahmetullah” derdi.
Saygıda kusur etmezdi bütün büyüklerine,
Gıpta eder, hayran olurdu büyüklüklerine.

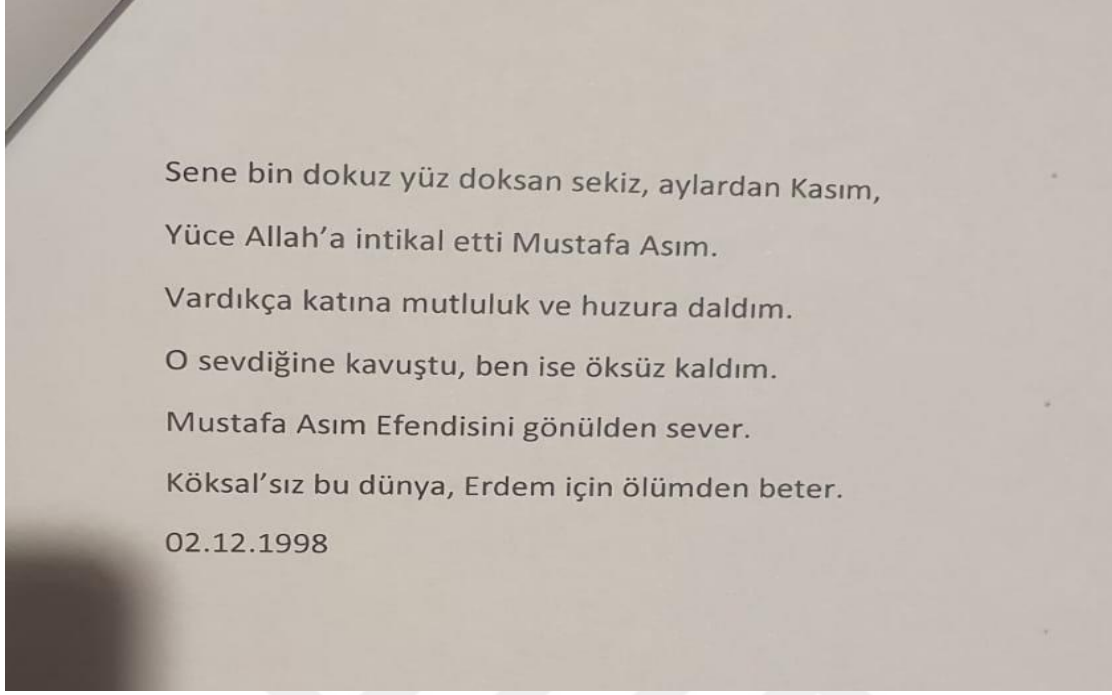
Bir hazan mevsimiydi devrildi muhteşem çınar,
Gözü yaşlı gönüller mahzun olup ona yanar.
Sağlığında kıymet bilmez gafiller onu anar,
Gayrı bundan sonra biçareleri kimler sorar.
Zulmet çöktü asumana battıktan sonra güneş.
Karanlıkta kalan gönüller ona bulamaz eş.
Karardı dört bir taraf, elde kandil yok yakacak,
Dengi yoktu günümüzde, yerini kim tutacak.
Allah darda koymaz kulunu, elbette çıkacak,
Bilinmez onun bahçesinde hangi gül açacak?

EK15. K13'ün M. Asım Köksal için yazdığı ve “*Burada bütün felsefesi ve idealleri var.*” Şeklinde tarif ettiği “*vuslatın Ardından*” adlı şiiri.

Bu kutsal görevin emaneti yerlerde kalmaz.
Son Müslüman ölmeden Allah emanetin almaz.
Öksüzlük çok zor geldi vurulduk can evimizden,
Bu ferman Allah'tan geldi, ne gelir elimizden?
Uçtu fenadan bekaya kanadını açarak,
Vardı Maşuk'a masiva engelini aşarak.
Hacı Bayram veli uğurladı onu evinden,
Caminin avlusu dolup taşıtı insan selinden.
Damla damla gözyaşları akıyor yanaklardan.
Yükselir tekbir sedası titreyen dudaklardan,
Silinse de gözyaşları sineler kan ağlıyor,
Gamli yürekleri ayrılık acısı dağlıyor.
Bedeni tevazu içinde durur musallada,
Ruhu çoktan yükseldi, dolaşır arşîâlâda.
Saf tutup namazını kıldı onun beni âdem
Ağlayarak hakkını helal etti cümle âlem.
Son yolculuğuna çıktı beşerin ellerinde,
Sevgisi gönüllerde, dua vardı dillerinde.
Borçluydu ona herkes, uğurladı onu herkes,
Dünyada yaşadı biles, Allah'a gitti biles.
O kavuştu rahmet-i Rahman'a, erdi devlete,
Darda kalan gönüller nasıl dayanır hasrete?
Sabır, sebat ver Rabbim bize artır ecrimizi,
Azaltma ona ve yoluna olan sevgimizi.

Seksen beş yıl yaşadı yaşatmak için İslam'ı,
Yazdı eserlerini Allah'tan aldı ilhamı.
Ayın yirmi sekizi günü vakit tamam oldu.
Fani dünyadan ayrılıp gerçek makamı buldu.
Günlerden cumartesi, öğlen saatin ikisi,
Vuslat fermanını getirdi Allah'ın elçisi.

EK15. K13'ün M. Asım Köksal için yazdığı ve “*Burada bütün felsefesi ve idealleri var.*”
Şeklinde tarif ettiği “*vuslatın Ardından*” adlı şiiri.

EK16. Evlatlarına Tavsiyeleri

Bismillahirrahmanirrahim.

Yüce Rabbimize hamd ü senâ ve Peygamberimiz Efendimize salat ü selamdan sonra derim ki:

1. Allah’a kulluk vazifenizi ihmal etmeyiniz!
2. Namazınızı vaktinde kılınız!
3. Âhirette önce namazdan, sonra da bütün tutum ve davranışlarınızdan sorguya çekileceğinizi hiçbir zaman unutmayınız!
4. Erken yatınız, erken kalkınız!
5. Her işinizi sıkı ve sağlam tutunuz!
6. Hiçbir zaman doğruluktan ayrılmayınız!
7. Vaktinizi ve naktinizi israf etmeyiniz, boşa harcamayınız!
8. Daima tutumlu olunuz!
9. Aldığınızı, verdiğinizi yazınız ve bu hususta hiç ihmalkârlık göstermeyiniz!
10. Güveni sarsacak hiçbir harekette bulunmayınız!
11. Her hareketiniz, sizlere olan güveni arttırsın, eksiltmesin!
12. Kusurunuzu veya yanlışınızı söyleyenlere kızmayınız. Bilakis memnun olunuz ve o eksik ve yanlışınızı düzeltmeye çalışınız!
13. Alacağınızı takip, borcunuzu gününde ödeyiniz!
14. Hayr’a hayır demeyiniz!
15. Büyüklerinize hürmet, küçüklerinize sevgi ve şefkat gösteriniz!
16. Çocuklarınıza iyi örnek olunuz. Onları, ahlaklı, imanlı ve tutumlu yetiştiriniz!
17. Daima sabırlı ve hoşgörür olunuz!
18. İş başında boş şeylerle uğraşmayınız!
19. İyi insanlarla arkadaşlık ediniz!
20. Daima uyanık ve tedbirli olunuz!
21. Yüce Allah dünyada ve ahirette yardımcınız olsun! Amin!(C. A. Köksal, 2000, 270-271; a.mlf., 2007, 167-168; a.mlf.,2020, 233-234).

Öğütler

- 1) Son derece mütevâzı olunuz.
- 2) Kibir ve gururdan sakınınız, bunun insanı şirke götürdüğünü unutmayınız.
- 3) Yumuşak olunuz. Sertlikle arkadaşlık asla bir arada yaşamaz. Hilm, sizin vasfınız olsun.

- 4) Fedakârlığa talip olunuz.
- 5) Teklif edilmeden yardıma talip olunuz. Fedâkârlık ve yardımda herkesten önce davranınız.
- 6) En zor işleri siz omuzlayınız. Hizmette ve fedâkârlıkta yarışınız.
- 7) Arkadaşlarınızın dertlerine, ızdıraplarına, problemlerine ortak olunuz. Hastalıklarında baş uçlarından ayrılmayınız.
- 8) Arkadaşlarınıza ikramda bulununuz. Onları kendinize tercih ediniz.
- 9) Arkadaşlarınızı mümin sadakatıyla seviniz. Sevdüğınızı de söyleyiniz. Ama asla methetmeyiniz.
- 10) Akrabalık, hemşehrilik, okul arkadaşlığı vs. arkadaşlarınızın arasında bir farklılaşma, bir gruplaşma ve tercih konusu olmamalıdır. İnsanları kardeş kılmada, inanç birliğinden daha kutsal bir bağ olmadığı unutulmamalıdır.
- 11) Münakaşa ve münazaradan kaçınınız. Bunların nefisleri ayaklandıracağını unutmayınız.
- 12) Kıskançlık ve haset arkadaşlarınızla aranızdaki en büyük düşmandır. Bu süflî duygulardan ısrarla kaçınınız.
- 13) Arkadaşlarınızın anlam veremeyeceğiniz davranışlarını görürseniz, gerçek anlaşılincaya kadar iyiye yorunuz.
- 14) Hatalı olduğunu kesinlikle bildiğiniz hususlarda onları nazıkçe uyarınız. Unutmayınız ki gerçek dost, topluluk içinde değil, baş başa kalınca uyaran kişidir(C. A. Köksal, 2007, 168-169; a.mlf.,2020, 234-235).

Başarının Yolları:

1. Daima serinkanlı olunuz. Hadiseler karşısında hissi reaksiyonlar göstermekten kaçınınız.
2. Yüzünüze bakıldığında, neler düşündüğünüz, neler hissettiğiniz anlaşılmalıdır.
3. Yapmacık hareketlerden ve yapmacık tavırlardan sakınınız. Konuşmanız, tebessümünüz, yürüyüşünüz, iltifatlarınız ve uyarılarınız son derece tabii, samimi ve güven verici olmalıdır.
4. Her yerde ve her zaman ciddiyetinizi muhafaza ediniz. Ciddiyetin, muhatabınızın sizi değerlendirirken ilk anda dikkat ettiği husus olduğunu unutmayınız. Ancak ciddiyetin hiçbir zaman somurtkanlık anlamına gelmediği unutulmamalıdır.
5. Devamlı güler yüzlü olunuz. Yüzünüzde her zaman tatlı bir tebessümün parıltısı görülmeli.

6. Muhatabınıza alaka gösteriniz. Onu mühimsediğinizi, ciddiye aldığınızı ve fikirlerine saygı gösterdiğinizi samimiyetle belirtiniz.

7. Hiçbir zaman münakaşa etmeyiniz. Tarih boyunca hiçbir münakaşanın tamamen kazanılmadığını, en haklı fikirlerin bile münakaşa ortamına getirildiğini tepkiyle karşılanabildiğini unutmayınız.

8. Muhatabınızın fikirlerini, düşüncelerini, hatalı dahi olsa topyekûn reddetmeyiniz. Onda; sizin de kabul edebileceğiniz şeyler varsa bunları vurgulayarak söze başlayınız. Hatalarını daha sonra söyleyiniz.

9. Sesiniz yumuşak ve dostça olmalıdır. Hiçbir sertlik emaresi taşımamalıdır. Dikkat çekici, teşvik edici olmasına dikkat edilmelidir.

10. Son derece nazik olunuz. Kabalık başarıya giden yolu tıkar. Yapmacık bir nezaket ise muhatabı tiksindirir. İçten gelen nezaket, sizin insanları imrendirecek vasfınız olmalıdır(C. A. Köksal, 2007, 169-170; a.mlf.,2020, 235-236).